

APROXIMACIÓ A LA CATALUNYA ROMANA DE L'ALT IMPERI

**L'EVOLUCIÓ DEL PAÍS I LA SOCIETAT DE LES TERRES NO-LITORALS
A TRAVÉS DE L'EPIGRAFIA I DE LES FONTS LITERÀRIES.**

-TESI QUE PRESENTA: JORDI PONS I SALA -

PER A OPTAR AL GRAU DE DOCTOR

DIRECTOR: DR. MIQUEL TARRADELL

-Barcelona, tardor de 1986 -

Í N D E X   G E N E R A L .

SUMARI

=====

PRESENTACIÓ

=====

1.- ELS OBJECTIUS DE L'ESTUDI	17
2.- LA DOCUMENTACIÓ UTILITZADA	20
3.- AGRAÏMENTS	24

PREFACI

=====

L'ÀMBIT CATALÀ EN UN ESTUDI DE L'ÈPOCA ROMANA

=====

INTRODUCCIÓ	27
<u>I.- LA COMPARTIMENTACIÓ POLÍTICO-ADMINISTRATIVA DEL PAÍS I EL LÍMIT DEL PIRINEU . . . . .</u>	<u>31</u>
1.- LA COMPARTIMENTACIÓ PROVINCIAL DEL PAÍS	31
2.- NATURALES A DEL LÍMIT PROVINCIAL DEL PI RINEU	39
A) L'aspecte simbòlic	40
B) L'aspecte polític-administratiu..	43
C) L'aspecte fiscal	50
3.- L'ARBITRARIETAT DELS LÍMITS PROVIN- CIALS ROMANS.	55
4.- ESTABILITAT, DECANDIMENT I DESPLAÇAMENT DEL LÍMIT DEL PIRINEU	61

5.- EL PIRINEU ABANS DE L'ARRIBADA DELS ROMANS	65
A) El Pirineu oriental no era una barrera	65
B) Els pobladors de la Plana Rossellonesa	72
C) Els pobles muntanyencs del Pirineu	74
D) La penetració cèltica al <u>Llenguadoc</u> i al <u>Rosselló</u> i la subsistència de l'iberisme	86
E) Els sordons, els celtes i les dades de la lingüística.	91
F) L'antiguitat del límit de les <u>Corberes</u>	99
6.- L'ESTABLIMENT DEL LÍMIT ROMÀ A L'ALBERA	102
7.- L'APARICIÓ DEL LÍMIT DEL PIRINEU A LES FONTS LITERÀRIES	108
8.- EL ROSSELLÓ ENTRE EL DESEMBARCAMENT ROMÀ A EMPÚRIES I L'ORGANITZACIÓ DE LA NARBONESA	120
9.- LES RELACIONS I LES AFINITATS TRANSPIRINENCAS DURANT L'ÈPOCA ROMANA	123
10.- EL ROSSELLÓ I L'ÀMBIT ECONÒMIC EMPORITÀ	131
11.- EL ROSSELLÓ FORA D'ESTUDI ?	140
A) La regió dels sordons i Ruscino..	142
B) El bisbat d'Elna i la continuïtat de la personalitat rossellonesa..	149

C)	La barrera de les Corberes a l'època romana i la institucionalització d'aquest límit	157
D)	Reaflorament de l'orientació sud pirinenca, o continuïtat del fenomen ?	166
E)	La consideració del Rosselló en un estudi de la Catalunya Romana.	171
12.-	LA VALL D'ARAN I EL CAMÍ D'AQUITANIA.	174
II.-	<u>EL LÍMIT DE "CONVENTUS" I LES TERRES DE PONENT</u>	184
13.-	LA REGIÓ D'ILERDA	184
14.-	EL LÍMIT OCCIDENTAL DE LA REGIÓ D'ILERDA	206
III.-	<u>LA MANCA DE LÍMIT INSTITUCIONAL AL COSTAT MERIDIONAL</u>	221
15.-	CONTINUÏTAT ADMINISTRATIVA I COMPARTIMENTACIÓ ESPACIAL	222
16.-	LA REGIÓ DELS ILERCAONS	227
IV.-	<u>UNES DARRERES CONSIDERACIONS SOBRE EL TERRITORI ESTUDIAT I ELS LÍMITS ADMINISTRATIUS ROMANS</u>	237

L L I B R E P R I M E R

L'EVOLUCIÓ DEL PAÍS DES DELS ÚLTIMS TEMPS DE LA
REPÚBLICA FINS A DIOCLECIÀ.

I.- <u>DE LA CONQUESTA DEL PAÍS A L'INICI DE LA SE- VA INTEGRACIÓ AL MÓN ROMÀ</u>	243
1.- ELS PRIMERS GRANS CANVIS	243
A) Els fets militars	244
B) La construcció d'una xarxa viària..	246
C) L'inici de la incorporació de la po- blació indígena als cossos cívics i militars de Roma	253
D) L'expansió de la vida ciutadana . .	255
2.- LA DIFERENT SITUACIÓ DE LA REGIÓ PIRI- NENCA	260
II.- <u>L'ESTABLIMENT DE POBLACIÓ ITÀLICA DURANT EL PERÍODE REPUBLICÀ I CESARO-AUGUSTIÀ.</u>	281
1.- LES DADES DE LA LINGÜÍSTICA	284
2.- ELS ESTABLIMENTS D'ITÀLICS I LA POTEN- CIACIÓ DE LA VIDA URBANA	289
3.- ELS ITINERARIS DE LA VIA AUGUSTA I LES PROPIETATS D'ITÀLICS	305
III.- <u>ELS CANVIS JURÍDICS DE LA POBLACIÓ AUTÒCTO- NA</u>	327
1.- LES PRIMERES CONCESSIONS DEL DRET LLATÍ I DEL ROMÀ	327

2.- LES TRANSFORMACIONS DEL PERÍODE CE- SARD-AUGUSTIÀ	338
A) La informació de Plini	339
B) El caràcter de l'adscripció tri- bal i el seu significat	358
C) Les dades de la numismàtica	365
D) Algunes notícies de les fonts li- teràries	366
E) Importància de les transforma- cions	369
3.- LA CONCESSIÓ DEL "IUS LATII FLAVI"..	372
A) La concessió Flàvia i la municí- peltzació	374
B) La concessió Flàvia i l'onomàsti- ca	380
C) La incidència d'aquesta concessió jurídica	381
IV.- <u>LES BASES DE LA SOCIETAT DE L'ALT IMPE-</u> <u>RI</u>	388
1.- L'ESTRUCTURA POLÍTICO-ADMINISTRATIVA DEL TERRITORI I ELS SEUS FONAMENTS..	394
A) La "provincia"	394
B) La "civitas"	398
2.- L'ADMINISTRACIÓ JUDICIAL	412
A) La divisió judicial	413
B) Algunes actuacions judicials	419
3.- L'INTERÈS DELS PARTICULARS PEL MANTE- NIMENT DE LA VIDA CIUTADANA	422

4.- LES COMUNITATS LOCALS I LA RELACIÓ AMB L'ESTAT A TRAVÉS DEL CULTE IMPE- RIAL	434
A) El culte imperial a la Catalunya Tarraconesa	438
B) El culte imperial a la Catalunya Narbonesa	446
5.- ELS LÍMITS DE LA MUNICIPALITZACIÓ I L'EXISTÈNCIA D'ALTRES FORMES ORGANIT- ZATIVES	447
 V.- <u>LA TRANSICIÓ AL BAIX IMPERI</u>	459
1.- LES PRIMERES DIFICULTATS	460
2.- LA PRIMERA MEITAT DEL S. III i LA IN- VASIÓ FRANCO-ALAMANA	479
3.- AGITACIÓ SOCIAL I RESTAURACIÓ DE L'AUTORITAT ESTATAL	486
4.- LES CONVULSIONS DEL S. III i LA VIDA CIUTADANA	502

L L I B R E   S E G O N

=====

LA SOCIETAT DE LES TERRES NO-LITORALS DE LA CA-
TALUNYA TARRACONESA I LA SEVA ROMANITZACIÓ.

=====

V bis.- <u>LES ÀREES DE LA CATALUNYA TARRACONESA</u> <u>DURANT L'ALT IMPERI</u>	515
1.- LES TERRES LITORALS	516
2.- LES TERRES PRE-LITORALS	534

3.- LA DEPRESSIÓ CENTRAL	548
4.- LA REGIÓ PIRINENCA	566
5.- LES TERRES DE L'EBRE	590
VI, VII i VIII	
NOTA DE MODIFICACIÓ DE L'ESTRUCTURA DEL TREBALL	600
IX.- <u>POSSIBILITATS I LÍMITS D'UN ESTUDI SOCIAL</u>	
<u>A TRAVÉS DE LA DOCUMENTACIÓ ESCRITA</u>	601
1.- LES CARACTERÍSTIQUES DE LA DOCUMENTACIÓ EPIGRÀFICA I LITERÀRIA	601
2.- L'EPIGRAFIA I LES COMUNITATS MUNICIPALS	617
3.- L'EPIGRAFIA I EL MEDI RURAL	620
4.- L'EPIGRAFIA I LA POBLACIÓ PIRINENCA	627
5.- L'EPIGRAFIA I LES LIMITACIONS METODOLÒGIQUES	629
X.- <u>LES CLASSES INGÈNUES NO-PRIVILEGIADES.</u>	
1.- ELS "COLLEGIA"	636
2.- LA "PLEBS"	643
3.- ELS "INCOLAE"	646
4.- ELS "PAGANI"	648
XI.- <u>ESCLAUS, LLIBERTS I LLURS SENYORS</u>	
1.- ELS TESTIMONIS AVUI CONEGUTS	657
A) Aeso	660
B) Angostrina (Cerdanya)	663

C) Auso	664
D) Belianes (Urgell)	666
E) Caldes de Montbui	667
F) Canovelles (Vallès)	671
G) Castellserà (Urgell)	671
H) Egara	672
I) Fraga (Baix Cinca)	672
J) Iesso	673
K) Ilerda	674
L) Orretum	679
M) Rajadell (Bages).	679
N) Rubí (Vallès)	680
O) Sant Joan de Vilatorrada (Bages)	682
P) Seròs (Segrià)	682
Q) Sigarra	683
2.- NATURALESA, QUANTITAT I DISTRIBUCIÓ DELS TESTIMONIS	686
3.- ELS PATRONS I LA RELACIÓ AMB ELS LLIBERTS	693
4.- EL MÓN FAMILIAR DELS INDIVIDUS D'ORIGEN SERVIL	700
5.- LA BONA POSICIÓ D'ALGUNS LLIBERTS..	705
6.- ELS LLIBERTS I LA VIDA PÚBLICA MUNICIPAL CIPAL	709
7.- LA SUBSISTÈNCIA DE LES FORMES ESCLA VISTES DURANT LA BAIXA ANTIGUITAT..	720
8.- L'ORIGEN DELS ESCLAUS	725

XII.- LES ARISTOCRÀCIES LOCALS I LA MUNICIPALITAT	734
1.- ELS TESTIMONIS ACTUALMENT CONEGUTS.	737
A) Aeso	737
B) Aitona (Segrià)	779
C) Auso	780
D) Caldes de Malavella	783
E) Caldes de Montbui	786
F) Egara	786
G) Gerunda	791
H) Iesso	794
I) Ilerda	803
J) Labitolosa	818
K) Orretum	820
L) Sigarra	826
2.- PENETRACIÓ I ARRELAMENT DEL RÈGIM MUNICIPAL	833
3.- L'ADMINISTRACIO MUNICIPAL	840
A) El senat municipal	840
B) Magistratures i càrrecs municipals	844
4.- EL CULTE IMPERIAL I LA MUNICIPALITAT	852
5.- EL MANTENIMENT DE LA VIDA MUNICIPAL I EL PROBLEMA DE L'ABAST ALIMENTARI.	866
6.- LA NATURALESA DE LES ARISTOCRÀCIES LOCALS	880
7.- LA PARTICULAR IMPORTÀNCIA D'ALGUNES FAMÍLIES	890

8.- LES CARACTERÍSTIQUES ARISTOCRÀTIQUES DEL GOVERN LOCAL	896
9.- L'ASCENS SOCIAL DELS MEMBRES DE LES ARISTOCRÀCIES MUNICIPALS	905
A) L'ascens al rang eqüestre	905
B) L'ascens al rang senatorial	915
10.- L'ESTABLIMENT A LA ZONA LITORAL I L'ENROLAMENT A L'EXÈRCIT	918
XIII.- <u>LA SOCIETAT I L'EXÈRCIT</u>	920
1.- ELS TESTIMONIS CONEGUTS	920
A) El bronze d'Ascoli	920
B) Aeso	924
C) Auso i els Ausetani	936
D) Egara	942
E) Gerunda	943
F) Iesso	945
G) Labitlosa	956
H) Lacetania	958
I) Orretum	959
2.- L'EVOLUCIÓ DE L'EXÈRCIT I LA POBLA- CIÓ DEL PAÍS	963
3.- LA FUNCIÓ SOCIAL DE L'EXÈRCIT	976
A) L'exèrcit com a professió	977
B) L'exèrcit i l'ascens social.	983
4.- L'EXÈRCIT I ELS DESPLAÇAMENTS HUMANS.	990

XIV.-	<u>ELS DESPLAÇAMENTS HUMANS</u>	999
1.-	ELS DESPLAÇAMENTS TEMPORALS I ELS SEUS FOCUS D'ATRACCIÓ	1000
2.-	L'ESTABLIMENT D'INDIVIDUS D'ORIGEN FORÀ	1013
3.-	L'ATRACCIÓ DE LES CIUTATS LITORALS.	1023
4.-	LA PRESENCIA D'INDIVIDUS DE LA CATALUNYA NO-LITORAL FORA DEL PAÍS	1034
XV.-	<u>LA ROMANITZACIÓ CULTURAL I LES SUPERVIVÈNCIES INDÍGENES</u>	1038
1.-	LA ROMANITZACIÓ CULTURAL	1039
A)	La formació educativa i intel·lectual	1039
B)	Les inscripcions mètriques.	1045
C)	Alguns testimonis d'activitats artístiques	1051
D)	Característiques i evolució del fenomen	1052
2.-	LA SUBSISTÈNCIA DE LES LENGÜES AUTÒCTONES	1059
3.-	EL MÓN RELIGIÓS	1069
A)	Els testimonis epigràfics	1070
B)	Les formes religioses al medi municipal	1088
C)	Les formes religioses al medi rural	1091
D)	Altres formes de la religiositat popular	1099
E)	Els cultes orientals i el cristianisme	1103

4.- LA INSCRIPCIÓ D'OVARRA I LA POBLA- CIÓ PIRINENCA	1113
5.- LA DESIGUAL RESPOSTA DEL SUBSTRAT A LA ROMANITZACIÓ I LA RESISTÈNCIA DE L'ELEMENT INDOEUROPEU	1123
<u>XVI.- RESUM I CONSIDERACIONS FINALS.</u>	1133
1.- LES CLASSES INGÈNUES NO-PRIVILEGIA- DES	1135
2.- ESCLAUS, LLIBERTS I LLURS SENYORS .	1143
3.- LES ARISTOCRÀCIES LOCALS I LA MUNI- CIPALITAT	1159
4.- LA SOCIETAT I L'EXÈRCIT	1175
5.- ELS DESPLAÇAMENTS HUMANS	1185
6.- LA ROMANITZACIÓ CULTURAL I LES SU- PERVIVÈNCIES INDÍGENES	1192
7.- L'EPIGRAFIA I EL MODEL SOCIAL . . .	1214
8.- LA VALORACIÓ DE LA ROMANITZACIÓ I LES NECESSÀRIES PRECAUCIONS EN UNA LECTURA ESTRICTEMENT EPIGRÀFICA . .	1225

A P È N D I X

=====

<u>LA NATURALSA TARRAGONINA DE LES INSCRIP- CIONS 60, 61, 62 i 71 I LES MODIFICACIONS QUE HA COMPORTAT AL NOSTRE ESTUDI . . . .</u>	1232
---	------

P O S T - S C R I P T U M

=====

<u>EL SINGULAR INTERÈS DE DUES INSCRIPCIONS DE PUBLICACIÓ RECENT . . . . .</u>	1240
--	------

BIBLIOGRAFIES

=====

I.- <u>ENUMERACIÓ I BIBLIOGRAFIA DE LES INSCRIP-</u> <u>CIONS DE L'ÀREA ESTUDIADA</u>	1246
II.- <u>ENUMERACIÓ I BIBLIOGRAFIA DE LES INSCRIP-</u> <u>CIONS QUE ES RELACIONEN AMB L'ÀREA ESTU-</u> <u>DIADA</u>	1285
III.- <u>BIBLIOGRAFIA GENERAL D'AUTORS</u>	1297
IV.- <u>SIGLES UTILITZADES</u>	1365.

PRESENTACIÓ DE L'ESTUDI.

PRESENTACIÓ

1.-ELS OBJECTIUS DE L'ESTUDI.

Com que a la nostra tesi de llicenciatura realitzàrem una anàlisi i una comparació dels medis socials que es reflecteixen en els conjunts epigràfics d'Aeso i de Dertosa, en plantejar-nos el tema de la tesi de doctorat creguérem convenient estudiar en profunditat, a partir de la pobra documentació escrita que de l'àrea ens ha legat l'època Romana, la societat de les terres interiors, o potser millor no-litorals, de la zona hispànica o tarraconesa de la Catalunya futura.

Obviament, es tracta d'un àmbit geogràficament ampli i divers, que va des de les terres del corredor prelitoral fins a les del Pirineu i des de les de l'Ebre fins a les gironines, i socio-econòmicament i culturalment heterogeni, des d'unes planes amb un intens desenvolupament agrícola, àdhuc amb una producció en bona part orientada cap a l'exportació d'un producte especialitzat, el vi, i amb una prèvia i intensa iberització, fins a zones de muntanya essencialment ramaderes i culturalment més endarrerides, com les terres pirinenques, però que tenen en comú un caràcter essencialment indígena, escassament afectat per l'impacte directe de la colonització itàlica, que a Catalunya es concentrà a la façana litoral.

En concret hem estudiat, d'una banda, l'estructura social pròpiament dita, a través d'una anàlisi individualitzada dels diferents grups socials que podem identificar a la documentació escrita, les classes ingènues no-privilegiades, els individus d'origen servil, i les aristocràcies locals i els grups socials de rang superior, i de l'altra, la resposta que aquest conjunt social va donar a quatre qüestions fonamentals i que ens són relativament ben conegudes, la municipalitat, els desplaçaments espacials i l'atracció dels focus exteriors, l'exèrcit com a institució social i, en fi, les noves formes culturals introduïdes al país per Roma. Una i altra qüestió ens han permès conèixer força bé el grau de romanització d'aquestes terres de població essencialment autòctona.

Paral·lelament, considerarem necessari plantejar-nos dos temes més en la nostra recerca: els trets generals i fonamentals de l'evolució del país des dels últims temps de la República fins a la Tetrarquia, moments que emmarquen el període objecte de l'anàlisi, i la viabilitat o inviabilitat de la consideració del conjunt de les terres de la Catalunya futura com a unitat territorial en un estudi de l'època Romana. En el primer aspecte, ens hem ocupat de cinc qüestions bàsiques: les primeres grans transformacions del país i la situació específica de la regió pirinenca durant la República, la incidència del factor

colonial itàlic, les transformacions jurídiques entre la població indígena, les bases de la societat de l'Alt Imperi i, en fi, la transició al Baix Imperi. En el segon aspecte, hem tractat de la compartimentació administrativa del país a l'Època Romana i del valor que hem d'atribuir-li, i més encara si tenim present l'íntima relació que ja presentaven les terres rosselloneses, adscrites a la Narbonesa, amb les de l'altra banda de l'Albera. Aquests dos temes, que inicialment havien estat pensats com una mera introducció al treball, es convertiren, en avançar la recerca, en un ampli prefaci i en la primera part de l'estudi, en els quals es fa una aproximació a la problemàtica global del país, i no únicament a la de les terres interiors de l'àrea tarraconesa.

En fi, hem tractat d'estudiar la resposta que, a la romanització, donà un dels territoris no-itàlics més promptament conquerits per Roma i on la seva presència fou ben viva des de la República fins a la fi de l'Imperi d'Occident, durant prop de set segles de profunda i fecunda transformació. Cal subratllar, a més, que l'Època Romana és el primer període històric del futur territori català de què disposem de documentació escrita local, l'epigrafia llatina, cosa que dona a l'estudi d'aquest moment un interès que va més enllà de l'estricta coneixement del període romà, car és molt important d'esbrinar el sentit d'aquesta primera vertebració global del país quant a l'ulterior naixement

de la Catalunya històrica, i més encara si pensem que a les terres de la Catalunya Vella, amb àrees litorals profundament romanitzades, la dominació musulmana, efímera i superficial, pràcticament no degué afectar les bases socio-econòmiques i lingüístico-culturals del país.

Ara bé, la nostra recerca no abarca, ni de bon tros, els més de set-cents anys de presència efectiva de les estructures estatals romanes al país, sinó només el període que va des de l'inici pròpiament dit de la romanització fins a la Tetrarquia i en particular els temps Flavis i Antonins, els de l'auge de la vida ciutadana i de la pràctica de gravar inscripcions pels particulars.

2.- LA DOCUMENTACIÓ UTILITZADA.

Deixant a banda la primera part de l'estudi, en la qual òbviament hem utilitzat elements de naturalesa molt diversa -escrita, arqueològica, numismàtica i àdhuc lingüística- per intentar de traçar els trets fonamentals de l'evolució històrica del país des de finals de la República fins a la Tetrarquia, l'estudi de la societat de les terres interiors de la Catalunya romana, que constitueix la segona part del treball, en essència s'ha fonamentat en una anàlisi intensiva de la documentació escrita de l'època: les fonts literàries i sobretot l'epigrafia llatina, que, a part de la encara no intel·ligible escriptura ibèrica, de fet constitueix la primera documentació

escrita produïda per la població del país i l'única de caràcter local i personal que ens resta dels temps romans.

Ara bé, l'epigrafia de la Catalunya no-litoral és una documentació quantitativament pobra -a les terres no-litorals que ens ocupen no hem trobat més enllà d'un centenar d'epígrafs útils per a una anàlisi social-, geogràficament repartida d'una manera desigual -tant entre comunitats com entre comarques-, socialment reflectidora en essència de les èlites dirigents ciutadanes i dels grups amb elles directament relacionats -tant per circumstàncies quantitatives com qualitatives- i, en fi, cronològicament centrada a l'Alt Imperi -de fet a l'època dels Flavis i dels Antonins-; unes circumstàncies, de les quals parlarem detalladament més endavant, que condicionen profundament la informació que ens ha arribat de l'època, però que no impossibiliten, ni molt menys, la seva utilització en un estudi de caràcter social.

Efectivament, l'epigrafia llatina és, alhora, una documentació amb un llenguatge i uns conceptes jurídics extraordinàriament estereotipats i, d'altra banda, el fruit d'una societat jerarquitzada i marcadament jurídica. Aquests dos trets, així com el fet que a l'àrea estudiada el poder local fonamentalment gravités a l'entorn del conegut esquema municipal romà, són, precisament, les circumstàncies

que possibiliten, malgrat les dites limitacions, una utilització màxima de la parca informació que ens proporcionen les inscripcions d'una manera explícita o implícita, perquè podem valorar-la a partir d'unes coordenades socials i institucionals ben conegudes a nivell general del món romà. No es tracta, doncs, d'un mètode estadístic o quantitatiu, sols aplicable en conjunts documentals numèricament molt més rics, sinó basat en l'estimació individualitzada de cada una de les inscripcions que posseïm en relació a unes coordenades generals de valoració, a través de la qual podrem detectar l'existència o la inexistència d'uns determinats fenòmens socials.

Així doncs, la documentació epigràfica llatina, que en general és pública i per tant marcadament formal, ens proporciona, malgrat les dites limitacions i el seu laconisme, una informació directa i útil per a un estudi social, bé que òbviament reflecteix d'una manera desigual el conjunt de la societat: mentre les comunitats ciutadanes i els grups socials amb elles relacionats hi apareixen força ben il·luminats, el medi rural i les comunitats camperoles es desdibuixen i les zones de muntanya i de gran bosc resten en una foscor quasi total. L'epigrafia ens pot proporcionar, per tant, una visió directa i real, però parcial i distorsionada, del conjunt social.

En iniciar el nostre estudi, el primer pas que vam haver de fer fou, doncs, el recull de les inscripcions, llavors força disperses, trobades a les terres no-litorals que en ocupen, així com el de les provinents d'altres indrets de l'àmbit romà que tenen relació amb la zona estudiada; recull que vam haver de concloure el 1982, per iniciar el redactat final del treball. Els epígrafs nous apareguts a partir d'aquesta data, particularment gràcies als excel·lents estudis que sobre l'epigrafia catalana duen a terme els professors G. Fabre, M. Mayer i I. Rodà, i dels quals ja ha aparegut la part dedicada a la província de Barcelona, no han pogut ésser presos en consideració en aquest treball.

En fi, atès que les inscripcions de la zona estudiada se citen amb molta freqüència, les esmentarem d'acord amb una numeració pròpia d'aquest treball, ordenada segons la procedència comarcal i local de la peça, relació en la qual, però, no s'han consignat la majoria dels materials epigràfics especials ni els de cronologia tardana: mil·liaris, grafits i marques en objectes personals i domèstics i inscripcions musives i paleo-cristianes, tots ells d'interès secundari en l'estudi que ens proposem d'efectuar. Aquests materials epigràfics, així com òbviament les inscripcions de la Catalunya litoral i de la resta de l'Imperi, se citen per referències generals, sempre que sigui possible pel CIL

o equivalents, bé que en el cas concret de les de Barcino i Tarraco, que també esmentarem amb molta freqüència, hem preferit fer-ho simplement per les numeracions dels treballs de S. Mariner i G. Alföldy, respectivament. No hem cregut necessari transcriure les inscripcions que constitueixen la base d'aquest estudi, ja que cap d'elles avui no és inèdita i en general són ben conegudes, ni tampoc aquells epígrafs de la resta de l'Imperi que estan relacionats amb l'àrea que ens ocupa, però hem cregut convenient donar-ne una àmplia bibliografia.

3.- AGRAÏMENTS.

Ara sols em resta expressar el meu agraïment a aquelles persones i institucions que m'han concedit el seu ajut durant aquests anys de realització del doctorat.

En primer lloc, haig de referir-me al doctor Miquel Farradell, director de la tesi, a qui, ultra el seu mesatge i les facilitats que em va donar d'apropar-me al coneixement del Món Clàssic durant els meus anys d'estudiant, he d'agraïr-li la possibilitat que em va atorgar de vincular-me, primer com a becari i després com a col·laborador, a la seva Càtedra, cosa que m'ha permès la realització d'aquest estudi.

També haig de fer esment als doctors Josep Closa, que tan pacientment m'ha ajudat en les innombrables consultes a les Fonts Antigues, i Marc Mayer i Isabel Rodà, per

llurs amables orientacions bibliogràfiques, així com al personal del Museu d'Història de la Ciutat i del d'Arqueologia, i particularment al senyor Oriol Granados i al doctor Enric Sanmartí, per l'amable col.laboració que en tot moment hi he trobat.

D'altra banda, he de dir que no m'hauria estat possible realitzar un treball com aquest si no hagués comptat amb l'ajut de tantes i tantes persones, amics, companys del Departament, col.laboradors i familiars, que òbviament m'és impossible enumerar i a qui resto profundament reconegut. Vull, però, fer un esment especial a dos grans amics en qui he trobat una singular i valuosíssima col.laboració, la Bel Vidal i l'Ignasi Puig, avui aquest darrer malauradament desaparegut.

En fi, només em resta donar les gràcies a la Fundació Jaume Bofill, a l'O.N.C.E. i a Omnium Cultural, així com a l'Institut Català d'Assistència i Serveis Socials de la Generalitat de Catalunya i a la Diputació de Barcelona, per la confiança que m'han demostrat en concedir-me el seu ajut econòmic per a la realització de l'estudi i per al finançament de la necessària col.laboració d'una persona vident que em possibilités la consulta de documents i el mecanografiat i la revisió del treball.

P R E F A C I
=====

L'ÀMBIT CATALÀ EN UN ESTUDI DE L'ÈPOCA ROMANA.
=====

P R E F A C I

L'ÀMBIT CATALÀ EN UN ESTUDI DE L'ÈPOCA ROMANA

INTRODUCCIÓ.

En iniciar una recerca històrica com la que ens proposem de dur a terme, cal òbviament interrogar-se sobre la naturalesa del territori triat com a marc de l'estudi, en el nostre cas les futures terres catalanes, o, per ésser més exactes, aquelles que ulteriorment esdevindran Catalunya. Aquesta reflexió prèvia es converteix en quelcom inexcusable quan l'àmbit escollit no correspon, com és el nostre cas, a una formació ètnica coetània ni a una demarcació administrativa de l'època, sinó a una entitat històrica que, com a tal, apareixerà en època posterior, en els temps medievals.

Diguem, però, d'entrada, que, des de la perspectiva de la recerca de les bases profundes de les realitats històriques medievals i modernes, i fins i tot des de la de facilitar l'emmarcament del tema analitzat, no sembla pas discutible la tria d'un marc territorial que hagi assolit una personalitat històrica en un moment posterior al període estudiat, sempre que

òbviament se sigui conscient de l'"anacronisme".

Amb tot, la utilització del marc territorial de Catalunya en un estudi referit a l'època romana presenta una dificultat addicional que no podem pas obviar, ja que negligir-la implicaria deixar un interrogant obert sobre la mateixa viabilitat de l'espai considerat, i consegüentment del conjunt de l'estudi.

Efectivament, si en un mapa de Catalunya tracéssim els límits de les provinciae romanes, que amb les civitates constituïen els elements bàsics de l'estructura político-jurídica i administrativo-territorial de l'Estat Romà, de seguida ens adonaríem d'un primer fet: la marcada compartimentació institucional que, al llarg de l'època romana, presentaven les futures terres catalanes, desigualment repartides entre tres províncies, Aquitània, Narbonensis i Tarraconensis, i entre dos grans àmbits d'una marcada personalitat territorial, Hispania i Gallia, i alhora la pertinença de la major part d'elles a un mateix territori provincial, el de la Hispania Citerior, amb el seu centre a Tarraco, la capital administrativa d'una gran part de la Península i ensems la ciutat més cosmopolita d'Hispania. Les terres catalanes adscrites a la Tarraconensis estaven, a més, subdividides entre dues demarcacions jurídiques, el conventus de Tarraco i el de Caesaraugusta.

Cal doncs analitzar aquesta compartimentació administrativa del país per intentar d'esbrinar si es

tracta d'un fet estrictament institucional, fruit de la necessària acció delimitadora de Roma, o si de fet respon a una realitat ètnico-cultural o socio-econòmica més profunda, a una fragmentació de les futures terres catalanes en àmbits territorials clarament diferenciats i polaritzats per diversos centres de primer rang, en part situats fora del territori considerat: Tarraco, Narbo, Burdigala i Caesaraugusta. Respondre correctament a aquesta qüestió és, doncs, un punt previ i fonamental en el nostre estudi que requereix una anàlisi àmplia i aprofundida.

Ara bé, aquesta reflexió inicial sobre els límits romans que compartimentaven les terres del país ens mena, a més, a una altra qüestió que, encara que no manifestada fins a l'Alta Edat Mitjana, té relació amb el tema que ens ocupa: la catalanitat política i lingüística que, des d'un primer moment, presentaren les terres rosselloneses, malgrat la seva anterior pertinença a l'àmbit institucional gal·lic i narbonès. Aquest fenomen sorprèn encara més si tenim present la clara continuïtat que hom observa, a les terres de la Catalunya Vella, des dels temps romano-visigòtics fins a l'Alta Edat Mitjana, car la curta i soma dominació musulmana, d'altra banda ben efímera al nord de l'Albera, no hi modificà gaire les estructures bàsiques del país. Com veurem a les pàgines següents, aquest fet en essència

no devia ésser sinó la manifestació d'un de més antic: la no-coincidència del límit administratiu amb el socio-econòmic entre les terres de l'extrem del nord-est d'Hispania i les de l'àmbit narbonès, fenomen que podem constatar clarament durant l'època Romana i l'origen del qual remunta en bona part als temps proto-històrics i republicans.

I.- LA COMPARTIMENTACIÓ POLÍTICO-ADMINISTRATIVA DEL PAÍS I EL LÍMIT DEL PIRINEU.

=====

El primer punt de què hem de tractar en aquesta reflexió inicial sobre la viabilitat del marc territorial de Catalunya en un estudi de l'època romana és intentar d'establir el traçat dels límits provincials que compartimentaven el país i sobretot la seva naturalesa exacta, i en particular la de la línia del Pirineu, tan subratllada a l'època romana.

1.- LA COMPARTIMENTACIÓ PROVINCIAL DEL PAÍS.

El costat septentrional del futur territori de Catalunya apareix creuat o vorejat, segons la zona, pel límit entre la Tarraconensis i les Gallies.

Com que les descripcions geogràfiques de l'època romana mencionen unànimement els Pirineus, d'un cap a l'altre, com a límit provincial de la Hispania Citerior (Plin. N.H. III, 6 i III, 29), i el sector oriental de la carena com el de la Narbonensis (Strab. IV 1, 3), i els esmenten com a límit de la Hispania o les Hispaniae (Mela III, 15; Plin. N.H. IV, 110 i IV, 118) amb les Galliae (Liv. XXI, 23; Plin. N.H. III, 30), de la Ibe-

ria amb la Keltike en paraules d'Estrabó (II. 4, 4; II 5, 27; III 1, 3; III 4, 1; III 4, 8; III 4, 19), i fins i tot parlen d'un vessant ibèric i d'un altre de cèltic (Strab. III 4, 11); i com que aquesta carena constitueix una poderosa i ben definida barrera orogràfica, és obvi situar la ratlla provincial, tot i que se'n desconeixen els punts concrets, a la línia de cims que constitueixen la zona axial de la serralada.

Només al sector més oriental del Pirineu, quan la carena s'apropa al mar, tot abaixant-se i desfent-se en alineacions paral·leles, podíem tenir algun dubte sobre el traçat del límit provincial. Les fonts de l'època, sobretot les geogràfiques, Estrabó (III 4, 1; III 4, 8; III 4, 9; III 4, 11; IV 1, 6), Livi (XXI, 24), Mela (II, 84; II, 89), Plini (N.H. II, 224; III, 22; III, 23; III, 32) i Ptolemeu (II 6, 19; II 6, 68; II 6, 72; II 10, 6), són, però, prou clares com per poder establir, amb tota seguretat, que l'alta conca del Segre, al país ceretà, amb la ciutat de Iulia Libia, l'actual Llivia, i la plana empordanesa, al país dels indigetes i dels emporitans, eren d'Hispania i que el país dels sordons i les poblacions de Ruscino i Iliberris eren de la Gallia Narbonensis, així com, consegüentment, que l'Albera era l'alineació muntanyosa per on la línia provincial arribava al mar.

Precisament tenim algunes dades concretes sobre el traçat del límit provincial entre la Tarraconensis i les Gallies pel que fa al sector més oriental que

discorria entre el Vallespir i les terres empordaneses. Mela (II, 84), en descriure la costa de la Narbonensis, diu que, després del vicus d'Eliberrae, vé, finalment, entre els promontoris pirinencs, el Portus Veneris -l'actual Portvendres-, molt recollit, i el lloc dit Cervaria -l'actual Cervera-, que marca la fi de la Gallia. El punt concret que senyalava, però, el límit marítim entre les dues províncies era el temple de Venus o Afrodita Pirinenca, segons ens ho diu explícitament Estrabó (IV 1, 3; IV 1, 6), així com indirectament Plini (N.H. III, 22). El temple també és enumerat per Ptolemeu, com a darrer punt de la costa dels indigetes (II 6, 19).

No es coneixen, però, les restes d'aquest santuari costaner de Venus ni hi ha unanimitat pel que fa a la seva ubicació exacta. D'acord amb el passatge de Mela a què acabem de fer esment, caldria buscar aquest temple, com han fet la majoria d'estudiosos que han tractat del tema, al sud de l'actual població de Cervera de la Marenda: W. Othmer (Othmer 1911, p. 329) recull l'opinió de situar-lo al Cap Cervera, al nord mateix del límit de la frontera actual, i J.I. Rodríguez Duque (Rodríguez Duque 1976, pp. 316 i 317), que és l'autor que més recentment s'hi ha referit, el busca, d'acord amb la informació que ens en proporciona Plini, al nord del Cap de Creus, el massís del qual identifica amb el Cap Pirineu dels autors antics, i es fa ressò de la tradició d'emplaçar-lo sota l'actual monestir de Sant Pere de

Roda. A. Schulten (Schulten, F.H.A. fasc. VI, pp. 303-304) pensà, però, que el temple devia haver estat situat al costat de Portvendres, el nom del qual ve de Portus Veneris, i del Cap Béar -Cap Biarra-, que pels grecs, vinguts del nord, era el primer cap dels Pirineus, i que probablement devia estar al lloc del port francès de Sant Telm, sant que, pel fet d'ésser el patró dels navegants, deu correspondre a la Venus, com també hi correspon el cap oest del Pirineu, el Cap Higuer, a la costa basca, on sembla que hi ha restes del temple de la Venus Marina sota la capella d'aquest sant allí bastida. Aquesta suggestiva hipòtesi d'A. Schulten, que no és pas gens descartable, implicaria, doncs, com ja va subratllar ell mateix, que la notícia de Mela sobre la pertinença del lloc de Cervaria a la Gallia és errònia, i per tant que aquest indret, situat al sud del Cap Biarra, però avui dins l'estat francès, en realitat devia haver pertangut a Hispania.

D'altra banda, els trofeus de Pompeu, que havien estat erigits per aquell general al -72 al cim de la serralada pirinenca, per celebrar la victòria sobre els sertorians, i que ens són coneguts per la referència que hi fan diferents autors de l'Antiguitat, segons comentarem de seguida, marcaven el límit provincial a la via Augusta, cosa que també ens és coneguda gràcies a Estrabó (III 4, 9 i IV 1, 3).

Per sobre d'aquest límit provincial del Pirineu, hom troba dos sectors territorials que formaran part de

Catalunya: a l'extrem nord-oest, però ja fora del domini lingüístic futur del català, la Vall d'Aran, comunicada amb el vessant meridional del Pirineu per camins de muntanya, per camins de bast, però de pas regular durant l'època Romana -com ho palesa l'existència d'una "statio splendidissima vectigalis XL Gall(iarum)" (CIL XIII 255), a Lugdunum Convenarum, l'actual Sant Bertran de Comenges, a l'alta vall de la Garona, de la qual parlarem de seguida-, i al nord-est, les comarques del Rosselló, el Conflent i el Vallespir, estretament lligades amb la resta de les terres de la Catalunya sudpirinenca per tres vies importants que creuaven la seralada, cap a la Cerdanya i Ilerda, cap a la conca del Ter i Auso i sobretot cap a l'Empordà i Tarraco, per la via Augusta -totes elles encara utilitzades, al 672-673, per l'exèrcit de Wamba en dirigir-se cap a la Septimània, durant la revolta del duc Paulus (Hist. Wamb. cap. X i XI)-, així com per la navegació marítima al llarg de la costa, particularment important quant a l'activitat comercial.

Aquestes terres ultrapirinenques estaven, a més, subdividides administrativament entre la Gallia Aquitania, a la qual pertanyia la Vall d'Aran, que versemblantment constituïa el territori bàsic dels airenosis i que formava part de la Civitas Convenarum, i la Gallia Narbonensis, a la qual estaven adscrites les terres nord-orientals del país, constituïdes essencialment pel territori dels sordons i centrades per la colònia de dret

Llatí de Ruscino 1, des de la segona meitat del s. VI, per la diòcesi d'Elna.

Val a dir que aquesta triple divisió provincial romana de les futures terres de Catalunya, entre una zona tarraconesa, una de narbonesa i una d'aquitana, té un reflex metodològic obvi i important en un treball que, com el present, es basa essencialment en l'epigra^{fi} llatina: la dispersió de les inscripcions del país en diferents volums del "Corpus Inscriptionum Latinarum". Les inscripcions de les terres nord-orientals del país, avui situades dins l'estat francès, foren publicades per O. Hirschfeld, el 1888, al CIL XII, "Inscriptiones Galliae Narbonensis Latinae", als apartats "Oram^{ar}itima inter Narbonem et fines Hispaniae" (núms. 5361-5367) i "Ager inter Narbonem et Tolosam" (núm. 5376). Les de la Vall d'Aran ho foren, per aquest mateix autor, el 1899, a la part dedicada a les inscripcions aquitanes dins el CIL XIII, "Inscriptiones Trium Galliarum et Germaniarum Latinae", a l'apartat "Convenae (Les Comminges)" (núms. 20-25). Les de la Tarraconensis, ho foren, com és ben sabut, per E. Hübner al CIL II, "Inscriptiones Hispaniae Latinae", el 1869, a les "Inscriptiones Hispaniae Christianae", el 1871, al CIL II supplementum, el 1892, així com als "Additamenta ad Corporis vol. II" que anaren apareixent a diferents volums de l'"Ephemeris Epigraphica" des del fascicle I, del 1872, fins al IX, del 1903. Val a dir, però, que el pes de la moderna frontera franco-espanyola, particularment aberrant i colpi

dora a la Cerdanya, féu que l'ara votiva de Júpiter trobada a Angostrina, molt prop de Llívia, i per tant de l'antiga Iulia Libia dels ceretans, d'on possiblement prové, hagi estat publicada dins el volum del CIL dedicat a la Gallia Narbonensis (CIL XII 5376), i no el d'Hispania, malgrat la pertinença segura del poble ceretà, de qui la comarca encara du el nom, a la Hispania Citerior, i més concretament al conventus de Tarraco, segons el testimoni unànime i explícit de diferents autors de l'Antiguitat, sobretot dels geogràfics: Estrabó (III 4, 11), Plini (N.H. III, 22 i III, 23) i Ptolemeu (II 6, 68).

Així, durant l'Alt Imperi, les futures terres del Principat estigueren dividides en tres províncies: la Hispania Citerior o Tarraconensis, de caràcter imperial, la Gallia Narbonensis, senatorial, i la Gallia Aquitànica, pertanyent a les tres Galliae, també imperial. El territori de Catalunya estava doncs compartimentat entre diferents àmbits territorials amb una personalitat político-administrativa plenament autònoma, cosa que, com veurem al capítol IV, afectava la totalitat de la vida institucional, des del nivell pròpiament administratiu i judicial, el del govern de la província i el de l'administració de la justícia, fins a l'àmbit estrictament político-ideològic, el del culte imperial. Aquesta compartimentació provincial també ve reflectida en la indicació de l'origo d'alguns individus que consta en inscripcions funeràries i honoràries, ins-

cripcions que provenen d'indrets no situats dins la província a què es fa referència: "ex H.P. Citeriore Aesonensi" (CIL VI 27.198, Roma), "ex Hispania Citeriore Iessonensis" (CIL VI 28.624, Roma), "Aquensi ex Provincia Aquitaniça" (RIT 401, Tarraco), "ex Hispania Citeriore" (CIL XIV 397, Ostia) ...

Després de la profunda reorganització que el 297 féu Dioclecià de l'estructura territorial i administrativa de l'Imperi, en que augmentà, per divisió, el nombre de les províncies i instaurà les diòcesis, el país restà dividit entre la Tarraconensis, la Prima Narbonensis i la Aquitania Tertia o Novempopulania, la primera província pertanyent a la diòcesi d'Hispania i les dues últimes a la Viennensis. En fi, la nova reorganització que, no gaires anys més tard, dugué a terme Constantí, amb la creació de les prefectures, féu que aquestes tres províncies passessin a dependre de la de les Galliae, amb capital a Augusta Treverorum i més tard a Arelate.

2.- NATURALES DEL LÍMIT PROVINCIAL DEL PIRINEU.

D'antuvi hem de dir que la línia del Pirineu no apareix com un límit provincial qualsevol, com la simple divisòria de la Tarraconensis amb la Narbonensis i l'Aquitania, sinó que era considerat pels geògrafs de l'època romana, i en general pels contemporanis, com la ratlla de separació de dos grans àmbits territorials olarament diferenciats, l'hispanic i el gàl·lic.

En efecte, ja hem dit anteriorment que els autors geogràfics de l'Alt Imperi no esmenten únicament el Pirineu com un límit provincial, sinó també, i d'una manera encara més freqüent, com el confí de la Hispania (Plin., N.H. IV, 110 i IV, 118), o de les Hispanies (Mela III, 15; Plin., N.H. III, 30), i en paraules d'Estrabó de la Iberia (II 4, 4; II 5, 27; III 1, 3; III 4, 1; III 4, 8; III 4, 19), amb les Galliae (Liv. XXI, 23; Plin. N.H. III, 30), o amb la Keltike, també en paraules d'aquell geògraf grec (Strab., II 5, 27; III 1, 3; III 4, 8). Estrabó fins i tot parla d'un vessant ibèric del Pirineu i d'un altre de cèltic (III 4, 11).

D'altra banda, algunes inscripcions funeràries d'alguns individus de la Península, morts en altres regions de l'Imperi, esmenten com a procedència, en lloc de la provincia -"ex Hispania Citeriore" (CIL XIV 397, Ostia)- o de la civitas -"Auso" i "Ausone" (CIL XIII 6858, Montiacum), "Barcononesi" (CIL VIII 25.302, Carthago),

"Bergusitanus" (CIL XII 4529, Narbo)- o d'ambdues a la vegada -"ex H.p. Citeriore Aesenensis" (CIL VI 27.198, Roma), "ex Hispania Citeriore Iessonensi " (CIL VI 28.624, Roma)-, citen, com diem, i sota formes diferents, Hispania com a origen: "natione Hispanus", un gladiador mort a Nemausus (CIL XII 3332), "ex Hispania", un miles de la legio IIII Macedònica mort a Narbo (CIL XII 4.366), etc., segons sembla sobretot individus de condició social no destacada, sovint pertanyents a les capes populars i jurídicament baixes o no privilegiades.

Cal doncs que intentem d'esbrinar la significació d'aquest límit provincial del Pirineu que tan ben perfilat apareix a les fonts literàries romanes.

A) L'ASPECTE SIMBÒLIC.

El primer tret que hom observa en apropar-se a la línia provincial romana del Pirineu és el seu caràcter accentuadament simbòlic, ja que constituïa la divisòria institucionalitzada entre dos àmbits territorials, l'hispanic i el gàl·lic, d'un ben dibuixat perfil geogràfic i d'una ben reconeguda personalitat durant l'època romana, però alhora pertanyents a un mateix Estat, el romà, cosa que òbviamment descarregava aquesta divisòria del caràcter de lines o frontera exterior.

La poderosa serralada pirinenca, d'un ben definit perfil orogràfic, era considerada pels romans, a un nivell geogràfic, el límit entre la Hispania o la Iberia,

és a dir la Península, i la Gàl·lia o la Keltike, i, a un nivell més pròpiament jurídic i administratiu, entre les Hispaniae i les Galliae, tal com ens ho diu Plini d'una manera ben explícita: "Les muntanyes dels Pyrenaei separen les Hispaniae de les Galliae, projectant sengles promontoris dins dels dos mars oposats" (N.H. III, 30).

Ara bé, aquesta divisòria de mar a mar, que orogràficament és tan nítida i que la frontera franco-espanyola dels temps moderns ha volgut sacralitzar des d'un pun de vista polític, fins a voler-la fer aparèixer com a quelcom aparentment indefectible, imposat per la geografia i la història, però que en realitat ha tallat tantes unitats i afinitats lingüístiques, folklòriques i àdhuc nacionals transpirinenques antigues i medievals, sobretot als dos extrems de la serralada, aquest límit, com diem, té el seu origen, quant a l'aspecte administratiu, en l'ordenament territorial que els romans feren de la zona. Estrabó (III 4, 19) ens ho diu d'una manera ben palesa en parlar de la Península i de les confusions dels termes geogràfics:

"Amb el nom d'Iberia, per exemple, els antics -autors grecs- designaren tot el país a partir del Rhodanos i de l'Isthma que comprenen els golfs gal·làtics mentre que els d'avui dia col·loquen el seu límit al Pyrene, i diuen que les designacions d'Iberia i Hispania són sinònimes... Els Rhomaioi han designat la regió sencera indiferentment amb els noms d'Iberia i d'Hispania, i han anomenat les seves parts Ulterior i Citerior, i encara s'han reservat modificar-la si les circumstàncies exigissin una nova divisió administrativa."

La Iberia no havia començat sempre, doncs, al Pirineu, sinó que fou Roma, més endavant en veurem el com i el perquè, qui dividí, ja llavors la continuïtat cultural que hi havia a un vessant i altre de la carena, en prendre com a element de referència per a la divisòria del país la línia perpendicular que, de mar a mar, ofereix la geografia d'una manera tan clara.

Sens dubte, el caràcter simbòlic que, sota l'administració romana, assolí la ratlla del Pirineu com a límit d'Hispania fou el motiu que induí al victoriós Pompeius Magnus, un cop mort Sertori i sufocada la revolta de la població hispana que li havia donat suport, a triar aquest indret per erigir, abans d'abandonar la Península, el -72, uns trofeus o ex-vots, al cim de la serralada, al punt per on la via que venia d'Itàlia i Narbo creuava l'Albera i el límit provincial entre les Galliae i la Hispania Citerior (Othmer 1911, p. 329; Casas 1979 a, pp. 110-112), cosa de la qual ens donen notícies diferents autors de l'Antiguitat: Sal.lusti (Hist. III, 89), Estrabó (III 4, 1; III 4, 7; III 4, 9; IV 1, 3), Plini (N.H. III, 18; VII, 96; XXXVII, 15), Exuperanti (8), Dió Cassi (XLI 24, 3) i Servi (In Vergilii Aen. XI 6) (Schulten, F.H.A. IV, pp. 246-247; id. F.H.A. VI, pp. 223, 239 i 303-304). Un quart de segle més tard, fou Cèsar qui, en abandonar Hispania el -49, després d'haver-hi derrotat els seguidors de Pompeu, erigí un gran altar en aquest mateix indret de l'Albera. Dió Cassi (XLI 24, 3), que és l'únic autor que ens en parla, diu, tot referint-se-li: "Elli es dirigí per mar

a Tarraco. Des d'allí va anar pels Pirineus sense erigir-hi cap trofeu, creient que Pompeu no havia guanyat cap bona reputació per haver-ho fet. Però aixecà un gran altar fet de pedres treballades, no lluny dels trofeus del seu rival!"

En fi, l'aspecte simbòlic i referencial d'aquesta línia divisòria i d'aquest indret del Pirineu, per on la via Augusta penetrava a Hispania i a la Tarraconensis, el trobem reflectit en el fet, ja observat per alguns estudiosos (Blázquez 1923, p. 364; García Bellido 1957, pp. 36-37; ...), que alguns mil·liaris d'aquesta província prenen aquest punt, el *Summum Pyrenaeum* dels itineraris romans, com a inici del còmput de la seva distància: CIL II 4.952, versemblantment a la zona de Cambrils, CCX m.p.; CIL II 4953 = RIT 936, Vila-Seca, CLXXX m.p.; CIL II 4929, Guimerà, CCXVIII m.p.; CIL II 6324, entre Almacelles i Tamarit de Llitera, CCXXXVIII m.p.; García Bellido, BRAH CXL, 1957, pp. 35-36, Binaçet, CCLV m.p.; etc. Es tracta d'uns mil·liaris que corresponen a Claudi I i a emperadors del s. III, a Herenni i a Valerià i Gal·liè.

B) L'ASPECTE POLÍTICO-ADMINISTRATIU.

Com que la provincia constituïa, amb la civitas, l'element basè de l'estructura de l'estat Romà, tan territorialment com jurídicament, és obvi el valor institucional dels límits provincials que creuaven el país. L'originalitat que en aquest aspecte presenta el ter-

ritori del Principat no és, però, la fragmentació en diferents àmbits provincials, ja que aquest és el cas de la majoria de les nacions i/o estats moderns, així com evidentment el de la Hispania i el de la Gallia, sinó el fet que la ratlla del Pirineu no apareix com un límit provincial qualsevol, o potser millor no com un simple límit provincial, sinó que, com hem dit abans, era considerat pels romans la línia de separació de dos àmbits geogràfics ben diferenciats, l'hispanic i el gal·lic. Cal doncs esbrinar si aquest límit tingué, durant l'època romana, un valor polític-jurídic o administratiu superior al dels altres límits provincials o, dit en altres paraules, si els àmbits espacials que separava tenien una personalitat política o administrativa supraprovincial.

Durant l'Alt Imperi, aquests dos grans àmbits territorials sempre mantingueren, però, la seva pluralitat polític-administrativa, sense cap organ supraprovincial comú o globalitzador, ni a la Hispania ni a la Gallia. Són les Hispaniae o les Galliae que apareixen esmentades a tota hora i en qualsevol ocasió pels autors de l'època: Livi esmenta els congostos del Pirineu que uneixen les Hispaniae i les Galliae en parlar de la marxa d'Aníbal cap a Itàlia (XXI, 23); Mela en descriure la costa septentrional de la Península esmenta el promontori del Pirineu com a fi de les Hispaniae (III, 15); Plini cita Illiberis com a darrer punt de les Galliae en referir-se a la via que du de Roma a Gades (N.H. II, 244)

i el Rhodanus com el riu més ric de les Galliae (N.H. III, 33); aquest mateix autor també al·ludeix a les Hispaniae i a les Galliae en parlar de les begudes alcohòliques (N.H. XIV, 149); Tàcit, en referir-se a Sex tus Marius, la persona més rica de les Hispaniae (Ann., VI, 19); la "Historia Augusta" en fer-ho de la revolta, a Occident, de Proculus i Bonosus contra Probus i a l'autorització d'aquest emperador de plantar vinyes a les províncies occidentals de l'Imperi (S.H.A., Vita Probi 18, 5 i 18, 8)... No podríem pas fer-ne la llista. Valgui, però, la diversitat d'autors i de temes dels exemples enumerats per mesurar com era de viva la pluralitat de l'àmbit hispànic i gal·lic a la mentalitat col·lectiva de l'època imperial romana. Plini, tan atent a les formes polítiques i jurídiques, ens ho diu, com acabem de veure-ho, d'una manera ben precisa: "Pyrenaei montes Hispaniae Galliasque disterminant promunturis in duo diversa maria proiectis" (N.H. III, 30). Els Pirineus separaven, doncs, dos àmbits territorials amb una personalitat geogràfica ben definida, la Hispania i la Gallia, però no pas dues unitats jurídiques, sinó dues pluralitats, les Hispaniae i les Galliae.

Val a dir, però, que eventualment aquests grans àmbits supraprovincials podien constituir marcs de referència per a l'actuació de l'autoritat romana. Plini (N.H. III, 30) ens diu, al mateix passatge de què acabem de transcriure unes línies, que l'emperador Vespasià concedí el ius Latii al conjunt d'Hispania, "uni-

versae Hispaniae", és a dir, al conjunt de les tres províncies hispanes, car aquella expressió òbviament s'ha de posar en relació amb les Hispaniae que, tot seguit, ell mateix esmenta al mateix paràgraf. Només a nivell fiscal, com comentarem de seguida, trobem alguns elements supraprovíncials, com les taxes duaneres, la quingagesima Hispaniarum i la quadragesima Galliarum, o alguns càrrecs recaptadors, com el de commentariensis XXXX Galliarum o el de advocatus fisci Hispaniarum trium, els noms dels quals continuen palesant, però, la pluralitat político-administrativa d'aquests dos grans àmbits.

Durant l'Alt Imperi, aquests dos grans àmbits territorials se'ns presenten, doncs, com a essencialment geogràfics i només eventualment o molt parcialment utilitzats per l'Estat com a marcs institucionals de referència, però políticament i administrativament netament plurals, les Hispaniae i les Galliae, i policèntriques -Tarraco, Corduva, Emerita, Narbo i Lugdunum-. L'esment que alguns individus de l'època fan, a la seva làpida funerària, a Hispania com a origen és, consegüentment, un concepte essencialment geogràfic, és a dir de la Península Ibèrica, no pas jurídic ni polític.

Consegüentment, la divisòria pirinenca de la Hispania Citerior no es presenta, des d'un punt de vista estrictament político-jurídic, amb un valor diferent al dels altres límits provincials romans de l'època, sinó molt similar al del costat occidental de la província, on la Tarraconensis també confinava, com el

Pirineu, amb una província senatorial, la Baetica, i una d'imperial, la Lusitania. S'hi afegia, però, a diferència d'aquest últim cas, el fet de constituir la separació de dos àmbits geogràficament ben definits, el valor simbòlic que acabem de comentar, i, des d'una perspectiva fiscal, el d'ésser un límit duaner i tributari.

La profunda reorganització territorial i administrativa que Dioclecià realitzà de l'estructura de l'Estat amb la creació de les dioceses, dotze a tot l'Imperi, féu que la ratlla provincial del Pirineu passés a ésser, a més, la divisòria d'aquests dos nous àmbits administratius, de la diòcesi d'Hispania amb la Viennensis, cosa que, de primer moment, faria pensar en un reforçament del valor d'aquest límit. Es tracta, però, d'un fet menys important d'allò que hom podria creure.

D'antuvi cal tenir present que la reforma de Dioclecià fou la culminació d'un llarg procés, iniciat pels Severs i continuat al llarg del s. III, d'unificació de la condició política i jurídica de les persones i els territoris de l'Imperi, per la Constitució de Caracalla, sobre la concessió de la ciutadania Romana, per la progressiva pèrdua dels privilegis d'Itàlia, i en fi per l'eliminació de les províncies senatorials per aquell emperador. Per primer cop hi havia, a banda i banda del Pirineu, una idèntica condició jurídica i política de terres i persones, cosa que, òbviament, devia disminuir, o de fet anul·lar, el valor polític que podia haver tingut aquest límit i alhora el devia reduir a l'aspecte estrictament administratiu.

D'altra banda, tot i que, per primer cop, les terres hispàniques tingueren una autoritat comuna, el vicarius de la diocesis, i que hom reconeix la personalitat administrativa d'uns àmbits supraprovincials, com el peninsular o el de la futura Occitània, cal tenir present que la reforma de Dioclecià no buscà ajustar les dioceses a aquells grans àmbits geogràfics -la diòcesi d'Hispania desbordava la Península pel sud, car també comprenia la Mauretania Tingitana, mentre que l'àmbit gal.lo-germànic fou dividit en dues, la de la Gallia, al nord, i la Viennensis, al sud-, sinó constituir unes simples instàncies administratives intermèdies entre l'Estat central i les províncies. D'altra banda, les diòcesis de Dioclecià ens apareixen essencialment com a agrupacions de províncies que, a partir d'aquesta reforma, augmenten en nombre per la divisió de les antigues -cosa també experimentada a la Gallia i a la Hispania, i en concret per les tres províncies que tocaven el Pirineu i que englobaven futures terres del Principat-, les quals continuaren conservant, bé que afeblida, llur personalitat política i administrativa dins d'aquests nous àmbits territorials intermedis amb l'Estat central -el Laterculo de Verona, que té el seu origen al 297 o poc després, sota Dioclecià, i que ens informa de les províncies que formaven la diòcesi d'Hispania, parla de la "diocesis Hispaniarum" (Grosse, F.H.A. VIII, p. 53), mentre que el cap que governava aquest nou àmbit administratiu era anomenat vicarius Hispaniarum (Balil 1964 e)-. La reforma de

Dioclecià no comportà, doncs, una institucionalització pròpiament dita dels dos grans àmbits geogràfics de la Hispania i de la Gallia com a unitats territorials de valor jurídic o administratiu.

En fi, la nova reforma que, pocs anys després, féu Constantí de l'estructura administrativa de l'Estat, amb la creació de les prefectures, comportà una pèrdua d'importància de les diòcesis, car aquests àmbits territorials i les autoritats que els regien, fins llavors l'única instància intermèdia entre el govern central i les províncies, passaren a estar sotmesos als prefectes, que fins i tot foren la instància judicial suprema d'apel·lació -fins llavors ho era Roma- per els pobladors dels respectius àmbits territorials. Les províncies britàniques, gèl·liques i hispàniques passaren a constituir, després d'algunes vacil·lacions inicials en el cas de la Península, una prefectura comuna, la de les Galliae, primer amb capital a Trèveris i després a Arle, cosa que implicà que la ratlla del Pirineu deixés de comptar-se entre els límits de major rang administratiu dins l'estructura territorial romana i que, per primer cop a la història, la totalitat de les futures terres catalanes i del Principat estiguessin sota una comuna autoritat civil i perifèrica de l'Estat Romà, la del prefecte de les Galliae.

Així doncs, l'uniformisme jurídic que, des dels Severes, anaren experimentant les terres i les persones de l'Imperi degué buidar la ratlla del Pirineu de qual

sevol significació política que hagués pogut tenir, mentre que la progressiva jerarquització i descentralització de l'Estat, que de primer havien reforçat el valor administratiu d'aquest límit amb la creació de les diòcesis, acabaren per afeblir-lo amb la instauració de les prefectures, circumstàncies que no degueren fer altra cosa que ajudar a la igualació o a l'aproximació dels pobladors d'una vessant i altra de la carena durant l'època tardo-romana.

Amb tot, cal no oblidar que el valor institucional de la ratlla del Pirineu es mantingué al llarg de tota l'època romana, cosa que, si bé tingué poca importància a nivell real, tampoc no pot ésser negligida tant pel que fa a la vida oficial com al valor simbòlic d'aquesta divisòria, encara present al regne visigòtic.

C) L'ASPECTE FISCAL.

Un altre aspecte particular del límit provincial del Pirineu, del qual no ens informen els autors antics sinó l'epigrafia, és el valor fiscal i duaner que tenia aquesta divisòria.

Efectivament, dues inscripcions gèl·liques de la zona que estudiem palesen com, al límit provincial de les Galliae, es cobrava la quadragésima Galliarum, és a dir un impost del 2,5% del valor de les mercaderies, taxa que, com ens mostra l'epigrafia, comptava amb personal que hi estava dedicat específicament. La primera

inscripció (CIL XII 5362) és un cippus votiu del Roselló, provinent de l'església romànica de Sant Julià de Raó, al terme de Vilanova de Raó -bé que ja trasllat a Tesà el segle passat-, consagrat a Mercuri per "Euhangelus, soc(iorum) XXXX (quadragesimae) ser(vus)". La segona (CIL XIII 255) és una taula de marbre quadrada, aproximadament del s. II, trobada a Sant Bertran de Comenges, l'antiga Lugdunum Convenarum, a l'alta vall de la Garona, que recorda la total reconstrucció, duta a terme per un esclau imperial i contrascriptor, d'una "statio splendidissima vectigalis XL Gall(iarum) Lugd. Conv(enarum)" que havia estat del tot destruïda. Podem esmentar encara, dins de l'àrea que estudiem, una inscripció funerària de Tarraco (CIL II 6085 = RIT 232) dedicada a un llibert imperial, que, entre altres càrrecs al servei de l'Estat, ocupats en diferents punts de l'Imperi, exercí el de commentariensis XXXX Gall(iarum).

Les dues inscripcions gèl·liques que acabem d'esmentar devien correspondre a sengles stationes del servei duaner instal·lat al llarg del límit provincial del Pirineu. Això és ben clar pel que fa a la inscripció de Lugdunum Convenarum, car ens ho diu explícitament el seu text. En el cas de la inscripció provinent de l'església de Sant Julià de Raó ho confirma, com ja va assenyalar F. P. Thiers en estudiar el sector de la via Domitia entre Narbo i el Pirineu (Thiers 1894, pp. 554-556), l'emplaçament de l'indret, a peu de la via Augusta, i el seu nom dit "de Rationibus" en mapes antics.

Aquest estudiós proposà d'identificar l'indret amb la mansio Ad Stabulum de la via Augusta, esmentada per l'itinerari d'Antoni entre les de Salsulis (Salses) i Ad Pyrenaeum (el Portús), cosa que conferiria a aquest lloc una funció duanera i una de postal, bé que la distància que separava aquest punt del límit provincial, setze milles, l'induí a considerar que es tractava d'una oficina central on es devien rendir comptes dels diferents punts establerts per la muntanya -d'on s'expli-caria el nom "rationes"-; les recaptacions dels quals potser eren recollides per l'esclau Euhangelus. Amb tot, no sembla pas necessari que les stationes duaneres on s'efectuava el pagament de la "quadragésima Galliarum" haguessin d'estar ubicades a la mateixa ratlla provincial, sinó a les grans rutes que hi menaven, com semblen suggerir-ho els dos casos de què fins avui tenim notícia, un a la via Augusta i l'altre a la ruta que remuntava la Garona vers la Vall d'Aran, cosa que sens dubte devia ésser molt menys costosa de mantenir.

Ara bé, ultra les lògiques dificultats que hauria implicat la instal·lació de les estacions duaneres al mateix límit provincial, és a dir als passos de la carena, les distàncies existents des de Lugdunum Convenarum i Vilanova de Raó fins a la ratlla divisòria també per meten pensar, a tall d'hipòtesi, que el límit duaner de la quadragésima Galliarum no es devia correspondre exactament amb el límit provincial i que possiblement devia deixar al marge, com una mena de gran àrea franca, la

regió pirinenca, de pobles muntanyencs en bona part nòmades o seminòmades i molt lligats a la ramaderia transhumant, a fi de no tallar-los fiscalment llur hàbitat ni llur medi econòmic, perquè, com veurem més endavant, el Pirineu se'ns presenta com un gran espai d'economia fonamentalment ramadera i pastoral. Si això fos cert, caldria pensar que la Vall d'Aran i la Vall del Tec o el Vallespir, on precisament tenim testimonis del possible caràcter transpirinenc dels seus pobladors i de l'antiguitat de la ramaderia transhumant, es devien comptar entre les zones situades per sota del límit duaner de la Gallia, la qual cosa hauria ajudat, òbviament, al manteniment de les seculares relacions de la població de les valls pirinenques d'ambdós vessants de la serralada.

Així doncs, el Pirineu també devia constituir una divisòria fiscal entre dos grans àmbits geogràfics, i, durant l'Alt Imperi, amb taxes duaneres diferents entre ells, la quinguesima Hispaniarum (cf. CIL II 5064, prop de Granada) i la quadregesima Galliarum, és a dir el 2 i el 2,5% respectivament, bé que després definitivament unificades, segurament sota Septimi Sever en opinió de R. Etiénne (Etiénne 1961). Quant a això, val a dir, a més, que l'únic càrrec de l'Alt Imperi que A. Balil trobà adscrit al conjunt de les tres províncies d'Hispania és precisament de tipus fiscal, els advocati fisci Hispaniarum trium (Balil 1965, pp. 317-318), cosa que també reforça la funció del Pirineu com a límit d'espais fiscals i tributaris diferents.

En resum, pel que hem exposat en les pàgines precedents, podem dir que, durant l'Alt Imperi, les futures terres del Principat apareixen situades a cavall de dos grans àmbits territorials, l'hispanic i el gàl·lic, d'una ben reconeguda personalitat geogràfica i amb la categoria d'espais fiscals, però políticament plurals, així com desigualment repartides entre tres províncies d'estatut divers, dues d'imperials i una de senatorial. Durant aquest període, la ratlla del Pirineu fou una línia amb un valor jurídic-polític similar al de qualsevol altre límit provincial romà, bé que amb una funció duanera i fiscal i sobretot amb un fort valor simbòlic com a divisòria d'aquells dos grans àmbits.

El procés d'unificació dels estatuts de terres i persones que, des dels Severes, anà experimentant l'Imperi al llarg del s. III i el de la descentralització del poder estatal, que ja es posà de manifest espontàniament durant la crisi d'aquesta centúria i que s'institucionalitzà amb la gran reforma de Dioclecià i sobretot amb la creació de les prefectures, sens dubte degueren ajudar a l'apropament de les terres situades en demarcacions territorials veïnes i a l'aflorament de les afinitats subjacents a l'estructura provincial romana, sovint arbitrària i canviant, com veurem de seguida. El reforçament que degué experimentar la línia del Pirineu amb la creació de les diòcesis de Dioclecià degué ésser quelcom estrictament administratiu, sense la significació política que abans hagués pogut

tenir, i més aparent d'allò que hom podria pensar, car aviat aquest límit es veié devaluat per una nova realitat administrativa, superior a la diòcesi, la prefectura de les Galliae, primer moment en què el conjunt de les terres catalanes depengué d'un centre de poder comú i perifèric de l'Estat Romà, inicialment amb seu a Trèveris i després a Arle de Provença.

Donada aquesta marcada compartimentació administrativo-territorial de les futures terres catalanes, és possible estudiar-les com a conjunt a l'època romana? Per respondre seriosament a aquesta qüestió cal que abordem tres aspectes bàsics: l'evolució i l'arrelament de la línia provincial del Pirineu, la situació del país abans de l'establiment d'aquesta divisòria i, en fi, els efectes que comportà la seva existència a un nivell pràctic, és a dir, no administratiu.

3.- L'ARBITRARIETAT DELS LÍMITS PROVINCIALS ROMANS.

Abans d'ocupar-nos de la relació existent entre les terres d'un costat i altre del Pirineu amb anterioritat a la conquesta del país per Roma i durant el seu domini, cal subratllar, d'antuvi, un fet previ i important: els límits de les províncies romanes, les quals constituïen amb les civitates els fonaments territorials de l'estructura administrativa i política de

l'Estat Romà, eren, o podien ésser, més movibles i més variables d'allò que hom acostuma a pensar.

Circumscrivint-nos a l'àmbit d'Hispania, els límits administratius de la qual foren tan àmpliament estudiats per E. Albertini (Albertini 1923), sabem que la Península experimentà dues profundes modificacions territorials en el regnat d'August, la divisió de l'antiga província Ulterior en la Baetica i la Lusitania i, posteriorment, la pèrdua per aquesta última de les terres septentrionals, les situades per sobre del Duero, a favor de la Citerior —que d'aquesta manera arribà fins a l'Atlàntic—, i d'altra banda, que, tot i que en el temps de Plini el límit entre la Tarraconensis i la Baetica estava situat a Castulo i a Murgis —a l'oest de l'actual Almeria—, abans ho havia estat a Carthago Nova, és a dir més cap a l'est, així com que hi hagué altres modificacions dels límits provincials d'importància menor.

La Tarraconensis, província imperial i per tant sota l'administració directa de l'emperador, havia vist modificats, doncs, els seus límits territorials amb les altres dues províncies hispanes de l'Alt Imperi, la Lusitania i la Baetica. Raons d'organització militar, l'adscripció a una mateixa província de totes les zones del nord de la Península on hi havia legions aquarterades, i de benefici fiscal, el control directe de les importantíssimes zones mineres del nor-oest peninsular i de Castulo, foren les que motivaren, sens dubte, aquelles modificacions territorials realitzades a favor de

la Tarraconensis, és a dir motius estrictament lligats als interessos de l'Estat i de l'administració.

Aquestes modificacions territorials de la Hispania de començament de l'Alt Imperi, a les quals encara se sumaren més tard, en el cas concret de la gran Tarraconensis, els coneguts canvis de l'època de Caracalla -amb l'aparició de la província Hispania Citerior antoniniana-, de Dioclecià -amb la constitució de la diòcesi d'Hispania i la creació, a expenses d'aquella enorme província, de la Carthaginiensis i de la Gallaecia- i de Constantí -amb la segregació de la Baleàrica-, mostren, palesament, com el traçat dels límits provincials i fins i tot el propi marc territorial i el nombre mateix de les províncies anaren variant, o podien anar-ho fent, en funció de les necessitats i dels interessos, militars, fiscals o merament administratius, de l'Estat Romà, bé que cal tenir sempre present, pel que fa a això, la llarguíssima durada del poder de Roma al país.

Una font literària de començament de l'Imperi, concretament Estrabó, fa referència explícita a la possible modificabilitat de les divisions territorials romanes. Diu aquest geògraf grec (III 4, 19), tot parlant de la Península, que els romans han designat la regió sencera indiferentment amb els noms d'Iberia i d'Hispania, i a les seves parts, Ulterior i Citerior, i que s'han reservat encara modificar-la, si les circumstàncies exigissin una nova divisió administrativa. Unes

paraules amb què aquest autor sens dubte al·ludeix als canvis que s'havien acabat de produir a la Península en temps d'August i que ell mateix comenta detalladament a l'apartat següent (III 4, 20).

En fi, la pròpia composició territorial de la Hispània Citerior de l'Alt Imperi, d'una extensió enorme, des de les costes mediterrànies fins a l'extrem nord-oest peninsular, i d'una accentuada heterogeneïtat ètnica, cultural i socio-econòmica, heterogeneïtat que continuà sota el domini romà, palesa per sí sola, no cal insistir-hi, l'arbitrarietat i l'artificialitat que, des d'una perspectiva no-administrativa, podia arribar a presentar un àmbit provincial, en aquest cas definitivament perfilat per sotmetre la major part dels recursos metàl·lics de la Península al control de les autoritats de la Tarraconensis, de nomenament directe per l'emperador pel fet d'ésser una província imperial. L'artificialitat territorial d'aquesta província se'ns fa encara més palesa si recordem la divisió que Roma realitzà de la Gallia Comata, en les províncies Aquitania, Lugdunensis i Belgica, on prengué, o en part prengué, com a referència les diferents formacions ètniques del país, ja conegudes i clarament descrites per Cèsar en iniciar el "Bellum Gallicum": els aquitans, els belgues i els celtes o gals, tots ells diferenciats entre si per l'idioma, els costums i les lleis (Caes., "Bell. Gall." I, 1 i I, 2).

Podem doncs constatar que Roma, que era conscient de les unitats o dels àmbits ètnics indígenes i que no els oblidà en organitzar el territori -sobretot a nivell de les civitates i de les regiones, i de vegades en el de les provinciae-, no condicionà els marcs administratius supramunicipals que imposà el país a aquestes realitats del poblament autòcton, bé que en alguns casos se'n serví clarament, com ho palesa el cas de la Gallia Comata a què acabem de fer al·lusió. El límit provincial del Pirineu és precisament un exemple de com les realitats ètniques i/o culturals, àdhuc econòmiques, restaven o podien restar sotmeses a altres criteris en establir els grans marcs jurídic-administratius. Mentre que el sector occidental de la ratlla del Pirineu deixava, al nord, els aquitans, que sabem que eren ètnicament i lingüísticament pròxims a la població de l'altre costat de la serralada i molt diferents a la de la resta de la Gallia, cosa que fins i tot ens és subratllada per Estrabó (IV 1, 1 i IV 2, 1), el sector més oriental apareix simplement com el límit entre dos grans àmbits territorials essencialment definits, àdhuc en la seva denominació, a partir de dos grans centres ciutadans, Tarraco i Narbo.

Així, en haver d'ordenar quasi de soca-rel les terres d'Occident, Roma preferí d'utilitzar el valor divisorí de la carena pirinenca, que de mar a mar traça una

línea geogràficament molt nítida, que no pas els límits humans, malgrat que això tallés àmbits ètnics i/o culturals transpiriàncs pre-existents: a l'oest, l'ibero-aquitànic o basco-aquitànic, que arribava fins a la Garona, i, a l'extrem oriental, l'ibèric, o més exactament el que els autors grecs reconeixien o denominaven com a tal, àmbit del qual parlarem de seguida.

Abans, però, cal que ens deturem a analitzar breument el grau d'estabilitat i d'arrelament d'aquest límit provincial romà, aparentment tan preestablert per l'orografia.

4.- ESTABILITAT, DECANDIMENT I DESPLAÇAMENT DEL LÍMIT DEL PIRINEU.

D'antuvi hem de dir que, contràriament a allò que passà amb el límit occidental de la Tarraconensis, el del costat nord-oriental, el que confinava amb la Narbonensis i l'Aquitania, es mantingué fixat d'una manera estable i permanent a la línia del Pirineu al llarg de l'època romana, i des de la reforma de Dioclecià com a divisòria, a més, de les diòcesis d'Hispania i la Viennensis, bé que cada cop més estrictament administratiu i amb menys significació jurídic-política com ja s'ha comentat anteriorment.

L'anorreament de l'Estat Romà a les províncies occidentals de l'Imperi, amb la consegüent fragmentació del territori en unitats polítiques independents, primer de fet i després de dret, i la paral·lela substitució al país del poder de Roma pel dels visigots no aprofundiren ni feren cristal·litzar aquest vell límit pirinenc romà d'acusada personalitat administrativa i orogràfica, sinó que, contràriament, afebliren la seva importància i iniciaren la seva desaparició a la zona oriental de la carena. Com diu Pierre Vilar (Vilar 1964, p. 39), en parlar del període visigòtic, els temps turbats de les invasions revel·len, com havia fet la prehistòria, els Pirineus orientals com a "passadís", no com a "límit", car de primer el Regne de Tolosa es desborda cap a l'antiga Tarraconense i més tard el de Toledo ho

fa cap a la Septimània.

Bé que la plena desaparició jurídica de l'antic límit hispano-gàl·lic romà del Pirineu oriental no es produí fins després de la conquesta sarraïna i de la subsequent i prompta reconquesta carolíngia -que superà la línia de l'Albera força anys abans de l'acabament del s. VIII, car Girona es lliurà a Carlemany el 785-, els temps visigòtics ja veieren una intensificació de l'apropament de les terres situades en ambdós vessants de la carena, fruit de la pertinença a un mateix estat. Així, durant els conflictes polítics interns dels últims temps del Regne Visigot, i en concret en el regnat de Wamba, hom troba una Barcinona, que al sí de la regió ja ha suplantat la vella Tarraco, o que està a punt de fer-ho, i una Gerunda, amb el "castrum Libiae" i la resta de fortaleses del Pirineu oriental, alineades al costat de les ciutats de la Septimània donant suport al duc Paulus, rebel·lat contra la monarquia toletana i nomenat rei de l'Orient a Narbona, cosa que òbviament suggereix l'existència d'unes afinitats i àdhuc d'unes solidaritats profundes a banda i banda del Pirineu Oriental. Hom també troba, a més, els bisbes de les diòcesis de Septimània, o els seus representants, assistint, al costat dels de les d'Hispania, a la majoria dels concilis toletans, concretament des de l'important Toledo III, del 589, el de la fundació del regne en expressió de R. d'Abadal (Abadal 1974 a, p. 70), i al llarg de tot el s. VII. Entre ells també figuren alguns

bisbes d'Elna, que apareixen entre els signants de les actes dels concilis III, del 589, IV, del 633, VI, del 638, i XIII, del 683, en aquest últim cas per representació (Vives 1963, p. 554).

Ara bé, quan, un cop recuperades les terres nord-orientals de Catalunya del domini sarraí per la prompta acció dels frances -que conqueriren Narbona i el Rosselló al 759 i que, com acabem de dir, aviat creuaren l'antic límit hispano-gàl·lic del Pirineu-, va anar sorgint la frontera lingüística i política entre Catalunya i Occitània, que després ho fou de la Corona d'Aragó i de la de França, no fou pas l'Albera la que marcà la divisòria, sinó el massís muntanyós més septentrional de les Corberes, al nord del Rosselló. No serà fins a la tardana data de 1659, és a dir en temps plenament moderns, quan l'Albera tornà a tenir el valor i la funció de divisòria civil i política, bé que ara de dos estats independents, i novament hagueren de tornar a ésser poders forans els que la hi fixessin, al·legant com a justificació històrica l'antic límit provincial romà.

El procés d'afebliment que, d'una manera immediata i progressiva, començà a experimentar el límit político-administratiu del Pirineu oriental en produir-se l'anorreament de l'Estat Romà, i la seva reaparició, a l'època alto-medieval, més al nord, a les Corberes, en definir-se lingüísticament i políticament la Cata-

lunya naixent davant el món occità i franc, són dos fets que obliguen, a l'estudiós del país en els temps antics, a reflexionar seriosament sobre el valor real d'aquest vell límit provincial romà, que el perfil geogràfic i la història moderna segurament fan apareixer amb més importància d'allò que era en realitat. Cal doncs, per intentar de respondre a l'anorreament i al desplaçament del límit de l'Albera, esbrinar la naturalesa de les relacions i/o de les afinitats que existien entre els pobladors d'ambdós vessants del Pirineu oriental abans de l'arribada dels romans, així com durant el seu domini del país, és a dir, abans i després de l'establiment d'aquella divisòria, ja que la prompta recuperació de la Catalunya Vella pels francs no permet atribuir a la dominació musulmana canvis gaire profunds sobre l'estructura territorial de la zona a l'est del Llobregat, en només senyorejaren de 40 a 80 anys segons l'indret, sinó una escassa responsabilitat en aquell desplaçament, bé que segurament en fou la catalitzadora.

5.- EL PIRINEU ABANS DE L'ARRIBADA DELS ROMANS.

Per judicar l'aparició i el sentit de la ratlla provincial romana del Pirineu hem d'intentar d'apropar-nos, en primer lloc, a la situació que hi havia en aquestes terres just abans de produir-se el desembarcament dels Escipions a Empúries el -218. El fet que l'arribada dels romans al país fos un episodi més de la segona Guerra Púnica i que, uns mesos abans, Aníbal hagués travessat, camí d'Itàlia, el Pirineu català amb el seu formidable exèrcit són dues circumstàncies que, per haver estat tractades per diferents autors de l'època, ens han permès disposar, a més de les dades proporcionades per l'arqueologia i la lingüística, d'una informació literària força bona sobre els pobladors de la zona de finals del s. -III, informació que s'ha de sumar a un altre bloc de documentació, les notícies més antigues que les fonts gregues ens han proporcionat sobre els pobles d'aquest sector de la costa mediterrània.

A) EL PIRINEU ORIENTAL NO ERA UNA BARRERA.

Com és ben sabut, diverses fonts de l'Antiguitat, Periple, Hecateu, Èsquil, Heròdot, Efor, Pseudo-Escilax, ..., referents als segles VI-IV, al·ludeixen a la presència d'ibers al llarg de la costa de la futura Narbonensis, primer fins al nivell de l'actual Seta

-Periple- i després fins al Roine -Esquil i Pseudo-Escilax-. Algunes d'aquestes mateixes fonts parlen, a més, dels sordons del Rosselló, dels elísics del Narbonès i, més genèricament, dels lígurs. El Periple, que constitueix la primera descripció que posseïm de la zona, datable del s. -VI, i que ha arribat fins a nosaltres a través de l'"Ora maritima" d'Aviè del s. IV, estén el territori dels ibers fins al "mons Setius" -el nom del qual encara es conserva avui en dia en la important població costanera de Seta- i el riu Oranus -identificat amb l'actual Hérault o amb el Lez, prop de Montpeller-, on diu que limiten amb els lígurs. Hecateu diu taxativament, però, que els sordons i els elísics, ja esmentats al Periple, són pobles lígurs i el Pseudo-Escilax parla que, des del Pirineu fins al Roine, viuen els lígurs i els ibers barrejats. En fi, Esquil diu que el Rhodanos corre per Iberia; Heròdot anomena Iberia com a contigua amb els etruscs d'Itàlia i Efor denomina "Iberia" a Provença.

A l'extensió dels ibers fins al Roine encara fa al·lusió una de les grans fonts geogràfiques de l'Alt Imperi, Estrabó, quan comenta (III 4, 19), ja ens hi hem referit anteriorment, que: "amb el nom d'Iberia els antics (autors grecs) designaren tot el país a partir del Rhodanos i de l'Isthme dels golfs gal·làtics, mentre que els d'avui dia col·loquen el seu límit al Pyrene i diuen que les designacions d'Iberia i d'Hispania són sinònimes". L'última referència a l'extensió del territori dels ibers fins a ^{la} aquell gran riu,

la trobem, però, a l'obra de Plini (N.H. XXXVII, 32), en fer referència a l'antiga cita d'Esquil, bé que ja confón, d'una manera palesa i ben significativa, el concepte d'Iberia que tenia aquell gran poeta dramàtic, del s. -V, amb el d'Iberia del seu temps, sinònim d'Hispania: "Aeschylus col.loca l'Eridanus a Hiberia, és a dir a Hispania, i li dona el nom de Rhodanos". Esquil i Estrabó ja parlen, doncs, explícitament i simplement, de l'extensió d'Iberia fins el Roine.

Les referències proporcionades pels autors antics de l'extensió dels ibers i d'Iberia per les terres litorals de la futura Narbonesa es veuen plenament corroborades per les restes arqueològiques de la zona, cosa que ja ha estat ben subratllada pels editors d'aquelles fonts: A. Schulten (Schulten F.H.A. fasc. I, p. 143; id. F.H.A. fasc. VI, p. 264), A. García Bellido (García Bellido 1968, pp. 161 n. 84 i p. 239 n. 439), ... Es tracta de materials de tota mena, ceràmiques, objectes metàl·lics, inscripcions, tallers monetaris, ..., trobats al Rosselló i al Llenguadoc Occidental, fins a la zona del riu Hérault -que l'arqueologia revela com un límit, però no pas com una frontera, sinó com una zona també, que palesen l'existència d'una cultura ibèrica a la regió i la seva subsistència fins a la romanització del país. Aquesta extensió de l'iberisme més enllà del Pirineu, que ja fou àmpliament tractada per P. Bosch Gimpera a partir de les fonts literàries i de l'arqueologia (Bosch 1932, pp. 406-415), avui compta amb nombrosos estudis. Y. Solier (Solier 1976; id. 1977), que

és qui més recentment s'ha ocupat de l'iberisme de les terres nord-pirinenques, i en particular de la regió de Narbona, el país dels elísics, ha mostrat la semblança cultural que mostraven aquestes terres amb les de la costa catalana fins a l'època romana, així com la importància de la funció d'Emporion en la relació entre aquestes terres i en l'aparició i el desenvolupament de les afinitats culturals que s'hi constaten; J. Lladó-Font (Lladó-Font 1977) se n'ha ocupat específicament a la zona rossellonesa; P. Beltrán Villagrasa (Beltrán Villagrasa 1953, pp. 35 i 36), R. Martín Valls (Martín Valls 1967, pp. 9, 34-36, 55-56, 58-59, 64-65, 110, 133, 146, 151 i mapa XVIII), L. Villaronga (Villaronga 1979, pp. 307-310), ... han tractat, per la seva banda, de les seques de la Narbonesa que encunyaren amb llegenda ibèrica, la més important de les quals fou la de Neroncen, i J. Maluquer de Motes (Maluquer 1968, pp. 20-22), de l'extensió ultra-pirinenca de l'escriptura ibèrica, ambdós fenòmens també amb el riu Hérault com a límit oriental; etc. El testimoni de l'arqueologia s'adiu, doncs, com ja han subratllat J. Padró, en tractar de l'origen del límit entre la Hispania i la Gallia (Padró 1976, p. 232) i Y. Solier (Solier 1977, p. 215), amb el del Periple, primer testimoni escrit de la zona que ha arribat fins a nosaltres, a través de l'"Ora Marítima" d'Aviè, segons el qual, ja ho hem dit abans, els ibers arribaven fins al "mons Sertius" i fins al riu Oranus, on fronterejaven amb els

lígurs (Ora Mar. vv. 608-614).

A banda i banda del Pirineu oriental, hom també troba, a més d'unes afinitats de forma de civilització, una activa i important relació comercial entre les terres del Llenguadoc occidental i el Rosselló i les colònies gregues del golf de Roses. Y. Solier (Solier 1976; id. 1977) ha mostrat que, pels materials proporcionats per l'arqueologia, es pot pensar que, encara que evidentment no es pot negligir l'activitat marsellesa a la regió, des del s. -VI la costa Narbonesa formava part del domini comercial d'Emporion, que hi difongué no només mercaderies gregues sinó versemblantment també productes púnics, i que, des d'aquell segle a l'època romana, el Narbonès i el Rosselló van quedar integrats al circuit comercial emporità, així com que la constància de relacions entre els mercaders emporitans i els mercaders narbonesos sens dubte contribuï d'una manera molt important a la relació d'aquestes terres amb les catalanes de l'altre costat del Pirineu, relacions que apareixen amb la major intensitat a finals del s. -III. Ulteriorment, E. Sanmartí (Sanmartí 1978, pp. 507-588, esp. 580-585) ha mostrat, però, la importància del taller de ceràmica de vernís negre de Rhode, del s. -III, i la difusió de la seva producció pel litoral peninsular, fins l'actual regió murciana, amb una penetració per les terres meridionals de la conca de l'Ebre, i per la costa del Rosselló i el Llenguadoc occidental, on fins ara se n'ha trobat a Ensérune, Pech-Mahó, Mont

laurès, Illiberris i Ruscino, bé que sense superar el límit del riu Hérault. J.-C. M. Richard (Richard 1971) ha proposat, a més, el baix Llenguadoc com l'indret d'encunyació de les imitacions de la dracma de Rhode, imitacions que, segons aquest estudiós, en la seva major part versemblantment foren encunyades després de la fi del taller monetari de Roses -moment que els estudis més recents situen dins la segona meitat del s. -III-, entre finals del s. -III i el -II, en sentir-se la necessitat de seguir comptant amb una moneda de prestigi, que certament tenia importància al mercat. Aquestes dues últimes circumstàncies semblen doncs perfilar, al costat de la presència emporitana, o en pugna amb ella, una àrea comercial de domini de Rhode, o de predomini d'aquesta ciutat, a la Gallia meridional durant el s. -III, que versemblantment tindria per límit el riu Hérault.

Els autors antics, l'arqueologia, la numismàtica i l'epigrafia confirmen plenament, doncs, el caràcter ibèric o iberitzat dels pobladors de les terres situades per sobre de l'Albera, del Rosselló i del Llenguadoc occidental, així com llur estreta relació amb les colònies gregues de l'Empordà, tant amb Emporion com amb Rhode.

D'altra banda, Plini (N.H. III, 24) féu referència, en parlar de les comunitats que depenien del conventus de Caesar Augusta, a uns surdaons del Segre com a gens de pertinença del populus dels Ilerdenses. El nom

d'aquest poble fa pensar òbviament, com ja va advertir C. Müller en publicar la "Geographia" de Ptolemeu (Müller 1883, p. 193), en els sordons del Rosselló, de qui devien ésser un grup que se n'havia després. D'acord amb això, P. Bosch Gimpera (Bosch 1932, pp. 405 i 418), tot recollint i precisant una hipòtesi ja proposada per A. Schulten en comentar el vers 552 de l'"Ora Martima" d'Aviè (Schulten F.H.A. fasc. 1, pp. 138-139), els considerarà un possible desprendiment o raid dels sordons de l'altra banda del Pirineu, conseqüència de l'arribada de la tribu gal·la dels volques tectosages al Rosselló i realitzat a través de la Cerdanya, o d'algun altre indret de la carena, per perdre's sense grans conseqüències entre els ilergetes del baix Segre.

Així doncs, el Pirineu oriental no ens apareix, durant el període que ens ocupa, com una barrera separadora de les poblacions d'un costat i altre de la carena, sinó, contràriament, com allò que ha estat al llarg de la Història, des dels temps més reculats, un gran corredor de pas entre les terres occitanes i rosselloneses i el nord-est de la Península. Més encara: hom còstata, a banda i banda de l'Albera, uns pobles d'una mateixa cultura, la ibèrica, i unes intenses relacions econòmiques, centrades per Emporion i Rhode, és a dir, una continuïtat cultural i comercial, al menys fins al riu Hérault. La penetració cèltica del s. -III se superposarà, però, a aquesta continuïtat cultural i comercial, segons comentarem de seguida.

B) ELS POBLADORS DE LA PLANA ROSSELLONESA.

Sabem per diferents autors antics que en època pre-romana la plana rossellonesa estava ocupada pel poble dels sordons. La primera referència a aquest poble la trobem en una font massaliota del s. -VI, el Periple, com hem dit tardanament recollida i poetitzada per Aviè a l'"Ora Marítima":

"Després, en fi, vivia el poble sordó en llocs inaccessibles i, estenent-se fins a la mar Interior, habitava entre caus de feres, per on s'eleven els cims del Pirineu coberts de pins, cenyint els camps i l'abisme de la mar en una gran extensió. Hom diu que, als confins de la terra sordicena, hi hagué, en altre temps, Pyrene, ciutat de ric solar, ja que sovint la freqüentaven els massaliotes pels seus negocis. I des de les Columnes d'Hèrcules, així com del mar Atlàntic i del confí de la costa Zefirida fins a Pyrene hi ha un viatge de set dies per una nau veloç. Després del cap Pirineu, jeuen les arenes del litoral Cinètic, que extensament solca el riu Rhoscynos. Aquest sòl, com hem dit, és el de la terra sordicena. Aquí s'estenen àmpliament un estany i un aiguamoll i els habitants l'anomenen Sordicè. I a més de les sorolloses aigües de la vasta mar—ja que a causa de l'ample àmbit de la seva extensa costa és exitat sovint pels vents destructors—d'aquest mateix estany flueix el riu Sordus. Des de les boques d'aquest riu..." (Ora. Mar. vv. 552-576).

El poble dels sordons s'estenia, doncs, al llarg de la costa, des de l'Albera -el litoral dels indicetes

arribava fins el vèrtex del cap Pirineu ("Ora Mar. vv. 533-534)- fins al gran estany situat més enllà del riu Rhoscynos -la Tet- és a dir l'estany de Salses, inclusivament -el golf de Narbona era el territori dels elí-sics (Ora. Mar. vv. 578-590)-, i, per tant, ocupaven la totalitat de la plana rossellonesa, cosa que, com veurem més endavant, també ens ve plenament confirmada per les descripcions que al s. I ens feren de la zona Mela (II, 84) i Plini (N.H. III, 32). El Rosselló era doncs, des del primer moment en què s'inicia la nostra informació literària, el país dels sordons.

Bé que Hecateu considera lígurs els sordons, la recerca arqueològica mostra el seu caràcter ibèric o iberitzat, amb una cultura material que, com diu M. Tarradell (Tarradell, GEC vol. XIII, art. "sordó-sordona"), els situa al costat dels altres pobles ibèrics de Catalunya. Ultra els materials estrictament arqueològics, també ens parlen de l'iberisme de la plana rossellonesa les inscripcions pre-romanes trobades a Ruscino i a Illiberris, estudiades per J. Huntermann (Huntermann 1976), segons veurem de seguida.

En fi, cal subratllar que els nuclis de població del Rosselló dels temps romano-visigòtics, o al menys els més importants, són d'origen ibèric: hom coneix l'existència d'un nucli de vida ibèrica costaner a l'actual Cotlliure (Lladó-Font 1977, pp. 401-405), l'antiga Caucoliberi segons el testimoni de Julià de Toledo (Hist. Wamb. XI); Ruscino, ja existent al s. -VI i si-

tuada dalt d'un turó que domina la Tet, en una cruïlla de camins, presenta les característiques d'un poblat ibèric típic (Tarradell, GEC vol. XII, art. "Ruscino"); i Illiberis, l'origen de la qual és de la fi de l'Edat del Bronze, també ens apareix com un oppidum pre-romà de la costa amb l'especificitat ibèrica que hi revela la ceràmica grisa emporitana i els grafits gravats (R. Grau, GEC vol. VI, art. "Elna"). Cal observar, a més, el caràcter indígena del nom d'aquestes poblacions i en especial l'iberisme palès del de Caucoliberi i del d'Illiberis.

C) ELS POBLES MUNTANYENCOS DEL PIRINEU.

Ara bé, si el Pirineu oriental constituïa un gran corredor de pas, aquest gran conjunt orogràfic també era, alhora, l'àmbit propi d'alguns pobles muntanyencs, de parla basca o bascoide, des de l'Atlàntic al Pirineu català, fins a la Cerdanya inclusivament -d'acord amb els estudis que de la toponímia de la regió han fet R. Menéndez Pidal (Menéndez Pidal 1918) i sobretot J. Coromines (Coromines 1965 a, pp. 28 i 219-231; id. 1965 b, p. 82 ss.; id. 1965 c; id. 1965 d; id. 1970 a; id. 1973; id. 1976 b; id. 1977 a, pp. 53-61)-, així com refugi d'alguns altres que devien haver-s'hi quedat arraconats -J. Coromines també ha assenyalat la conservació a la toponímia de diferents àrees i indrets de les terres pirinenques i pre-pirinenques catalanes de noms comuns i de noms propis de caràcter sorotàptic i/o cèltic, així

com el factor ètnic que hi subjau (Coromines 1965 b, pp. 79-82; id. 1970 b; id. 1970 c; id. 1976 a, pp. 69-96)-. Algunes de les inscripcions romanes trobades a les comarques pirinenques, els ploms votius d'Arles de Tec, al Vallespir (CIL XII 5367), una làpida funerària de la Ribagorça, d'Ovarra (nº 13), i dues inscripcions votives de la Vall d'Aran, una d'Escunyahau (CIL XIII 23 = ERL 67) i l'altra de Lés (ERL 70), ens donen testimoni, directe o indirecte, de les llengües pre-romanes que es parlaven a la regió, i alhora de la complexitat lingüística de la zona (Fita 1883, pp. 134-136; id. 1884, p. 221 ss.; id. 1894, pp. 283 i 287; Michelena 1964, p. 15; Coromines 1973; id. 1976 b; id. 1976 c).

El poble més important del Pirineu oriental era, sens dubte, el dels ceretans, ja esmentats, sota el nom de ceretes, pel Periple (Ora. Mar. v. 550). Estrabó (III 4, 11), que en aquest passatge seguí Posidoni o Artemidor, diu que la majoria de les valls pirinenques estan ocupades pels Kerretanoi, poble d'estirp ibèrica, entre els quals es fan excel.lents pernils, comparables als cantàbrics, cosa que els proporciona ingressos no pas petits. Ulteriorment, Plini situa explícitament els ceretans al Pirineu, fent-los arribar segons sembla fins els Vascons "... perque Pyrenaeum Ceretani, dein Vascones" (N.H. III, 22), i, en enumerar les civitates del conventus de Tarraco, els diferencia en dues comunitats, els julians i els augustans "Ceretani qui Iuliani cognominantur et qui Augustani" (N.H. III, 23). Si tenim

present aquestes referències geogràfiques, hem de pensar que el territori dels ceretans, la part essencial del qual devia estar constituïda per la Cerdanya, que encara en conserva el nom i que és la zona on està ubicada l'única població que Ptolemeu els atribueix, Iulia Libia (II 6, 68), a la qual Julià de Toledo encara esmenta a finals del s. VII com el "Castrum Libiae, quod est Cirritaniae caput" (Hist. Xamb. X), devia ésser més gran que aquesta comarca i que al menys devia incloure tota l'alta conca del Segre.

D'altra banda, el Periple també esmenta (Ora Mar. v. 550), al costat dels Ceretes, els durs Ausoceretes, que devien ésser, com ja va proposar A. Schulten en comentar aquest punt de l'"Ora Maritima" (Schulten, F.H.A. fasc. I, p. 138), un poble constituït per la barreja de ceretans i ausetans, cosa que indirectament prova com aquells degueren desbordar les muntanyes que tanquen el costat oriental i meridional de la Cerdanya -P. Bosch Gimpera (Bosch 1932, pp. 399-402) proposà de localitzar-los a la Garrotxa, territori amb una clara personalitat històrica a l'època medieval en el comtat de Besalú, i d'identificar-los amb els castellans esmentats per Ptolemeu després dels ceretans i els ausetans (II 6, 70)-. Cal recordar, quant a això, l'intima relació política que, a l'Alta Edat Mitjana, hi havia entre la Cerdanya i les terres sud-pirinenques del Berguedà, el Ripollès i la Garrotxa, i en particular amb les valls de Lillet i Bagà, a la conca alta del Llobregat, i la vall de Ri-

bes, constituïda per la conca del Freser, les quals sempre estigueren dins el comtat de Cerdanya i el bisbat d'Urgell -relació que eclesiàsticament encara dura avui en dia pel que fa a aquesta última vall, bé que no pas amb les primeres, adscrites a la diòcesi de Solsona en ésser fundada a finals del s. XVI-. La pertinença, des d'un primer moment, de la vall de Ribes, a diferència de la major part del Ripollès, al comtat de Cerdanya i al bisbat d'Urgell (Beraut, 1978; Bolós-Hurtado, 1981), segons ja consta a l'acta de consagració de la catedral d'Urgell de la primera meitat del s. IX (Pujol 1917), sembla doncs recordar, indirectament, l'antic desbordament dels ceretans vers l'alta conca del Ter, on versemblantment es devien haver barrejat amb els ausetans.

Coneixem, a més, però més malament, altres pobles del Pirineu català, segurament menors o menys importants que els ceretans -de qui versemblantment algun d'ells era un subgrup, qui sap si els andosins-, esmentats per diferents autors de l'Antiguitat en referir-se al pas d'Annibal pel país.

En descriure la marca d'Annibal vers Itàlia, Polibi (Hist., III 35, 1) comenta que, un cop travessat l'Ebre, aquell general sotmeté els ilergetes, els bergusis i, després, tocant ja els Pirineus, els airenosis i els andosins, els quals han estat considerats, pels seus noms, els pobladors de la Vall d'Aran i d'Andorra respectivament (Schulten, F.H.A. III, p. 47). Aquesta notícia induí P. Bosch Gimpera (Bosch 1965) a pensar, en estudiar

aquest esdeveniment històric, que els airenosis no només es devien limitar a la Vall d'Aran, sinó que, a cavall de la serralada, devien ocupar tot el Pallars, fins al Montsec, des d'on degueren atacar l'exèrcit cartagi-nès, segons comentarem detalladament en pàgines següents.

Quant a aquesta localització transpirinenca dels airenosis, a cavall de la Vall d'Aran i del Pallars i la Ribagorça, cal tenir present la llengua basca o bascoide que es parlava a un i altre vessant del Pirineu occidental i central, al costat dels parlars lligats a les infiltracions cèltiques i ibèriques que s'havien produït a la regió abans de l'arribada dels romans i del llatí que aquests hi introduïren posteriorment -un estat lingüístic que es reflecteix a la documentació epigràfica que posem de la Vall d'Aran (Lara, ERL 64-72), que, bé que essencialment llatina, ens ha proporcionat un epígraf de caràcter basc, "Ilurberrixo Anderexo", i una divinitat probablement d'origen cèltic, "Lexi Deo" (Fita 1883, p. 134-136; id. 1894, p. 287; Michelena 1964, p. 159), cosa que palesa una unitat de substrat entre els pobladors d'ambdós costats de la carena. Foren precisament, com ha demostrat J. Coromines (Coromines 1965c), les terres constituïdes per les altres valls del Pallars Sobirà -la vall de Cardós, la Vallferrera, i sobretot la vall d'Àneu- així com les de Capdella i Boí i l'alta i mitja Vall d'Aran, les que constituïren, a l'Alta Edat Mitjana, l'últim illot d'aquella parla basca o bascoide al Pirineu Central, quan ja havia desaparegut de les ter

res catalanes i aragoneses circumdants. Cal subratllar, a més, l'existència, assenyalada per F. Marco Simón (Marco 1976), d'unes identitats iconogràfiques innegables entre els monuments funeraris romans de la Vall d'Aran -monuments d'un indigenisme palès i datats per aquest estudiós a la segona meitat del s. II o al llarg del s. III-, així com dels de Cominges i Coserans, amb les esteles sepulcral del grup navarro-alabès de l'altre costat del Pirineu. En fi, un testimoni de caràcter polític i militar d'aquesta relació entre els pobladors d'un vessant i altre del Pirineu occidental i central el trobem en el fet, conegut per Cèsar, de la petició d'ajut, de cabdills i tropes auxiliars, que, al -56, els pobladors d'Aquitania, davant del perill romà, feren als de la Hispania Citerior que confinaven amb ells (Caes., Bell. Gall. III, 23), d'on concretament vingueren tropes càntabres (Caes., Bell. Gall. III, 26).

D'altra banda, Sili Itàlic, que no és una font històrica gaire segura, en la descripció que féu del pas del Pirineu per Anníbal al seu poema èpic "Punica" (III vv. 415-420 i 442-446), diu que el cartaginès travessà, abans d'entrar al país dels volques, les muntanyes i les denses selves dels bèbrices. P. Bosch Gimpera (Bosch 1965, pp. 140-141), en estudiar aquest episodi, ja considerà que aquestes muntanyes i selves han d'ésser el Conflent -car segons aquest estudiós l'exèrcit cartaginès devia haver remuntat la vall del Segre fins a la Cerdanya i devia haver creuat la carena pel coll de la Perxa- i, tot recollint una hipòtesi ja exposada ante-

riorment (Bosch 1932, p. 408), que els bèbricoes, de nom d'origen cèltic i esmentats per altres fonts literàries tardanes, que els localitzen al peu del vessant septentrional del Pirineu oriental, eren celtes pertanyents a la primera onada d'aquells, és a dir a la cultura de la primera Edat del Ferro, els quals havien estat arraconats a la comarca després de la reacció indígena i possibles penetracions ibèriques, a què seguí l'arribada dels volques al Rosselló, una centúria abans del pas d'Anníbal. Aquesta hipòtesi s'adiria plenament, doncs, amb el caràcter pre-cèltic, sorotàptic, que J. Coromines (Coromines 1976 c) ha suposat de la llengua base emprada als famosos ploms votius (CIL XII 5367) trobats a l'important centre religioso-termal romà d'Arles de Tec, al Vallespir, i als quals ens referirem més endavant (cap. XV, 2).

En fi, entre els pobles d'Aquitania que es lliuraren a P. Crasus al -56, després de la gran derrota que aquest els inflingí, Cèsar ens esmenta els Garunni (Caes. Bell. Gall. III 27, 1), no coneguts per cap altre referència, però que lògicament han estat relacionats amb el nom de la Garona. Hom els situa al curs alt d'aquest riu, bé que no se'n pot fer cap altre precisió.

El Pirineu català apareix, doncs, habitat, al moment de l'arribada dels romans, per una sèrie de pobles de qui coneixem l'emplaçament d'una manera força aproximada: els bèbricoes, de les muntanyes del Conflent i el Vallespir, els ceretans, de la conca alta del Segre -bé

que es devien desbordar vers la del Ter, on es devien barrejar amb els ausetans-, els andosins, d'Andorra, i els airenosis, de la Vall d'Aran i el Pallars; uns pobles segons sembla d'importància desigual, entre els quals segurament destacava el dels ceretans, i de naturalesa diversa, basco-pirinenca o de la primera onada cèltica. No es tracta, per tant, de pobles de la plana que penetressin al Pirineu i que tinguessin els seus límits en aquesta serralada, sinó, pel què sabem, de pobles pròpiament muntanyencs, amb els seus territoris al Pirineu i al pre-Pirineu.

Hi ha però una altra qüestió que ens confirma el caràcter netament muntanyenc d'aquests pobles i que ens pot il·luminar una mica sobre l'aspecte socio-econòmic llur. En un i altre extrem de la zona estudiada, hom sembla constatar el desbordament per dos d'aquests pobles de la conca fluvial que sembla esser-los el territori propi: els ceretans de la Cerdanya i l'alta conca del Segre vers el sud-est i els arenosis de la Vall d'Aran vers el Pallars i la Ribagorça. Són pobles que no s'ajusten, doncs, al marc orogràfic, sinó que estan a cavall de les serralades pirinenques. Durant l'Alta Edat Mitjana, trobem un fenomen similar i al qual ja hem fet al·lusió anteriorment: l'extensió, ben estudiada per J. Boldós i V. Hurtado (Boldós-Hurtado 1981, p. 210), del comtat de Cerdanya més enllà de les muntanyes que tanquen el costat meridional i oriental de la comarca que li dóna nom, extensió efectuada per la vall de Bagà i la de

Lillet, al Berguedà, i per la de Ribes i segons sembla la del riu Merdàs -el "pago transmontano" de la documentació de l'època-, al Ripollès. La muntanya no hi apareix, doncs, com una barrera, sinó tot el contrari. Aquests dos estudiosos han pogut constatar com, en aquesta zona, la muntanya encara és una unitat territorial durant els se gles VIII i IX, fins a la tasca repobladora que hi realitzà el comte Guifré, amb el consegüent establiment d'una població agrícola i sedentària.

La condició estrictament muntanyenca d'aquests pobles i el fenòmen que acabem de comentar apunten clarament vers el caràcter ramader i pastoral que fonamentalment devia tenir la població pirinenca, si més no en un grau notable. Un simple coneixement geogràfic del Pirineu i de l'activitat ramadera a la Catalunya pre-industrial són suficients per poder-se adonar de la particular importància que, a les dues zones on hem constatat el fenòmen muntanya no-barrera -l'àrea araneso-pallaresa i l'àrea ceretano-berguedano-ripollesa-, tenen les pastures naturals i abans hi havia assolit, des de l'època medieval fins a començament del segle actual, la pràctica de la transhumància estival (Vilarrasa 1981, p. 15; Sudrià 1981, p. 43), cosa que no fa sinó suggerir la importància que en tot temps devia haver tingut la ramaderia en aquestes terres del Pirineu.

Ara bé, la informació literària i epigràfica de l'època romana i la lingüística ens aporten algunes dades de l'activitat ramadera i pastoral al Pirineu orient

tal durant l'Antiguitat, a través de les quals podem constatar la importància que aquesta activitat hi assolí, així com conèixer-ne alguns detalls.

Ja hem fet referència, anteriorment, al passatge d'Estrabó (III 4, 11), que sembla haver estat pres de Posidoni o Artemidor (Schulten, F.H.A. VI, p. 246), al·lusiu als Kerretanoi, així com a la qualitat dels seus pernills i als guanys que obtenien amb la seva venda. Posteriorment, a la segona meitat del s. I, és Marcial (Ep. XIII 54, 1), qui alaba, tot escrivint des de Roma, la gran qualitat d'aquests pernills, i, allò que encara és més important, les "pernae optimae Cerritanae" figuren entre els productes taxats que s'enumeren al famós Edicte dels Preus de Dioclecià de l'any 301 (CIL III suppl. p. 1932). Es tracta, doncs, d'uns testimonis que palesen un comerç primerenc, continuat i d'una gran amplitud, probablement ja iniciat a l'època republicana, la importància i llarga durada del qual han d'ésser explicats, sens dubte, pel fet de basar-se en una activitat tradicional en aquest poble, cosa que fins i tot vé suggerida pel seu mateix nom: el mot Ceretani o Cerretani sembla relacionable amb el basc "xerri" o "kerri", "porc" (Schulten, F.H.A. VI, p. 246; Serra Rafols, GEC vol. V, art. "ceretà-ceretana").

Els testimonis no només es circumscriuen, però, a la ramaderia porcina. J. Coromines (Coromines 1970 a; id. 1977 a, pp. 53-61) ha proposat, a partir d'un suposat ètimon pirinenc pre-romà, Gallortiea, romanitzat en

Gallortia, "els alts (de les muntanyes)", l'origen ibero-basc d'un vell mot pastoral del Pirineu català, el de Gallorsa -amb els derivats Gallorçà, Gallorcer, ...-, nom que, al Ripollès i a la Cerdanya, significa "ramat d'ovelles foraster", i d'altra banda, "el dret de pasturar les ovelles a les terres comunals", així com el d'ésser propietari de totes les herbes d'un tros determinat" (DCVB vol. VI, art. "Gallorça"; GEC vol. VII, art. "Gallorsa"). Es tracta d'un terme del dret pastoral consuetudinari del Pirineu que està relacionat, com subratlla aquest estudiós, amb el trasllat, durant l'estiu, de ramats transhumants als emprius o pasturatges comunals de l'alta muntanya, a la recerca d'herba tendra, i que ja el tenim testimoniats al capbreu de la vall de Ribes, de cap al 1283, com a "dret que el senyor cobra al bestiar estrany que va a la parròquia de Pardines". Modernament aquest terme ha estat recollit per Marià Aguiló a la mateixa vall de Ribes i a Camprodon i apareix a l'obra de Marià Vayreda, on es reflecteix la parla d'Olot. J. Coromines ha constatat, a més, que encara és ben viu entre els pastors del Canigó i que subsisteix com a nom de lloc en alguns indrets de la regió: la font de la Gallorça a Adraén, al Cadí, al sud-est de la Seu d'Urgell, i un de similar a Corsaví, al Canigó. Per la nostra part hem de dir que aquesta paraula també és recollida, com a sinònim de "ramat", al vocabulari propi dels termes de pastors que acompanya, com a apèndix, a "La vida dels pastors" de Salvador Vilarrasa i Vall,

editat els anys trenta a profit del Museu Folklòric de Sant Pere de Ripoll i recentment tornat a publicar en aquesta mateixa població. L'àrea del mot gallorça, de què tenim testimonis a l'Alt Urgell, a la Cerdanya, al Ripollès, a la Garrotxa, al Vallespir i al Conflent, ens dibuixa, doncs, una gran zona pastoral, a cavall de la serralada pirinenca i de l'antic límit provincial romà -amb les conques altes del Segre, Ter i Fluvià al vessant meridional i les muntanyes del Conflent i el Vallespir al septentrional-, mentre que el seu origen pre-romà ens suggereix l'antiguitat d'aquesta pràctica a la regió, així com el seu caràcter plenament autòcton.

Així doncs, el Pirineu català tampoc no ens apareix com una barrera separadora entre els pobladors de les terres pirinenques d'un vessant i altre de la carena, sinó, contràriament, com un gran àmbit socio-econòmic amb una homogeneïtat del substrat ètnic, testimoniada per la llengua basca o bascoïde que es parlava arreu, fins a la Cerdanya inclusivament, i habitat per pobles específics de la regió. Es devia tractar d'uns pobles muntanyencs essencialment lligats a l'activitat ramadera i pastoral, amb una consegüent mobilitat espacial de caràcter periòdic o estacional, i sovint estesos pels dos vessants de la serralada.

L'estructura territorial romana, pensada per delimitar grans àmbits geogràfics, degué doncs tallar aquest gran àmbit socio-econòmic i cultural pirinenc, en prendre els cims de la serralada com a límit entre la Tarra

conensis i les províncies gäl.liques. És possible, però, com ja s'ha dit abans, que el fet que el límit duaner de la Quadragesima Galliarum probablement no s'ajustés a la ratlla provincial, car sembla que discorria per sobre de la Vall d'Aran i del Vallespir, fos una circumstància que hagués obeït, o en part hagués obeït, ultra altres consideracions d'índole organitzativa ja assenyalades anteriorment, a la voluntat de no tallar innecessàriament la lliure i secular circulació de persones i animals dins d'aquest gran medi pastoral estès a banda i banda de la carena. Val a dir, pel que fa a això, que els ramaders catalans i aragonesos mantenien, i mantenen encara, acords per l'ús de zones de pastura al vessant nord del Pirineu.

D) LA PENETRACIÓ CÈLTICA AL LLENGUADOC I AL ROSSELLÓ. I LA SUBSISTÈNCIA DE L'IBERISME.

Les descripcions que posseïm de la marxa d'Anníbal vers Itàlia la primavera del -218 esmenten la presència de gals, volques a les fonts més modernes, entre el Pirineu i el Roine: Polibi (Hist. III, 37; III, 39; III, 40 i III, 41), Livi (XXI 23; XXI 24; XXI 26 i XXI 27), Sili Itàlic (III vv. 417-419 i 444-446)..., els quals devien haver arribat a la regió durant el s. -III, car, com hem vist anteriorment, les fonts gregues referents als segles VI-IV que parlen d'aquestes terres no fan referència a la seva presència, sinó a la d'íbers i lígurs.

Un gran nombre d'historiadors ha acceptat, doncs, com a cosa indubtable, una invasió cèltica al Llenguadoc mediterrani realitzada pel poble dels volques durant el s. -III, la qual devia haver comportat un canvi net i violent de les estructures polítiques, urbanes i culturals, cosa que hauria convertit el sud de la Gallia en un país cèltic un segle abans de la intervenció romana. L'anàlisi dels materials suggereix, però, una valoració diferent o almenys més matisada.

Efectivament, M. Py (Py 1974), en estudiar el problema dels volques arecòmics de la regió de Nimes, de qui parlen alguns autors antics i de qui donen testimoni monedes amb llegenda llatina, assenyalava, després d'un ampli estudi arqueològic, que no trobava canvis entre el període que precedeix la data admesa d'una eventual invasió volca i el període que el segueix i que les mutacions que es constaten en l'urbanisme només poden provenir d'un progrés de l'hellenització. Considera aquest autor que l'arqueologia no deixa lloc ni a una conquesta o invasió cèltica al s. -III ni a una infiltració ètnica tan sensible com per haver deixat vestigis, així com que Livi, Estrabó i Mela, que citen els volques i que escriuen a finals del s. -I i durant el s. I, sembla que reflecteixen una visió romana de la situació ètnica del país de Nimes, tal com s'ha format després de la conquesta de la Narbonensis per Roma. Conclou aquest estudiós que, els volques arecòmics, tal com ens els presenten, són en realitat una sèrie de po-

bles diferents, però d'igual civilització gal·lo-grega, que s'han reunit sota el nom d'una de les tribus en una nació única, la qual políticament només podia constituir per a Roma un interlocutor vàlid.

D'altra banda, Y. Solier (Solier 1976, pp. 165-166) ha relacionat els indicis dels combats i els vestigis de destruccions que es constaten a nombrosos jaciments de la regió de Narbona, fenomen que coincideix amb un cert canvi en l'ocupació del país testimoniats per l'arqueologia -un cert nombre d'oppida de les Corberes són definitivament abandonats, entre ells Pech-Mahó-, amb la instal·lació dels volques a la zona esdevinguda poc abans del pas d'Anníbal, i amb l'anorreament violent del territori elísic, desmembrat per aquells. Subratlla, però, aquest estudiós que la instauració de les dinasties gal·liques, que ens fan conèixer les monedes, no comportà grans conseqüències en l'economia de la regió, ja que les línies directrius del comerç continuen essent les mateixes que les del s. -III, amb el manteniment de relacions continuades amb Hispania -testimoniada per les monedes i la ceràmica-, ni implicà cap canvi al nivell cultural pròpiament dit, ja que la iberització hi subsisteix -l'escriptura ibèrica és adoptada pels volques- fins a la romanització del país, per desaparèixer en general amb la Pax Augustea. Contràriament, segons Y. Solier, sota el domini dels volques, la zona litoral conserva una gran vitalitat i Narbona, lluny de decaure, segueix essent una capital regional molt activa, que el tràfic

de l'estany continua enriquint, segons Polibi (XXXIV, 10) una de les tres ciutats més importants de la Gallia del seu temps.

Els treballs d'aquests estudiosos obliguen, doncs, a relativitzar la penetració cèltica a la Gallia Meridional, tant pel que fa al seu aspecte demogràfic, com als seus efectes sobre la vida real del país, i en particular a la vinculació d'aquestes terres amb les de l'altra banda del Pirineu. Un fet ben revelador pel que fa a això és l'existència, a l'oest del riu Hérault, d'una sèrie de seques, la més important de les quals fou la de Neroncen, que encunyaren amb llegenda ibèrica (Beltran Villagrasa 1953, pp. 35-36; Martín Valls 1967, pp. 9, 34-36, 55-56, 58-59, 64-65, 110, 133, 146, 151 i mapa XVIII; Villaronga 1979, pp. 307-310), cosa que, en qualsevol cas, palesa la importància i el prestigi que hi continuava tenint el factor ibèric amb posterioritat al segle -III, encara actiu durant els primers temps de la formalització del domini romà a la zona amb la creació de la Narbonensis.

Ara bé, malgrat aquesta subsistència durant els segles -II i -I de l'element ibèric en aquestes terres de la Narbonesa fins a la romanització del país, com veurem de seguida les inscripcions pre-romanes i les fonts geogràfiques de l'Alt Imperi, així com també la lingüística, coincideixen en una presència gal·la al Llenguadoc d'una certa importància o entitat. Quant a això, cal tenir present, a més, el fet, recordat pel mateix Y. Solier (Solier 1976, p. 167),

de la presència de vocables pertanyents a la llengua gal·la en inscripcions ibèriques del Llenguadoc anteriors a la invasió volca, cosa que, segons aquest autor, qüestiona el problema de la generalització de la llengua ibèrica i que planteja el del bilingüisme de la regió, i, d'altra banda, la relació, també assenyalada per aquest autor (Solier 1976, p. 165), que a la regió de Narbona sembla que té la utilització de l'escriptura ibèrica amb l'activitat comercial - en un gran magatzem de Pech-Mahó es van localitzar quatre textos gravats sobre làmines de plom que semblen ésser de caràcter comercial-, cosa que li va fer considerar que les necessitats del negoci dugueren els comissionistes indígenes a copiar l'alfabet dels mercaders ibèrics, així com el dels grecs.

A les terres marítimes de la Narbonesa occidental trobem doncs, al costat de l'element cèltic, segons sembla dominant, la subsistència del factor ibèric, testimoni de la continuïtat de les afinitats d'aquestes terres amb les de l'altra banda del Pirineu i-o almenys de la intensitat de les relacions econòmiques entre ambdues àrees.

En fi, la vinculació de la Septimània amb el regne visigòtic després de la batalla de Vouillé del 507, únic territori de la Gallia que hi continuà adscrit, és un fet que recorda, fins i tot en el seu perfil territorial, l'antiga Iberia transpirinenca pre-romana. Aquest fet i la subsistència de l'element ibèric sota el domini

celta i durant els primers anys del domini romà són dues circumstàncies que suggereixen que no s'ha de descartar la possible supervivència de les antigues afinitats d'aquestes terres amb les de l'altra banda de l'Albera al llarg de l'època Imperial per reaflorar en temps visigòtics en anorrear-se l'estructura político-administrativa imposada al país per Roma, afinitats que, com hem dit anteriorment, semblen manifestar-se en el suport que les autoritats de les ciutats catalanes i llenguadocianes donaren a la revolta del dux Paulus a la segona meitat del s. VII. Quant a aquesta possible relació, cal avançar, però en parlarem àmpliament més endavant, que la vinculació lingüística i política que des de l'Alta Edat Mitjana presentaran les terres rosselloneses amb les de l'altra banda de l'Albera també sembla el reaflorament d'un àmbit humà i socio-econòmic molt antic, d'origen pre-romà.

E) ELS SORDONS, ELS CELTES I LES DADES DE LA LINGÜÍSTICA.

Els autors antics també ens parlen de la presència de gals al Rosselló. Polibi, en descriure les parts del món conegut, ens diu que els celtes habiten el país del Narbo fins a la serralada dels Pirineus (Hist. III, 37), i, en un altre passatge, en parlar específicament de la regió, que, després del Pirineu i fins el riu Narbo, hi ha una regió plana creuada pels rius Illeberis i Roscynos, que passen per ciutats del mateix nom habitades pels

celtes (XXXIV, 10). És, però, Livi qui ens informa amb més detall de la presència de gals al Rosselló en descriure el pas d'Anníbal pel Pirineu. Comenta aquest historiador (XXI 24) que, un cop passada aquesta carena, Anníbal acampà a Iliberis, mentre que un bon nombre de populi dels gals, alarmats per la presència al país d'una força tan poderosa, corregueren a les armes i es concentraren a Ruscino, on acudí una legació d'aquell general per aconseguir una conferència amb els seus caps a fi que li deixessin creuar pacíficament el seu territori.

Ara bé, contràriament a allò que hom podria pensar a partir d'aquestes notícies, i a diferència d'allò que passa al Llenguadoc, les descripcions que, durant el s. I, fan de la zona Mela i Plini continuen esmentant la població pre-celta del país, els sordons, i no pas els gals. El primer parla de l'Ora Sordonum (Mel. II 84) i el segon, de la regio Sordonum (Plin. N.H. III 32), amb un territori similar a aquell que ja posseïen al Periple (Ora Mar. vv. 552-574), és a dir, des de l'extrem oriental del Pirineu fins a la línia Salses-Leucata, segons comentarem més endavant. Per valorar justament aquests passatges, cal tenir present que els sordons són l'únic poble indígena de Catalunya esmentat per Mela i que el terme regio té, com veurem més tard, un valor territorial ben definit a Plini. L'adscripció que, al segle següent, Ptolomeu (II 10, 6) fa de Ruscino als volques tectosages no pot desmentir, òbviament, unes descripcions tan clares ni tan precises com les d'aquells

autors. A la segona meitat del s. VII, Julià de Toledo encara esmenta (Hist. Wamb., XI), entre les fortaleses dels seguidors del duc Paulus rebel·lats contra Wamba, una Sordonia entre el Pirineu i Narbona, potser prop de l'Agli segons J. Barrauol (Barrauol 1975, pp. 33-34).

La subsistència de la personalitat ètnica i territorial dels sordons que palesen les descripcions que, a començament de l'Alt Imperi, fan Mela i Plini de la zona rossellonesa fan pensar, òbviament, que la presència i la dominació gal·les de què parlen Polibi i Livi devien ésser quelcom superestructural i ètnicament poc important. La lingüística sembla suggerir també aquesta mateixa situació i l'epigrafia pre-romana o no llatina de la regió també ho apunta.

Efectivament, en estudiar el límit lingüístic del català amb l'occità, que com hem dit no passa per l'Albera, per on discorria el límit provincial romà i la moderna frontera franco-espanyola, sinó que està constituït per les Corberes, el massís situat al nord del Rosselló, M. Sanchis Guarner (Sanchis 1956, pp. 153-157; id. 1980, pp. 3-10) considerava, tot assenyalant com aquesta frontera lingüística sol coincidir amb els límits eclesiàstics tradicionals entre el bisbat d'Elna i les antigues diòcesis occitanes de Narbona, Allet i Pàmies, que és un fet molt probable que aquest límit lingüístic en comptes d'ésser d'origen medieval, com han pretès molts estudiosos, tingui unes arrels molt

més remotes: en la colonització pre-romana del país. Pensava aquest autor que, al nord de les Corberes, hi devia haver hagut, al s. -III, una celtització de la Gallia meridional que no atanyé el Rosselló ni la Catalunya sud-pirinenca, a diferència d'allò que havia passat amb les invasions indoeuropees prèvies, la primera de les quals, la dels "urnenfelders", havia dut el sorotàptic, mentre que la segona, més densa i complexa, ja era celta. Subratlla, quant a això, com la /ü/ occitana atribuïda pels tractadistes al substrat cèltic és estranya al català -dins el domini lingüístic del català només apareix a la parla del Capcir, vall que mai no pertanyé a la diòcesi d'Elna, sinó a la d'Allet, i que sempre estigué orientada culturalment cap a Occitània- i com K. Salow ja feu observar, a començament de segle, la considerable diferència en la densitat de topònims amb el sufix cèltic -acum en ambdós costats de la frontera lingüística, molt abundants al nord, on es parla occità, i en canvi molt escassos al sud de les Corberes, car a la Catalunya nord-pirinenca, com a tot el Principat, és -anum el sufix llatí més fecund per a la formació de noms de lloc derivats del nom personal del propietari. Aquesta frontera ètnica, concluïa aquest estudiós, fou després la de la colònia Ruscino, on hi hagué el bisbat d'Elna des del s. VI.

Per la nostra part, hem de dir que, tot i que a Elna es va trobar fa alguns anys un plom escrit en alfabet grec i llengua probablement cèltica, és a dir un

representant de l'epigrafia dita gal.lo-grega - dels últims segles d'abans del canvi d'era i només estesa a l'est del cap d'Agde-, l'estudi del conjunt de les inscripcions pre-romanes o no llatines de la regió, és a dir la documentació de l'època - grafits, estampilles, tabellae,...-, materials trobats a les antigues poblacions de Ruscino i Illiberis i al centre religioso-termal romà d'Arles de Tec, al Vallespir, no s'oposen a la teoria d'aquell estudiós.

Efectivament, J. Untermann (Untermann 1975), en estudiar la llengua indígena del Rosselló, a través de les inscripcions pre-romanes que s'hi han trobat, assenyala que els textos amb escriptura ibèrica de Ruscino i d'Illiberris palesen una població que parlava la llengua ibèrica i que les traces d'un component gàl·lic entre els habitants del país són netament menys nombroses que les que es troben a Narbona o a Ensérune. A la vigília de l'arribada dels romans, el Rosselló era, segons aquest estudiós, un país ibèric, però situat a l'extrem d'una onada d'expansió cèltica, que s'ha tancat a les muralles dels Pirineus.

D'altra banda, el mateix Y. Solier (Solier 1976, p. 167), a qui ja ens hem referit anteriorment, no deixà d'assenyalar que, malgrat les afinitats de les terres del Llenguadoc occidental amb les de Catalunya, no s'han d'oblidar les diferències que hi ha entre aquestes terres, ja que alguns estudis lingüístics han posat

en evidència la presència entre algunes inscripcions de caràcter ibèric del Llenguadoc anteriors a la invasió volca de vocables pertanyents a la llengua gal·la. Mentre no sigui clarament definit el caràcter de l'idioma indígena, subsistiran, com diu aquest autor, dubtes sobre el parentiu exacte entre les poblacions que ocupaven les costes catalanes i les riberes narbonenses.

Val a dir, però, que l'ibèric no era l'única llengua indígena que es parlava al Rosselló, ni possiblement la que hi era més estesa, en produir-se l'arribada dels romans ni sota el seu domini, almenys durant els primers segles. Això ens ve palesat pels famosos ploms votius d'Arles de Tec (CIL XII 5367), trobats dins la font principal, anomenada Lo Gros Escaldador, d'aquest important centre religioso-termal del Vallespir, que en la part conservada correspon a l'època dels Antonins; uns ploms que, no fa gaires anys, han estat objecte d'un estudi ampli i monogràfic per J. Coromines (Coromines 1976 c). La llengua que s'empra a totes aquestes tabellae és de naturalesa enxampurrada, barreja, segons aquest estudiós, de llatí i sobretot d'una llengua indoeuropea pre-cèltica, el sorotàptic. La població de la zona del Vallespir, qui sap si els bèbrices, a qui al·ludeix Sili Itàlic, del qual ja hem parlat anteriorment, o si en realitat uns sordons no iberitzats, devia haver continuat parlant,

doncs, fins a la romanització del país, una antiga llengua indoeuropea, anterior a la penetració gal·la i àdhuc a l'ibèric.

En fi, una de les característiques dialectals del rossellonès, el total desconeixement dels mots esdrúixols, fenomen d'obscur origen, és possible, com diu J. Veny (Veny 1978, p. 40), que tingui quelcom a veure amb un substrat de tipus basc, ja que el retrobem en gascó i en aragonès, és a dir, en parlars pirinencs. Val a dir, pel que fa a això, que la toponímia ens ha permès saber, també gràcies als estudis de J. Coromines (Coromines 1976 b, pp. 84-89; id, 1970 a), l'extensió dels parlars bascoïdes del Pirineu fins a la Cerdanya inclusivament, àdhuc a la zona més oriental d'aquest petit país, cosa que permet suposar la probable presència de població d'aquella parla pirinèica a la gran regió muntanyosa que separa aquesta zona de les terres altes del Conflent. En aquest sentit, cal recordar, a més, la gran zona pastoral que, des de l'Alt Urgell fins al Canigó, dibuixa el mot d'origen ibero-basc "gallorsa", àrea que també comprèn les muntanyes del Conflent i del Vallespir i de la qual ja hem parlat en referir-nos als pobladors del Pirineu.

Ara bé, si la lingüística i l'epigrafia pre-romana semblen suggerir diferències quant a la celtització entre el substrat de les terres de la Catalunya futura

i el de les del Llenguadoc, no s'ha de pensar que aquelles terres haguessin restat a recer de les penetracions cèltiques.

Efectivament, J. Coromines (Coromines 1965 a, pp. 73-77 i 79-82) ha fet veure la importància quantitativa, més nombrosa d'allò que se sol creure, de l'element cèltic en la toponímia i el lèxic catalans, així com la palesa autoctonia d'alguns noms de lloc d'aquest origen de diferents indrets del país. Fins i tot, aquest mateix autor suggereix, en estudiar la toponímia antiga de l'alta vall de Camprodon (Coromines 1976 a, pp. 69-96), l'existència d'una petita illa de colonització cèltica i la seva concreta filiació ètnica, als Tricorii, tribu de la Gallia coneguda per diferents autors de l'Antiguitat, els quals no només haurien deixat una sèrie de topònims d'aquest origen en aquest racó del Pirineu sinó que també haurien legat el seu propi nom al nucli de població de Tegurà.

Per la nostra part, només hem d'afegir que a la romanitzada epigrafia llatina de la Catalunya de l'Alt Imperi encara podem descobrir la subsistència del factor indoeuropeu i cèltic, més viva que no pas la de l'ibèric, en l'àmbit onomàstic i religiós, qüestió a què ens referirem àmpliament més endavant (cap. XV, 5).

F) L'ANTIGUITAT DEL LÍMIT DE LES CORBERES.

Si els autor^s grecs dels segles VI-IV parlen o al·ludeixen a la presència d'ibers i/o a l'extensió d'Ibèria més enllà del Pirineu al llarg de la costa mediterrània de la futura Narbonensis, primer fins el nivell de Seta i després fins el Roine, i si l'arqueologia revela les restes materials d'aquesta cultura fins a les terres occidentals de l'actual departament de l'Hérault, així com les estretes relacions que unien aquestes terres ultrapirinenques amb les colònies gregues d'Emporion i Rhode, els autors de l'època Romana posteriors a la segona Guerra Púnica, Polibi en primer lloc, parlen de la presència de celtes, els més moderns concretament de la de volques, des del Roine fins el Pirineu. Els gals devien doncs dominar políticament l'antic territori ibèric o iberitzat situat més enllà de l'Albera, però, com hem vist anteriorment, l'element ibèric hi subsistí fins a la romanització del país, com ho palesen les seques de llegenda ibèrica de la regió i l'epigrafia pre-romana que s'hi ha trobat.

Ara bé, la penetració celta o el seu impacte no sembla ésser d'una intensitat homogènia a tot el conjunt de la regió. A la zona més occidental, el Rosselló, l'element cèltic sembla ésser més feble, mentre que, com hem comentat anteriorment, la cultura ibèrica, al costat de la qual devia coexistir una parla indoeuropea antiga,

almenys al Vallespir, hi eren ben vivés en produir-se l'arribada dels romans. Quant a això, cal dir que, sota l'administració romana, veurem reaparèixer, gràcies al testimoni de Mela (II, 84) i de Plini (N. H. III, 32), l'antic poble autòcton de la regió, els sordons, amb la mateixa ubicació amb què apareixen al Periple (Ora. Mar. vv. 552-574).

Contràriament, a la zona del Llenguadoc, l'epigrafia pre-romana i la toponímia dels noms en -acum semblen reflectir una acció més intensa de l'element gal. D'altra banda, Y. Solier (Solier 1976, p. 165) ha mostrat, ja ho hem dit anteriorment, com els volques posaren fi violentament al regne dels elísics de la regió de Narbona poc abans del pas d'Anníbal per la regió, els quals, a diferència dels sordons, no reapareixen a les fonts de l'època Romana. Significativament, a les terres del Llenguadoc són els volques arecòmics i els volques tectosages els qui apareixen a les descripcions de Mela (II, 75 i 80) i de Plini (N. H. III, 33).

Així, hom estaria temptat a pensar que si l'extensió ultrapirinenca de l'iberisme respon a les afinitats de les terres rosselloneses i del Llenguadoc occidental amb les del vessant meridional del Pirineu, o fou la causa d'aquest apropament, la desigualtat de la penetració o de la implantació dels gals a la regió inicià o profundí la diferenciació d'aquestes dues regions de la futura Narbonesa, cosa que sens dubte degué ajudar a perfil·lar el massís de les Corberes com una important divisòria

lingüística i cultural.

Aquest valor divisor de les Corberes sembla, però, tenir el seu origen no pas en aquest moment immediatament anterior a l'arribada dels romans a Empúries, sinó àdhuc en temps anteriors. El Periple ja ens permet constatar com les terres rosselloneses, fins a l'estany de Salses, eren el país dels sordons (Ora. Mar. vv. 552-572), mentre que les del golf de Narbona eren el dels elísics (Ora. Mar. vv. 586-590), cosa que devia fer de les Corberes la divisòria d'aquests dos territoris.

En aquest cas, la penetració cèltica del s. -III no hauria fet sinó reforçar aquest primer factor de diferenciació.

Quina fou, doncs, la raó o les raons que induïren els romans a establir el límit provincial a l'Albera i no a les Corberes?

El gran historiador grec Polibi, del s. -II, en iniciar el relat de la segona Guerra Púnica, comenta que els cartaginesos s'havien apoderat de tota Iberia fins el promontori del Pirineu, que separa els ibers dels celtes (Hist., III, 39), i alhora presenta les terres de la futura Narbonensis ocupades, en aquell moment, pels celtes, fins a la serralada pirinenca (Hist., III,37; III,39; III, 40 i III, 41); circumstàncies que, en certa forma, ja perfilarien el límit entre Hispania, territori de domini cartaginès després conquerit per Roma, i la Gallia, territori cèltic. Però, com veurem de seguida, la difícil situació militar que Roma

hagué d'afrontar en esclatar aquell conflicte bèl·lic, la primera gran contesa general al Mediterrà occidental, i la necessitat d'haver de delimitar, de soca-rel, uns territoris acabats d'anexionar són dos factors que pesaren més a l'hora de fixar el límit del nou domini hispànic que no pas els àmbits econòmics i/o culturals transpirinencs preexistents. D'altra banda, també ho veurem més endavant, la visió geogràfica que els autors de l'Antiguitat, en primer lloc Polibi, donen de l'escenari d'aquells esdeveniments, visió en què ja apareix clarament perfilat l'àmbit hispànic i el gal·lic, en realitat ja estava molt condicionada per la situació originada després de la conquesta romana de la façana mediterrània de la Península a finals del s.-III, que restava separada d'Itàlia per un àmbit dominat pels celtes.

6.- L'ESTABLIMENT DEL LÍMIT ROMÀ A L'ALBERA.

No fa gaires anys, J. Padró (Padró 1976), en plantejar-se el tema de l'origen del límit romà entre la Hispania i la Gallia, que després tan al·legaria la Corona de França per justificar l'annexió del Rosselló, ja va assenyalar que els motius que induïren els romans a establir la frontera al cap Cervera i a l'Albera sembla que foren exclusivament militars: " La conquesta romana d'Hispania realitzada pels Escipions a partir de l'any 218 i la pacificació duta a terme pel cònsol Ca-

tó l'any 195 abans de la nostra Era van partir d'Empúries i es van adreçar cap el sud i cap a l'interior de les terres; cap el nord les operacions es degueren limitar a pacificar la plana de l'Empordà per raons de seguretat, i el límit de les mateixes degué ésser lògicament l'Albera. La conquesta de les terres al Nord de l'Albera només va ser consumada l'any 121 i va ser realitzada per a unir per terra Itàlia i Hispania. Aquesta conquesta i romanització tardana, partint de les zones ja controlades de la Gàl·lia i realitzada en direcció a Hispania, va ser segurament l'única responsable de què el Llenguadoc i el Rosselló, que mai havien estat poblats per gals, quedessin inclosos dins les províncies que els romans van passar a denominar gal·les." (Padró 1976 pp. 232-233). Aquest autor ja ha emmarcat, doncs, el problema de la fixació del límit romà a l'Albera i n'ha assenyalat els motius que hi foren decisius. Cal, però, fer-hi algunes altres precisions de caràcter polític-militar, així com d'índole més general.

Efectivament, la segona Guerra Púnica fou la primera gran contesa bèl·lica a escala general al Mediterrà occidental i, consegüentment, fets esdevinguts en àrees geogràfiques molt allunyanes de les terres de la Catalunya futura pogueren haver tingut, en aquell moment, una importància decisiva en el tema que ens ocupa. En descriure la marxa d'Anníbal vers Itàlia, i en concret després d'haver consignat el pas del Pirineu per aquest general, és a dir quan entrà en contacte amb el domini dels

gals, Polibi (Hist. III 40) i Livi (XXI 25 i 26) interrompen la narració per explicar-nos detalladament la revolta protagonitzada pels pobles celtes dels bois i els insubres, que simultàniament esclatà a la Gallia Cisalpina, on Roma estava fundant ciutats i repartint terres als colons que s'hi establiren i on prèviament aquell general ja havia enviat missatgers des de la Península (Pol. III, 34). Com que en aquell moment el Rosselló constituïa, ha ho hem vist abans, l'extrem del territori dominat pels gals, el creuament de l'Albera per l'exèrcit romà segurament hauria comportat, com acabava de passar amb el pas de l'exèrcit cartaginés, una reacció defensiva immediata de les tribus gal·les de la regió, i consegüentment l'apertura d'una segona zona de conflicte amb els celtes, en aquest cas del tot desaconsellable i innecessari per a Roma, i àdhuc probablement insostenible, donada la magnitud de l'esforç que ja havia de fer a la Península i la gravíssima situació que se li havia originat a Itàlia.

La localització d'Empúries, immediatament al sud del Pirineu, la necessitat que Roma tenia de concentrar l'esforç militar a la Península, i en particular de dirigir-lo vers les terres meridionals, on Carthago tenia les bases i les fonts del seu finançament, les mines d'argent, i la presència de gals més enllà de l'Albera degueren ésser, doncs, els motius plítico-militars que dugueren els romans a fixar, segurament des d'un primer moment, des del -218, el límit de llur domini hispànic

en aquesta carena, bé que segurament estengueren llur influència i àdhuc el seu control a les terres situades a l'altra banda del Pirineu força temps abans de fundar la Narbonensis al -120, segons comentarem més endavant.

D'altra banda, la desigual cronologia de la conquesta i de la formalització o la institucionalització del poder de Roma a un i altre costat del Pirineu oriental, quasi bé cent anys, bé que a la pràctica la influència romana devia actuar a les terres del vessant septentrional des de força temps abans, degué ésser el factor que feu cristal·litzar aquell primer límit romà de l'Albera, que inicialment ho devia haver estat amb el territori dominat pels celtes, com a divisòria provincial, des del -120, entre la Hispania Citerior i la Provincia.

Així, la cronologia desigual de la instal·lació del poder formal de Roma a un i altre costat del Pirineu oriental i la presència dels celtes com a element dominant a les terres del vessant septentrional de la serrallada, presència que des d'un punt de vista ètnic degué ésser magnificada i universalitzada pels autors antics i fossilitzada per la denominació de Gallia que Roma donà a la globalitat d'aquest àmbit, degueren motivar l'origen d'aquest límit, el qual restà en certa manera artificialment subratllat per la denominació dels territoris que separava, la Hispania i la Gallia, la Iberia i la Keltike dels autors grecs.

Ara bé, hi ha un altre fet, evident i fonamental, que no pot ésser oblidat en analitzar l'origen del lí-

mit romà del Pirineu: un cop acabada la segona Guerra Púnica, Roma no abandonà el país, sinó que decidí annexar-se'l, cosa que comportava, òbviament, la necessitat d'ordenar-lo territorialment, i consegüentment de delimitar-lo. Si els segles -IV i -III ja havien vist l'aparició, a la zona mediterrània que ens ocupa, d'uns límits pròpiament dits i ben definits de caràcter militar i/o comercial, com el de l'any -348 i el de l'Ebre de l'any -226, entre Roma, protectora dels interessos de Massàlia, i Carthago, l'establiment d'una divisòria político-administrativa institucionalitzada era un fet nou a la regió, per tant no condicionat per cap realitat institucional prèvia, i Roma va haver de triar; i ho va fer d'acord amb la situació precisa d'aquell moment. Com que la conquesta de la Península s'havia iniciat per Empúries, al peu del vessant sud del Pirineu, i com que els gals senyorejaven les terres situades a l'altre costat de la carena, Roma no degué vacil·lar a prendre per límit septentrional del seu domini la línia que tan nítidament li oferia, de mar a mar, l'orografia del país, els Pirineus, amb un punt costaner ben conegut pels navegants des d'antic, el Cap Pirineu, malgrat que a un costat i altre de l'Albera hi hagués una continuïtat ètnica i/o cultural i una vinculació econòmica i comercial evidents.

Així, si la segona Guerra Púnica determinà, contra allò que hauria estat una expansió territorial de Roma geogràficament continuada i progressiva, l'inici de la conquesta d'Hispania molt de temps abans de la de la

Gallia, la situació político-militar de la zona i del moment i la nitidesa del perfil orogràfic del Pirineu degueren determinar, segurament des d'un primer moment, l'establiment de la frontera romana a l'Albera, que uteriorment, en produir-se la incorporació político-administrativa formal de les terres del vessant nord a l'Estat Romà i en fundar-s'hi la Província, esdevingué el límit provincial entre la Hispania Citerior i la Narbonensis.

Una doble circumstància político-militar, la penetració dels celtes al Llenguadoc i al Rosselló i la conquesta romana de la façana mediterrània de la Península, fou, doncs, la causa de la compartimentació, des de finals del s. -III, d'aquella continuïtat ibèrica que les fonts literàries i l'arqueologia palesen a banda i banda del Pirineu oriental fins a l'època d'August i la romanització del país. Des d'aquell moment, la línia perpendicular del Pirineu apareixerà amb una intencionada i institucionalitzada funció limítrofe al llarg de tot el període romà. Aquest canvi de la continuïtat litoral per la perpendicularitat de la ratlla pirinenca de seguida ens apareix representat, i àdhuc distorsionat, als autors de l'època romana; fins i tot amb una significació ètnica i cultural que mai no tingué.

7.- L'APARICIÓ DEL LÍMIT DEL PIRINEU A LES FONTS LITERÀRIES.

Si les fonts gregues relatives als segles VI-IV parlen o al·ludeixen a l'extensió dels ibers o de la Iberia al llarg de la costa mediterrània fins més enllà del Pirineu oriental, els autors grecs i llatins posteriors a la segona Guerra Púnica i a la subsegüent arribada dels romans al país ja ho fan d'Hispania o de les Hispaniae, d'una Iberia que no supera el Pirineu, i que acabarà per significar el conjunt de la Península -i per tant per identificar-se amb el concepte d'Hispania-, i, en fi, del caràcter divisor i d'aquesta carena.

L'autor que primer manifesta aquest canvi és Polibi, el qual, nascut cap al -200 i mort cap al -120, té, per al tema que ens ocupa, l'interès particular d'haver viscut i d'haver escrit entre la conquesta de la Hispania mediterrània i l'organització de la Província romana, el -120, és a dir quan el Pirineu oriental separava un territori conquerit per Roma i unes terres encara no sotmeses al seu domini, si més no formalment. Alguns passatges del Llibre III de les "Històries", tots ells pertanyents significativament a la marxa d'Anníbal des de la Península vers Itàlia, són singularment il·lustratius del tema que comentem, raó per la qual els transcrivim tot seguit, malgrat l'extensió considerable d'algun d'ells:

Ens comenta aquest autor que, un cop declarada la guerra, Anníbal, que hivernava a Cartago Nova, entre altres mesures

"prengué precaucions per a la seguretat de Líbia, i calculant molt expertament i assenyada, traslladà els soldats de Líbia a Iberia i els d'Iberia a Líbia, estrenyent amb aquesta mesura la lleialtat mútua de l'una província amb l'altra... A Iberia deixà amb el seu germà Asdrúbal cinquanta quinquers..." (III, 33).

"Després d'haver dut a terme els esmentats preparatius durant l'hivernada i garantit així la seguretat de Líbia i d'Iberia, en ésser el dia fixat avançà, amb noranta mil soldats d'infanteria i uns dotze mil de cavalleria. Passà el riu Iber i sotmeté la tribu dels ilergetes, bargusis, erenosis i andosins fins als Pirineus... Llicencià un nombre igual de tropes a les seves llars, volent deixar-los ben disposats envers ell i per encoratjar en els altres l'esperança d'un bon retorn al país, tant dels que servien amb ell com dels que restaven al país dels Ibers, a fi que, si mai els tornava a necessitar com a reforç, tots responguessin zelosament. Prenent, doncs, la resta de forces lleugeres, consistents en cinquanta mil homes d'infanteria i nou mil de cavalleria, avançà a través de les muntanyes dites Pirineus cap al pas del riu anomenat Rodanos, tenint ara un exèrcit no tan nombrós com útil, i entrenat excel·lentment gràcies a les contínues lluites d'Iberia" (III 35).

"Mentre Anníbal provava així de passar el Pirineu, amb molta por dels celtes degut a la forta condició dels passos, els romans... determinaren d'enviar amb les legions Publi

Corneli Escipió a Iberia i Tiberi Semproni a Líbia." (III 40)

"Publi, costejant la costa de la Ligúria, arribà vora Massàlia, en cinc dies, des de Pisa, ancorà a la primera boca del Rodanos, coneguda amb el nom de "Boca Massaliòtica" i desembarcà les seves tropes, sentint a dir que Anníbal ja passava la serralada dels Pirineus, però convençut que encara era lluny degut a les dificultats del territori i al gran nombre de celtas que hi havia entre ells." (III 41)

Un cop descrita la marxa d'Anníbal fins al Pirineu, Polibi interromp momentàniament el seu relat i, a fi de facilitar la comprensió de la narració, fa una descripció general de la part del món que és coneguda en la qual parla d'aquesta carena:

"Aquests dos continents (Àsia i Líbia), considerats en llur conjunt, ocupen la part meridional del nostre mar, d'est a oest. Europa és situada a la part d'enfront d'elles, cap al Nord i s'estén de llarg a llarg d'est a oest; ateny la seva extensió més completa i profunda a la banda septentrional, entre els rius Tànais i el riu Narbon, que corre vers l'oest, no gaire lluny de Massàlia i de les boques per les quals el Rodanos es llança a la mar de Sardenya. Els celtas habiten el país del Narbon fins a les muntanyes anomenades Pirineus, que s'estenen en línia contínua des del nostre mar fins a l'Exterior. La resta d'Europa, és a dir, la part que va des de les dessus-dites muntanyes fins a ponent i les Columnes d'Hèrcules, és limitada a l'un costat pel nostre mar i a l'altre pel mar Exterior; la part banyada pel nostre mar fins a les Columnes d'Hèrcules es diu

Ibèria, mentre que la part que s'estén al llarg del mar Exterior o mar Gran no té cap denominació general, degut a haver estat explorada recentment." (III 37)

Abans, però, de reprendre el relat de l'expedició, aquest autor especifica els territoris llavors dominats pels cartaginesos així com les distàncies del camí seguit per Anníbal:

"Passat l'estret de les Columnes d'Hèrcules, (els cartaginesos) s'havien apoderat igualment de tota Ibèria, fins el promontori on acaba, per la banda del nostre mar, la serralada dels Pirineus que separa els ibers dels celtes." (III 39).

Polibi ja ens presenta, doncs, una serralada dels Pirineus que, estesa en línia contínua de mar a mar, separa Hispania i Iberia del país habitat pels celtes, així com els ibers dels celtes. En aquesta visió es constata plenament, per tant, la situació del país originada a partir de la conquesta de la façana mediterrània de la Península per Roma, car el Pirineu ens es presentat com la divisòria entre Hispania-Iberia -el territori ja sotmès i organitzat per Roma en el seu temps- i unes terres habitades pels celtes -anomenades el país del Narbó, però no pas Gallia, terme que en canvi emprà per denominar la Cisalpina (Pol. Hist. III 40 i 41), ja incorporada pels romans-, i hi apareixen dos elements que retrobarem en diferents descripcions que autors historiogràfics posteriors fan de l'expedició d'Anníbal: la consideració del Pirineu com a límit de la Hispania -i en autors més

tardans també de la Gallia- fins i tot abans de l'arribada dels romans, és a dir amb anterioritat a la constitució d'aquests dos àmbits territorials que són de creació romana, i la consideració que aquesta serralada constituïa la divisòria entre dos pobles propis de cada un d'aquests dos àmbits, els ibers i els celtas o gals, és a dir una frontera ètnica.

Efectivament, el relat que més d'un segle més tard féu Livi, a la seva "Historia de Roma", de la marxa de l'exèrcit cartaginès cap a Itàlia també es ple de conceptes geogràfics del seu temps. Alguns fragments del Llibre XXI són particularment il·lustratius d'això que comentem, per la qual cosa també els transcrivim, malgrat la seva considerable extensió:

"Els legats romans de Carthago pasaren a Hispania, tal com els havia estat ordenat, per visitar els pobles i apartar-los dels púnics. Primer s'aproparen als bargusis, per qui foren rebuts benignament, cansats com estaven del jou púnic... D'allí s'anaren als volcians i en rebren una resposat coneguda i celebrada per tota Hispania allunyà els pobles de l'aliança romana. Efectivament, així els respongué en el Consell el de major edat d'entre ells: "¿Com no us avergonyi, romans, de demanar-nos que anteposem la vostra amistat a la dels cartaginesos, quan els que això feren rebren de vosaltres una traïció molt més cruel que la venjança dels púnics? Aneu a buscar aliats on s'ignori la desgràcia de Sagunt. Per als pobles hispans les ruïnes de Sagunt seràn una lliçó tan

lúgubre com preciosa perquè ningú no confià en la fidelitat ni en l'amistat dels romans." Després d'això se'ls intimà perquè sortissin immediatament del territori dels volcians, i ja no obtingueren paraules més benignes de cap altra asseblea d'Hispania. Així, després de recorre en va Hispania, passaren a la Gallia."

(Liv., XXI, 19)

"Anníbal, pres Sagunt, es retirà a hivernar a Carthago Nova. Sabent allí el que s'havia dit i fet a Roma i a Carthago, i que ell no sols era el capdell de la guerra sinó també la causa, repartí i vengué el que quedava del botí, i sense perdre temps convocà els seus soldats hispans i els diu: "Crec, amics, que vosaltres mateixos veieu que un cop pacificats tots els pobles d'Hispania, o bé hem de donar per acabades les nostres campanyes i llicenciar els exèrcits, a traspasar la guerra a altres regions; així, si sortim a buscar glòria i riqueses a altres nacions, els pobles d'aquest país s'enrriqueixen no sols per la pau sinó també pels fruits de la victòria... De seguida (després d'haver anat a Gades, a començament de la primavera), repartint les seves atencions entre l'atac i la defensa, perquè durant la seva marxa contra Itàlia a través d'Hispania i de la Gallia no restés indefensa Àfrica i descoberta pel costat de Sicília, decidí d'assegurar-la amb una forta guarnició. En canvi demanà d'Àfrica un reforç de tropes lleugeres, en especial llancers, perquè en servir els africans a Hispania, els hispans a Àfrica, fossin millors soldats i estiguessin lligats per penyores mútues..." (Liv., XXI, 21)

"Com que creia (Anníbal) que no era prudent descuidar Hispania, i encara menys sabent que els legats romans l'havien recorreguda intentant d'atreure's els caps, la confià al seu germà Asdrúbal, home diligent, i li deixà un exèrcit format principalment per tropes africanes... " (Liv., XXI, 22)

"Travessà l'Hiber per tres parts, i envià, per endavant, missatgers perquè guanyessin amb dons l'ànim dels gals, per on havia de passar l'exèrcit, i perquè exploressin els pas dels Alps. Féu passar l'Hiber a noranta mil infants i dotze mil cavalls. Sotmeté els bargusis, els ause-tans i la Lacetania, que s'estén davant dels Pirineus, i posà Hannó al front d'aquesta regió, a fi de mantenir el domini dels congostos que uneixen les Hispaniae amb les Galliae... Quan entraren pels congostos dels Pirineus, i començà a prendre certesa entre els bàrbars el rumor de que es duia la guerra a Roma, tres mil peons carpetans retrocediren. El cert és que estaven espantats no tan per la guerra com per la longitud del camí i pels infranquejables passos dels Alps. Anníbal, no atrevint-se a cridar-los ni a retenir-los per la força, no fos que els superbiosos ànims dels altres també s'enfurismessin, envià a les seves cases a més de set mil homes en els qui sentia que la milícia pesava, tot simulant que també havia llicenciat els carpetans." (Liv., XXI, 23)

"De seguida, a fi de no deixar que ni la pausa ni l'oci excitessin els ànims, decidí creuar ràpidament els Pirineus amb la resta de tropes i acampà prop de l'oppidum d'Illiberris. Els gals eren conscients que Itàlia era l'objectiu d'Anníbal; tanmateix, les notícies de la subjecció dels pobles hispans, més enllà

del Pirineu, i l'ocupació del seu país per una força poderosa els van alarmar tant que, davant la por d'ésser reduïts a l'esclavitud, un bon nombre de tribus corregué a les armes i es concentrà a Ruscino. Anníbal, a qui l'únic perill en aquella situació semblà ésser un possible retard, envià una legació als caps gals amb instruccions de dir-los que desitjava tenir-hi una conferència, per la qual cosa aniria a Ruscino o, si ho preferien, ells mateixos podien apropar-se a Iliberris, per facilitar la trobada. Estaria content de rebre'ls al seu propi campament o, alternativament, estava igualment desitjós d'anar-los a trobar sense cap vacil·lació, perquè havia entrat a la Gallia no com a enemic sinó com a amic i no tenia intenció, si no hi era obligat, de treure l'espasa abans que no fos a Itàlia." (Liv. XXI, 24)

Ara bé, si Polibi ens descriu l'expedició cartaginesa des de la perspectiva de mitjan s. -II, quan encara no havia estat organitzada la Gallia Narbonensis, Livi ens ho fa des de la de l'època d'August, és a dir, amb una Hispania i una Gallia ja plenament estructurades i organitzades i políticament plurals; i, d'acord amb el seu temps, parla del Pirineu com a divisòria de les Galliae i les Hispaniae, de l'entrada d'Anníbal a la Gallia, etc.

D'altra banda, dos autors encara més tardans, ambdós de caràcter històric, però de naturalesa molt diferent, el poeta Sili Itàlic, que escriví els últims anys del s. I i que no és una font històrica gaire segura, i el grec Apià Alexandrí, que ho féu cap a mitjan del s.

II, ens tornen a parlar, en referir-se als temps d'Aníbal, del Pirineu com a límit ètnic, entre els ibers i els celtes: "Des de la seva elevada ciutadella de cims plens de núvols, el Pirineu centempla, a la llunyania, els hiberns separats dels celtes i manté una eterna divisió per a unes grans terres", diu el primer al Llibre III de les "Púnica" tot parlant del pas del cartaginès per aquesta carena (III vv. 417-419), i "Hi ha una carena dita Pyrene que s'estèn des del mar Tirrènic fins a l'oceà septentrional. Hi habiten, vers l'aurora, els Keltoi, que avui dia són anomenats Galatai i Galoi, i, vers el capvespre, els Iberes i els Keltiberes", comenta el segon en iniciar la part dedicada a la Península, que comença per la segona Guerra Púnica, de la seva història de Roma "Romaika" (Iberike I, 1, 1).

Així, després de la segona Guerra Púnica i de la subsegüent conquesta de la façana mediterrània de la Península pels romans, les fonts literàries de l'època romana, gregues i llatines, fan apareixer el Pirineu amb una acusada personalitat divisòria, àdhuc en descriure esdeveniments produïts en el període que precedí a l'arribada d'aquells al país.

Les fonts literàries que acabem d'esmentar indirectament també revelen, doncs, com l'aparició del límit del Pirineu, divisòria entre Hispania i Gallia, en essència fou el fruit de l'acció planificadora de Roma. Un passatge d'Estrabó, ja citat anteriorment i referent a les modificacions existents en els noms geogràfics, ens

no diu, però, d'una manera ben explícita:

"Amb el nom d'Iberia, per exemple, els antics (autors grecs) designaren tot el país a partir del Rhodanos i de l'istme que comprenen els golfs gal·làtics; mentre que els d'avui dia col·loquen el seu límit al Pyrene, i diuen que les denominacions d'Iberia i d'Hispania són sinònimes... Els Rhomaïoi han designat la regió sencera indiferentment amb els noms d'Iberia i d'Hispania, i han anomenat Ulterior i Citerior les seves parts, i encara s'han reservat modificar-la si les circumstàncies exigissin una nova divisió administrativa." (III 4, 19)

Una prova palesa de les confusions originades amb aquesta modificació del concepte d'Iberia comentada per Estrabó i alhora dels efectes dels canvis de denominació introduïts per Roma ens la proporciona el passatge de Plini, a què també ja hem fet referència abans, on confon el concepte romà d'Hispania amb el que Esquil, el s. -V, tenia d'Iberia, que l'estenia fins el Roine: "Aeschylus col·loca l'Eridanus a Hiberia, és a dir, a Hispania, i li dona el nom de Rhodanus" (N.H. XXXVII, 32).

En fi, establert els límits provincials romans, hom constata, a les fonts literàries de l'època, i en particular en els autors grecs, una tendència a ajustar la denominació dels habitants d'un territori a la del grup ètnic en què s'havia basat la denominació romana de l'àmbit territorial o de la província. El mateix Estrabó, tan interessat pel factor etnogràfic i tan conscient de la

pluralitat racial, cultural i lingüística de la Península i de la Gallia, com ho palesen singularment alguns passatges de la seva obra (III 1,6; IV 1, 1 i IV 2, 1), heterogeneïtat en el segon cas també subratllada per Cèsar (Caes. Bell. Gall. I, 1 i I, 2), esmenta la ratlla provincial del Pirineu com a límit entre els Iberes i els Keltos (III 4, 10). D'altra banda ell mateix ens diu (Strab., III 4, 20), en descriure la nova estructura administrativa i territorial que August havia donat a la Península, i en fer referència al recent pas de les terres del nord-oest peninsular de la Lusitania a la Citerior, que un dels tres legats del legat consular de la Tarraconensis vigilava, amb dues legions, la zona situada al nord del Dourios, als habitants de la qual es denominava Lysitanoi, però que avui en dia se'ls anomena Kallaicoi. Aquest és un passatge que ens mostra fins a quin punt arribava l'adaptació de la denominació dels pobladors a l'estructura territorial romana, fins a canviar si aquesta estructura es modificava. Es tracta d'un fenomen que cal no oblidar en llegir les fonts literàries de l'època Romana ja que, en certa forma, fa aparèixer els límits provincials amb un pseudo valor ètnic.

En resum: les brevíssimes descripcions del país que trobem a les fonts literàries de l'Antiguitat reflecteixen, òbviament, una modificació substancial a partir del s. -III. La continuïtat, o les afinitats, de caràcter ètnic i/o cultural que les antigues fonts gregues del s. -VI al -IV mostren de les terres litorals situades en un costat i altre del Pirineu, sens dubte fruit de l'observació directa de

mariners i comerciants, es veu totalment substituïda a partir del s. -II, tant en els autors grecs com en els llatins, per una nítida diferenciació entre l'àmbit peninsular, Hispania, i el de les terres ultra-pirinenques, que acabarà per ésser denominat Gallia, separats pel límit-barrera del Pirineu. Hem assenyalat la decisiva importància que en aquest canvi tingueren els esdeveniments polític-militars del s. -III: constitució d'una mena de gran domini cartaginès hispànic, ensenyament del Migdia francès pels celtas i conquesta de la façana peninsular per Roma. Però a les descripcions del país hom descubreix, sobretot, una modificació bàsica, un canvi radical de perspectiva: el pas d'una visió estrictament costanera d'un món aliè i "bàrbar", pròpia de navegants, a una de més àmplia i més compartimentada, fruit de l'inici de la gran obra de delimitació territorial que indefectiblement havia d'acompanyar la conquesta romana i la subsegüent tasca d'ordenament d'un territori "verge".

Ara bé, fins a quin punt el Pirineu oriental constituï un límit durant l'època Romana? I, fins a quin punt les terres rosselloneses, que en anorrear-se l'Estat Romà varen romandre tan íntimament i sòlidament unides en l'aspecte polític i cultural a les de l'altre costat de l'Albera, restaren, durant aquell període, allunyades de les del nord-est de la Tarragonesa? Aquestes són dues qüestions fonamentals que haurem d'analitzar amb atenció a les pàgines subsegüents.

8.- EL ROSSELLÓ ENTRE EL DESEMBARCAMENT ROMÀ A EMPÚRIES I L'ORGANITZACIÓ DE LA NARBONESA.

Tradicionalment s'ha considerat que la penetració romana al Rosselló i al Llenguadoc remunta al moment de l'organització de la Província, la futura Narbonensis, i de la construcció de la via Domitia per Cn. Domitius Aenobarbus, després que Roma havia sotmès els pobles cèltics de la riba esquerra del Roine per la petició d'ajut que li feren els habitants de Messalia, que eren atacats per aquells. Cal, però, revisar i matisar aquesta interpretació tradicional.

D'antuvi és difícil d'imaginar que les terres litorals situades entre el Pirineu i el Roine, que tanta importància estratègica adquiriren per a Roma en annexar-se les terres mediterrànies de la Península, car constituïen l'enllaç terrestre amb Itàlia, haguessin restat del tot lliures i independents fins a l'organització de la Província, és a dir durant quasi cent anys des de la data del desembarcament dels Escipions a Empúries el -218, i més encara si tenim present que des d'un primer moment les terres del Rosselló fronterejaren amb el domini romà.

Quant a això que comentem, resulta molt il·lustratiu un passatge d'Estrabó, referent als pobles que habitaven les costes de més enllà del Roine, la importància del qual per a Hispania ja fou advertida per A. Schulten (Schulten, F.H.A. fasc. IV, p. 10; id., F.H.A. fasc. VI, pp. 307-308):

"Dels celtes transalpins, els romans conqueriren primer aquests (Els Salyes), i lluitaren molt de temps amb ells i amb els lígurs que els barraven els passos a Iberia per la costa, perquè (aquests) feren bandolerisme per terra i mar i eren tan forts que aquell camí a penes resultà practicable per a grans exèrcits. I després de vuitanta anys de guerra -a mitjan s. -II segons Schulten-, els romans a penes aconseguiren, per als qui viatjaven en càrrec oficial, un pas de dotze estadis d'amplada. Però més tard els sotmeteren a tots..." (Strab. IV 6, 3)

Aquest passatge d'Estrabó palesa, d'una banda, l'esforç que de seguida feren els romans per obrir un camí litoral per anar a la Gallia i a Iberia, al qual també fa al·lusió Ciceró (De prov. consul, 33), i, d'una altra, que la presència romana en aquestes estratègiques terres de la futura Narbonesa, on a més comptava amb l'amistat i l'aliança de Massalia i de les seves colònies, de fet s'avançà al domini efectiu i/o formal de la regió. És significatiu, pel que fa a això, que la construcció de la via Domitia coincidís amb la mateixa constitució de la província. En aquestes terres situades entre Itàlia i Hispania, cal doncs diferenciar el concepte de la presència de Roma, i àdhuc del seu control -que es podia assolir a través d'acords més o menys forçats amb els poders locals-, del concepte de conquesta militar i domini formal i institucionalitzat.

Circumscriuint-nos específicament, però, al Rosselló, hom pensaria que aquestes terres que limitaren des

d'un primer moment amb el domini romà d'Hispania difícilment es devien haver escapat d'una prompta influència dels romans. Hi ha dos fets, un d'ells ja comentat anteriorment, que potser tinguin relació amb la presència romana i amb el control o tutela que des de l'altra banda de l'Albera s'hagués pogut exercir sobre els terres rosselloneses.

El primer fet és l'aflorament sota el domini romà de la personalitat ètnica i territorial de la població pre-cèltica del Rosselló, els sordons. ¿Haurien estat potenciats pels romans com a glacis portector, o com a terra de ningú, davant dels celtes del Llenguadoc, de l'altra banda de les Corberes? No en podem dir res concret ni segur perquè desconeixem totalment l'evolució dels sordons des d'abans de l'arribada dels celtes a la regió fins a la seva reaparició a les fonts geogràfiques del s. I, a les descripcions de Mela (II, 84) i Plini (N.H. III, 32). Hi ha, però, el fet de la supervivència de la personalitat i de la integritat dels sordons fins els temps imperials i el contrast que presenten les terres rosselloneses amb les del Llenguadoc, on aquelles mateixes fonts geogràfiques de començament de l'Imperi ja no esmenten l'antic poble de la regió, els elísics del Narbonès, sinó els volques arecòmics i els volques tectosages (Mel. II, 75 i 80; Plin. N.H. III, 33).

El segon fet, del qual parlarem detalladament més endavant, és l'íntima relació que presenta el conjunt monetari de Ruscino amb Empúries, molt superior a la

que té amb la zona de Narbona, relació que se'ns manifesta molt més feble en el conjunt d'Ensérune. Aquest fet ens palesa la continuïtat de la pertinença del Rosselló a l'àrea econòmico-comercial emporitàna i alhora la diferenciació que en aquest sentit hi havia entre aquestes terres i les del Llenguadoc Occidental.

Sigui com sigui, durant el centenar d'anys que separa el desembarcament dels Escipions de la constitució de la Narbonesa, hom pensaria que la presència romana al nord-est d'Hispania degué ésser decisiva en el manteniment de la personalitat dels sordons i que el comerç amb Empúries ho hauria estat en la continuïtat de l'orientació sud-pirinenca de les terres rosselloneses.

9.- LES RELACIONS I LES AFINITATS TRANSPIRINENQUES DURANT L'EPOCA ROMANA.

Si en el període històric que precedí la conquesta romana del país les fonts literàries i l'arqueologia palesen una continuïtat ètnica i/o cultural i una relació comercial costanera entre les terres mediterrànies del nord-est de la Península i les del Rosselló i el Llenguadoc meridional, cosa que reflecteix que el Pirineu oriental no era una barrera sinó un gran corredor de pas, l'aparició d'un mateix poder estatal, sòlid i plenament desenvolupat, en ambdós vessants de la carena, òbviament

no podia fer altra cosa que afavorir encara més l'apropament d'aquestes terres.

Algunes bones carreteres, particularment la que d'Ilerda menava a Ruscino per Iulia Libia, encara ben visible en alguns indrets, especialment a l'entrada de la Cerdanya, al coll de la Perxa, i sobretot la gran ruta de la costa, ja plenament organitzada al s. -II -d'acord amb la referència que hi fa Polibi (Hist. III 39)-, encara utilitzades per l'exèrcit de Wamba a la segona meitat del s. VII -d'acord amb el testimoni explícit de Julià de Toledo (Hist. Wamb. X)-, i la navegació costanera, que ens és singularment ben testificada per nombroses restes de naufragis, sobretot a la Costa Brava i a la Costa Vermella, foren els instruments d'aquest apropament. Val a dir, quant a això, que si observem el mapa viari romà de la zona, ens adonarem de seguida que Ruscino constituïa, de fet, la porta oriental d'Hispania, ja que era el punt de la via Augusta, que provenia d'Itàlia i Narbo, on es separava la via que per l'eix transversal pirinenc Tet-Segre menava, directament, cap a les terres de la depressió de l'Ebre i l'interior peninsular.

Les diverses fonts de coneixement que posem de l'Antiguitat palesen els estrets vincles comercials i humans existents entre les terres de la Catalunya futura i les de l'altra banda del Pirineu al llarg de tota l'època romana. Aquí, però, només hem de circumscriure'ns a l'època republicana i a la de l'Alt Imperi, que són les que constitueixen el període del nostre estudi.

Efectivament, és un fet ben conegut les nombroses troballes, a la Gallia meridional, de numerari ibero-romà provinent de les seques hispàniques i sobretot de les de Catalunya (Grau 1960). Cenyint-nos a les monedes encunyades al Principat, hom n'hi ha localitzat, bé que en quantitats molt desiguals, d'Ausescen (Martín Valls 1967, pp. 29-30, 102 i mapa IV), Baitolo (Martín Valls 1967, pp. 30, 102-103 i mapa V), Cese (Martín Valls 1967, pp. 41-42, 107 i mapa XI), Iltiroescen (Martín Valls 1967, pp. 49-50, 108-109 i mapa XV), Iltirta (Martín Valls 1967, pp. 50-51, 109 i mapa XVI), Lauro (Martín Valls 1967, pp. 52-53, 110 i mapa XVII) i Undicescen (Martín Valls 1967, pp. 71-73, 112-113 i mapa XXIII). Inversament, hom també troba monedes de la seca de Neroncen, la més important de les ibèriques de la Narbonensis, a Empúries (Martín Valls 1967, pp. 55-56, 110 i mapa XVIII). La quantitat i la dispersió de les troballes, a diferents punts del Rosselló i de la zona d'Occitània que va des de la vall de la Garona, passant per la vall de l'Arieja i la de l'Aude, fins a l'actual departament de l'Hérault, així com la diversitat dels indrets d'encunyació, que pràcticament cobreixen tot l'àmbit del Principat, mostren la importància i l'amplitud que tenien aquestes relacions durant l'època republicana.

Hi ha, però, dues qüestions encara més significatives de la projecció i el relleu que les seques catalanes assoliren a l'altra banda del Pirineu. R. Grau (Grau 1960, p. 311) i R. Martín Valls (Martín Valls 1967, pp. 72 i 3

112), en estudiar la circulació monetària ibèrica, ja van assenyalar la importància de la moneda d'Undicescen a la Narbonesa, on, després de la de Nerocenc, fou el numerari ibèric que més hi circulà en densitat. L. Villaronga (Villaronga 1976; id. 1979, p. 309), per la seva part, ha demostrat com al Llenguadoc occidental, on a diferència de la zona compresa entre Narbona i el Roine no s'encunyà moneda pròpia, es feren, durant la primera meitat del s. -I, i per la necessitat que hi devia haver de disposar de numerari de bronze, imitacions de monedes ibèriques que prengueren com a model les de la seca de Nerocenc però introduint tipus de les peces d'Iltirta, a la regió que envolta Carcassona, i directament de les d'Iltirta i Iltircescen, a l'oppidum de Vieille-Toulouse o molt a la vora seu, cosa que palesa la influència que tingueren al costat nord del Pirineu aquestes dues seques de la Catalunya interior; una influència que, segons aquest estudiós, es realitzava a través de la Cerdanya, des d'on atenyia aquelles dues zones per la vall de l'Aude i la de l'Arieja, respectivament. La numismàtica ens perfila, doncs, uns corrents i uns espais econòmico-comercials clarament transpirinencs no només a les terres litorals, sinó també a l'interior del país.

D'altra banda, la investigació arqueològica, i singularment els estudis amfòrics de R. Pascual Guasch (Pascual 1960; id. 1974) i A. Tchernia (Tchernia 1971), ha permès conèixer la penetració comercial, a començament de l'Imperi, dels mediocres vins laietans, de què també

parlen alguns autors de l'Antiguitat (Plin., N.H. XIV, 71; Mart., Ep. I 26, 9 i VII 53, 6), als mercats de les Galliae, i particularment a la seva zona meridional i sud-occidental, a través de la navegació costanera fins a Narbo i fins el Roine, indrets des d'on s'efectuava la difusió vers l'interior del país.

Malgrat el caràcter duaner que, al menys durant l'Alt Imperi, tingué la ratlla provincial romana del Pirineu, les relacions comercials entre Catalunya i les terres del vessant nord de la carena se'ns manifesten, doncs, intenses i àmplies. El corrent comercial que hem constatat al llarg de la costa catalano-llenguadociana amb anterioritat a l'arribada dels romans al país, posat de manifest pels estudis de Y. Solier (Solier 1976; id. 1977) i E. Sanmartí (Sanmartí 1978, pp. 580-585), de què ja hem parlat anteriorment, no només es degué mantenir, sinó que es degué anar ampliant, en fer-se progressivament més gran el domini de Roma a les terres de la Gallia.

Les relacions entre les terres situades a un i altre costat del Pirineu no es reduïen, però, a l'àmbit estrictament econòmic, sinó que també en tenim testimonis ben clars en el camp dels desplaçaments humans. L'epigrafia, i alguns autors literaris del Baix Imperi, període del qual ja no hem de parlar aquí, reflecteixen l'intercanvi humà que hi hagué a l'època romana entre la Gallia meridional i el territori de la Catalunya futura. A Narbo, sabem de l'estada d'un Bergusitanus, que hi morí (CIL

XII 4.529), i de la d'un llibert i sevir Augustal domo Tarracone, amb la seva família (CIL XII 4.377). Una inscripció tarragonina recorda la memòria d'un tribú militar i flamen provincial de la Hispania Citerior, natural d'Aeso o de Tarraco, que havia realitzat el cens in provincia Gallia Aquitanica (RIT 252), segurament el que fou realitzat l'any 61 segons Tàcit (Ann. XIV, 46). Dues inscripcions d'època Republicana, una funerària grega (Almagro, IAGIL ins. gr. 3) i l'altra monumental greco-llatina (Almagro, IAGIL ins. gr. 2 = Oikonomides 1975), palesen la presència, d'altra banda lògica, de massalotes a Empúries. A Barcino, trobem, amb la seva família, un individu probablement comerciant fill de Tolosa (IRB 123) i un cives Conv(enarum) que s'anomena amic del poderosíssim llibert senatorial L. Licinius Secundus, establert a la ciutat a començament del s. II (IRB 95). Tarraco és, en fi, la població hispana que compta amb més proves de la presència d'individus originaris de la Gallia: un legionari de Vienna de la legió VII Gemina (RIT 213), un veterà de Narbo d'aquesta mateixa legió (RIT 222), un altre veterà de Nemausus també d'aquesta unitat (RIT 223), un esclau i daurador verna Viene(n)sis (RIT 394) i un sevir Augustalis Aguensis exprovincia Aquitanica (RIT 401). En fi, R. Étienne (Étienne 1958, p. 150) considera narbonès, però no ho fa pas G. Alföldy (Alföldy 1973, p. 85), un flamen provincial de la Hispania Citerior anomenat M. Porcius M. f. Gal. Narbonensis testimoniat en una inscripció de Tarraco dedicada per l'assemblea provincial (RIT 301).

Es tracta doncs d'un nombre considerable d'inscripcions, tretze epígrafs, cosa que reflecteix la freqüència dels desplaçaments entre un costat i altre del Pirineu oriental i al llarg d'aquest sector de la costa mediterrània. Val a dir, quant a això, que sis dels onze epígrafs acreditatius de la presència de gal·lo-romans a Hispania recollits per A. García Bellido (García Bellido 1959, pp. 129-131), és a dir més de la meitat del conjunt, provenen d'aquestes ciutats litorals de Catalunya. La tercera part dels testimonis enumerats estan lligats a la vida militar i administrativa, és a dir a activitats oficials de l'Estat Romà. La resta, però, sens dubte s'ha d'explicar fonamentalment per raons econòmiques, donada l'activitat portuària que era comuna a aquestes quatre importants poblacions, en alguns casos amb una acusada vida comercial i/o artesanal, de què ja ens parla Estrabó (III 4, 7; III 4, 8-9; IV 1, 6) i ens n'informa l'epígrafa (cap. V bis, 1).

En fi, a banda aquest lligams econòmics i humans existents entre les terres del nord-est de la Tarragonensis i la Gallia meridional, lògics en unes províncies veïnes i profundament romanitzades, hi ha un fet que té una particular importància i significació per al tema que ens ocupa: les llengües romàniques ens permeten saber que la llatinitat a la Catalunya romana, dins d'uns límits geogràficament imprecisos, era diferent de la resta d'Hispania, especialment pel que fa al lèxic, que no

presentava el caràcter arcaïtzant o conservador propi de l'anomenat llatí hispànic i que era més pròxim al de la llatinitat occitana. Aquest fenomen, que no té res a veure amb els produïts per l'acció del substrat, ja que es tracta del lèxic pròpiament llatí, palesa, com ja va assenyalar J. Bastardas (Bastardas 1979, p. 261), la poca importància que devia tenir la divisió administrativa romana en la vida real de la població.

Així doncs, per sota de la ratlla provincial del Pirineu, tan acusadament subratllada pels planificadors romans i tan sacralitzada per la història i la historiografia modernes, hom descobreix una sèrie de relacions i àmbits comercials i humans que revelen una continuïtat socio-econòmica sovint oblidada; un aspecte que ha d'ésser tingut molt present a l'hora de valorar les orientacions ultrapirinenques que en diferents moments històrics presentaren aquestes terres del nord-est peninsular. Si l'època romana prefigura una realitat peninsular a nivell conceptual, també ho fa, a un nivell més bàsic i real, però no conceptualitzat, de l'aproximació de les terres dels dos vessants del Pirineu, i en particular a la part oriental de la carena; una doble alternativa que en certa forma ja es posà de manifest a l'època visigòtica, amb el regne de Tolosa, que amb Euric s'estengué fins a la línia de l'Ebre, i amb el de Toledo, que en bona part tingué el Pirineu com a límit. Fins i tot hom pensaria que la precedència de la vocació transpirinenca del regne de Tolosa a la de la peninsularitat del regne de Toledo, la permanència de la Septimània al regne visigòtic després de Vou-

llé, el suport de les autoritats de les ciutats catalanes i llenguadocianes a la revolta del duc Paulus, i, en fi, potser també, la ulterior atracció de la Catalunya alto-medieval vers Occitània abans d'ésser obligada a abocar-se o a circumscriure's únicament al món peninsular i mediterrani després de Muret no són circumstàncies casuals, sinó que probablement obeeixen a unes afinitats transpirinenques molt antigues, ja perceptibles en la Iberia pre-romana i en gran part aprofundides i amplia- des sota el domini de Roma.

10.- EL ROSSELLÓ I L'ÀMBIT ECONÒMIC EMPORITA.

Si l'abundància de les troballes de les monedes d'Undicescen a la Narbonesa i les imitacions de les d'Il tirta i d'Iltiroescen encunyades a la zona de Carcassona i a la de Tolosa palesen, singularment, la importància i la intensitat de les relacions econòmiques del nord- est de la Tarraconensis amb les terres del vessant sep- tentrional del Pirineu, així com l'existència d'uns es- pais econòmics transpirinencs, la numismàtica ens permet conèixer, a més, un altre fenomen encara més revelador de la relativitat del límit provincial romà al Pirineu oriental: la pertinença del Rosselló a l'òrbita econòmi- ca d'Empúries, malgrat la seva adscripció a la Gallia.

Efectivament, en comentar les característiques del

conjunt de monedes trobades a Ruscino, la majoria de les quals corresponen als tres segles que van, grosso modo, des del -200 al 100, V. Lafont (Lafont 1974, p. 32) assenyala que, si deixem a banda les monedes romanes i les de les colònies romanes de Nimes, Lió i Vienna, totes elles sortides dels tallers de la República i de l'Imperi, constatem dues grans provinences en el numèrari trobat en aquell jaciment, Narbona i la regió narbonesa, al nord, i Empúries i les seves rodalies, amb algunes altres monedes de Catalunya i les Balears, al sud; però que, per cada moneda vinguda del nord, en tenim quasi quatre provinents del sud, circumstància que l'induí a considerar les relacions més freqüents i el tràfic més abundant entre Ruscino i Emporion que entre Ruscino i Narbo.

L'ulterior estudi de les monedes trobades a Ruscino que presentaren J.-C. M. Richard i G. Clautres (Richard-Clautres 1975) al col·loqui dedicat, el 1975, a aquesta població del Rosselló, l'estudi més recent i més ampli que s'ha fet d'aquest conjunt numismàtic, confirma plenament aquella primera constatació i ahora permet matisar-la. De 446 monedes útils trobades a Ruscino, 414 corresponen a l'Antiguitat, des dels orígens fins al s. IV inclusivament, i 32 al període que va des de l'època visigòtica fins a Napoleó III. La majoria corresponen, però, al període que va fins al segle II, car hi ha una interrupció des de finals d'aquesta centúria fins a la segona meitat de la següent i una escassíssima representació per a l'època tardana, només 2

monedes de la segona meitat del s. III i 7 del IV. El període més ben documentat a Ruscino és, doncs, l'època republicana i els començaments de l'Imperi, per a l'anàlisi del qual aquests dos estudiosos fan dos quadres de les troballes numismàtiques, en ambdós casos iniciats a la segona Guerra Púnica, car només s'hi coneixen cinc monedes encunyades amb anterioritat a aquest moment. El primer comprèn les 342 monedes que van fins a Calígula, de les quals 71 pertanyen a la llegenda ibèrica Undicescen, 50 a la llatina Emporiae, 6 a Undicescen o Emporiae, 27 a la resta de la península Ibèrica, 5 a Ebusus, 25 petits bronzes amb dofi, 15 a Marsella-Antípolis, 36 a la Narbonesa, 45 a Nimes-Lió-Vienna, 2 a la Cèltica, 34 a la República Romana i 21 a l'Imperi (August, Tiberi, Calígula), cosa que significa que el conjunt de les monedes emporitanes representa un 37,13% del total i el d'aquestes més les de la Península i les d'Ebusus un 46,49%, mentre que el total de les encunyacions realitzades a la resta de la Gallia només hi assoleix el 30,09% i les de Marsella-Antípolis el 4,38% (Tableau 1, p. 126). El segon només comprèn les 195 monedes que van fins a Cèsar, de les quals 71 pertanyen a la llegenda ibèrica Undicescen, 27 a la resta de la península Ibèrica, 5 a Ebusus, 25 petits bronzes amb dofi, 14 a Marsella, 36 a la Narbonesa, 2 a la Cèltica i 15 a la República Romana, cosa que significa que les monedes emporitanes representen un 36,41% del total i que aquestes més les de la resta de la Península i les d'Ebusus un 52,81%, mentre que el total de les encunyacions realitzades a la resta de la Gallia només hi assoleix un 26,65%

i les de Marsella un 7,14% (Tableau 2, p. 127). Aquests dos estudiosos assenyalen (Richard-Claustres 1975, pp. 125-130), ultra la predominança a Ruscino de les emissions de la península Ibèrica, és a dir que la moneda que hi era més corrent provenia de l'altra banda del Pirineu, que el conjunt monetari de Castellrosselló ens ofereix una mostra d'espècies corrents i que podem concloure que l'economia monetària ja hi estava generalitzada al s. -I, i tal vegada iniciada a finals del s. -II -car consideren que, llevat d'aquelles 5 peces anteriors a la segona Guerra Púnica, només després de la conquesta romana han arribat aquelles monedes al Rosselló-. Subratllen, a més, l'abundància a Ruscino de monedes trencades, el 23,09% i el 18,97% sobre el conjunt de les monedes senceres dels quadres 1 i 2, respectivament, signe d'una gran circulació i de la necessitat de divisors per facilitar les petites transaccions locals.

En fi, naturalment també s'han trobat monedes empòritanes en altres indrets del Rosselló. Hom n'ha localitzat als altres dos nuclis ibero-romans importants de la regió, Illiberis (Martín Valls 1967, pp. 72 i 154) i la costanera i menys coneguda Caucoliberi (Lladó 1977, p. 404). La relació monetària amb Empúries devia ésser doncs, un fenomen general de la zona. Val a dir, però, que també n'han proporcionat diferents punts del Llenguadoc: Béziers, Ensérune, Mailhac, Narbona, Rouffiac, St. Jean de Verges (Martín Valls 1967, pp. 72 i 154).

Les xifres del conjunt monetari de Ruscino contra

ten clarament, però, amb les de l'oppidum d'Ensérune, entre Narbona i Béziers, donades per J. Jannoray al seu estudi sobre aquest important jaciment del Llenguadoc meridional (Jannoray 1955), les quals han estat recollides, conjuntament amb les de Castellrosselló i Empúries, per M. Campo en estudiar la circulació monetària al Llenguadoc-Rosselló i a l'Empordà durant l'època republicana (Campo 1976, p. 254). D'un conjunt de 451 monedes, n'hi ha 11 d'Untikesken, 4 llatines d'Emporiae, 11 de Kese, 146 de Massalia, 62 de Neronken, 36 Longostaletes, 11 de Kaiantolos, 1 d'Amytos, 1 de Betarratic, 28 de Namausus i 140 de la República Romana, cosa que significa que el conjunt de les emporitanes representa un 3,32% i el de la Península, totes elles de Catalunya, el 5,76%, mentre que les de Massalia suposen un 32,37% i el conjunt de les encunyades a la Gallia un 63,19%.

Efectivament, si prenem com a referència conjuntament aquestes dades monetàries d'Ensérune i de Castellrosselló, no només ens adonem de l'íntima vinculació del Rosselló amb les terres de l'altre costat del Pirineu i en particular amb Empúries, car en els dos quadres de Ruscino de J.-C. M. Richard i G. Claustrès aproximadament la meitat de les monedes prové de l'àrea hispànica i una mica més de la tercera part d'Empúries, sinó també que aquesta relació devia ésser molt més feble en el cas del Llenguadoc, car del conjunt monetari d'Ensérune, on les monedes encunyades a la Gallia assoleixen més d'un 60%, només el 5% prové de la Península. Aquesta gran diferèn

cia quant a la relació monetària amb les terres sud-pi-
rinenques d'aquests dos indrets de la Gallia Narbonen-
sis ens vé singularment palesada pel fet que la moneda
encunyada a Empúries, les ibèriques amb la llegenda Un
ticescen i les llatines amb la d'Emporiae, que conjunta-
ment foren les que més hi circularen procedents d'His-
pania, representa el 37,13% i el 36,41% dels dos qua-
dres de Ruscino d'aquells dos estudiosos i només el 3,32%
del d'Ensérune de J. Jannoray, Inversament, les monedes
de Massalia, que a Ensérune constitueixen el grup més
nombrós, un 32,37%, als quadres de Ruscino només supo-
sen, respectivament, el 4,38% i el 7,17%.

Així, doncs, les monedes trobades a Ruscino, la po-
blació central, o al manys la més important, del Rosse-
lló durant els primers temps de l'Imperi, palesen que
aquestes terres estigueren, durant tot el període que
ens permet analitzar la numismàtica, econòmicament o co-
mercialment més apropades a les del costat meridional
del Pirineu que no pas a les de la resta de la Narbone-
sa, malgrat la proximitat a la seva capital. El conjunt
de les monedes emporitanes, primer les de llegenda ibè-
rica i després les llatines, és numèricament tan destacat
i constant -en els dos quadres de J.-C. M. Richard i G.
Claustres se situa per sobre del 35%- que fan pensar que
el Rosselló es trobava dins l'àmbit comercial d'Empúries
durant l'època romana, al menys durant els últims temps
de la República i l'època julio-clàudia.

Cal subratllar que aquest fenomen de relació del

Rosselló amb les terres sudpirinenques i en concret amb Empúries es constata des del mateix moment en què s'inicia la sèrie de troballes monetàries de Ruscino -on fins i tot s'han localitzat dues dracmes emporitanes-, cosa que suggereix que era antic, probablement anterior a la conquesta formal de la regió per Roma, i més encara si tenim present que, a la pràctica, els romans i els emporitans hi pogueren haver tingut, des de l'altre costat de l'Albera, una important incidència i àdhuc una presència molt abans de l'annexió formal d'aquestes terres, segons ja s'ha comentat anteriorment. Sens dubte ens trobem amb la traducció monetària de la vinculació que des d'antic presentaven aquestes terres de més enllà de l'Albera amb les colònies gregues de l'Empordà, fenomen que segons sembla també se'ns manifesta en les imitacions que es feren de la dracma de Rhode, que en opinió de J.-C. M. Richard es degueren encunyar al baix Lenguadoc (Richard 1971). L'inici de la presència de les monedes amb la llegenda Undicescen al Rosselló no ha d'estar necessàriament lligat, doncs, a la conquesta i a l'organització de la Narbonesa.

Un altre fet, que no ofereix cap mena de dubte, és que aquesta íntima relació monetària era quelcom plenament viu després de l'organització de la Narbonensis i fins i tot molt de temps després, com ho demostra l'abundància a Ruscino de la moneda llatina d'Empúries, cosa que novament ens revela l'escassa importància que, a un nivell real, àdhuc comercial, devia haver tingut, al

manys durant aquest període, el límit romà del Pirineu, tan subratllat des d'un punt de vista institucional. Obviament això planteja, de retruc, el tema de la cronologia, abast i naturalesa del límit duaner de la quadragésima Galliarum, testimoniats, com hem vist abans, al Rosselló per una inscripció de Vilanova de Raó (CIL XII 5.362), entre Ruscino i el Pirineu.

En fi, la comparació del conjunt monetari de Ruscino amb el d'Ensérune revela un Rosselló monetàriament diferent i diferenciats de les terres veïnes del Llenguadoc i la Gallia meridional i alhora, més apropat a les de l'altre costat del Pirineu i en particular a Empúries, cosa que, diguem-ho de passada, preludia les estretes relacions existents entre els comtats del Rosselló i Empúries a l'Alta Edat Mitjana. Durant els temps de la República i els primers de l'Imperi, almenys, les Corberes també semblen haver constituït, doncs, una mena de divisió d'àmbits econòmics o comercials, entre una àrea monetària de predomini hispànic, i particularment emporità, a l'oest, i una en què la moneda peninsular ja hi és clarament minoritària i on el numerari més abundant és el de Massalia, a l'est. No es tracta, òbviament, d'una frontera comercial rígida ni d'un límit dràstic, ja que, com hem vist als quadres monetaris de Ruscino i d'Ensérune, la moneda encunyada a la Península s'estenia pel Llenguadoc i inversament la de la Gallia pel Rosselló, i fins i tot és ben present a la pròpia Empúries, on representa el 9,57% de les localitzades a les excavacions

i el 13,73% de la Col·lecció Víctor Català, així com també, naturalment, les de Massalia, que constitueixen el 4,73% i el 12,87% d'aquells dos grans conjunts (Campo 1976, p. 255). El canvi de signe és, però, tan acusat, particularment pel que fa als grups monetaris dominants, l'emporità i el massaliota, que es pot pensar en un canvi d'àmbit comercial, i més encara si tenim present que cap d'aquells conjunts numismàtics no pertanyen a establiments colonials dependents d'Emporion o de Massalia, sinó a dos oppida de caràcter indígena. Hom hauria de pensar, doncs, que, a les terres ultrapirinenques, l'àmbit de predomini comercial emporità, o més genèricament el de les colònies gregues de l'Empordà, s'havia reduït en relació al dels temps pre-romans, segons sembla en benefici de Massalia, de la zona occidental de l'actual departament de l'Hérault a la del Rosselló, versemblantment de la línia del riu Hérault a la de les Corberes. La penetració celta al Llenguadoc i al Rosselló al s. -III, la crisi de Rhode de la segona meitat d'aquesta centúria, l'arribada dels romans a Empúries el -218, la creixent puixança comercial de Narbo durant el s. -II i la fundació en aquest indret d'una colònia romana el -118, en organitzar-se la Narbonensis, són una sèrie de factors que han d'ésser tinguts molt en compte a l'hora de plantejar aquest tema, que aquí òbviament escapa als límits d'aquest estudi.

11.- EL ROSSELLÓ FORA D'ESTUDI?

Pel que hem dit fins aquí, hem de pensar que en produir-se la conquesta o la incorporació formal per Roma, el Rosselló, l'antic país dels sordons, era un territori que, llevat de la zona muntanyosa del Conflent i el Vallespir, on està ben testimoniada l'existència d'una antiga llengua indoeuropea fins al moment de la romanització, devia ésser culturalment essencialment ibèric o iberitzat, segons el testimoni de l'arqueologia i de l'epigrafia pre-romana, i comercialment situat dins l'òrbita emporitana, segons el de la numismàtica. La penetració celta del s. -III no degué canviar gaire la situació del Rosselló, car sembla que només es degueren limitar a senyorejar-hi -versemblantment des dels nuclis urbans d'Illiberis i Ruscino, on els trobà Anníbal-, bé que probablement degueren ajudar a la incipient diferenciació d'aquestes terres de les del Llenguadoc meridional on, a jutjar per l'epigrafia pre-romana i la lingüística, així com per les descripcions dels autors antics, la presència cèltica degué ésser més intensa. Aquest fet, ja subratllat per M. Sanchis Guarner en analitzar el límit entre el català i l'occità (Sanchis 1956, pp. 153-157; id. 1980, pp. 3-10), sembla ésser decisiu en l'aflorament del valor divisor de les Corberes, ja prèviament separadores dels territoris dels sordons del Rosselló i dels elísics del Narbonès -d'acord amb la localització que de llurs territoris es fa al Periple (Ora. Mar. vv. 552-590)-, les quals ens apareixen, a més, com

a límit de l'àmbit monetari de predomini emporità.

Malgrat aquests lligams culturals i comercials tan forts del Rosselló amb les terres de l'altra banda del Pirineu, Roma, ja hem vist el com i el perquè, decidí fixar el límit provincial a l'Albera. ¿Comportà aquesta mesura administrativa romana l'esborrament de l'incipient límit de les Corberes i l'afebliment dels lligams que unien el Rosselló amb les terres sud-pirinenques?

En part ja hem respòs a aquesta qüestió a les pàgines precedents: el conjunt de troballes monetàries de Ruscino prova, d'una manera rotunda, que la vinculació econòmica i comercial del Rosselló amb les terres sud-pirinenques, i en concret amb Empúries, no s'interrompé amb l'establiment del límit administratiu de l'Albera sinó que, contràriament, continuà essent ben viva durant tot el període que ens permet rastrejar aquest important conjunt numismàtic, és a dir al menys durant els últims temps de la República i l'època de la dinastia julio-clàudia. Cal, però, per respondre a aquesta qüestió d'una manera clara i global, i no a un nivell estrictament econòmic o comercial, esbrinar si les terres rosselloneses mantingueren una personalitat pròpia i diferenciada dins l'àmbit de la Narbonesa al llarg de l'Antiguitat i si subsistiren llurs afinitats i llur vinculació amb les terres de l'altra banda de l'Albera. L'ordenament administratiu i territorial introduït per Roma al país havia d'ésser, en aquest aspecte, un element fonamental si no decisiu.

A) LA REGIÓ DELS SORDONS I RUSCINO.

Els passatges que Mela i Plini dedicaren, al s. I, a les terres rosselloneses són particularment clars pel que fa a la identitat dels pobladors de la regió, així com al seu àmbit territorial. El primer diu:

"Més enllà -del riu Atax (l'actual Aude)- hi ha la costa de nom Leucata i la font de Salsula, que flueix amb aigües no dolces, sinó fins i tot més salades que les marines... Des d'allí hi ha la costa dels sordons i els petits rius Telis i Ticia, terribles per les seves avingudes, la colonia Ruscino, el vicus Eliberrae, tènue vestigi d'una urbs en altre temps gran i de grans edificacions, i, finalment, entre els promontoris prinenes, el Portus Veneris, molt recollit, i el lloc dit Cervaria, que constitueix la fi de la Gallia." (Mel. II 82 i 84)

I el segon:

"A la costa, (hi ha) la regio dels sordons, i a l'interior la dels consuarans, els rius Tetum i Bernodubrum, els oppida Illiberis, tènue vestigi d'una urbs en altre temps gran, Rusci no Latinorum, el riu Atax, que baixa del Pyrenaeum a través del llac Rubrensis, Narbo Martius, colonia dels degumani, que dista del mar dotze mil passos, ..." (Plin., N.H. III, 32)

El primer fet que ens mostren aquests dos passatges és que, a les terres rosselloneses, i a diferència de les del Llenguadoc, Roma es recolzà sobre l'antic poble autòcton de la zona, els sordons, com hem dit ja testimoniats al s. -VI, els quals devien haver quedat sotme-

sos al domini dels volques al s. -III. Desconeixem, però, el moment i les circumstàncies del reafiorament dels sordons, ja que ignorem si remunta a la creació per Roma d'un glaci protector del seu domini hispànic, abans de la creació de la Narbonensis, o si correspon a l'ordenament intern que feu de la Província; una reaparició que, en qualsevol cas, sens dubte està relacionada amb l'actuació de Roma i que mostra l'escassa importància i la feble implantació que aquells gals degueren assolir al Rosselló.

El segon fet que ens permeten conèixer Mela i Plini és que el territori dels sordons estava molt ben definit dins de l'àmbit provincial de la Narbonensis dels primers temps de l'Imperi, i més encara si tenim present el qualificatiu regio amb què el designa aquest últim autor.

Efectivament, el fet que Plini, tan interessat pel factor polític-administratiu i territorial, esmenti una regio Sordonum sembla comportar una àrea territorialment ben definida, com en el cas de les altres regiones de què parla aquest mateix autor, si més no a l'àmbit geogràfic que ens ocupa, així com el que l'envolta, on enumera les regiones Contestania, Edetania, Ilergaonum, Cessetania, Ilergetum, etc. (N.H. III, 19, 20, 21,...). Val a dir, pel que fa a això, que, al País Valencià, aquest autor parla explícitament del riu Xúquer com a límit de la Contestania i l'Edetania, i indirectament, del riu Udiva com a divisòria entre l'Edetania i la regió dels ilercaons: "Suero fluvius et quendam oppidum, Contes-

taniae fines. Regio Edetania... flumen Udiva. Regio Ilergaonum..." (Plin. N.H. III, 20 i 21).

Els dos passatges abans descrits permeten saber, a més, que la regio Sordorum de l'època romana devia estendre's des de la font Salsula, la font salada de Salses, que brolla vora l'estany, indret on hi havia la mansio Salsulis de l'Itinerari d'Antoní i que devia constituir el límit amb el territori de la colònia de Narbona, fins a la línia provincial del Pirineu, amb una costa que anava des del cap Leucata fins a la fi de la Gallia, al lloc dit Cervaria; és a dir, la plana litoral que s'estén des de l'Albera fins a les Corberes, cosa que correspon exactament, o sinó d'una manera molt aproximada, al territori que el Periple ja atribuïa als sordons (Ora. Mar. vv. 552-575). A l'interior, Plini cita la regio dels Consuarani -de la conca de l'Ariéja-, amb la qual devien confinar els sordons. La regio Sordorum de l'època Romana devia comprendre, doncs, el conjunt del Rosselló, el Conflent i el Vallespir. Es tracta d'un territori geogràficament ampli que se'ns manifesta culturalment heterogeni, amb una població interior culturalment diferent a la població ibèrica o iberitzada de la plana litoral, com ho palesen els ploms votius d'Arles (CIL XII 5.367), i fins i tot possiblement també des d'un punt de vista ètnic, si fos certa la ubicació en aquestes terres del poble dels bèbrices de què parla Sili Itàlic (III, vv. 442-443).

Les regiones esmentades per Plini no corresponen òbviament a civitates, sinó que els seus territoris estan dividits, o habitualment ho estaven, en diferents àmbits ciutadans -Plini, per exemple, esmenta explícitament Valentia i Saguntum dins l'Edetania (N.H. III, 20)-. A la regio Sordorum, Mela i Plini citen, com acabem de veure, dues poblacions, Ruscino i Illiberis. Ignorem l'estatut jurídic d'Illiberris i àdhuc la seva dependència o independència jurídic-administrativa, car Mela i Plini, que en aquest punt concret degueren seguir una font comuna, només es preocuparen de subratllar l'estat d'afebliment d'aquesta població abans gran -hom ha buscat l'origen d'aquest decandiment a les destruccions que hi devia haver produït al -105 la invasió cimbria (R. Grau, GEC VI, art. "Elna")-; però la combinació de la informació proporcionada per aquests dos autors de Ruscino permet considerar que aquesta població devia ésser, a començament de l'Imperi, una colònia de dret llatí. Els límits de la regio Sordorum devien doncs correspondre, al menys pel que fa al costat septentrional, als del territori d'aquesta colònia llatina, que indiscutiblement era la població més important, sino la capital, de la zona rossellonesa durant aquests primers temps de l'Imperi.

La personalitat de les terres rosselloneses dins l'àmbit de la Narbonensis i davant l'absorbent i propera colònia de Narbo la retrobem, a més, en la centuriació del país, estudiada per J. Soyer al col·loqui dedi-

cat a Ruscino i celebrat a Perpinyà fa alguns anys (Soyer, 1975). Segons aquesta investigadora, la plana rossellonesa encara presenta, bé que bastant deformades, les traces del cadastre romà, que revelen dues orientacions netament diferenciades, una S.O. - N.E. i l'altra N. - S., els eixos de les quals travessen alguns pobles actuals de la plana rossellonesa, on sovint constitueixen el carrer principal. La primera orientació, més antiga, cobria tota la plana, car la retrobem, bé que de vegades molt destruïda, des de les rodalies de Ribesaltes, al nord, fins els primers turons del Pirineu, al sud. L'angle d'inclinació del "cardo" és de 20° est, l'orientació més normal a la Gallia & a l'Àfrica del nord i la mateixa que la del cadastre de Narbona, bé que presenta una lleugera variació d'angle a la zona de Salses. La segona orientació, més moderna i més visible, és espacialment més limitada, a la zona oest i sud de Ruscino. M. Gayraud, que ha estudiat el cadastre de Narbona i que l'ha seguit fins el curs de l'Agli, assenyala, en comentar la comunicació d'aquella investigadora al dit col·loqui, que la primera orientació mostra l'extensió del cadastre de Narbona fins al Pirineu i que la segona té paral·lels en uns cadastres N. - S. localitzats a les regions de Bèziers i de Carcassona que també se superposaren al de Narbona. Hom pot pensar, doncs, que sobre un primer cadastre de Narbona, versemblantment del moment de la fundació de la colònia, es feu ulteriorment una reorganització del territori rossellonés, prenent com a

punt de referència Ruscino, població els eixos de la qual coincideixen amb l'orientació del cadastre més modern, qüestió en part ja apuntada per R. Étienne en aquell mateix debat.

Ruscino, colònia de dret Llatí, si és correcta la compaginació de la informació que Mela i Plini ens en donen, ha proporcionat una trentena llarga de documents epigràfics procedents de l'àrea del fòrum, localitzats a començament de segle i recentment tornats a estudiar, en el seu conjunt i en relació a la història de la ciutat, per M. Gayraud a l'esmentat col·loqui de Perpinyà (Gayraud 1975). Aquestes inscripcions palesen l'existència a Ruscino de les estereotipades institucions de la municipalitat romana, tant de caràcter civil com religiós, l'adscripció de la comunitat a la tribu Voltinia, com la majoria de ciutats de la Narbonensis, llevat de les colònies romanes fundades amb l'aportació de veterans, i sobretot l'íntima relació de la ciutat amb la dinastia júlio-clàudia, i en particular amb la família de Tiberi i Germànic, a la qual estan dedicades una vintena de memòries, és a dir més de la meitat dels epígrafs fins avui trobats al lloc. La municipalitat jurídica de Ruscino és palesa al llarg de la primera meitat del s. I i hom pensa que hi accedí a l'època d'August o de Cèsar, data aquesta darrera que fou particularment suggerida, dins el debat que seguí a la comunicació de l'esmentat autor, per N. Lamboglia, en posar en relació la possible creació d'aquesta colònia llatina amb la propera Julia Ly-

bica i sobretot amb l'actuació política de Cèsar en contra dels trofeus de Pompeu del Pirineu, signes d'una actuació cesariana o júlio-clàudia a la regió.

Ara bé, el fet, ja assenyalat per M. Gayraud (Gayraud 1975, pp. 95-97), que les inscripcions oficials del fòrum de Ruscino no superin els anys centrals del s. I, llevat d'una única inscripció d'un ciutadà que fou flamen provincial sens dubte a l'època flavia, i la gran disminució subratllada per V. Lafont (Lafont 1974, p. 31), de les troballes monetàries al jaciment a partir de Trajà, i sobretot des de finals del s. II, palesen la crisi en què entrà aquesta ciutat; una crisi cronològicament de difícil precisió, però amb tota seguretat posterior a la dinastia júlio-clàudia i anterior a la fi de la dels antonins, i possiblement progressiva, i d'origen desconegut, ja que, si la brusca interrupció de les inscripcions imperials i oficials del fòrum parla a favor d'un motiu polític, d'una degradació jurídica de la ciutat, amb una possible sotmissió i àdhuc absorció per part de la veïna Narbo, cosa que ajudaria a explicar l'esment que fa Ptolemeu de Ruscino com a polis dels volques tectosages (II 10, 6), l'enrarament de les troballes monetàries al llarg del s. II ho fa a favor d'una decadència econòmica, que òbviament no és pas incompatible amb la política, però que alhora no es pot deslligar del procés de decandiment que estava experimentant paral·lelament la veïna Emporiae, amb la qual estava tan íntimament vinculada. Amb tot, resta clar el

fet de la gran decadència administrativa i real de Ruscino a partir dels Flavis i/o dels Antonins, fins el punt que, tot i que aquesta població apareix consignada a l'itinerari d'Antoní, a la tabula Peutingeriana i al Ravennatis, la interrupció gairebé total de les troballes monetàries des de finals del s. II fins a la segona meitat del III i l'escassíssim nombre de monedes que ha proporcionat la segona meitat d'aquesta centúria, no més dues, i tota la següent, set, és un fet sorprenent que planteja, com han assenyalat J.-C. M. Richard i G. Claustres, que són els qui han subratllat el fet (Richard-Claustres 1975, p. 125), àdhuc el problema de la mateixa ocupació de l'indret durant aquestes dues centúries. Cal, però, ésser cauts en intentar extreure conclusions generals per a tot el Rosselló d'aquesta pregona crisi de Ruscino, ja que paral·lelament no sabem res de la propera Illiberis, que rellevarà, dins l'àmbit de la regió, aquella anorreada població durant la Baixa Antiguitat.

B) EL BISBAT D'ELNA I LA CONTINUITAT DE LA PERSONALITAT ROSSELLONESA.

La personalitat del Rosselló, de l'antiga regio Sardonum, reapareix, però, clarament definida a l'època visigòtica amb el bisbat d'Elna, l'antiga Illiberis ibero-romana. Aquesta població, que com Ruscino havia vist el pas d'Anníbal al -218 (Livi XXI, 24) i que també és citada per Polibi al s. -II (XXXIV, 10), resorgia,

doncs, del decandiment en què havia restat durant l'Alt Imperi, del qual ens parlen explícitament Mela (II 84) i Plini (N.H. III 32), i s'erigia en el centre principal i vertebrador de la regió durant la Baixa Antiguitat, tot rellevant la decaiguda Rusciño. Es tracta d'un moviment de desplaçament que l'observem, bé que d'una manera menys dràstica, en altres indrets després de la crisi del s. III o durant la Baixa Antiguitat: d'Emporiae a Rhode i Gerunda, de Saguntum a Valentia, de Tarraco a Barcino...

Abans d'erigir-se en bisbat, Elna ja apareix, com a Castrum Helenae, a les fonts literàries que fan referència al Baix Imperi, car fou l'indret on es refugià i on fou mort, el 350, l'emperador cristià Constant I, a mans dels soldats de l'usurpador Magnenci -recentment hom ha suposat que el magnífic mausoleu paleo-cristià de Centcelles, als afores de Tarragona, pogué haver estat la tomba d'aquest emperador, fill de Constantí el Gran, assassinat a Elna (Palol 1978, pp. 248 i 256)-. L'estudi que M. Chalon (Chalon 1975, pp. 342-350) ha realitzat, a l'esmentat col·loqui de Perpinyà, dels relats existents en diferents autors antics d'aquest esdeveniment històric ha fet veure com el passatge que hi dedicà l'historiador bizantí del s. XII Zonaras, que segueix una font desconeguda i que parla d'una "nao", permet deduir que en aquell moment ja hi havia a Elna un temple cristià, una església on l'emperador intentà de buscar refugi, cosa que, a més de constituir el primer

cas conegut del dret d'asil a les esglésies cristianes, és la informació més antiga que es té a la Narbonensis I de l'existència d'un d'aquests edificis cristians i que, d'altra banda, mostra la relativa importància d'Elna ja molt de temps abans del seu accés a la condició episcopal. El bisbat d'Elna, alguns aspectes del qual han estat estudiats per M. Chalon a l'esmentada comunicació (Chalon 1975, pp. 350 ss.), fou erigit, com els de Carcassona i Magalona, al llarg dels anys 567 al 572, durant els quals el rei Lluva I, segons sembla d'actitud conciliadora amb els gal·lo-romans catòlics, tingué la seva seu a Narbona, i, d'altra banda, el primer bisbe que ens n'és conegut, Domne, ho és per una menció que li fa Joan de Biclaram a la seva crònica, en un passatge que s'ha de situar cap al 568 o al 572. Coneixem, entre el 571 i el 683, cinc bisbes d'Elna, gràcies, a més de l'esmentada font literària, als concilis de Toledo i de Narbona (Vives 1963, p. 554; Pladevall, GEC VI, art. "Elna, bisbat de").

M. Chalon (Chalon 1975, pp. 359-362) ha fet veure, a més, la importància, a la Baixa Antiguitat, del centre costaner de Caucoliberi, l'actual Cotlliure, que fou un dels castra Pirineica presos per Wamba en dirigir-se cap a la Septimània per combatre la revolta del duc Paulus, segons el relat que ens en fa Julià de Toledo (Hist. Wamb. XI), i que estranyament consta en una llista del s. VII de seus episcopals del regne visigot, dita "Provinciale Visigothicum" o "Nomina Hispanarum sedium", entre les de la província gal·lica i en millor

posició que la d'Elena, cosa que, segons aquest autor, possiblement s'ha d'explicar per la notorietat que la població, l'únic port al territori d'Elna, assolí a finals de l'Antiguitat, com també es constata en altres punts litorals: Rhode, Agde, Magalona... Per explicar la inclusió del nom de Caucoliberi en aquella llista de bisbats, proposa M. Chalon que, en aquest castrum i port, únic en el seu gènere entre Narbona i el Pirineu, i pot ser per això esmentat, a diferència d'Elna, pel Rabennatis, de vegades hi devia haver residit el bisbe. Caucoliberi, com Illiberis, era un nucli de població d'origen pre-romà, ibèric, que havia continuat vivint sota el domini de Roma (Lladó 1977, pp. 401-405).

Com que la dominació musulmana del Rosselló només durà quaranta anys (721-760), hom admet que el bisbat d'Elna dels temps carolíngis, que comprenia el Rosselló, el Conflent i el Vallespir, tenia la mateixa jurisdicció territorial que el de l'època visigòtica, el qual òbviament es devia haver ajustat al marc de la demarcació civil de l'època romana. La regio Sordunum de l'Alt Imperi, que com hem vist s'estenia des de les Corberes al Pirineu i que comprenia les poblacions d'Illiberis i Ruscino, així com el Vallespir i el Conflent, devia haver constituït, doncs, la base del bisbat visigòtic i medieval d'Elna, el costat septentrional del qual, que segueix el vessant meridional de les Corberes, devia haver estat, prèviament, el d'aquella demarcació territorial de l'Alt Imperi, i consegüentment, el del terri-

tori de la colònia llatina de Ruscino. Confirma això que comentem el fet que l'indret de la via Augusta que, venint de Narbo, marcava l'entrada a la regio dels sordons, la Salsulae fons, segons el testimoni explícit de Mela (II 82) -la font salada de Salses o la font Estrema-, també constituí el límit tradicional entre les diòcesis d'Elna i de Narbona, entre Catalunya i Occitània, límit que passà, a la Baixa Edat Mitjana, una mica més al nord, a l'anomenat Malpàs (P. Verdaguer, M. Cahner, GEC XIII, art. "Salses").

Ara bé, cal subratllar que, com ja va assenyalar M. Sanchis Guarner (Sanchis 1956, p. 153; id. 1980, p. 4), el límit lingüístic del català sol coincidir amb el límit nord tradicional del bisbat d'Elna -fora del qual restaven el Capcir, amb una parla de transició a l'occità, i la Fenolleda, ja lingüísticament occitana-, bé que no pas sempre amb la divisòria d'aigües. Quant a això, cal recordar que fa alguns anys, B. E. Vidos (Vidos 1973, pp. 241-250) considerà que la teoria del superestrat germànic no havia donat els resultats necessaris per explicar l'origen de les àrees lingüístiques romàniques i llurs límits i proposà de retornar a l'antiga teoria de Mörrf sobre la importància del substrat per explicar l'origen de les llengües i els dialectes romànics a l'àrea gal.lo-romana; una teoria de la qual ell mateix també es valgué per fer-ho de la subdivisió del territori lingüístic italià, entre uns dialectes de substrat cèltic al nord, uns de substrat itàlic al centre i al sud,

Sicília inclusivament, i uns de substrat etrusc a la Toscana, i en particular de la separació lingüística, a la costa de l'Adriàtic, entre el parlar de la Romania, de substrat cèltic, i el de les Marques, de substrat itàlic. Segons la teoria que Mörrff proposà sobre l'origen de les llengües i els dialectes a França, ulteriorment aplicada per Vidos a l'àmbit d'Itàlia com acabem de dir -teoria que es basa en el fet ben conegut que els confins de les diòcesis a França corresponen, llevat de rares excepcions, als confins administratius de les antigues civitates romanes i respectivament de les provinciae i en el fet que certs trets dialectals fonètics i lèxics coincideixen sovint amb els límits de les diòcesis-, les varietats i les diferenciacions originàries que caracteritzaren lingüísticament la població pre-romana, i les varietats del llatí que d'elles en sorgiren han arribat fins a les fronteres lingüístiques actuals a través de les demarcacions territorials romanes, que s'adaptaren a les de la població actòctona, i de les eclesiàstiques, que es fonamentaren sobre els marcs administratius de Roma. Ultra la funció de les vies de comunicació de l'època romana, aquesta teoria donà un paper fonamental a la diòcesi, la qual, a més d'ésser l'hereva de les civitates de l'època romana, i per tant de les agrupacions indígenes, i d'haver mantingut inalterat aquest marc a través dels temps foscos de les invasions i de l'Edat Mitjana, actuaren com a element de compartimentació lingüística ja que afavorien les co

municacions i les relacions dins els seus límits i exercien una força centrípeta cap a la seu episcopal, mentre que originaven la separació de les diòcesis veïnes, on paral·lelament es produïa un fenomen similar. Els límits de les diòcesis eren, doncs, segons Mörff, confins de les comunicacions.

Jo no tinc autoritat per jutjar la teoria de Mörff, autor que, diguem-ho de passada, creia que el català del Rosselló provenia de la Catalunya sud-pirinenca i ho relacionava amb la constitució de la Marca hispànica de l'Imperi Carolíngi i amb la inclusió d'aquestes terres al Principat fins al s. XVII. No vull, però, deixar d'assenyalar alguns fets històrics que donarien suport a alguns aspectes d'aquella antiga teoria a la zona que ens ocupa.

Les terres rosselloneses, que presenten una personalitat dialectal molt ben definida dins el català oriental i clarament influïda per l'occità, i amb algun tret concret possiblement explicable pel substrat, com el total desconeixement dels mots esdrúixols, estaven habitades a l'època pre-romana, ultra alguns possibles pobles de l'interior, culturalment i lingüísticament versemblantment diferents dels de la plana costanera, pels sordons, ja testimoniats al s. -VI, els quals culturalment se'ns manifesten, en produir-se l'arribada dels romans al país, com a ibèrics o iberitzats, bé que situats a l'extrem d'una onada cèltica, que segons sembla afectà més profundament les terres veïnes del Llenguadoc. D'altra banda

da, el territori dels sordons apareix amb una clara personalitat dins l'estructura administrativa romana de l'Alt Imperi, gràcies a l'esment que, al s. I, Mela i Plini fan de l'ora i a la regio dels sordons, la qual sens dubte constituí la base del bisbat d'Elna, instituit cap al 570, en fragmentar-se el gran bisbat de Narbona. Sembla doncs constatar-se una continuïtat des de l'antiga formació tribal protohistòrica fins al bisbat d'Elna a través de la regio Sordonum romana.

Hom podria al·legar que els cinc-cents anys que van de les referències de Mela i Plini a l'origen del bisbat d'Elna i la degradació política de Ruscino a l'època Flàvia i/o dels Antonins, a la qual seguí una gran crisi de la ciutat, i àdhuc possiblement l'abandó, no proven aquesta continuïtat. No obstant això, cal dir que es tracta d'un període particularment fosc per al Rosselló, és a dir que quasi no en sabem res, però que és difícil pensar en un esborrament de la personalitat administrativa global de la regió, i més encara si considerem que desconeixem la base del revifament d'Elna, així com la del nucli costaner de Caucoliberi. La coincidència territorial del bisbat d'Elna amb l'antiga regio Sordonum i la seva mateixa aparició, que sens dubte presuposa un marc administratiu civil paral·lel -hom pensa en un comtat visigòtic que degué constituir la base del comtat del Rosselló, ressuscitat de seguida després de la conquesta carolíngia del país i amb capital a l'antiga ciutat ibero-romana de Ruscino, d'on prengué el nom (P. Ponsich i E. Duran, GEC XII, art. "Rosselló, comtat de")-, no

permeten pensar en un tal esborrament. D'altra banda, la no-aparició del bisbat d'Elna fins a una època tardana no implica òbviament la inexistència d'una demarcació eclesiàstica pròpia del Rosselló dins el gran bisbat de Narbona, i més encara si tenim present l'existència d'un temple al menys des del 350, és a dir més de dos-cents anys abans de la constitució del bisbat, la qual devia haver anat creixent en importància i personalitat dins el gran àmbit territorial narbonès, qüestió a què ja feu referència M. Chalon al treball citat (Chalon 1975, pp. 344-345).

Així doncs, malgrat la proximitat de l'absorbent colònia de Narbona, ciutat demogràficament, econòmicament i administrativament de primer ordre, que en algun moment probablement enfosquí la identitat del Rosselló, i en particular la de Ruscino, hom troba en aquestes terres l'exemple segurament més clar a Catalunya de la continuïtat d'un antic territori tribal pre-romà fins a l'Edat Mitjana a través de l'estructura administrativa romana i ulteriorment de l'episcopal. Les diferències lingüístico-culturals de les terres rosselloneses amb relació amb les del Llenguadoc, llurs afinitats amb les de l'altra banda de l'Albera i llur vinculació econòmica amb Empòriae sens dubte degueren afavorir aquesta continuïtat.

C) LA BARRERA DE LES CORBERES A L'ÈPOCA ROMANA I LA INSTITUCIONALITZACIÓ DEL LÍMIT.

Pel que hem dit fins aquí, les Corberes apareixen,

ja al s. -VI, com a límit dels sordons del Rosselló amb els elísics del Narbonès, límit que no desaparegué amb la penetració cèltica del s. -III -sinó que curiosament sembla haver-lo reforçat per una desigual incidència a les terres rosselloneses i a les llenguadocianes-, ni amb la conquesta i organització del país per Roma, al menys fins a mitjan s. I -com a límit de la regio Sordorum i de la colonia llatina de Ruscino amb la gran colonia de Narbo-, ni, en fi, sota l'estructura eclesiàstica, tan important des d'un punt de vista cultural -com a límit de la diòcesi d'Elna amb la de Narbona des de cap al 570-. Des de molt abans dels temps medievals i moderns, que veuran l'aparició i la progressiva accentuació del valor pròpiament lingüístic i polític de les Corberes, en realitat des que s'inicia la informació escrita que posseïm de la zona, ens apareix aquesta divisòria d'una manera clara i tossudament periòdica, des de la protohistòria fins a l'època visigòtica, primer com un simple límit tribal, després institucionalitzat sota Roma i finalment reforçat per l'aspecte eclesiàstic a la Baixa Antiguitat. Obviament hi ha unes raons geogràfiques subjacents que ens permeten explicar l'antiguitat i la permanència d'aquest límit humà i després administratiu.

Efectivament, els geògrafs ja han subratllat abastament la importància com a límit de la línia Corberes-Salses-Leucata, contacte de dues nacions, fins al 1659 de dos estats, i de dues llengües. P. Vilar (Vilar 1973,

p. 181), que òbviament se n'ha ocupat en estudiar el medi geogràfic a la seva "Catalunya dins l'Espanya moderna" (Vilar 1973, p. 179 i ss.), assenyala que potser la indi cació natural més eficaç era, tanto més que l'"estret" de Salses-Leucata, la zona desolada, deserta, que insereix entre Perpinyà i Narbona la juxtaposició d'una aspra gar-riga i d'una llòbrega sèrie d'estanys.

Tot i que, com pensa P. Vilar (Vilar 1973, p. 182), la netedat mateixa de la demarcació lingüística, folklòrica i humana entre pobles catalans i llenguadocians, cons tatada al llarg de les Corberes i fins a Leucata, es deu versemblantment a la llarga estabilitat de la frontera me dieval en aquesta línia, és a dir a l'efecte del fenòmen frontera, el fet és que aquesta ratlla divisòria ja s'pareix ben perfilada, com acabem de veure-ho, al llarg de tota l'Antiguitat, i àdhuc des dels temps protohistòrics. Ara hem d'afegir, però, que una atenta lectura de la documen tació escrita de l'època romana que es refereix a la zo-na, les fonts literàries i els itineraris, ja permet ob-servar els factors que han fet d'aquest sector litoral, des del Rosselló fins a Narbona, una mena de "desert" que encara avui ens sorprèn: els estanys litorals, actual-ment en part dessecats, i un cert buit demogràfic, al menys pel que fa a nuclis de població.

En efecte, les maresmes de la plana rossellonesa, amb les particulars condicions que s'hi oferien per a la pes ca, i els estanys litorals existents fins a Narbona, i en-cara més enllà, són ben presents a les descripcions de di-

versos autors de l'Antiguitat: Aviè (Ora. Mar. vv. 569-574 i 589-590), Polibi (XXXIV, 10), Estrabó (IV 1, 6), Mela (II 81-83) i Plini (N.H. III 32). Apareixen, doncs, a totes les descripcions geogràfiques que posseïm de la zona. El nombre i la unanimitat d'aquests testimonis òbviament palesen, no cal insistir-hi, com devien ésser d'importants i coneguts, durant l'Antiguitat, aquest seguit d'aiguamolls constaners, que, almenys en alguns indrets, eren explotats per a obtenir sal, com ho testimonia una inscripció funerària d'un llibert i salinator trobada a Peyriac de Mer, al sud-est de Narbona (CIL XII 5360).

Les descripcions que posseïm de la zona a començament de l'Imperi i l'anàlisi dels itineraris romans que fan referència al sector de la via Augusta del Rosselló a Narbo ens suggereixen un altre aspecte d'aquesta zona limítrofe entre les futures terres catalanes i les occitanes, la manca de nuclis de població, com si es tractés d'una àrea despoblada o marcadament deshabitada.

Efectivament, els pasatges que Estrabó (IV 1, 6), Mela (II 82-84) i Plini (N.H. III 32) dedicaren a les terres compreses entre Narbo i el Pirineu no fan esment a cap població a la zona compresa entre aquella gran ciutat i Ruscino. A banda de l'estany de Salses, de què parlaren diferents autors de l'Antiguitat, Aviè (Ora. Mar. vv. 569-574), Polibi (XXXIV, 10), Estrabó (IV 1, 6) i Mela (II 82-83), només aquest últim fa referència, com hem vist abans, a la costa anomenada Leucata i a la font sa-

lada de Salses que brolla prop l'estany:

"Ultra (Atacem fluvium, l'actual Aude) est Leucata litoris nomen et Salsulae fons, non dulcibus aquis defluens sed salsioribus etiam quam marinae sunt; iuxta campus minuta harundine gracilique perviridis, ceterum stagno subeunte suspensus." (Mel. II 82)

D'altra banda, si prenem com a referència els quatre vasos apol·linars o de Vicarello (CIL XI 3281-3284), on es dona una detallada relació de les postes i distàncies de la totalitat de la via Augusta, des de Gades fins a Roma, podem constatar que la distància parcial més gran en què coincideixen aquests quatre itineraris és, precisament, l'existent entre Combusta, l'última mansio de les terres catalanes, a sis-mil passos al nord de Ruscino -ben testimoniada als itineraris romans i localitzada per alguns estudiosos a Ribesaltes (Ihm, RE IV, col. 605)-, i Narbo, indret que dista trenta-dues milles, segons els dos primers vasos, o trenta-quatre, segons els dos darrers, és a dir una cinquantena de quilòmetres sense que cap d'ells no hi situï una població ni una simple parada intermèdia. Hom ha de pensar, doncs, d'acord amb aquesta unanimitat, que el trajecte Combusta-Narbo devia ésser, durant l'època augustiana, moment a què corresponen aquests vasos votius segons J. Heurgon (Heurgon 1952), una de les etapes més llargues, si no la que més, del conjunt de la via.

Els itineraris posteriors no desmenteixen pas el caràcter de zona despoblada que devien tenir aquestes terres situades entre el Rosselló i Narbo i creuades per la

via Augusta, sinó que ens ho tornen a suggerir. Només l'Itinerari d'Antoní esmenta una parada intermèdia entre Combusta i Narbo, la de Salsulis, a trenta milles d'aquesta gran ciutat, que no devia ser altra cosa que la posta que degué construir-se a l'indret de la font salada de Salses, just a l'entrada del territori sordó, com hem vist ja citada per Mela (II 82). Quan el viatger deixava Ruscino i Combusta no devia, doncs, trobar cap altre nucli de població pròpiament dit, llevat òbviament de les postes lligades al servei de la via, fins a arribar a Narbo.

En fi, a finals del segle passat, F. P. Thiers (Thiers 1894) ja es va ocupar del sector d'aquesta via comprès entre Narbo i el Pirineu. Es tracta d'un valuós estudi realitzat a partir dels Itineraris d'Antoní, de l'epigrafia i de la prospecció del terreny, a través de la qual ja s'havia localitzat, anteriorment, les restes d'una posta no esmentada per cap itinerari de l'Antiguitat: una petita edificació de la vora del camí, una simple mutatio, on es devia fer el canvi de cavalls pels correus -an cos del qual sabem que estava establert o que tenia per base Narbo, per una inscripció de la ciutat que hi fa referència-, i que estava situada entre Narbona i Salses, a l'indret dit la Clotte, a setze i catorze milles, respectivament, d'aquells dos punts. Doncs bé, subratllava aquest autor que la travessa de les Corberes, des de la Clotte fins a Salses, devia ésser particularment difícil i que el trajecte de Narbo a Ruscino era fet pels caminants, com encara ho feien en el seu

temps els soldats, en dues jornades. El pas del Narbonès al Rosselló devia constituir, per als viatgers que recorrien la via Augusta, un trajecte llarg i penós, realitzat a través d'una zona despoblada, o a penes habitada, i sovint sotmesa a la fúria dels vents.

Pel que fa al trajecte que creuava la ratlla del Pirineu, els quatre vasos de Vicarello, així com els itineraris posteriors, l'Itinerari d'Antoní, el Rabennatis i la Tabula Peutingeriana, esmenten, entre Ruscino i Iuncaria -la primera mansio (Roldán 1975, p. 244) i la primera població (Ptol. II 6, 72) ja pròpiament situada dins d'Hispania, al territori dels indigetes, als afores de l'actual Figueres, al lloc dit l'Aigüeta (Casas 1979 a, pp. 114-115; id. 1981, p. 9)-, una posta intermèdia, In Pyrenaeo o Summum Pyrenae (Roldán 1975, p. 261; Casas 1981, p. 9), al cim de la serralada, a l'indret on devien estar situats els trofeus de Pompeu, d'acord amb l'explícita notícia que ens dona Estrabó de la seva ubicació (III 4, 9 i IV 1, 3), mansio que dista vint-i-cinc i setze milles d'aquelles poblacions, respectivament. Els itineraris posteriors situen, però, entre aquells dos punts de la via, quatre mansiones més: l'Itinerari d'Antoní, Stabulum -que com hem dit anteriorment F. P. Thiers (Thiers 1894, pp. 654-656) proposà d'identificar amb l'oficina duanera que hi devia haver a Vilanova de Raó, d'acord amb la inscripció que s'hi trobà (CIL XII 5362)- i Ad Centurias, ambdues al vessant septentrional de l'Albera; el Rabennatis, Deciana -que segurament s'ha de si-

tuar a l'actual Jonquera (Casas 1979 a, p. 104; id. 1981, p. 9)-, al costat sud de la carena; i, en fi, la Tabula Peutingeriana, Illiberre -l'antiga Illiberris-, Ad Centenarium -Ad Centurias a l'Itinerari d'Antoní- i Declana -la Deciana del Rabennatis-, la primera de les quals ja ho havia estat en un primer traçat, car Plini la recorda com a darrera posta de la via que travessava la Gallia en direcció a Gades (N.H. II, 244). Entre Ruscino i Iuncaria, els itineraris romans ens fan conèixer, doncs, bé que en moments diferents, cinc mansiones: Stabulum, Illiberis, Ad Centurias o Ad Centenarium, In Pyrenaeo o Summum Pyrenae i Deciana, dues de les quals, Illiberris, que devia restar una mica separada de la via en època de l'Alt Imperi -car els itineraris de l'època no l'esmenten-, i Deciana, esmentada al s. II per Ptolemeu com a polis dels indigetes (II 6, 72), devien ésser dos petits nuclis de població. Per al viatger que, a l'època romana, seguia la gran ruta terrestre que menava d'Itàlia i Narbo cap a Hispània, la travessia de l'Albera pel Portús possiblement no devia suposar, malgrat la dificultat d'aquesta carena divisòria entre la Narbonesa i la Tarraconesa, un trajecte tan penós ni tan cansat, ni versemblantment un límit natural tan palpable, com el de les desolades terres situades entre Narbo i el Rosselló, ja que les quaranta milles que separen Ruscino de Iuncaria, distància similar a la que la separava de Narbo, devia presentar una certa continuïtat d'hàbitat, almenys en les petites poblacions d'Illiberis i Deciana, que, un cop passat Combusta, sembla que manca o que s'enrareix molt, fins arribar a Narbo.

Ara bé, el despoblament de les Corberes, que es constata a través de les descripcions de l'època i dels itineraris de la via Augusta, també es degué veure afavorit pels canvis de poblament que experimentà la zona immediatament abans de l'arribada dels romans al país i amb la romanització. Ja hem dit anteriorment que Y. Solier (Solier 1976, p. 165) observà que, cap al -200, es constaten indicis clars d'incendis i de destruccions a nombrosos jaciments de la regió de Narbona, que hom està d'acord a atribuir a la instal·lació dels volques a la zona poc abans del pas d'Anníbal, així com un canvi en el poblament del país: cert nombre d'oppida de les Corberes, entre ells Pech-Mahó, que també presenta indicis de destruccions, foren definitivament abandonats, potser perquè la seva funció estratègica ja no tenia sentit.

En fi, la fundació de la colònia de Narbo, el -118, on ulteriorment Cèsar encara féu una nova deductio, el 46-45, el territori de la qual devia limitar amb el de la regio sordona a la font salada de Salses, segons el testimoni de Mela (II 82) i la divisòria eclesiàstica alto-medieval entre el bisbat d'Elna i el de Narbona, degué venir a definir i alhora a reforçar l'incipient límit de les Corberes, des d'ara amb unes terres de forta implan-tació itàlica, al nord, i unes on la població pre-romana del país conservà més la seva personalitat, al sud. Si els temps protohistòrics ja apunten el caràcter divisori de les Corberes, com a límit entre els sordons i els elí-sics, i si la penetració celta del s. -III no féu sinó

accentuar-lo, per un impacte desigual en un costat i altre d'aquest massís, la constitució de la colònia de Narbo, o la nova deductio que Cèsar hi féu, cristal·litzà aquest límit i li donà un caràcter institucionalitzat que ja mai no degué deixar de tenir al llarg de la història, tant des d'un punt de vista civil com ulteriorment eclesiàstic.

D) REAFLOREMENT DE L'ORIENTACIÓ SUD-PIRINENCA, O CONTINUITAT DEL FENÒMEN?

En fi, el període visigòtic presenta dos fenòmens, a què ja hem fet al·lusió anteriorment, que tenen una gran importància i significació quant al tema que ens ocupa: la no-cristal·lització de l'antic límit romà de l'Albera com a divisòria de dos regnes, cosa que revela les afinitats i les relacions que hi devia haver entre les terres del nord-est de la Tarraconensis i les occidentals de la Narbonensis -afinitats que es posaren singularment de manifest durant la revolta del duc Paulus-, i la plasmació d'una demarcació eclesiàstica pròpia del Rosselló, el bisbat d'Elna. Mentre la frontera del Pirineu s'afeblia, les terres rosselloneses recuperaven o afermaven, doncs, llur personalitat davant de Narbona. L'Albera continuava assenyalant, però, el límit entre Hispania i la Gallia Gotica, cosa que palesa el manteniment del valor simbòlic d'aquest antic límit romà durant l'època visigòtica.

El s. VIII veié, però, el total esborrament de l'an

tic límit provincial de l'Albera en produir-se la invasió sarraïna i la subsegüent reconquesta carolíngia, car una i altra ultrapassaren aquesta carena sense deturar-s'hi, sinó per fer-ho més enllà, a les terres d'Occitània, la primera, i a la ratlla del Llobregat, la segona, on s'estabilitzà durant llarg temps, cosa que féu aparèixer aquest últim límit com l'autèntica frontera entre el domini dels francs i el dels sarraïns.

La desaparició de l'antic límit romà de l'Albera coincidí, a més, amb un altre fet decisiu, el del període de transició del llatí a les llengües romàniques, qüestió que per a l'àrea que ens ocupa ha estat tractada per J. Bastardas (Bastardas, 1976, pp. 37-42). Assenyala aquest estudiós que, tot i que la primerenca i coneguda cronologia del naixement del francès antic -llengua extraordinàriament revolucionària, els canvis més pregons i originals de la qual deuen datar d'època merovíngia, car al nord de la Gallia a la segona meitat del s. VII ja no es parlava llatí- no pot ésser considerada automàticament com a vàlida per als altres dialectes romànics, les diferències cronològiques tampoc poden ésser massa extraordinàries:

"No era pas llatí la llengua que parlaven els barcelonins ni els gironins durant l'ocupació sarraïna, ni era llatí la llengua col.loquial dels hispans exiliats a la Septimània, arran de la repressió musulmana contra els qui havien col.laborat en la fracassada expedició de Carlemany contra Saragossa l'any 778, o la llengua dels gironins que el 785 feren lliu-

rament voluntari de llur regió a Carlemany o la dels habitants de les comarques de Cerdanya i Urgell que ho feren no gaire més tard. Una llengua romànica parlaven els barcelonins alliberats l'any 801, i aquesta llengua romànica ja no deixarà mai d'ésser ella mateixa." (Bastardas 1976, p. 39)

El país que emergí de la pregona convulsió del s. VIII, amb l'antic límit romà del Pirineu totalment esborrat i amb les terres de la Catalunya Vella íntimament lligades amb les de l'altra banda de la carena, apareix amb un Rosselló orientat lingüísticament, i després políticament, vers les terres sud-pirinenques i no pas cap a les occitanes, amb les quals havia compartit la pertinença a la Narbonensis. Quant a això, cal tenir present que, contràriament a aquells qui proposaven d'explicar la catalanitat de la llengua del Rosselló per efecte de la coneguda fugida d'hispanos a la recerca de protecció dels carolingis durant aquella convulsió o per la pertinença d'aquestes terres al Principat fins al 1659, avui els lingüistes s'inclinen a considerar que aquest fet té el seu origen en el mateix moment del naixement de les llengües romàniques. M. Sanchis Guarner (Sanchis 1956, pp. 153-157; id. 1980, p. 5-10), n'hem parlat en pàgines precedents, assenyalava que és probable que la frontera lingüística catalano-occitana, en comptes d'ésser d'origen medieval, tingui unes arrels molt més remotes, en la colonització pre-romana del país, en la no-superació de la línia de les Corberes per una darrera onada de celtització del s. -III i, d'altra banda, J. Bastardas (Bas

tardas 1976, p. 39) indicava que:

"Si podem dir que la frontera lingüística septentrional d'aquesta llengua passava pel nord de Salses, és perquè no tenim cap raó per a creure que aquesta frontera que sembla obeir a condicions geogràfiques -al nord de Salses es produeix un cert buit demogràfic- i potser ètniques, no sigui la primitiva."

Un cop realitzat el pas del llatí a la llengua romànica, el Rosselló manifestà clarament, donos, la mateixa orientació sud-pirinenca que, durant el període de la República i els primers temps de l'Imperi, ja mostrava el conjunt monetari de Ruscino, que com hem dit corresponia a la moneda corrent de la població; una orientació que de seguida vingué confirmada per la vinculació política amb les terres de l'altre costat del Pirineu i particularment amb el comtat d'Empúries, amb el qual estigué unit durant gran part dels segles IX i X.

Hom podria pensar que, a finals de l'època visigòtica, que com hem vist veié l'afebliment del límit de l'Albera i l'apropament de les terres situades a un i altre costat d'aquesta carena, i sobretot després de la convulsió del s. VIII, que esborrà totalment aquest antic límit romà i que comportà una aproximació encara més gran d'aquelles terres, el Rosselló, alhora que afermava la seva personalitat davant de Narbona, amb la constitució del bisbat d'Elna, hagués tornat a orientar-se, com ho havia fet en temps de la República i a començament de

l'Imperi, vers les terres sud-pirinenques i en particular vers les empordaneses. L'anorreament de Ruscino i la paral·lela crisi d'Emporiae, població amb la qual estava vinculada econòmicament d'una manera tan íntima, ambdós fenòmens ja ben visibles a partir del s. II i accentuats amb les convulsions de la centúria següent, podien haver separat aquests dos períodes d'orientació de les terres rosselloneses vers les de l'altre costat de l'Albera.

Ara bé, la coincidència dels àmbits geogràfics nord-pirinencs dels dos fenòmens, que en cap cas no superaren les Corberes; la continuïtat de la personalitat ètnico-territorial del Rosselló, de l'antic territori dels sordons, al llarg de l'Antiguitat, primer a través de la regio Sordorum romana i després de la diòcesi d'Elna; la importància i l'amplitud de les relacions humanes i comercials existents entre els dos costats del límit provincial del Pirineu oriental, des d'abans de la conquesta romana i durant tota l'Antiguitat; i sobretot la comunitat de llengua que emergí a un i altre costat de l'Albera, així com també les afinitats entre el català i l'occità, manifestacions d'unes relacions profundes i antigues, són unes circumstàncies que suggereixen que, més que trobar-nos amb la represa d'una orientació, ens trobem, en realitat, amb una vinculació continuada al llarg de tota l'època romano-visigòtica, és a dir, amb un fenomen no interromput.

Així, probablement s'hauria de pensar en unes terres rosselloneses que, malgrat la seva pertinença administra

tiva a la Narbonensis, al llarg de l'Antiguitat devien haver tingut més relacions i més afinitats amb les terres del nord-est de la Tarragonensis que amb la resta de la província. La importància del numerari hispànic i molt particularment emporità al conjunt monetari de Ruscino i la ruptura del domini lingüístic per la línia de les Corberes, que en ambdós casos reflecteixen l'orientació sud-pirinenca de les terres rosselloneses, no serien, per tant, altra cosa que manifestacions cronològicament diferents del mateix fenomen, que, pel que fa al període intermedi, restaria obscur per la manca d'elements que l'explicitessin. Segurament hi devia haver hagut, doncs, al Rosselló, una dissociació entre l'àmbit administratiu romà i l'orientació real del país.

E) LA CONSIDERACIÓ DEL ROSSELLÓ EN UN ESTUDI DE LA CATALUNYA ROMANA.

Així doncs, a banda dels aspectes jurídic-administratius i fiscals, és a dir aquells que estaven directament lligats a l'estructura política i territorial de l'Estat, durant l'època romana, al menys durant els temps de la República i els primers de l'Imperi, les terres rosselloneses ja estaven, de fet, íntimament relacionades amb les de l'altre costat del límit provincial, vinculació que es recolzava sobre unes afinitats culturals i uns lligams econòmics anteriors a l'arribada dels romans al país. Es tracta d'una relació que sens dubte

es degué veure afavorida en ancorrear-se l'estructura estatal romana i en afeblir-se el límit del Pirineu sota el domini visigòtic i que òbviament ajuda molt a explicar, i alhora s'hi veu corroborada, la comunitat de llengua, i després política, que de seguida sorgirà a les terres d'un vessant i altre de l'Albera, perquè, cal no oblidar-ho, en aquestes terres septentrionals de Catalunya, la curta i sens dubte soma dominació musulmana del país, només una quarantena d'anys al Rosselló (721-760), no degué canviar gaire el país, sinó que versemblantment hi degué accelerar els processos que estaven tenint lloc sota l'estructura territorial visigòtica, que en essència era hereva de la romana.

L'orientació sud-pirinenca que mostren les terres rosselloneses durant l'Antiguitat òbviament comporta que, des de la perspectiva d'una història que per definició no s'hagi d'ajustar als límits administratius romans, que com hem vist de vegades eren ben arbitraris i mutables, com ho palesen els canvis experimentats pel límit occidental de la Tarraconensis, i que, com en el cas d'aquesta província, podien incloure realitats ètniques, culturals i socio-econòmiques accentuadament heterogènies, és a dir des d'una història dels àmbits humans i/o econòmic, no només és justificable una presa en consideració d'aquest sector meridional de la Narbonensis en estudiar els pobladors i les terres sud-pirinenques de la Catalunya a l'època romana, com és el nostre cas, sinó àdhuc convenient i potser necessari, ja que el territori

dels sordons, culturalment ibèric o iberitzat, ens apareix com a pertanyent al domini comercial i monetari emporità. Fins i tot hom pensaria que el límit provincial romà de l'Albera dividí, però no separà, un àmbit litoral emporitano-rossellonès amb clares afinitats culturals i ben articulats econòmicament -àmbit que retrobem políticament ben definit als primers temps de l'Alta Edat Mitjana, amb la unió dels comtats d'Empúries i Rosselló-, cosa que òbviamment no pot ser oblidada en abordar l'estudi del país a l'època romana.

En fi, des de la perspectiva d'una història global de Catalunya, és del tot necessari l'estudi d'aquestes terres adscrites a la Narbonesa al llarg de tota l'època romana, ja que, entre altres raons que semblarien evidents si no hagués estat per la divisió del país des del 1659, la seva negligència privaria d'entendre les raons profundes de la seva ulterior i "sorprenent" comunitat lingüística i política amb les terres sud-pirinenques, i no pas amb les occitanes.

Quant a això darrer cal subratllar, encara, que precisament al nord del Rosselló ja trobem perfilat al llarg de tota l'Antiguitat, i àdhuc en certa forma des dels temps protohistòrics, des del mateix moment en què disposem d'una descripció del país, el límit septentrional de la Catalunya futura, el de les Corberes, primer amb un valor estrictament ètnic, el del poble dels sordons del Periple, després administratiu amb Roma, el de la

regio Sardonum de Plini i el del territori de Ruscino, i més tard eclesiàstic, el de la diòcesi d'Elna. No vacil·lem, doncs, a prendre, com a límit nord del nostre estudi, aquest confí septentrional de la regio Sardonum, que com hem dit començava a la "Salsulae fons" segons el testimoni de Mela (II, 82), sens dubte la font Estrema de Salses, el qual ulteriorment continuarà constituint el límit tradicional entre la diòcesi d'Elna i la de Narbona i entre Catalunya i Occitània.

12.- LA VALL D'ARAN I EL CAMÍ D'AQUITANIA.

El territori del Principat compta amb una altra zona que, durant l'època romana, tampoc no formà part de la *Tarraconensis*, la Vall d'Aran, a l'extrem nord-oest del país. Ja hem comentat anteriorment que aquestes terres pertanyien a la *Gallia Aquitania*, que primer formà part de les III *Galliae* -amb capital comuna a *Lugdunum*-, i després, a partir de la gran reforma de Dioclecià i ja dividida en províncies menors -*Novempopulania* o *Aquitania Tertia*, la de la zona que ens ocupa-, a la diòcesi *Vienensis* -amb la resta de terres de la *Gallia meridional*-, i a la *civitas* dels *Convenae*, que tenia per centre *Lugdunum Convenarum*, l'actual Sant Bertran de Comenges, a l'alta vall de la Garona. Cal doncs esbrinar les relacions que, a l'època romana, tenia aquest territori ul-

trapirinenc amb la resta de les terres del Principat.

La Vall d'Aran és un petit país marcadament encerclat per l'orografia i orientat vers l'Atlàntic i Occitània, que resta separat del vessant hispànic pels alts cims del Pirineu central, que sens dubte constitueixen el límit provincial de l'època romana -i l'eclesiàstic fins al 1805, moment en què les parròquies de la Vall d'Aran passaren del suprimit bisbat de Sant Bertran de Comenge al de la Seu d'Urgell, en compensació per la pèrdua, al 1803, de l'Alta Cerdanya a favor del de Perpinyà, hereu del d'Elna (Baraut 1978; id., GEC vol. XV, art. "Urgell, bisbat d'")- i ulteriorment del domini lingüístic del català. Malgrat la importància d'aquesta divisòria geogràfica, que constitueix, a diferència del Pirineu oriental, una autèntica barrera orogràfica, les fonts literàries i l'epigrafia ens mostren la relació d'aquestes terres de la conca alta de la Garona amb les del vessant sud del Pirineu durant l'Antiguitat, des d'abans de l'arribada dels romans al país i al llarg del període en què la Península estigué sota el domini de Roma.

En descriure el pas d'Anníbal per Catalunya, per la primavera del -218, Polibi (Hist. III 35, 1) fa esment dels airenosis, els quals han estat considerats pels estudiosos com els pobladors de la Vall d'Aran (Schulten, F.H.A. fasc. III, p. 47). Diu aquest autor del s. -II que, un cop passat l'Ebre, Anníbal sotmeté els ilurgetes (Ilergetes), els bergusis i, després, els airenosis i els an-

dosins, tocant ja el Pirineu. Aquest passatge fou un dels motius principals que feren considerar a P. Bosch Gimpera (Bosch, 1965) que Anníbal degué travessar el Pirineu per la vall del Segre, i no pas pel Portús, i la raó que l'induí a pensar que els airenosis no només es devien limitar al territori de la Vall d'Aran, sinó que, a cavall de la serralada, devien ocupar tot el Pallars, fins al Montsec, des d'on degueren atacar l'exèrcit cartaginès, al mateix temps que ho devien fer els andosins d'Andorra i l'Alt Urgell i els bergusis de l'alta conca del Llobregat, versemblantment quan devia creuar les gorges del Segre existents entre Coll de Nargó i Oliana, on aproximadament devien confinar els territoris d'aquests tres pobles.

Es doncs probable que les terres d'un vessant i altre del Pirineu central estiguessin ocupades, en realitat, per un mateix poble, sens dubte de pastors, qüestió que ja hem tractat anteriorment en parlar específicament dels pobladors del Pirineu en el moment de l'arribada dels romans al país. Cal recordar, pel que fa a això, la llengua basca o bascoide que es parlava a un i altre vessant del Pirineu central durant l'Antiguitat -cosa que ens és testimoniada per la toponímia (cap. XV, 2) i fins i tot per algunes inscripcions romanes: CIL XIII, 23 (Escunyau, Vall d'Aran), nº 13 (Ovarra, Ribagorça), ... (Pita 1883, pp. 134-136; id. 1884, p. 221 ss.; id. 1894, pp. 283 i 286-287; Michelena 1964, pp. 14-20; Coromines 1973, pp. 713 = id. 1976 b)- & el fet, assenyalat per J. Coromines a par

tir de l'anàlisi de la toponímia (Coromines 1965 c), que precisament foren les terres constituïdes per les altes valls del Pallars Sobirà, així com les de Cabdella i Boí i l'alta i mitja Vall d'Aran, les que constituïren, a l'Alta Edat Mitjana, l'últim illot d'aquella antiga par moribunda al Pirineu Central.

L'epíleg de la Guerra Sertoriana ens aporta un testimoni particularment explícit de les relacions que degueren existir, durant l'època romana, entre les terres peninsulars i les d'Aquitania, i en particular amb l'alta conca de la Garona. Sabem per diferents autors de l'Antiguitat (Schulten, F.H.A. fasc. IV, pp. 244-245) que el Pirineu i l'Aquitania constituïren un dels refugis dels derrotats partidaris hispans de Sertori i que Pompeu, abans de retornar a Roma a celebrar el seu triomf, fundà Lugdunum Convenarum, el -72, amb aquests sertorians que havien fugit al Pirineu -Bectones, Arrebaci i Celtiberes, segons sant Jeroni (Hier., Contra Vigilantium), o Vascones, segons Isidor de Sevilla (Isid., Etym. II, 2, 107-108)→, els quals, havent-li enviat legats per aconseguir la pau, foren baixats dels cims per aquell general i agrupats en aquella ciutat, episodi que fou àmpliament estudiat per R. Lizop (Lizop 1931, pp. 5-19).

Durant l'Alt Imperi, és l'epigrafia la que ens testimonia les relacions de l'alta vall de la Garona amb les terres sud-pirinenques. Un dels escassíssims documents coneguts que fan referència a les postes existents entre

la Gallia i la Hispania prové, precisament, de Lugdunum Convenarum. Es tracta d'una làpida de marbre (CIL XIII 255), que es data de cap al s. II i el text de la qual només és llegible parcialment, que recorda la reconstrucció, realitzada per un esclau i funcionari imperial, d'una "statio splendidissima vectigal(is) XL Gall(iarum)" que havia estat totalment destruïda. Aquesta inscripció, de què ja hem parlat anteriorment en tractar del valor fiscal de la ratlla del Pirineu, testimonia, doncs, l'existència d'intercanvis regulars i d'un cert volum entre els dos vessants del Pirineu central durant l'Alt Imperi, sens dubte realitzats a través de la Vall d'Aran, al llarg de la qual s'han trobat nombrosos materials romans de naturalesa diversa, i de les conques de les dues Nogueres, per una ruta ja assenyalada per J. Costa (Costa 1894, pp. 308-309) i A. Arribas (Arribas 1962, p. 199) i descrita per R. Pita (Pita 1969, pp. 21-28).

Les terres de l'alta vall de la Noguera Ribagorçana, és a dir les situades sobre el pas d'Escales, les de la conca del Flamicell i les del Pallars Sobirà compten amb algunes, bé que poques, troballes monetàries romanes: un as d'August de la seca de Tarraco trobat pel rector de Lladrés, a la vall de Cardós (Mateu Llopis 1952, p. 244), un solidus d'imitació de Sever III localitzat a la vora del pantà de la Torrassa, prop d'Esterrí d'Àneu (Huntingford-Muntal 1976), una troballa imprecisa de monedes romanes a Sort (Coy 1906, pp. 536-537), un gran bronze d'Àdrià al camí de Montsor a la Pobla de Segur (Mateu Llopis

1945-1946, p. 258; Maluquer 1947-1948, p. 295), una moneda de bronze constantiniana de mitjan s. IV trobada a la cova de Toralla, a Toralla-Serradell (Vega 1976, p. 271), i sobretot un conjunt de monedes de bronze de diferents emperadors dels segles II i III, conjuntament amb restes ceràmiques, a la confluència de la Noguera Ribagorçana amb la Noguera de Tor, un quilòmetre més amunt del Pont de Suert (Vallès 1949, pp. 30, 38 i 40; Mateu Llopis 1951, p. 240). Es tracta doncs de monedes que s'inicien amb el regnat d'August i que consegüentment confirmen la circulació per aquestes terres durant l'època Imperial, però que mostren alhora la més tardana apartura del Pirineu Central en relació a les de l'alta conca del Segre, on, com veurem més endavant (cap. I, 2), hi ha un nombre estimable de troballes de numerari ibèric i dels temps republicans.

D'altra banda, tot i que l'existència d'una ruta organitzada a l'època romana entre Sort i la Seu, la Urgellum visigòtica, a través de les valls de Castellbó i Soriguera o Vilamur, ja està indirectament testimoniada pels topònims Stacione i valle Stacione o valle Stacionense que apareixen, com a noms d'aquestes valls, de dos indrets, el primer a l'Alt Urgell i el segon al Pallars Sobirà, en documents dels s. IX i X (Pujol 1917, n.ºs. 45 i 247 -a. 839-; i Abadal 1955, doc. 200 -a. 966-), la gran pobresa de troballes de restes romanes al Pallars Sobirà i l'accentuat aïllament orogràfic de la comarca suggereixen que la ruta principal d'accés a la Vall d'Aran des d'Hispania

devia utilitzar l'alta vall de la Noguera Ribagorçana, on sembla, a més, que potser ja estava en explotació les termes de Caldes de Boí -R. Pita Mercé hi localitzà unes antigues restes termals que considerà possiblement romanes (Pita 1964-1965, p. 295)- i on, com hem proposat en un treball recent sobre la Ribagorça (Pons 1983), probablement existí un nucli de vida romana, Orretum, a la zona després ocupada per l'important monestir medieval de Lavaix, a la vall de Viu. Des d'aquest indret, les rutes per travessar les terres pre-pirinenques ja devien ésser múltiples: cap a Sant Miquel d'Aramunt i Aeso, per la vall del Flamicell; cap a Ovarra, Graus, Labitosa i el Cincó, per les valls de l'Isàvena i l'Èssera; i, la més difícil, Ribagorçana avall, cap a Sopena i Orrit, tots aquests indrets amb testimonis, bé que de diferent tipus i cronologia, de la presència de nuclis de vida romana (cap. V bis. 4). Quant a aquests antics camins de les dues Nogueres, hem de recordar que J. Coromines (Coromines 1965 d, pp. 202-207) ha explicat l'origen dels topònims Suert i Sort a partir del basc zubi "pont" -el Pont de Suert és, doncs, com la veïna Vall d'Aran, una tautologia-, cosa que mostraria l'existència de sengles ponts en aquests indrets durant l'Antiguitat. R. Pita ha assenyalat, a més, l'existència de restes d'un pont romà a Esterri d'Àneu, població que, pel nom que rep la seva vall "Pago Anabiense" a la documentació medieval, proposa d'identificar amb l'Anabis lacetana esmentada per Ptolomeu (R. Pita 1967 b; id. 1969, p. 25 i 37).

Ara bé, les rutes que devien creuar la zona axial del Pirineu central, des de la Vall d'Aran vers les dues Nogueres, probablement no devien ésser gaire cosa més que camins de bast, sols aptes per al pas d'homes i animals, pràcticament només utilitzables a l'època estival i versemblantment plenes de perills. Val a dir, quant a això últim, que una inscripció fragmentada de Lugdunum Convenarum (CIL XIII 259), dels últims anys del s. II o dels primers del III, recorda l'assassinat de dos individus, un d'ells hispànic, de Carthago Nova, segons sembla per uns saltejadors "a (latro)nibus hi(c) (inte)rfecti" i que un epígraf votiu d'Aeso (nº 52), a l'extrem meridional d'aquesta ruta transpirinenca, apareix dedicat per un particular, sens dubte un comerciant o viatger, a "Mercurio (Com)pitati", és a dir a Mercuri protector de les cruïlles, atribut que òbviament subratlla el caràcter tutelar i viari d'aquesta divinitat i que ens evoca els perills que hi devia haver als camins.

Durant l'època romana, la vall d'Aran degué estar comunicada, doncs, amb el Pallars i la Ribagorça per aquells camins de muntanya que devien haver estat secularment utilitzats pels pastor pirinencs i que posteriorment, durant l'Alta Edat Mitjana, possibilitaren l'inici de la reconquesta d'aquestes terres sud-pirinenques pels comtes de Tolosa, i més tard, el progressiu apropament de la vall a les terres catalanes i aragoneses, fins a integrar-se políticament al Principat. La Vall d'Aran ja devia constituir llavors el camí o la finestra per on les terres ca

talanes de la Tarraconensis, sobretot les de l'interior, es comunicaven directament amb l'Aquitania.

En fi, ultra la penetració a la vall d'Aran de les formes culturals romanes a l'època imperial, més intensa que a la comarca veïna del Pallars Sobirà, els importants materials romans treballs d'un cap a l'altre de la comarca (Pita 1962, p. 322; id. 1964-1965, pp. 297-298, 300-301, 318-319; id. 1969, pp. 23-24), i en particular una sèrie d'epígrafs votius (CIL XIII, 20-25 = Lara, ERL 64-72) i un notable conjunt d'esteles i urnes sepulcralers d'un art funerari de tradició indígena palesa (Puig i Cadafalch, 1934, pp. 384-386; Marco Simón 1976), mostren, per l'onomàstica i les divinitats indígenes que apareixen en un parell d'aquelles inscripcions, "Ilurberrixo Anderexo" (CIL XIII 23 = ERL 67) i "Lexi Deo" (ERL 70), i pel paral·lisme dels monuments sepulcralers amb els de Comenges i de Coserans, així com per les innegables identitats temàtiques amb les esteles del grup navarro-alabès assenyala des per F. Marco Simón (Marco Simón 1976), la pertinença d'aquesta comarca al gran àmbit pirinenc i aquità i la seva íntima i lògica relació amb les terres veïnes de Comenges, on trobem elements culturals afins (Fita 1883, pp. 134-136; id. 1984, pp. 286-287; Puig i Cadafalch 1934, pp. 378-386; Blázquez 1962, p. 68-69; Michelena 1964, pp. 14-20; Marco Simón 1976). Si la subsistència fins a l'alta Edat Mitjana de la llengua basca o bascoide a les terres altes de la vall mostra, com a les terres altes del Pallars Sobirà i de la vall de Boí, la força de l'antic substrat

pirineno, sens dubte mantinguda per una població no-vilatana i essencialment ramadera, la llengua romànica que ulteriorment es parlà en aquesta vall, dialecte del gascò, i l'adscripció eclesiàstica a Sant Bertran de Comenges, fins a l'ajustament dels límits eclesiàstics als estatals realitzat per Napoleó, palesen, alhora, que es trobava dins l'àmbit cultural aquità.

La vall d'Aran de l'Antiguitat manifesta doncs la doble dimensió que en tot temps li ha estat característica, la transpirinenca, de relació amb les terres de l'altre vessant del Pirineu Central, i l'occitana, d'orientació vers Aquitània. A diferència del Rosselló, que presenta una clara orientació vers les terres sud-pirinenques durant tota l'Antiguitat, la vinculació de la Vall d'Aran amb Catalunya és un fet essencialment fruit dels temps medievals, bé que òviament basat en les relacions i afinitats transpirinenques que de sempre han tingut lloc a través d'aquestes valls del Pirineu Central i que hem trobat ben testimoniades a l'època romana. Aquí el límit provincial romà degué tallar un gran medi pastoral i cultural muntanyenc, estès pels dos vessants de la carena, però no pas un àmbit cultural i econòmic transpirinenc com el que hi havia a banda i banda de l'Albera.

II.- EL LÍMIT DE CONVENTUS I LES TERRES DE PONENT.

=====

En iniciar la discussió sobre la viabilitat de l'àmbit de Catalunya com a marc territorial en un estudi de l'època romana, ja hem assenyalat que les terres catalanes de la Tarraconensis estaven subdividides, a més, entre dos grans àmbits jurídics, el conventus de Tarraco, al qual pertanyia la major part del país, i el de Caesaraugusta, a què estava adscrita la zona nord-occidental. No es tracta, òbviament, d'un límit amb la importància jurídicopolítica i administrativa d'una divisòria provincial, ni encara menys amb la personalitat geogràfica ni simbòlica del del Pirineu, però ens ha semblat prou important institucionalment com per no negligir la seva presa en consideració. Més endavant ens ocuparem del seu traçat per terres catalanes. Ara només intentarem d'esbrinar l'orientació d'aquestes terres ponentines incloses dins el conventus de Caesaraugusta per comprovar si es corresponia amb l'adscripció jurídica.

13.- LA REGIÓ D'ILERDA.

La llista que Plini (N.H. III, 24) dona dels populi adscrits al conventus de Caesaraugusta conté els Ilerdensenses entre els populi de dret Romà. A diferència de la resta de comunitats hispanes de la Catalunya futura, Iler

da no devia dependre, doncs, si és correcta la informació de Plini, del conventus de Tarraco.

Aquest fet no té, òbviament, ni de bon tros, la importància ni la significació político-administrativa de la pertinença de les terres rosselloneses a la Narbonensis, perquè, cal no oblidar-ho, Ilerda era una comunitat més de la Hispania Citerior, i per tant també depenent de Tarraco. D'altra banda, Plini, que és l'únic autor que parla d'aquests conventus (N.H. III, 18; III, 23 i III, 24), ens els presenta com a àmbits essencialment judicials, centrats respectivament per les colònies de Tarraco i de Caesar Augusta, i les poquíssimes inscripcions que hi fan referència, significativament provinents de Tarraco i en quasi tots els casos pertanyents al forum provincial de la ciutat o a persones relacionades amb el culte imperial (RIT 26, 162, 265 i 326), com a marcs fonamentals referencials de tipus jurídic-territorial, bé que sense la personalitat religioso-oficial que assolien la resta de conventus de la Citerior, sobretot els quatre del nord-oest de la Citerior, que, com ha fet veure R. Étienne (Étienne 1958, pp. 177-195), foren potenciats per Roma per la debilitat que allí tenia la vida ciutadana. Amb tot, ja ho acabem de dir, el límit entre els conventus de Tarraco i de Caesar Augusta se'ns presenta amb una personalitat institucional prou important com per haver d'analitzar els vincles i les relacions de la ciutat d'Ilerda, i per extensió dels ilergetes, amb els pobladors de la resta de l'àmbit de la Catalunya futura, així com es-

pecíficament amb la ciutat de Tarraco.

D'entrada hem de dir que el territori dels ilergetes és ben present als geògrafs de l'Alt Imperi. Estrabó ens diu, en descriure la depressió de l'Ebre, que: "Aquesta comarca està habitada per molts pobles, entre ells el més conegut és el dels iakketanoi, el territori dels quals comença als estreps del Pyrene i s'estén per la plana, per arribar fins a les rodalies d'Ilerda i d'Osca, ciutats pertanyents als ilergetai i situades no lluny de l'Iber": (III 4, 10). Ulteriorment, Plini (N.H. III, 21), en descriure la regió litoral de la Cessetania, esmenta, després de la colonia Tarracon i abans de l'oppidum Subur i del riu Rubricatum, la "regio Ilergetum", probablement perquè aquest era el punt de la costa que li era més proper i l'indret per on s'hi comunicava -mentre descriu la regió litoral dels sordons del Rosselló, Plini també cita, de passada, la de més a l'interior del país, bé que en aquest cas subratllant aquesta circumstància: "In ora, regio Sordonum intusque Consuaranorum, flumina Tetum, Bernodubrum, oppida Illiberis, ... Ruscino Latinorum, ..." (N.H. III, 32)- i no pas perquè, com podria semblar a partir d'una primera lectura, aquest territori assolís el mar -Ptolemeu cita Subur com una polis cossetana (II 6, 17) i no parla d'una costa ilergeta, ni esmenta com a tal cap població litoral-. Durant el s. II, Ptolemeu (II 6, 67) ens enumera deu poleis d'aquest poble: Berbusia, Celsa, Bergidon, Eraga, Succosa, Osca, Bortina, Gallia Flavia, Orgia i Ilerda.

Les fonts geogràfiques ens permeten situar força bé, doncs, el territori dels ilergetes, a cavall de les futures terres catalanes i aragoneses. P. Bosch Gimpera (Bosch 1932, pp. 379-380) pensava que els ilergetes s'entengueren molt per l'interior de la conca de l'Ebre, segurament per tota la seva part nord, des de les planes d'Aragó, amb Osca, fins a arribar a les muntanyes que la limiten al nord -esteps de la serra de Guara- i al sud -serra d'Alcubierre-, a través de les conques de l'Aragó, l'Alcanadre i el Cinca, fins als plans d'Urgell i que, a Catalunya, llur territori degué tenir per límits la regió muntanyosa al sud del Montsec, al nord; la serra de la Llena i l'Ebre, al sud; i els lacetans, que sembla que posseïren tota la Segarra, i els cossetans, a l'est.

Els ilergetes sembla que estaven estretament vinculats amb els pobles veïns que els quedaven al sud i a l'est. P. Bosch Gimpera (Bosch 1932, pp. 368-371 i 377-380) ja assenyala la pertinença originària d'ilergetes i ilercaons a un mateix poble comú, els ilaraugates d'Hecateu, versemblantment al Camp de Tarragona, i F. Rodríguez Adrados (Rodríguez Adrados 1950), com la descripció que els autors de l'Antiguitat realitzen de la conquesta del nord-est d'Hispania per Roma, i particularment la que en fa Livi, permet constatar l'existència, en produir-se l'arribada dels romans a la Península, d'una aliança imperialista dels pobles de l'interior de Catalunya, ausetans, lacetans i ilergetes, sota l'hegemonia d'aquests darrers, i llur rivalitat, pre-existent a aquest moment, amb suas

setans i sedetans; una pugna, segons aquest autor, entre els pobles més pobres de l'interior del país i els més rics, bé que més dèbils, de la costa -prèviament A. Schulten també havia suggerit d'identificar o d'emparentar els suessetans amb els cessetans de Tarraco (Schulten, F.H.A. fasc. III, pp. 51 i 90-91)-. Aquest darrer punt ha d'ésser, però, rectificat, car avui sabem que suessetans i sedetans en realitat devien poblar les terres aragoneses (Fatás 1973; id. 1976). D'altra banda, ho hem dit anteriorment, els surdaons del Segre, sols citats per Plini com a gens de pertinença dels Ilerdenses "Ilerdenses Surdaonum gentis, iuxta quos Sicoris fluvius" (N.H. III, 24), fóren considerats per P. Bosch Gimpera (Bosch 1932, pp. 405 i 418), tot recollint una hipòtesi ja proposada per A. Schulten en comentar el vers 552 de l'"Ora maritima" (Schulten, F.H.A. fasc. I, pp. 138-139), i apuntada encara abans per C. Müller (Müller 1883, p.193), com un desprendiment o "raid" dels sordons de l'altra banda del Pirineu, del Rosselló, en produir-s'hi l'arribada de la tribu gal·la dels volques teotosages, el qual devia haver creuat el Pirineu a través de la Cerdanya, o d'algun altre indret, i que es devia haver perdut sense grans conseqüències entre els ilergetes del baix Segre. Així doncs, els ilergetes degueren estar vinculats, per raons ètniques i/o político-militars, amb els ilercaons del curs inferior de l'Ebre i amb els pobladors de la zona central del país, així com, en el cas dels surdaons del Segre, versemblantment amb el vell poble de la plana rossellonesa, de què ja hem parlat anteriorment.

El territori ilergeta no apareix, però, com un país homogeni ni amb un únic nucli central. Durant l'època republicana, al costat d'una Osca molt enaltida per Sertori, en convertir-la en una mena de "capital" política i monetària del seu domini hispànic, bé que aquesta seoa ja encunyava des de temps anteriors, hom troba una Ilerda que, en opinió d'alguns destacats estudiosos i per les raons que exposarem detalladament més endavant (cap. III, 1), probablement ja havia assolit, pocs anys abans del -89, la ciutadania llatina, ja que els tres genets Ilerdenses que apareixen entre els membres de la turma Sallvitana, un esquadró de trenta cavallers hispans de la Catalunya interior i de la depressió de l'Ebre, que lluità a Itàlia durant el "Bellum Sociale" i que és conegut per un valuosíssim epígraf trobat a Roma a començament de segle, el "Bronze d'Ascoli" (CIL I 709), són els únics de tota la unitat que duen un nom d'estructura i nomen llatins, bé que els paternes són encara pelesament indígenes. La numismàtica confirma la importància que durant aquest període tingueren aquestes dues poblacions per la potència de les seves seques, Iltirda-Ilerda, que ja encunyava abans de l'arribada dels romans d'acord amb patró grec, i Bolskan -Osca, la més important de les ibèriques quant a la quantitat i extensió del seu numerari, i alhora permet constatar que aquests dos tallers eren caps de dos grans grups monetaris diferents (Guadán 1969, pp. 187-192 i 199-205). En fi, un passatge del "Bellum Civile" (Caes., B.C. I, 60), referent a la batalla d'Ilerda, esmenta els "Oscenses et Ca-

lagurritani, qui erant cum Oscensibus contributi" entre les "magnae civitates" de la regió, cosa que òbviament ens corrobora la importància d'Osca i la seva personalitat jurídic-administrativa plena i diferenciada a finals de la República. Es tracta, dones, d'una mena de bicefàlia o dicotomia que devia ésser ben evident als contemporanis, com ho palesa el passatge d'Estrabó (III 4, 10), referent a la depressió de l'Ebre, a què hem fet al·lusió anteriorment.

Una atenta lectura de la informació que, a començament de l'Imperi, Plini ens dóna a la "Naturalis Historia" aporta nous elements de valoració a aquesta mena de dicotomia existent, com hem vist des de molt temps abans, dins de l'antic territori ilergeta. En enumerar la llista de comunitats del conventus de Caesaraugusta, esmenta, entre les de dret Romà, Ilerda i Osca, però, a diferència d'allò que fa amb la resta de populi d'aquest conventus, així com amb els del de Tarraco, hi subratlla, en ambdós casos, una precisió de tipus ètnic: "Ilerdenses Surdaonum gentis, iuxta quos Sicoris fluvius; Oscenses regionis Suesetaniae" (Plin., N.H. III, 24). Deixant a banda la qüestió de les diferències que en alguns còdex apareixen quant al nom de la regio d'Osca, aspecte que ja ha estat prou subratllat i valorat per G. Fatás en estudiar els suassetans (Fatás 1976, pp. 214-215), hi ha una circumstància bàsica o quasi òbvia en el passatge que acabem de transcriure: Plini segurament hi volgué subratllar o fer notar peculiaritats ètniques de cadascún d'aquests dos populi, cosa que implica, consegüentment, diferències en-

tre ambdúes zones, i per tant dins el territori dels ilergetes. Cal recordar, pel que fa a això, que P. Bosch Gimpera (Bosch 1932, p. 380) ja va assenyalar, en estudiar l'etnologia de la Península, les diferències que l'arqueologia palesa entre els grups ilergetes d'Osca i els de la cultura del pla d'Urgell. El gran àmbit ilergeta, o millor de domini ilergeta, no se'ns manifesta, doncs, ètnicament ni culturalment homogeni.

Doncs bé, si tenim present les matisacions assenyaldes per Plini en enumerar el populus dels Ilerdenses i el dels Oscenses i si recordem el valor territorialment definit que sembla que té el terme regio en aquest autor, almenys pel que fa a l'àrea que ens ocupa, cosa de què ja hem parlat anteriorment en tractar de la dels sordons del Rosselló, hom pensaria que l'antic territori ilergeta, o millor dominat pels ilergetes, pogué dividir-se o haver estat dividit, d'acord amb una diferent base ètnico-cultural, en dues regiones: la "regio Suessetania", que devia tenir per centre Osca, i la "regio Ilergetum", com hem vist esmentada per Plini com a rerapaís de la Cessetania, que lògicament devia tenir per centre Ilerda.

Plini ens dóna notícia explícita, doncs, de quatre regiones en aquesta àrea de la depressió de l'Ebre: "regio Ilergetum", al costat de la Cessetania (N.H. III, 21); "regio Saedetania" -no pas Edetania-, amb Caesaraugusta (N.H. III, 24) i "regio Suessetania", amb Osca (N.H. III, 24). Ptolemeu, però, només esmenta els territoris dels

edetans -millor dels edetans i sedetans- (II 6, 15 i 62), dels ilercoons (II 6, 16 i 63) i dels ilergetes (II 6, 67), i continua citant Osca com a ilergeta, així com altres poleis situades entre aquesta població i Caesaraugusta: Gallica Flavia i Bortina, identificables amb les mansiones Gallicum i Bortina, conegudes per l'Itinerari d'Antoní, a la via que unia aquelles dues ciutats (Müller 1883, p. 192). Malgrat això, la compartimentació d'aquestes terres de la depressió de l'Ebre en quatre grans àmbits territorials centrats per Ilerda, Osca, Caesaraugusta i Dertosa reapareix en l'estructura eclesiàstica romano-visigoda, car aquesta àrea estigué repartida entre quatre bisbats que també tenien per seu aquestes ciutats, cosa que fa pensar que les regiones de què parla Plini possiblement constituïren, o en part constituïren, els marcs dels futurs bisbats de la zona, segons comentarem més endavant, i que confirma, en qualsevol cas, la fragmentació o la subdivisió del gran territori ilergeta en dos àmbits centrats per Ilerda i Osca.

Així doncs, si Estrabó ja ens permet constatar la bicefàlia del territori ilergeta, Plini i l'estructura eclesiàstica romano-visigoda reflecteixen, malgrat el testimoni de Ptolomeu, l'antiguitat i la profunditat de la divisió de l'antic territori ilergeta. Plini, ja ho hem dit abans, subratlla les diferències ètniques que devien existir entre ambdúes zones, diferències que potser reg floraren per éomptar, cadascuna d'aquelles àrees, amb un important nucli ciutadà articulador de la regió, i sobre

tot a partir del moment en què s'erigiren en seus episcopals.

A tall d'hipòtesi podriem pensar, si és correcte el nom Suessetania de la regio d'Osca, com sembla la cosa més probable, que els desplaçaments dels ilergetes vers ponent devien haver anat arraconant els suessetans, un dels seus rivals com hem dit abans, cap a l'àrea centrada per les Cinco Villas, on sembla que cal situar-los en el moment de produir-se la conquesta del país per Roma (Fatás 1976, pp. 214-219), i que aquest poble hagués restat com a població base, però sotmesa als ilergetes, a la regió d'Osca, on novament devia haver aflorat sota el domini de Roma, qui sap si des de després de la guerra sertoriana, com a càstig als ilergetes i en particular als d'Osca, bé que potser només temporalment, fins al s. I, cosa que s'adiria amb els testimonis literaris que en tenim. Val a dir, quant a això, que, a l'altre extrem de l'àrea estudiada, al Rosselló, també es constata, segons ja s'ha comentat anteriorment, com la implantació de l'autoritat de Roma féu reaparèixer el vell poble autòcton de la regió, els sordons, ben presents a les descripcions que, a començament de l'Imperi, feren Mela (II 84) i Plini (N.H. III, 32) de la zona -els quals abans de l'arribada dels romans havien caigut sota el domini dels gals, dels volques-, bé que ulteriorment llur ciutat més important, Ruscino, torna a aparèixer consignada per Ptolemeu com a pertanyent als volques tectosages (II 10, 6), versemblantment, ja ho hem dit abans, per la possible annexió

o sotmissió del territori d'aquesta ciutat al de la veïna colònia de Narbo. Es tracta doncs d'un cas que presenta un notable paral·lelisme amb el dels suessetans de la zona d'Osca, fins i tot ambdós pobles són citats per Plini com a regiones, i que mostra, conjuntament amb el que comentem, la importància que, per sota de l'estereotipat nivell oficial dels conventus i de les provinciae, devien continuar tenint, almenys fins a l'Alt Imperi, les antigues realitats ètniques indígenes, així com els canvis político-administratius regionals que, per mil motius que normalment només podem intuir o que simplement ignorem, Roma degué anar introduint, afavorint o debilitant tals o quals pobles, al llarg del seu dilatadíssim domini del país, i sobretot durant l'època republicana.

En aquest aspecte, hom podria pensar, també a tall d'hipòtesi, que la fidelitat a Roma demostrada pels ilergetes en no sumar-se a la revolta general del -197, que hagué d'ésser sofocada pel cònsul Cató, i l'estratègica posició d'aquest poderós poble, que controlava els accessos des de la costa catalana cap a la vall de l'Ebre i l'interior peninsular, pogueren induir a les autoritats romanes a buscar d'establir-hi una sòlida aliança i amistat i una aliança que es devia haver efectuat a canvi d'una potenciació del seu territori o domini, llavors en procés d'expansió, com hem dit abans, i que es devia haver fet, òbviament, a expenses d'aquells pobles de la zona que els eren rivals i/o insumisos a Roma: versemblantment els suessetans, la capital dels quals, Corbio, fou

presa per Terenci Varró al -184 (Livi, XXXIX, 42) -moment a partir del qual no apareixen més a les fonts, llevat de la referència de Plini que comentem-, i els bergigtans o bargusis de la Catalunya central, la capital dels quals, castrum Vergium, fou presa per Cató durant la campanya del -195 (Livi, XXXIV, 21) -els quals, després del període de la conquesta i la pacificació del país per aquest general tampoc no tornen a aparèixer com a tals a les fonts, bé que les poblacions de Bergusia i Bergidon figuren, com hem vist abans, entre les poleis ilergetes esmentades per Ptolemeu (II 6, 67)-. Es tracta d'una hipòtesi que en certa forma també ve suggerida per la importància i l'evolució de la seca d'Iltirida, com comentarem de seguida, cap d'un gran grup de tallers monetaris de les terres del nord-oest de Catalunya i d'una extensa zona de la vall mitjana de l'Ebre (Guadan, 1969, pp. 187-192), i que ajudaria a explicar l'heterogeneïtat ètnico-cultural i la gran extensió del poble ilergeta, així com els primerencs beneficis jurídic-polítics, la ciutadania llatina, rebuts per la seva ciutat més important, Ilerda.

Així doncs, una lectura de la parca informació proporcionada per Plini ens permet constatar que el gran territori ilergeta no era quelcom ètnicament homogeni i ens suggereix, alhora, el probable reaflorentment, almenys temporalment, dels suessetans de la zona d'Osca, la "regio Suessetania", cosa que de retruc portaria a pensar que la "regio Ilergetum" per ell també citada, en descriure la de la Cessetania i la costa tarragonina, només devia és-

ser, en realitat, el territori centrat per la plana d'Urgell i les terres del Cinca, és a dir la zona més pròpiament ilergeta. Això implicaria, per tant, l'existència d'un important límit intern dins l'àmbit ilergeta amb més personalitat que una mera línia divisòria entre els territoris d'Ilerda i Osca.

Ara bé, si hom constata els estrets vincles que, de naturalesa diversa, ètnica i/o polític-militar, lligaven els ilergetes amb els pobles veïns de la Catalunya meridional i central, així com els surdaons del baix Segre possiblement amb els sordons del Rosselló, a l'altre extrem del gran corredor natural de pas constituït per l'eix transpirinenc Tet-Segre, cal ara que intentem desbrinar les relacions que, durant el domini de Roma i sota l'estructura administrativa imposada al país, tingué Ilerda amb les terres circumdants. Per fer-ho ens valdrem de dos elements, la numismàtica i l'epigrafia, que permeten observar l'orientació de les relacions humanes i econòmiques.

D'entrada hem de dir, d'acord amb A. M. de Guadán (Guadán 1969, pp. 187-192), que la seca d'Iltirda, com hem dit amb tradició monetària antiga, ja que anys abans encunyava peces d'imitació emporitana amb llegenda ibèrica, ens apareix, molt aviat, com a cap d'un important grup de tallers monetaris -de les terres actualment lleidatanes i sobretot aragoneses-, que iniciaren les seves encunyacions dins l'òrbita econòmica ilerdense, bé que des-

prés se'n separaren indubtablement, com els de Salduie-Cassaraugusta i Turiaso. Els anys que van del -82 al -40 representen, segons aquest estudiós, la fi de les encunyacions d'Iltirda com a taller de cap i d'influx sobre zones comercials extenses, i fins i tot les monedes que se segueixen encunyant en aquesta seca entren a la zona comercial de Cese. D'altra banda, entre els anys -105 i -82, apareix, també segons Guadán (Guadán 1969, pp. 198-199), el conjunt de tallers monetaris anomenat Centre-Aragonès -que té per seca principal la de Bilbilis- com una derivació de l'ilerdense, però amb característiques pròpies. La important i antiga seca d'Iltirda, que encunyà plata i bronze, apareix, doncs, durant el s. -II i començament del -I, com a cap d'una vasta zona monetària constituïda per les terres nord-occidentals de Catalunya i sobretot de la vall mitjana de l'Ebre, cosa que sens dubte constituïx un reflex de la importància que llavors tenia aquesta població, que pel que sembla devia haver assolit el dret llatí molt aviat, abans del -89, i que devia constituir una mena d'avançada de la romanització vers les terres de l'interior; però, des de la guerra Sertoriana, decau aquesta importància, i, mentre les seques de l'Ebre se n'allunyen, la mateixa Ilerda acaba per entrar dins l'òrbita del taller monetari de Tarraco.

D'altra banda, en estudiar la difusió del numerari d'aquesta seca, R. Martín Valls assenyala que apareix en diferents conjunts que es poden agrupar en diverses zones geogràfiques: en primer lloc, les troballes localitzades

més enllà del Pirineu -Rouffiac, Tarascon-sur-Ariège, Montségur i Elna-; un segon grup format per les monedes localitzades a la Catalunya de l'oest, a l'entorn del centre emissor -Lleida, Solsona, Verdú, Balaguer, Gimenells, Soses, Granja d'Escarp, Torres de Segre, Aitona, Juneda, Torregrossa, Floresta, Capçanes i Tarragona, per enllaçar amb l'Ebre pel d'Azaila-; una sèrie de troballes nombrosíssimes a la Catalunya oriental -Empúries, Sagaró, Hostalric, Caldetes, Balsareny, Moià, Sant Feliu de Savassona, Granollers, Sabadell, Mataró, Burriac, Arenys de Mar, Masnou, Badalona, la Garriga, Vilafranca del Penedès i Barcelona-; la quarta zona comprèn les de les Balears, concretament de Mallorca -Pollença, Sóller i Lluçmajor-; un altre conjunt està constituït per les del sistema Ibèric -Lara de los Infantes, Numancia, Osma, Salvacañete, el Forcall i Morrela-; algunes troballes a Sierra Morena -Pozoblanco, Torres i Córdoba-; i finalment quatre d'aïllats, de difícil explicació -Andoain, al País Basc, Guimaraes, a Portugal, Cáceres el Viejo, a Extremadura, i Astorga- (Martín Valls, 1967, pp. 50-51 i 143 i mapa 16). Es tracta doncs d'una seca que compta amb nombrosíssimes troballes, especialment a Catalunya, que cobreixen pràcticament tot l'àmbit del Principat i que són molt abundants a la costa, amb una perllongació vers Mallorca, distribució que ja fou explicada per R. Martín Valls per una intensa relació mercantil d'Illers amb els pobles de la zona central i costanera del país, així com amb els habitants d'aquella illa, i per un comerç d'importació de productes manufac-

turats (Martín Valls 1967, p. 109). Podem pensar, per tant, que, econòmicament, la Ilerda de l'època republicana estava íntimament lligada, pels seus intercanvis, amb la resta de les terres de la Catalunya futura, i d'una manera especial amb la façana costanera i amb la zona central del país.

Quant a l'Alt Imperi, disposem d'una altra mena de documentació, l'epigrafia llatina. Tres pedestals de Tarraco d'època d'Adrià (RIT 374-376) apareixen dedicats a un molt ric ciutadà i cavaller d'Ilerda, M. Fabius Paulinus, el qual, malgrat haver-se establert a la capital de la província, continuava estretament vinculat a la seva ciutat com a benefactor, ja que un d'aquells pedestals, provinent del forum provincial, li fou aixecat pels Ilerdenses per les moltes liberalitats realitzades a favor de la comunitat (RIT 374). A Tarraco, coneixem, a més, dues dones d'Ilerda establertes i mortes en aquesta població: Atilia Valeriana Ilerdensis, una rica patrona, aproximadament de l'època d'Adrià i probablement esposa d'aquell cavaller (RIT 372 (cf. també RIT 407)), i Baebia Ursina Hilerdensis, la muller d'un sevir de la ciutat, de la segona meitat del s. II o de la primera meitat del III (RIT 373 (cf. també RIT 678)). Com les altres comunitats de la Catalunya interior de l'Alt Imperi, Ilerda apareix lligada per desplaçaments humans a la zona litoral del país, i d'una manera molt particular a Tarraco, qüestió

de la qual tractarem detalladament en la segona part d'aquest estudi (cap. XIV, 3).

Durant la República i l'Alt Imperi, Ilerda apareix estretament lligada, des de la perspectiva econòmica i dels desplaçaments humans, amb la resta de Catalunya, sobretot amb les terres centrals i litorals del país, i alhora situada, des dels últims anys de la República, dins l'àmbit d'atracció directa de Tarraco, tot formant part d'un gran àmbit territorial que es dibuixa al nord-est de la Citerior i que té per centre aquesta gran ciutat. El període que s'inicia amb la guerra Sertoriana, a la qual tan íntimament lligada estigué la zona que ens ocupa, i que conclou amb la fundació de les colònies de Celsa i Caesaraugusta, que responen a la voluntària reorganització de la zona de la vall mitjana de l'Ebre per Roma, degué, però, transtornar profundament la situació de la regió, ja que s'observa l'allunyament d'aquelles terres aragoneses de l'òrbita ilerdense i alhora la gravitació de la mateixa Ilerda, que a jutjar per les troballes monetàries ja estava íntimament lligada amb les terres centrals i litorals de Catalunya, dins l'òrbita econòmica i monetària de Tarraco. Cal no donar a la pertinença d'Ilerda al conventus Caesaraugustanus una importància o una significació que vagi gaire més enllà de l'aspecte pròpiament jurídic, del de l'adscripció a l'àmbit judi-

cial de Caesaraugusta, i encara no sabem fins a quin punt ni durant quant de temps es mantingué, ja que és difícil d'imaginar que els Ilerdenses renunciessin a acudir a re soldre els afers i a dirimir els plets directament a Tar raco, capital de la província, i consegüentment seu de les autoritats i els serveis provincials, i situada més a prop i de camí més còmode que la capital del conventus.

En efecte, si la via que menava d'Ilerda a Osca i Caesaraugusta, força bé coneguda per algunes restes materials, topònims i mil·liaris de Claudi I i del s. III, en què se la qualifica de via Augusta, així com per l'esment que hi fan Estrabó (III 4, 10) i l'Itinerari d'Antoni (Rocafort, s.a., p. 151; Blázquez 1923; Carrillo 1951; García Bellido 1957; Arias 1968 b; Martín Bueno 1976, pp. 276-279; etc.), presenta, al llarg de la ruta, un seguit de nuclis de població que devien facilitar el camí del viatger -Ilerda, Mendiculeia, Tolous, Caum, Pertusa, Osca, Bortina, Gallicum i Caesaraugusta-, la via que unia directament Ilerda i Caesaraugusta per Fraga i Celsa, igualment coneguda per restes materials i mil·liaris de l'època republicana i del regnat d'August, en què se la qualifica de via Augusta, així com per l'esment que també hi fa Estrabó (III 4, 10), però no pas cap itinerari (Fita 1894, pp. 263-269; Beltrán 1949; Pita 1963-1965; Martín Bueno 1976, pp. 279-280, etc.), devia constituir, entre aquestes dues últimes poblacions, és a dir, al tram dels Monegres, un trajecte particularment dur per als viatgers.

A. Beltrán (Beltrán 1949) assenyala, en estudiar les obres hidràuliques pluvials romanes de la comarca dels Monegres, que el sector de la via Augusta que creuava aquestes terres, des de Torrent de Cinca fins a l'antiga Celsa, presentava les mateixes dificultats d'aprovisionament d'aigua que després impediren la construcció de la via fèrria directa entre Lleida i Saragossa i que aquesta regió estepària i salina, avui deserta i desolada, ja presentava un estat similar durant els temps antics, perquè els indrets de la zona on apareixen ruïnes o restes ceràmiques antigues, és a dir on hi ha testimonis d'una vida humana permanent en temps pretèrits, estan situats al costat dels pous d'aigua dolça o de les bales d'aigua potable que hi ha a la comarca i perquè es pot assegurar que, bé que més o menys reformats, modernament es continuen utilitzant per a la beguda de persones i animals els mateixos dipòsits per a recollir l'aigua de pluja que els romans construïren al llarg de la via. La zona estepària dels Monegres, d'on Pau Vila comenta les enècdotes de la manca més absoluta d'aigua i on la utilització de basses recollidores d'aigua de pluja és tan vella com el poblament -prova del fet que el clima d'aquestes terres no ha variat des dels temps pre-històrics i consegüentment que el clima estepari hi ha predominat sempre (Vila 1929)-, degué constituir, doncs, un poderós obstacle a una bona còmode comunicació d'Ilerda amb Caesar Augusta, i més encara per aquells qui havien de fer el camí a peu.

La manca d'un subministrament bo i segur d'aigua po

table a la zona dels Monegres i, com assenyala M. Martín Bueno, la major densitat de població de les terres creuades per la via que anava d'Ilerda a Caesaraugusta per Osca, així com potser també la pèrdua de valor de Celsa i la fundació i l'ascens de Caesaraugusta (Martín Bueno 1976, p. 279), foren els factors que degueren determinar que la via principal de Tarraco a l'Ebre es desplaçés, com ho palesen els itineraris i els mil·liaris, de la ruta de Fraga i Celsa, encara la principal a l'època d'August -una sèrie de mil·liaris situats entre aquestes dues poblacions l'anomenen via Augusta (CIL II 4517 i 4520-4523)-, a la més septentrional d'Osca- ja esmentada com a via Augusta en un mil·liari de Claudi I trobat entre Tamarit de Llitera i Almacelles (CIL II 6324)-, malgrat la gran volta i el notable allargament de la ruta que això comportava.

Les dificultats que presentava la ruta directa dels Monegres i l'allargament que comportava la utilització de la d'Osca devien mantenir Ilerda ben separada de Caesaraugusta, cosa que, unida a la major proximitat i bona comunicació amb Tarraco per la via Augusta, i en general amb les terres interiors de Catalunya -amb Iesso, Setells, Sigarra- i amb les litorals del país, adés per la navegació fluvial -fins a Dertosa-, adés per altres vies terrestres -vers Barcino i la Laietania-, i àdhuc, per la via del Segre i la Tet, amb la Ceretania i el Rosselló -Iulia Libia i Ruscino-, ajuda a explicar que els pobla-

dors d'aquesta comunitat, per les dades que ens en proporcionen la numismàtica i l'epigrafia escasses però significatives, estiguessin més orientats, durant l'època romana, cap al costat de les futures terres catalanes. Aquest fet i les afinitats ètniques i político-militars dels ilergetes amb altres pobles de Catalunya, comentades anteriorment, ens apareixen, doncs, en intentar d'establir l'àmbit territorial del nostre estudi, com a factors més significatius que la pertinença d'Ilerda al conventus iuridicus de Caesaraugusta, adscripció que, cal subrallat-ho, només és coneguda per un únic testimoni literari, el de Plini, del qual, per tant, no podriem assegurar la seva absoluta certesa.

En aquest sentit hem de dir que, bé que Roma no degué ignorar ni desaprofitar els marcs tribals en traçar els límits de conventus, com ho veurem clarament en algun sector de la divisòria entre el de Tarraco i el de Caesaraugusta, tampoc no condicionà el traçat d'aquests àmbits jurídics a les àrees ètniques, lingüístiques o culturals indígenes. D'una banda, hom s'adona de seguida de l'acusada heterogeneïtat que, en aquest sentit, devia presentar el gran àmbit centrat per aquella gran ciutat de l'Ebre, estès de Complutum fins al Pirineu i Ilerda i des de les terres meridionals d'Aragó a la costa guipuscoana. D'una altra, constatem com el límit d'aquest conventus creuava zones d'unes clares afinitats, si no d'una unitat, lingüístiques i ètniques. En el primer cas, observem com la regió pirinenca, que des de l'Atlàntic fins a la Cerdanya

era de parla basca o bascoide, segons es desprèn de l'anàlisi de la toponímia, estava repartida entre aquestes dues demarcacions, el límit de les quals s'ha de situar, en aquesta zona, entre la conca del Cinca i el Pallars, qüestió que comentarem detalladament més endavant (cap. IV, 2). En el segon cas, podem constatar com, a més de la separació d'ilergetes i ilercaons, el poble i el país dels celtibers restava dividit entre tres conventus: la quasi vintena de poblacions que Ptolemeu (II 6, 58) esmenta d'aquest poble apareixen repartides entre el conventus de Caesaraugusta i el de Carthago Nova, d'acord amb l'adscripció que se'n fa a les llistes de Plini (N.N. III 24 i III 25) i amb algunes inscripcions de Tarraco que hi fan esment (RIT 253, 263, 265 i 328), i d'altra banda aquest mateix autor fa referència explícita a quatre pobles dels celtibers, el més famós dels quals ens diu que era el dels numantini, que depenien del de Clunia (N.H. III, 26).

Novament els marcs de l'estructura territorial romana ens apareixen com a àmbits pensats, en primer lloc, des de la perspectiva de l'administració i de l'explotació del país, en aquest cas els grans espais jurídics articulats a partir de la colònia de Tarraco, de la qual depenia tota la façana litoral des del Pirineu Oriental fins al Xúquer, i de la de Caesaraugusta, la ciutat més important i més florent de l'interior de la Tarraconensis durant l'època imperial i el centre ordenador, per una excel·lent posició viària, de les terres de la depressió de l'Ebre, abans que una adaptació als àmbits ètnics, lingüístics o culturals de la població del país, o a les àrees econòmiques existents a la zona.

14.- EL LÍMIT OCCIDENTAL DE LA REGIÓ D'ILERDA.

D'entrada hem de confessar la gran dificultat, pràcticament la impossibilitat, de traçar d'una manera relativament precisa i segura el límit que devia separar la regio Ilergetum d'Ilerda de la regio Suessetania d'Osca i la regio Sedetania -no pas Edetania- de Caesaraugusta de les quals ens parla Plini (N.H. III, 21 i 24). Els autors antics no ens proporcionen, sobre aquest límit, cap indicació similar a la que Mela dóna per al territori dels sordons del Rosselló. Llevat dels Monegres, que com hem dit ja devien presentar a l'època romana el caràcter estepari que els caracteritza, la geografia no imposa cap barrera natural, cap límit, a l'oest d'Ilerda. Tampoc la història no ens ajuda en aquest cas, ja que la llarga dominació musulmana de les terres de Lleida, on romangueren més de quatre-cents anys, fins al 1149, i la llarga lluita que catalans i aragonesos sostingueren per conquerir-les feren que, a diferència del Rosselló, el traçat del límit civil entre Catalunya i Aragó i el del lingüístic s'hagin d'explicar, en aquestes terres, essencialment per les vicissituds dels temps medievals, al menys pel que fa a les terres no-pirinenques.

Ara bé, si considerem que els límits del bisbat rossellonès d'Elna es recolzaren, al menys en el seu costat septentrional, en els de la regio Sordorum, podem pensar que és probable que la ratlla que separava la diòcesi d'Ilerda de les d'Osca i Caesaraugusta correspongués, si

més no parcialment, a l'antiga divisòria entre la regio Ilergetum i les regiones que tenien per centre Osca i Caesaraugusta. El fet que les regiones fossin territoris supramunicipals i que hi subjagués un factor ètnic, com ho palesa la seva denominació, són dues circumstàncies que devien fer d'aquests territoris uns àmbits particularment adequats com a marcs diocesans per a les seus romano-visigòdes. L'antiguitat d'aquestes tres seus episcopals, testimoniades ja abans de l'anorreament de l'Imperi d'Occident, no fa sinó afavorir aquesta possible relació: una carta de Consenci a sant Agustí, desconeguda fins fa molt poc i publicada per J. Divjak (CSEL, núm. 88, Viena 1981, pp. 51-70), ha permès avançar, fins als primers anys del s. V, fins al 419, els primers testimonis que posseïm dels bisbats d'Ilerda i Osca, mentre que el de Caesaraugusta, a un bisbe del qual possiblement ja s'al·ludeix en una carta de sant Cebrià de mitjan s. III (Cypriani, Epist. 67), ja apareix representat al concili d'Elvira de començament del s. IV (Vives 1963, p. 1). Així, el coneixement d'aquests límits episcopals primitius ens seria sens dubte extraordinàriament útil per refer els administratius de l'època romana, i en particular els d'aquelles tres regiones.

Obviament ignorem els límits del bisbat romano-visigòtic d'Ilerda, però, a diferència de la divisòria alto-imperial que ens ocupa, disposem d'alguns indicis del seu traçat, indicis que aquí simplement comentarem a fi d'intentar esbrinar aproximadament el límit occidental de la regió que tenia per centre aquesta ciutat.

Fa alguns anys, R. d'Abadal, en estudiar el precepte concedit per l'emperador Carlemany a favor de l'església d'Urgell a començament del s. IX, diploma que no ha arribat fins a nosaltres però que sabem que establia els nous límits de la diòcesi i que li concedia els territoris llavors acabats d'alliberar del Pallars, la Ribagorça i la vall de Gistau, i la reorganització eclesiàstica que seguí a la recuperació d'aquestes terres pirinenques pels comtes de Tolosa, ja va assenyalar com part d'aquestes terres ponentines del bisbat originàriament devien haver pertangut al d'Ilerda, llavors sota domini sarraí (Abadal 1926-1950, pp. 277 i 279: Precepte Urgell I; id. 1974, vol II, pp. 59-65). Pensava aquest estudiós que, durant l'època visigoda, la regió ribagorçana devia haver pertangut a la diòcesi d'Ilerda, ja que no és probable que el bisbat d'Osca traspassés el Cinca ni que el d'Urgellum anés més enllà de la Noguera Ribagorçana.

Amb el trasllat que el bisbe de Roda de Ribagorça Guillem Pere de Revidats féu de la seva seu a Lleida després de la conquesta cristiana de la ciutat, el 1149, bisbat que havia nascut a mitjan s. IX d'una segregació del d'Urgell i que ja havia traslladat la seva seu a Barbastre el 1101 en avançar la conquesta del país, en certa forma es devia haver regrest, doncs, la situació eclesiàstica de l'època romano-visigoda. Quant a l'adscripció d'aquestes terres pirinenques a l'antic bisbat d'Ilerda, val a dir que alguns autors, com J. Costa (Costa 1894, p. 308) i modernament A. Biarge (Biarge 1976, pp. 42-44), han

sostingut la presència d'ilergetes en aquestes terres del Sobrarb i la Ribagorça, conjuntament amb vascons i àdhuc amb ceretans a la zona més oriental, segons el primer, i fins i tot amb la possible dependència paccionada dels obscurs pobladors de les terres més altes de la regió, segons el segon. Val a dir, encara, que l'adscripció de les terres situades a l'oest del Pallars a la diòcesi romano-visigoda d'Ilerda, i no pas a la d'Urgellum, es veu reforçada pel fet que segons sembla la divisòria entre el conventus de Tarraco i el de Caesaraugusta, que devia ésser un límit institucionalment important, devia passar aproximadament per la vall de la Noguera Ribagorçana, qüestió que comentarem més endavant (cap. IV, 2).

A l'esquerra del Cinca, hom coneix una població romana amb estatut municipal, Labitolosa, a l'interfluvi de l'Éssera amb aquell riu, als afores de la Pobla de Castre, a la zona aragonesa de l'antic comtat de Ribagorça, indret que ha proporcionat materials epigràfics (CIL II 3008 = 5837 i 5838) i restes arqueològiques (Fita 1884, pp. 218-221; Magallón-Ferré 1977; Pons 1983). Dos valuosíssims documents del s. VI, de què parlarem de seguida, ens hi testimonien la terra Labeclosano, que prenia el nom d'aquella població romana, i, més cap al nord, al Sobrarb, la terra Terrantonensi, de la qual es conserva el nom a l'actual Tierrantona o Terrantona, comarca on hi havia l'important monestir visigòtic d'Assan (Fita 1906 b, pp. 151-154 i 155-157; Campos 1970, pp. 62-68). Val a dir que un mosaic tardà, probablement de la primera meitat

del s. VI, localitzat en una vil·la d'Estada, a la vora esquerra del Cinca, aigües amunt de Montsó, en què apareix reproduït el vers 234 del Llibre II de l'Eneida, és possible que faci referència, més endavant en veurem el com i el perquè, a la presa d'Ilerda que, per engany, féu Requiari, rei dels sueus, l'estiu del 449, és a dir de la seu episcopal a la qual devia correspondre aquest indret de la vall del Cinca, que després pertangué al comtat de Ribagorça i actualment al partit judicial de Tamarit de Llitera.

A la dreta del Cinca, tenim notícia de dues poblacions de l'època romana, Bolet(um), l'actual Boltaña, al Sobrarb, i Barb(otum), l'actual Barbastre, més al sud, bé que les inscripcions que hi fan referència (CIL II 5841, 5843 i 5845) no provenen d'aquests indrets, sinó de l'important conjunt romano-paleocristià de Montecillas, al terme de Coscojuela de Fantova, al partit judicial de Barbastre (Fita 1884, pp. 211-217). La terra Barbotano i la terra Boletano també apareixen consignades en un d'aquells valuosíssims documents del s. VI abans esmentats (Fita 1906 b, pp. 151-154; Campos 1970, pp. 62-65).

Quant al tema que comentem, cal subratllar el fet que el curs alt i mitjà del Cinca constituï, durant molt de temps, el límit eclesiàstic entre Catalunya i Aragó. Des de començament del s. IX, aquest riu apareix com a límit occidental del bisbat d'Urgell, per la reorganització que en féu Carlemany, a què hem fet al·lusió anteriorment, i, bé que ultrapassat cent anys més tard, en estendre's al

Sobrarb la jurisdicció de la nova diòcesi de Ribagorça, que com hem dit havia nascut d'una sègregació d'aquella, ho tornà a ésser, ja d'una manera estable i reconeguda, entre les diòcesis de Lleida i Osca des de la butlla del papa Innocenci III, del 1203, fins a la creació del bisbat de Barbastre, al 1571. Aquesta butlla papal sentencià definitivament, i amb el consentiment de les dues parts, les inveterades discussions entre la seu d'Osca i la de Roda-Lleida sobre la zona del Cinca, atribuïnt a la primera Barbastre i els seus termes -on temporalment havia estat establerta, durant la primera meitat del s. XII, la seu del bisbat de Ribagorça abans de la conquesta de Lleida-, i a la segona, les valls de Gistau i de Bielsa, i féu del curs d'aquest riu, entre Mont Perdut i Montsó, el límit eclesiàstic entre Catalunya i Aragó.

Val a dir que part de la documentació que degué ésser utilitzada per la seu aragonesa en el plet sentenciat per Innocenci III es conservà enganxada a les tapes de la Bíblia Llatina del s. XII de la catedral d'Osca, entre la qual hi ha, a més de quatre butlles d'Eugeni III i un diploma del rei Pere d'Aragó del 1202, la còpia de dos valuosíssims documents del s. VI, ja donats a conèixer a finals del s. XVIII per J. Pasqual (Ms. 729 de la Biblioteca de Catalunya, vol. VIII, pp. 784-791) i J. Traggia (Traggia 1792, vol. II, pp. 434-440) i reeditats i àmpliament estudiats per F. Fita (Fita 1906 b, pp. 148-166) i J. Campos (Campos 1970). Es tracta de la "cartula donationis" de Vincencius, diaca, a favor del monestir d'Assan, on havia estat educat des de la infància, de la quantiosa for

tuna que havia heretat dels seus pares, la qual apareix distribuïda entre diferents indrets de territoris diversos, a les terrae Terrantonensi, Barbotano, Labeclosano, Hilardensi, Boletano i Cesaraugustana, i del seu ulterior testamentum, quan ja era bisbe d'Osca, a favor, d'aquesta església en què li atribuïa, a més d'altres deixes, propietats als llocs de Laruesa, a la terra Terrantonensi, i Clasanci -l'actual Calassanç, a la Llitera-, indret que també apareix esmentat, amb la forma Calasanci a la donació anteriorment realitzada a favor d'Assan entre els llocs de la terra Labeclosano. Aquests documents suggereixen, doncs, l'antiguitat dels drets que foren al·legats en aquest plet.

Precisament, la donació del diaca Vincencius a favor del monestir d'Assan ens testimonia, indirectament, l'extensió del territori d'Ilerda, de la terra Hilardensi, fins més enllà del curs inferior del Cinca, ja que, entre els llocs citats d'aquest territori, s'anomena, i és l'únic punt que es pot identificar amb claredat, el de Lacuna rupta, sens dubte l'actual Lagunarrota, prop de Berbegal, al partit judicial de Sarriena, cosa que ja ha estat advertida pels autors que han tractat de la localització dels indrets esmentats en aquells documents (Fita 1906 b, p. 152 n. 8; Campos 1970, p. 80 n. 33; Lara 1974, p. 38) i segurament el motiu pel qual aquest lloc, enclavat dins l'àmbit de la diòcesi de Lleida, fou unit per disposició especial al bisbat d'Osca en fixar-se la divisòria (J. Lladonosa i A. Pladevall, GEO IX, art.

"Lleida, bisbat de"). Aquest testimoni, bé que únic, ens permet saber que el territori d'Ilerda devia tenir, almenys durant l'època visigoda, una zona molt extensa, versemblantment constituïda per la conca baixa del Segre i el curs inferior del Cinca i de l'Alcanadre, limitada al nord pel territori de Labitolosa, el qual com hem vist pertanyia al lloc de Calassanç, i pel de Barbotum, ambdós esmentats com a terrae en aquella donació. Com que lògicament no podem pensar que l'àmbit de la diòcesi d'Ilerda fos inferior al de la terra Hilerdensi, podem considerar que el bisbat primitiu també s'estenia per l'oest més enllà del curs inferior del Cinca.

L'extensió del bisbat de Lleida per les terres de la vora dreta d'aquest riu deu tenir, doncs, els fonaments en l'estructura territorial, civil i eclesiàstica, de l'època romano-visigoda, versemblantment mantinguda durant el domini musulmà, que arribà a fer d'aquesta ciutat cap d'un petit regne. És possible, per tant, que el límit occidental tradicional del bisbat de Lleida, que, a través dels Monegres, anava des de l'Ebre fins a Pertusa, al pas de l'Alcanadre -indret d'origen romà com veurem de seguida i pertanyent al bisbat de Lleida fins al 1956 (GEC vol. 11, art. "Pertusa")-, correspongués, o en part correspongués, a una antiga divisòria romano-visigoda.

Ara bé, més enllà del límit dels Monegres, i ja dins la diòcesi de Saragossa, hi ha, però, l'antiga colònia de Celsa (García Bellido 1959 a, pp. 472-474), on la via que provenia d'Ilerda creuava l'Ebre, per un pont de pe-

dra segons Estrabó (III 4, 10), població que, segons el testimoni de Ptolemeu (II 6, 68), era ilergeta. F. Fita (Fita 1894, pp. 264-265), que ja advertí aquesta discordança entre les fonts antigues i el límit del bisbat de Lleida amb el de Saragossa i que la relacionà amb les modificacions que degué sofrir la Ilergècia, considerà aquesta perturbació de límits entre les que devien provenir de la direcció de les vies, les quals devien haver servit de fàcil acomodament o transacció entre jurisdiccions contendents. Assenyala aquest estudiós que, al lloc de Peñalba, entre Candanos i Bujaraloz, on s'ha trobat un dels mil·liaris augustians dels Monegres (CIL II 4917), un mateix terme marca la divisòria de Peñalba i Bujaraloz, de les diòcesis de Lleida i Saragossa i de les províncies d'Osca i Saragossa, i proposà d'explicar-ho per la bifurcació, de la via que anava d'Ilerda a Caesar Augusta per l'esquerra de l'Ebre -traçat seguit per la moderna carretera general de Barcelona a Madrid-, d'un ramal, ben conegut arqueològicament, que des d'aquest indret menava a Celsa. A la ruta que anava d'Ilerda a Caesar Augusta per Osca, el límit tradicional del bisbat de Lleida, en aquest cas també el d'Osca, es trobava a Pertusa al pas de l'Alca madre, indret que encara du el nom d'una antiga mansio de la via Augusta, testimoniada a l'Itinerari d'Antoní, i que compta amb restes romanes (Blázquez 1923; Roldán 1975, p. 257; Martín Bueno 1976, p. 278). Quant a l'origen del límit occidental del bisbat de Lleida, és, doncs, interessant de constatar que, en els indrets on creuava el traçat de les dues antigues vies romanes que d'Ilerda menava-

ven cap a Caesaraugusta, la divisòria sembla coincidir amb punts viaris importants i ben definits d'aquelles antigues rutes: una bifurcació, a Peñalba, i una posta, la de Pertusa.

Malgrat l'adscripció que Ptolemeu fa de Celsa entre els ilergetes, autor que com hem vist abans sembla discrepar de Plini quant a l'extensió de l'àrea occidental d'aquest poble durant l'Alt Imperi, hom pot pensar que aquesta ciutat, que ja devia haver-se diferenciat de la resta de la Ilergecia per la colònia que hi establí Lepidus, degué anar-se orientant més cap a les terres de la vall mitjana de l'Ebre, en funció de les quals sens dubte fou fundada la colònia, i les de la Sedetania, de la qual no més la separava l'Ebre, més que no pas cap a la regió d'Ilerda, a l'altra banda dels Monegres. Aquest fet i la dificultat que presentava la travessa dels Monegres, a què ja hem fet al·lusió anteriorment, fan que aquestes terres estepàries i amb escassa aigua potable no només ens apareguin com el límit de l'àrea d'Ilerda amb la colònia de Celsa, que diguem-ho de passada es decandí ben aviat davant la força de la propera colònia de Caesaraugusta, i a l'època visigòtica versemblantment com la divisòria de la terra Hilardensi amb la terra Cesaraugustana, de les quals es parla als documents de Vincencius, sinó sobretot de les terres de la regió ilergeta de la conca del Segre i Cinca amb les de l'Ebre mitjà, amb les de la regió sedetana, centrades per la colònia de Caesaraugusta, la ciutat més important de l'interior de la Citerior, com ens ho diu explícitament Mela (II 88). L'orde-

nament que Roma féu, a finals de la República i durant el regnat d'August, de les terres de la vall mitjana de l'Ebre, primer amb la fundació de la colònia de Celsa i sobretot amb la de Caesaraugusta, degué doncs ajudar a l'accentuació o a l'aflorament dels Monegres com a zona divisòria entre dos àmbits territorials netament diferenciats. Segons això, el límit entre les diòcesis de Lleida i Saragossa als Monegres no només devia tenir una clara raó geogràfica, sinó també una probable base històrica i institucional en l'ordenament territorial, civil i eclesiàstic, de l'Antiguitat.

Així doncs, els escassos elements que posseïm per mesurar l'àmbit de la diòcesi romano-visigoda d'Ilerda permeten deduir que el seu límit occidental ultrapassava àmpliament el curs inferior del Cinca, almenys fins més enllà de Lagunarrota, a la vall de l'Alcanadre, i versemblantment, però això és una hipòtesi, que la divisòria tradicional del bisbat de Lleida, que en els dos punts que creuava les antigues rutes que anaven d'Ilerda a Caesaraugusta coincidia amb punts viaris romans ben definits, corresponia, o en part corresponia, a la divisòria episcopal primitiva, i consegüentment a un límit civil romà pre-existent, versemblantment el de la regió Ilergetum de què ens parla Plini. Estem, però, més mal informats quant al sector pirinenc i pre-pirinenc de la conca del Cinca.

Ara bé, la geografia i el mapa civil i eclesiàstic romano-visigòtic i medieval de la regió reforcen decidi-

dament l'adscripció de les terres de l'esquerra del Cinca a la diòcesi d'Ilerda durant l'Antiguitat, molt més que no pas a la d'Urgellum, massa llunyana i mal comunicada, i encara situada a l'altra banda de la important divisòria institucional de l'antic límit de conventus, o a la d'Osca, situada massa a l'oest.

Desconeixem, però, si les terres de la dreta del Cinca mitjà, centrades per Barb(otum), que a l'època medieval foren tan disputades entre les diòcesis de Roda-Lleida i Osca, pertangueren durant l'Antiguitat a una o altra, ja que, si la seva adscripció definitiva a la segona al 1203 podia respondre als drets que hi tenia des dels temps antics, també és perfectament possible la seva primitiva pertinença a la d'Ilerda, car, com ho acabem de veure, el territori d'aquesta ciutat ultrapassava clarament el curs inferior d'aquell riu fins més enllà del nivell de Barbagtre, cosa que no permet descartar que el bisbat dels temps romano-visigòtics hagués comprès les terres de les dues vores del sector central d'aquest corrent fluvial. Cal, però, insistir en el fet que, per a aquestes terres de la vora dreta del Cinca mitjà, no tenim elements, ni raons dominants, a favor d'una o altra adscripció.

En fi, és important de constatar la sort que corregueren les propietats legades per Vincencius al monestir d'Assan i a l'església d'Osca en relació a la fixació del límit eclesiàstic entre Lleida i Osca per l'esmentada butlla d'Innocenci III del 1203. Totes les propietats situades a l'esquerra del Cinca, fins i tot les de Laruesa i Calas-

sanç, que l'església d'Osca havia rebut d'una manera directa al testament, restaren a la diòcesi de Lleida, mentre que les situades a la dreta d'aquest riu, fins i tot la de Lagunarrota, ubicada dins la terra Hilardensi i no legada directament a Osca, sinó a Assan, quedaren per a Osca. Aquesta seu episcopal, que també devia considerar-se hereva dels bens donats per Vincenciús a aquell monestir, no rebé, doncs, cap de les possessions de l'esquerra del riu ni tan sols aquelles que li havien estat donades explícitament, cosa que, bé que possiblement fruit d'algun pacte i d'alguna compensació, revela la solidesa i l'antiguitat dels drets que es reconeixien a Roda-Lleida sobre la totalitat d'aquelles terres. Inversament, el bisbat de Lleida només ultrapassà el Cinca a la zona on antigament ho havia fet la terra Hilandensi, es a dir, al curs inferior del riu.

No sembla pas discutible que almenys tota la part inferior del Cinca, amb el curs baix de l'Alcanadre, i la meitat oriental de la gran conca d'aquell riu, amb la vall de l'Éssera i la del seu afluent l'Isàvena, haguéssin pertangut a l'àmbit episcopal visigòtic d'Ilerda, i per tant a l'àrea d'influència d'aquesta ciutat. Bé que no podem precisar el traçat del límit occidental del bisbat primitiu, sobretot pel que fa al seu costat septentrional, és evident que, al llarg de tot el seu recorregut, sempre devia passar més enllà no només de la divisòria administrativa entre la província de Lleida i la d'Osca, sinó també de la lingüística del català. Aquesta discrepància

de límits és fruit, òbviament, de la neutralització, durant més de quatre-cents anys, de la capital i focus de romanització d'aquesta regió, així com del reordenament que aquest fet comportà a les terres de la conca del Cinca, és a dir a esdeveniments posteriors al període romano-visigòtic.

Així, malgrat que les terres del curs inferior del Cinca i de la meitat oriental de la seva conca avui no pertanyen administrativament a Lleida, sinó a l'Aragó, i que en part també es troben fora del domini lingüístic actual del català, hem decidit incloure-les en el nostre estudi per no tallar l'àmbit que era propi de la Ilerda romano-visigoda, i per tant l'espai de l'època. Al llarg del nostre estudi no oblidarem, però, aquesta discrepància d'àmbits territorials entre l'Antiguitat i els temps medievals i moderns. Amb tot, val a dir que aquest cas només afecta una de les comunitats municipals estudiades, Labitosa, als afores de la Pobla de Castre, indret que, diguem-ho de passada, a l'època medieval també pertanyia al comtat de Ribagorça i actualment al partit judicial de Benavarri.

En fi, com que la geografia tampoc no ens marca cap límit clar des del Pirineu fins a l'Ebre, hem hagut de triar una divisòria mínima per al nostre estudi, en part fixada per raons històriques medievals. Al sector nord, hem preferit la separació tradicional entre el comtat de Ribagorça i el de Sobrarb a la del curs del Cinca, pels dubtes d'adscripció que presenta la conca alta d'aquest riu, més propera a Osca que no pas a Lleida; al seg

tor central, el mateix curs del riu, com hem vist divisò
ria eclesiàstica estable i reconeguda des del 1203; i al
darrer, per sota de Barbastre, on el territori d'Ilerda
superava el riu, la comarca dels Monegres.

III.- LA MANCA DE LÍMIT INSTITUCIONAL AL COSTAT MERIDIONAL. =====

A diferència de les terres septentrionals i occidentals del país, al costat meridional del Principat no apareix cap gran límit administratiu romà del tipus que hem vist anteriorment. El territori del conventus de Tarraco s'estenia al llarg de la meitat nord de la façana mediterrània de la Citerior -en una inscripció tarragonina s'esmenta un "praefectus orae maritimae conventus Tarraconensis" (RIT 162)-, fins al Xúquer, ja que Plini oïta els Edetani entre els populi d'aquesta demarcació jurídica (N.H. III, 23) i els Saetabitani i els Dianenses, entre els del conventus Carthaginiensis (N.H. III, 25), i incloïa, al seu sector més meridional, la regio ilergaonum i la regio Edetania, ben definides a l'obra d'aquell autor (N.H. III 20 i 21) i a la "Geographia" de Ptolemeu (II 6, 15; 6, 16; 6, 62 i 6, 63). La gran reforma territorial empresa per Dioclecià, que féu nèixer la província Carthaginiensis, confirmà i reforçà la pertinença de les terres de la regió de Tortosa i de la part septentrional del País Valencià, fins a un nivell que és difícil de precisar, a l'òrbita administrativa de Tarraco, mentre que la resta de les terres valencianes foren adscrites a la nova demarcació que tenia per centre Carthago Nova.

15.- CONTINUITAT ADMINISTRATIVA I COMPARTIMENTACIÓ ESPACIAL.

Les terres septentrionals del País Valencià formaven, doncs, un mateix àmbit jurídic amb la major part de les del Pirincipat, àmbit centrat per la gran colònia de Tar raco, i, d'altra banda, la geografia tampoc no imposa cap barrera natural entre les terres de Tortosa i les septentrionals del País Valencià, sinó que ofereix unes clares afinitats de paisatge. En el tema que ens ocupa, les terres meridionals de Catalunya presenten, per tant, una situació ben diferent a les dels costats occidental i septentrional del país.

Amb tot, la manca d'un límit meridional ve substituïda, en certa forma, pel gran buit de comunitats ciutadanes, però no pas de nuclis de poblament -com ho mostren els itineraris de la via Augusta i un passatge d'Estrabó relatiu a la zona (III 4, 6)-, que hi ha a les terres del sector litoral de la Tarraconensis comprès entre Dertosa i Saguntum, zona on ni Mela (II 91 i 92) ni Plini (N.H. III, 20 i 21) no esmenten cap ciutat.

En aquest punt, cal, però, ésser particularment cauts, ja que, llevat de Dertosa, continuem ignorant la ubicació de les poleis ilercavenes de què parla Ptolemeu (II 6, 63), entre les quals n'hi ha un parell de condició municipal segura, Bisgargis i Tiar Iulia, la primera de dret Romà i la segona del Llatí, segons les llistes de populi de Plini (N.H. III, 23). Val a dir que la recent restitució que G. Alföldy (Alföldy 1977) ha fet

d'una coneguda inscripció imperial de Caracal·la (CIL II 4052), que es conserva encastada en la façana d'una casa de Morella, ha permès localitzar l'antiga Lessira, esmentada per Ptolemeu entre les poleis edetanes (II 6, 62), a l'actual població del Forcall, a la conca alta del Bergantes o riu de Morella, a la comarca dels Ports. La "Res Publica Leserensis", tal com se l'anomena a l'epígraf, s'ha convertit, gràcies a una lectura més acurada d'un document epigràfic conegut des d'antic, en la primera "ciutat romana" localitzada a les terres pertanyents a l'actual província de Castelló.

En fi, només trobem al sí d'aquesta zona la divisió entre la regio Ilergaonum i la regio Edetania, segons sembla amb el riu Udiva com a límit, segons el testimoni de Plini: "regio Edetania... Valentia colonia III p. a mari remota, flumen Turium, et tantundem a mari Saguntum civium Romanorum, oppidum fide nobile, flumen Udiva. Regio Ilergaonum, Hiberus amnis..." (N.H. III, 20 i 21).

Ara bé, a banda l'aparent manca de comunitats ciutadanes entre Dertosa i Saguntum i l'existència del límit entre la regio Ilergaonum i la regio Edetania, la geografia imposa, més al nord, una clara barrera natural entre Dertosa i Tarraco: els contraforts de la serralada Prelitoral, que, en aquest sector, serra del coll de Balaguer, arriben fins al mar. Es tracta de la zona deserta entre el Perelló, al baix Ebre, i l'Hospitalet de l'Infant, al baix Camp, que constitueix el límit natural i tradicional entre la regió de Tortosa i el camp de Tarragona. Les des

cripcions de les fonts geogràfiques de començament de l'Imperi i sobretot els itineraris de la via Augusta tam bé passen aquest caràcter divisori durant l'Antiguitat.

Efectivament, Estrabó (III 4, 7) diu, explícitament, que la primera ciutat que hi ha després de l'Iber és Tarrakon, mentre que Mela (II 90), Plini (N.H. III 21) i Ptolemeu (II 6, 16 i 17) no esmenten cap població en aquesta zona litoral situada per sobre de Dertosa. Només Estrabó (III 4, 6) al·ludeix, prop de Saguntum i abans de parlar de Dertosa, a tres poblacions, d'ubicació desconeguda, una de les quals, Oleastron, probablement s'ha de relacionar, en realitat, amb la mansio Oleastrum de l'Itinerari d'Antoní, situada a vint-i-un mil passos al sud de Tarraco, al costat de l'Hospitalet de l'Infant, al pas del riu Llastres (Othmer 1911, p. 336; Roldán 1975, p. 254). No tenim, però, cap testimoni de les poblacions de Lebedontia i Salauris de què es parla al Periple (Ora mar. vv. 509-513). Llevat de la incerta i mal coneguda Oleastrum, que com les altres mansions d'aquest sector de la via Augusta té un nom de caràcter descriptiu, en aquest cas vegetal, els autors de l'època romana no parlen, doncs, de cap població entre Tarraco i Dertosa.

Són, però, els itineraris de la via Augusta els que ens mostren més clarament el fenomen que comentem. Tres dels vasos de Vicarello o Apol·linars (CIL XI 3281, 3282 i 3284), que com ja hem dit anteriorment pertanyen a l'època augustiana i fan una detallada relació de tot el recorregut de la ruta, des de Gades fins a Roma, només

esmenten, entre Dertosa i Tarraco, un punt intermedi, Subsaltum, a trenta-set mil passos de la primera i a vint-i-cinc mil de la segona (Othmer 1911, p. 336; Roldán 1975, p. 264), cosa que fa de la primera d'aquestes distàncies la més llarga que es consigna en tota la via. El nom d'aquesta mansio, que fa al·lusió palesament al coll de Balaguer, on tradicionalment se la situa, mostra, a més, que es devia tractar d'una simple posta. El tercer vas de Vicarello (CIL XI 3283) esmenta, però, una mansio intermèdia entre Dertosa i Subsaltum, Tria Capita, a disset mil passos de la primera i a vint mil de la segona (Othmer 1911, p. 338; Roldán 1975, p. 264). Bé que es desconeix l'origen exacte del nom d'aquesta mansio, ja situada al Baix Ebre, és evident que corresponia a un nom descriptiu de l'indret -J.M. Roldán recull l'opinió d'adscriure-la al Perelló, on hi ha tres turons que devien haver originat el nom (Roldán 1975, p. 272)- i que, com en el cas anterior, es devia tractar d'una simple posta. A començament de l'Imperi, cap dels quatre vasos de Vicarello no esmentava com a posta cap nucli de població pròpiament dit en la seixantena de milles que separaven aquelles dues ciutats.

Els itineraris posteriors no discrepen gaire de la informació proporcionada pels vasos de Vicarello. L'itinerari d'Antoní esmenta les mansiones d'Oleastrum, en lloc de la de Subsaltum, i Tria Capita; el Ravennatis, les de Saltum, Pinon i Trea Capita; i la "Guidonis Geo-

graphica", Saltum, Pinum i Tria Capita. Continuen figurant, doncs, les mateixes postes dels vasos Apol·linars, i, al seu costat, n'apareixen dues de noves, Oleastrum, a què ja ens hem referit abans (Othmer 1911, pp. 336; Roldán 1975, p. 254); i Pinon, entre Subsaltum i Tria Capita (Othmer 1911, p. 338; Roldán 1975, p. 264), que evidentment també prenen un nom descriptiu, en ambdós casos de l'àmbit vegetal.

Així doncs, a diferència d'allò que passa al nord de Tarraco, cap de les mansiones dels diferents itineraris de la via Augusta situades entre el Camp de Tarragona i Dertosa, llevat del cas poc clar d'Oleastrum, no prenen el nom d'un nucli de població, ni tampoc d'àmbit reduït, ni tan sols d'un praedium, freqüents entre Tarraco i el Pirineu, sinó que el conjunt de les postes que hi coneixem, cas únic a les terres de Catalunya, es denominen pels accidents o pels elements geogràfics del camí: oleastrum, saltus, pinus i tria capita. Aquests topònims reflecteixen, doncs, una zona despoblada o escassament habitada, que devia constituir un autèntic límit humà i geogràfic entre el Camp de Tarragona i les terres del Baix Ebre.

Les terres meridionals de Catalunya recorden, doncs, les del Rosselló i el Narbonés, de què hem parlat anteriorment: dos àmbits territorials ben definits i oberts al mar, la regio Ilergaonum i la regio Cessetania, aquesta darrera amb un gran centre colonial i administratiu romà, separats per una ampla barrera orogràfica que arriba fins

a la costa, però salvada per la via Augusta, i que consti-
tueix una zona despoblada o escassament habitada.

En fi, malgrat no haver constituït un límit insti-
tucional important, sens dubte per la proximitat de la
capital provincial, la serra del coll de Balaguer ens
apareix com una clara divisòria natural i humana a l'èpo-
ca romana, on segurament cal situar el límit de l'àrea de
Dertosa i la regio Ilergaonum amb el territori de la colò-
nia de Tarracò i la regio Cessetania, cosa que, en certa
mesura, torna a recordar-nos les Corberes, entre Ruscino
i la regio Sordonum, al sud, i la gran colònia de Narbo,
al nord.

16.- LA REGIÓ DELS ILERGAONS.

A banda l'ampli desbordament per l'àmbit jurídic de
Tarraco del confí meridional de Catalunya, hi ha un fet
més significatiu que la manca de límit entre les terres
sud-occidentals del Principat i les septentrionals del
País Valencià, llur pertinença a un mateix poble. Un pas-
satge d'Estrabó (III 4, 1), segons el qual una petita part
dels edetans vivien més enllà de la desembocadura de l'E-
bre i que sembla contenir notícies d'una font més antiga,
induí P. Bosch Gimpera (Bosch 1932, pp. 368-371) a consi-
derar que aquest poble antigament devia haver posseït l'ac-
tual província de Castelló i la regió de Tortosa fins a

la serra de Balaguer. A l'època romana, trobem, però, en aquestes mateixes terres, els ilercaons, que, en opinió d'aquest estudiós, devien haver-se-les annexionat a finals del s. IV en ocupar-les des del Camp de Tarragona, perdut a favor dels cossetans, i en dividir-se dels ilergetes.

Les fonts geogràfiques de l'Alt Imperi que parlen dels ilercaons, Plini (N.H. III, 21) i Ptolemeu (II 6, 16 i 63), permeten situar força bé llur territori, qüestió de la qual ja s'han ocupat alguns estudiosos, com W. Othmer (Othmer 1911, pp. 337-340) o P. Bosch Gimpera (Bosch 1932, pp. 378-379). El territori ilercaó, la regio Ilergaonum de Plini, estava situat entre la regio Edetania, amb Saguntum (Plin., N.H. III, 20; Ptol., II 6, 15 i 62), de la qual segons sembla estava separat pel riu Udiva (Plini., N.H. III, 20), i la regio Cessetania (o Cossetania) amb Tarraco (Plin., N.H. III, 21; Ptol., II 6, 17), de la qual devia estar separat per la serra del coll de Balaguer, i tenia una costa que anava des del Tenebrium Promontorium i el Tenebrius Portus fins a la desembocadura de l'Ebre (Ptol., II 6, 16), és a dir un territori costaner que comprenia les comarques del Baix Ebre i el Montsià, al sud-oest del Principat, i la part septentrional del País Valencià, bé que no la comarca dels Ports de Morella, segons veurem de seguida.

Ara bé, llevat de la divisòria constituïda per la serra del coll de Balaguer, és difícil precisar els límits de la regio Ilergaonum, el centre de la qual devia estar constituït per Dertosa, ubicada a la cruïlla dels

dos eixos que vertebraven aquest territori, l'Ebre i la via Augusta, població que, a més d'ésser la més important de les ilerconvones, devia exercir una certa preeminència a la regió, com ho suggereixen les monedes que s'hi encunyaren amb la llegenda "Municipium Hibera Iulia Ilerconvonia Dertosa" (Vives 1926, pp. 17-18, lám. CXXV, 1-5).

Pel costat meridional, el territori dels ilerconvons devia arribar molt més avall de l'Ebre, perquè Plini esmenta la regio Ilergaonum entre el riu Udiva, anomenat després de Saguntum, i l'Hiberus (N.H. III, 20 i 21) i perquè Ptolemeu enumera la desembocadura d'aquesta gran artèria fluvial com a punt més septentrional de la costa ilerconvona (II 6, 16). D'altra banda, una de les poleis ilerconvones citades per aquest geògraf grec del s. II s'anomena Sigarra, el nom de la qual ja fou relacionat per W. Othmer (Othmer 1911, p. 339) amb l'actual riu Segarra, al nord de Castelló -curs d'aigua intermitent al límit de la Plana Alta i el Maestrat (GEC vol. XIII, art. "Segarra, riu")-. Desconeixem, però, quin era el riu Udiva, nom que sembla que està relacionat amb el d'Adeba, una altra de les poblacions ilerconvones esmentades per Ptolemeu (II 6, 63), i per tant no podem precisar amb certesa el límit meridional d'aquesta regio. Ara bé, P. Bosch Gimpera (Bosch 1932, p. 378-379) feia arribar els ilerconvons fins a la Plana de Castelló, amb el cap d'Oropesa, cap Lunari, i el riu Udiva, Millars?, i proposava com a límit la serra d'Almenara, divisòria natural entre la conca del Palància, que amb Saguntum ja era dels edetans.

Sembla doncs innegable que la regió Ilergaonum esodevia estendre per les terres septentrionals del País Valencià, cosa que s'adiu, a més, amb la localització de les poleis edetanes de Ptolemeu que estaven situades en terres valencianes: Lessára, Edeta i Saguntum, les últimes de la llista, car inicia la seva enumeració per Caesar Augusta. Ultra la identificació del riu Udiva, la fixació del límit meridional d'aquesta regió està lligada, però, a la localització d'una altra de les poblacions esmentades per Ptolemeu a la llista de les edetanes, Etobesa, citada immediatament abans de les dites comunitats valencianes i de seguida després de les que sabem, pel testimoni de Plini (N.H. III, 24), que estaven adscrites al conventus de Caesar Augusta... Damania, Leonica i Ossicerda, i consegüentment ubicades a la depressió de l'Ebre.

En estudiar la "Geographia" de Claudi Ptolemeu, C. Müller (Müller 1883, p. 186) ja considerava que Etobesa, que segons sembla apareix en un passatge de Livi "Inde (Carthagine) profectus praeter Etovissam urbem ad Hiberum maritimamque oram ducit" (XXI, 22), havia de llegir-se Otobesa, ja que un cert Otobesianus és recordat en una inscripció de Lliria (CIL II 3794), i que la població, bé que és situada per aquell geògraf a l'interior, ha de referir-se sens dubte a l'actual Oropesa de la costa, com un Otobesianus d'una inscripció de la província de Càceres (CIL II 829) es refereix a l'actual Oropesa de la Lusitania. Això comportaria, si fós certa l'adscripció que Ptolemeu dona per a Etobesa, cosa que no és del

tot segura per les confusions que sembla que tingué aquest autor amb les comunitats edetanes, que la Plana de Castella devia haver estat situada dins la regio Edetania. Hi ha, però, una sèrie de circumstàncies que dificulten la suggestiva hipòtesi de C. Müller i que mostren l'existència d'una Otobesa a la depressió de l'Ebre.

Efectivament, d'entrada hem de dir que entre els editors de Livi no hi ha unanimitat en la lectura del pasatge citat, i en particular quant al nom de la població: "Inde (Carthagine) profectus praeter Onusam (?) urbem per maritumam oram ad Hiberum ducit" (Schulten F.H.A., fasc. III, p. 48) o "Inde (Carthagine) profectus praeter Onusam (o Onussam) urbem ad Hiberum per maritimam oram ducit" (Vallejo 1961, pp. 41-42), qüestió que ja fou àmpliament tractada per J. Vallejo en publicar el Llibre XXI d'aquell historiador (Vallejo 1961, pp. LXI-LXIII). D'altra banda, és possible que el nom de l'Etobesa de Ptolemeu s'hagi de relacionar, en realitat, amb la seca ibèrica d'Octobescen, de la qual només es coneixen algunes monedes a Azaila, que pertany a les del grup d'Iltirda i que s'ha de buscar a la zona del curs baix de l'Ebre (Beltrán 1950, p. 327; Martín Valls 1967, p. 58; Guadan 1969, p. 191). Hi ha encara el port fluvial d'Octogesa o Otogesa esmentat per Cèsar en relatar la batalla d'Ilerda (Caes., B.C. I, 62, 68 i 70). Tradicionalment hom l'ha situat al mateix Ebre, a Mequinensa, on el Segre desguassa en aquest gran riu, o a Riba-roja, on desemboca la ruta directa d'Ilerda a aquesta gran artèria fluvial (Schulten F.H.A., fasc. V,

p. 49). F. Fita (Fita 1894, pp. 268-269) suggerí de localitzar-lo a Fraga i d'explicar els tres dofins de les monedes d'Otobescen, que segons aquest autor s'encunyaren a Otogesa, pels tres rius que envolten aquesta població, l'Ebre, el Segre i el Cinca. En fi, modernament, J. Coromines (Coromines 1965 a, pp. 22-23; id. 1965 b, p. 91) ha proposat una nova ubicació de l'Octogesa cesariana, la petita vall deshabitada d'Utxesa, en el baix Segre -a l'actual terme de Torres de Segre-, car aquest topònim seria conseqüència d'una evolució fonètica força normal d'aquell nom. No és descartable, doncs, que l'Etobesa de Ptolemeu fos en realitat una població ilergeta, de la vora esquerra de l'Ebre.

Ara bé, si és correcta la informació que ens proporciona Ptolemeu de les poleis edetanes, la comarca castellonenca dels Ports de Morella, que geogràficament és oberta al vessant de l'Ebre, no devia pertànyer als ilercaons, ja que, contràriament a allò que s'havia considerat, avui sabem que el Forcall, a la vall del Bergantes, afluent, per la dreta del Guadalop, no es pot identificar amb la ilercavona Bisgargis (Plin., N.H. III, 23; Ptol., II, 6, 63), sinó amb l'edetana Lessira, de què només ens parla aquell geògraf grec (II 64: 62), d'acord amb l'esmentat estudi que recentment G. Alföldy ha fet d'una inscripció conservada a Morella (Alföldy 1977). La possibilitat apuntada per aquest estudiós que el territori de la "Res Publica Leserensis" arribés fins al mar entre Dertosa i Saguntum (Alföldy 1977, pp. 20 i 21) és, però, escassament

probable, ja que difícilment els pobladors d'aquestes terres litorals del nord del País Valencià, travessades per la via Augusta, devien haver tingut el seu centre ciutadà en un indret tan llunyà i tan apartat, situat a l'altra vessant de la carena litoral.

Es potser encara més difícil establir el límit interior de la regio Ilergaonum, el qual, com veurem més endavant, devia constituir, a més, el del conventus de Tarraço amb el de Caesaraugusta (cap. IV, 2). Aquest territori devia comprendre el complicat sector muntanyós que l'Ebre ha de travessar abans d'arribar a Tortosa, fins a connectar amb el dels ilergetes, amb qui devien haver format un mateix poble. W. Othmer (Othmer 1911, p. 339), d'acord amb les localitzacions ja proposades per altres estudiosos per a algunes de les poleis ilercacones esmentades per Ptolemeu (II 6, 63), estenia el territori dels ilercacons, seguint l'Ebre amunt, pràcticament fins a la desembocadura del Segre i P. Bosch Gimpera (Bosch 1932, p. 379) proposava de situar llur límit sobre l'Ebre entre Faió i la desembocadura del Segre i llur divisòria amb els ilergetes a la serra de la Llena. En fi, en estudiar la "Geographia" de Claudi Ptolemeu, C. Müller (Müller 1883, p. 187) ja situava Bisgargis a Berrús -antic poble situat prop de la confluència de l'Ebre amb el Matarranya, avui negat per les aigües del pantà de Riba-roja (GEC vol. III art. "Berrús", i vol. XII art. "Riba-roja d'Ebre")-, al nord de la qual encara hi devia haver, d'acord amb

les graduacions de Ptolemeu, Theava, una altra de les poblacions ilercaones esmentades per aquest geògraf (II 6, 63).

Donada aquesta notable penetració Ebre amunt dels ilercaons, en què coincideixen els diferents estudiosos que han tractat del tema, i la segura localització d'una gran part del seu territori a la vora dreta d'aquesta gran artèria fluvial, podem pensar que el límit de la regio Ilergaonum probablement devia seguir la divisòria d'aigües entre la conca del Guadalop, al qual desguassa per la dreta el Bergantes o riu de Morella, que com hem vist ja no devia ésser ilercavó, i la del Matarranya. Això s'adiu, a més, amb l'opinió de G. Fatás (Fatás 1973, pp. 75-82), que és qui més ha estudiat la Sedetania, sobre el caràcter limítrofe d'aquest últim riu entre els ilercaons, a qui segons aquest autor devien pertànyer els indrets de Calaceit i Massalió, i els sedetans. La divisòria d'aigües entre el Matarranya i el Guadalop serà doncs el límit del nostre estudi a la vora dreta de l'Ebre.

Ara bé, la precisió d'aquest sector del límit de la regio Ilergaonum també està subjecta, com a les terres del País Valencià, a la localització no només de les diferents poblacions ilercaones esmentades per Ptolemeu (II 6, 63), sinó també a la de les edetanes -en aquest sector en realitat sedetanes, com ha fet veure G. Fatás (Fatás 1973)- de què ens parla aquest autor (II 6, 62), i en concret d'aquelles que es devien trobar al Baix Ara

gó, d'acord amb l'adscripció al conventus de Caesaraugusta de què ens dóna testimoni Plini (N.H. III 24), com és el cas dels Leonicensis, dels Ossicerdenses i dels Damnitani.

Es tracta d'una qüestió que en part ha vingut il·luminada per l'esmentada i recent localització de Lessira al Forcall. En el sector situat més a la vora de l'Ebre, tindria una particular importància la fixació de la ubicació de Leonica, no només coneguda per aquells autors sinó també pel Ravennatis, que l'esmenta en una via que des de Caesaraugusta es dirigia vers el sud, versemblantment per la vall del Guadalop. F. Fita (Fita 1894, p. 264) suggerí la possibilitat que estigués a l'actual Masalió, a la vall del Matarranya, població que pertany a la diòcesi de Saragossa. Aquesta localització, que posteriorment ha tornat a ésser plantejada, no ha estat, però, confirmada, per les prospeccions que modernament s'han fet a la zona, bé que hi ha notícies de la troballa de materials romans (Lostal 1980, pp. 186-187), ni compta amb la unanimitat dels estudiosos, ja que li han estat proposades altres ubicacions més cap a ponent: Alcañiz, al riu Guadalop; Castelserás, a la vall del mateix riu; Villahengo, també a la província de Terol; al sud de Daroca, sobre el riu Jiloca; ... (Müller 1883, p. 186; Roldán 1975, p. 246; García Bellido 1977, n. 104, p. 237; Beltrán-Sancho 1979, p. 316; ...).

En fi, donada la preeminència que Dertosa sembla que

devia exercir sobre el conjunt de les terres ilercavenes i el fet que fos l'única ciutat d'aquest poble que assolí la condició episcopal, bisbat que tenim testimoniats a partir del concili de Tarragona del 516 (Vives 1963, p. 38) i que apareix en una desena de concilis al llarg dels segles VI i VII (Vives 1963, p. 563), podem pensar que les terres de la regio Ilergaonum degueren constituir l'àmbit d'aquesta diòcesi i més encara si tenim present la llunyania de les seues veïnes: Tarraco, Ilerda, Caesaraugusta i Valentia. No podem descartar, però, que la regió de Morella, edetana segons el testimoni de Ptolemeu, ja hagués format part de la primitiva diòcesi de Dertosa, precisament per la gran distància que separava aquesta zona de Caesaraugusta i de Valentia. La vinculació que des dels temps medievals i fins a l'actualitat manté aquesta zona amb Tortosa i en particular amb el seu bisbat no fa sinó ajudar a aquesta possibilitat.

IV.- UNES DARRERES CONSIDERACIONS SOBRE EL TERRITORI ES
TUDIAT I ELS LÍMITS ADMINISTRATIUS ROMANS.
 =====

Abans de concloure les pàgines que hem dedicat a analitzar el sentit de la compartimentació político-administrativa que a l'època romana presentaven les terres de la Catalunya futura, hem de fer unes darreres i sucintes consideracions sobre el que hem exposat fins aquí i alhora en relació als límits del futur espai històric català.

D'entrada, hem de dir que la ratlla del Pirineu, que com a límit formal fou obra dels romans, en haver d'instaurar els gran àmbits administratius a les terres d'Ocident, no se'n presenta, durant l'Antiguitat, com una barrera ni com una divisòria pròpiament dita, i encara menys al sector oriental de la carena. A banda i banda de la serralada, hom troba unes clares continuïtats o afinitats ètniques i/o culturals, la basco-aquitana o ibero-aquitana, a l'oest, fins a la Garona, i la ibèrica, a l'est, fins a l'actual departament de l'Hérault, així com, a cavall dels dos vessants de la carena, un gran medi muntanyenc ocupat per una població fonamentalment d'economia ramadera i llengua bascoide. D'altra banda, hom constata ho només uns intercanvis humans i econòmics d'una gran amplitud al llarg de tota l'època romana, sinó també l'existència d'autèntics àmbits econòmics transpirinencs, coneguts particularment a través de la numismà-

tica: les monedes de Rhode, Iltirta i Iltircescen tingueren una gran importància com a models de les primeres encunyacions realitzades al Llenguadoc, mentre que el numerari ibèric que més circulà a la Narbonesa, després del de la seca de Nerocenc, fou el d'Empúries. En fi, per les llengües romàniques sabem que la llatinitat a la Catalunya romana era diferent de la de la resta d'Hispania, especialment pel que fa al lèxic llatí, que era més pròxim al de la llatinitat occitana. Les afinitats i les relacions existents entre les terres d'un costat i altre del Erineu devien ésser més importants d'allò que habitualment hom pensa per la sacralització que ulteriorment s'ha fet, àdhuc inconscientment, d'aquest límit romà, relacions i afinitats que permeten entendre la vocació de transpirineïtat que ja aflorà durant l'època visigoda.

Ara bé, a més d'aquesta permeabilitat de la ratlla del Pirineu, hi ha un altre aspecte que cal tenir present, la inclinació, l'orientació, que tenien les terres ultrapirinenques catalanes que, a l'època romana, no formaven part de la Tarraconensis. La vall d'Aran, malgrat la magnitud de la barrera orogràfica del Pirineu Central, ja manifesta la seva dimensió transpirinenca, de camí vers les Nogueres, però la seva orientació era clarament vers Aquitània. Contràriament, el Rosselló, a pesar del límit provincial, que sabem que tenia valor fiscal, se'ns manifesta culturalment i econòmicament més lligat a les terres sud-pirinenques, a Empúries, que no pas a Narbona i a la resta de la província.

La no-coincidència entre adscripció administrativa i orientació de la zona també la retrobem a les terres nord-occidentals de Catalunya que pertanyien al conventus de Caesaraugusta. Paradoxalment la fundació per Roma de les colònies de Celsa i sobretot de Caesaraugusta, com a eixos vertebradors de les terres de l'Ebre, degueren comportar l'afebliment de la importància d'Ilerda en aquesta regió i degueren reforçar la seva vinculació amb les terres de la resta de Catalunya. Ilerda se'ns manifesta, doncs, progressivament més orientada cap a la resta de terres de la Catalunya futura i cap a Tarraco que no pas vers les de la vall de l'Ebre, bé que en aquest cas la divisòria administrativa que la separava de la resta del Principat, la del conventus, no presenta, ni de bon tros, la importància institucional de la ratlla provincial del Pirineu.

La compartimentació político-administrativa que presentaven les terres de la Catalunya futura a l'època romana no es reflectia, doncs, en la vida real del país, ja que, a jutjar per les troballes monetàries, ni els intercanvis de Ruscino s'orientaven preferentment cap a Narbo i la Gallia meridional ni els d'Ilerda ho feien cap a la depressió de l'Ebre, sinó que, separades d'aquells i dels seus centres administratius per les Corberes i els Monegres, essencialment devien relacionar-se amb la resta de terres de la Catalunya futura, fonamentalment amb Emporiae i Tarraco, respectivament. Es tracta òbviament d'un fet que cal re-

tenir a l'hora d'analitzar les bases profundes de l'espai que ulteriorment esdevindrà Catalunya.

Efectivament, la formació històrica que a poc a poc anà sorgint entre el Cinca i les Corberes també abarcarà aquestes dues zones colaterals. Cal, però, en aquest punt, observar la diferent relació que els límits medievals de Catalunya amb Occitània i Aragó presentaven respecte als de l'època Romana.

Anorreada l'antiga ratlla provincial romana del Pirineu oriental, el límit septentrional de Catalunya i del català se situarà al vessant sud de les Corberes, a l'antic límit entre la regio Sordomum i la colònia de Narbo, el qual s'havia convertit a partir del s. VI en la divisòria entre les diòcesis d'Elna i de Narbona. Hi ha, doncs, en aquest sector, coincidència entre límits antics i límits medievals, entre límits civils i límits eclesiàstics i, en fi, entre límits administratius i límits lingüístics. Ultra ajudar al total esborrament de la divisòria del Pirineu, la breu i sòma dominació musulmana i la ràpida conquesta franca que la seguí a penes degueren modificar l'estructura territorial de la zona.

A les terres de ponent no trobem, però, aquesta coincidència entre límits antics i límits civils medievals, ni entre límits episcopals i límits lingüístics, ja que les escasses dades que posseïm de la ratlla occidental de l'àmbit d'Ilerda i de la del seu bisbat primitiu permeten saber que no sols no coincidia amb el confí medieval de Catalunya i Aragó sinó que fins i tot discorria més enllà de l'actual divisòria lingüística. La llar

ga neutralització del focus de romanització i del centre articulador de la conca del Cinca durant l'Antiguitat, Ilerda, sota domini sarraí durant més de quatre-cents anys, i la consegüent desvinculació de les terres pirinenques de la regió motivaren una redistribució de la zona i la subsegüent discordança entre els límits antics i els límits civils i lingüístics nascuts després de la conquesta cristiana. Només el límit eclesiàstic medieval de la diòcesi de Lleida sembla ésser hereu, o parcialment hereu, de l'antiga divisòria romano-visigoda de la regió.

En fi, només resta per assenyalar la gran importància que, en un país com Catalunya, tan profundament i tan primerencament penetrat per les formes territorials i socio-econòmiques romanes, han degut tenir les demarcacions i els límits romano-visigòtics en l'estructura territorial del país, sobretot a la Catalunya Vella, més d'allò que habitualment hom imagina. El cas del Rosselló ens ho il·lustra d'una manera palesa, ja que, com hem vist anteriorment, hom troba la base romana des de l'estructura de la propietat rural actual, en què encara es descobreixen clarament les traces de la centuriació que Roma hi féu, fins a la mateixa divisió civil i eclesiàstica amb Occitània, amb la font salada de Salses encara com a divisòria tradicional entre les diòcesis d'Elna i Narbona fins a la baixa Edat Mitjana.

LLIBRE PRIMER

=====

L'EVOLUCIÓ DEL PAÍS DES DELS ÚLTIMS TEMPS
DE LA REPUBLICA FINS A DIOCLECIÀ.

=====

I. DE LA CONQUESTA DEL PAÍS A L'INICI DE LA SEVA INTEGRACIÓ AL MÓN ROMÀ.

=====

En les pàgines de presentació d'aquest estudi, hem comentat que, bé que l'objecte principal de la recerca és l'anàlisi, a través de la documentació escrita, de la societat de les terres no-litorals de la Catalunya Tarragonesa, hem considerat convenient realitzar, prèviament, un resseguiment de l'evolució històrica del país, l'inici del qual hem jutjat necessari situar en els temps de la República, ja que no només és el període en què es produí la conquesta del país per Roma, sinó també aquell en què començà la seva plena integració dins el món romà, és a dir el complex fenomen que denominem romanització.

1.- ELS PRIMERS GRAN CANVIS.

En efecte, la documentació escrita i l'arqueologia mostren com un segle després del desembarcament dels Escipions a Empúries i de la subsegüent conquesta i pacificació del país per Roma, de fet conclosa a les terres no-pirinenques amb la campanya de Cató del -195, es produí, durant l'últim quart del s. -II i els primers anys del -I, un conjunt de profunds i amplis canvis, anteriors a la guerra Sertoriana, que constituïren els primers i de-

cidits passos en el procés de romanització del territori. Quatre fenòmens de naturalesa diversa palesen singularment això que comentem.

A) ELS FETS MILITARS

Diferents autors de l'Antiguitat, Livi, Juli Obsequens, Plutarc, Sèneca i Jeroni, comenten o fan referència a la penetració, el -104, dels cimbres a Hispania, d'on foren foragitats pels celtibers (Schulten F.H.A. fasc. IV, pp. 147-148). Bé que no s'especifica el punt concret per on creuaren el Pirineu, el fet que provinguessin de la Gallia meridional, on conjuntament amb els teutons, l'any anterior havien derrotat estrepitosament els romans a Arausio, permet suposar que ho feren per la part oriental de la serralada, a través de la Cerdanya segons A. Schulten (Schulten, F.H.A., fasc. IV, p. 147) i R. Étienne (Étienne 1955, p. 305). Aquesta incursió germànica, que hom ha considerat el motiu de l'estat de ruïna d'Illiberis de què parlen Mela (II 84) i Plini (N.H. III, 32) a començament de l'Imperi (R. Grau, GEC vol. VI, art. "Elna") i el possible motiu de la construcció de les muralles de la ciutat romana d'Emporiae (Sanmartí 1973, p. 14; id. 1978, p. 613) i de la fundació de Baetulo (Guitart 1976, pp. 240-241), degué, doncs, travessar el territori de l'actual Catalunya.

A partir d'aquest moment, i durant prop de quatre-cents anys, fins a la incursió franca del regnat de Gal-

lié, que també penetrà a la Península a través del Pirineu oriental, o durant més de cinc segles si prenem com a referència les invasions de començament del s. V, les futures terres catalanes, plenament incorporades a l'Estat Romà, restaren a recer d'incursions de pobles exteriors. Durant aquest llarguíssim període, les defenses de Roma protegiren eficaçment el país de les invasions exteriors, cosa que degué ajudar a la sedimentació del substrat, com hem vist encara en convulsió, per l'arribada de grups celtes, poc abans de produir-se el desembarcament dels romans a Empúries el -218.

Des d'aleshores, les futures terres catalanes només foren convulsionades per conflictes interns del món romà. Els fets militars que, en grau divers, agitaren el país, guerra Sertoriana, guerra civil entre Cèsar i Pompeu, revolta ceretana del -39, penetració de les bandes de Maternus durant el regnat de Còmode, resistència dels partidaris d'Albí contra Septimi Sever, avalots de la segona meitat del s. III, o foren, durant el s. -I, actes de descontentament de la població indígena contra Roma que aprofitaven i que es confonien amb els conflictes interns dels últims temps de la República i de la transició a l'Imperi, o foren, cada cop més, simples episodis de les grans lluites polítiques i socials intestines del món romà.

D'altra banda, molt aviat, ja des del mateix Bellum Sociale, hom troba individus originaris de les futures terres catalanes lluitant, ja no com a simples tropes mercenàries, a les conteses internes del món romà, tan fora

de Catalunya, al setge d'Asculum, el -89, com ho mostra el famós Bronze d'Ascoli (CIL I 709), de què parlarem de seguida, com al mateix país, a la batalla d'Ilerda, el -49, segons el relat que ens en fa Cèsar (Caes., B.C. I, 39 i 60), així com, des de l'època júlio-clàudia, col.laborant en la tasca de defensa de l'Imperi, a totes les fronteres, segons veurem més endavant (cap. XIII, 4). Des d'aquell moment, la gent del país començà a integrar-se d'una manera regular als exèrcits de Roma, primer només com a tropes auxiliars, i a participar en els conflictes generals del món romà.

La invasió cimbria de finals del s. -II i la ulterior guerra social constituïren doncs, a nivel militar, les fites d'un profund canvi en la situació del país, canvi que sens dubte ajudà molt a la romanització del territori i que en certa forma marca l'inici de la seva plena integració dins el món romà. Amb tot, la guerra Sertoriana, que comptà amb el recolzament de la població indígena del país, i la ulterior revolta ceretana, a les terres pirinenques, encara palesaren, sobretot en el segon cas, la capacitat de resistència armada dels antics pobles de la regió.

B) LA CONSTRUCCIÓ D'UNA XARXA VIÀRIA.

Un primer fenomen que podem constatar al territori de l'actual Catalunya durant la segona meitat del s. II, íntimament lligat a l'activitat de l'exèrcit, àdhuc durant

els temps de l'Imperi, com ho palesen singularment els stratores de les legions VII Gemina i X Gemina testimoniats a l'epigrafia de Tarraco (RIT 43 i 130), és la construcció, o consolidació, d'una ben organitzada xarxa de vies, cosa que ens és coneguda per les fonts literàries i pels primers mil·liaris trobats al país, uns dels més antics localitzats fora d'Itàlia.

El primer testimoni literari que poseïm de la gran ruta litoral que ulteriorment esdevindrà la via Augusta ens el proporciona, a la segona meitat del s. -II, Polibi, en referir-se a la ruta que havia seguit Anníbal en dirigir-se vers Itàlia. Diu aquest autor:

"Aquest lloc (el promontori del Pirineu) dista de les boques de les Columnes d'Hèrcules uns vuit mil estadis, car n'hi ha uns dos mil des de les Columnes fins a Cartago Nova, d'on partí Anníbal cap a Itàlia; dos mil sis-cents des d'aquesta ciutat fins a l'Ebre, i des d'aquest riu fins a Emporion mil sis-cents. Des de la ciutat d'Emporion fins a Narbona hi ha prop de sis-cents estadis i des d'aquí fins al pas del Roine uns mil sis-cents. Aquesta via ha estat curosament mesurada pels romans i marcada amb pedres mil·liàries a cada vuit estadis." (Hist. III, 39)

Obviament, aquest passatge de Polibi, que ha generat entre els estudiosos dubtes de naturalesa diversa, particularment pel fet de reflectir un esdeveniment ocorregut en els últims anys de la vida d'aquell autor o àdhuc després de la seva defunció, d'altra banda de data imprecisa, però que en qualsevol cas s'explicaria perfectament per

l'edició pòstuma que sembla que es féu de la totalitat de la seva obra, o per una interpolació, fa al·lusió, com ja van assenyalar P. M. Duval (Duval 1949, pp. 228-229) i R. Étienne (Étienne 1955, pp. 304-305), a l'amilliarament de la via Domitia realitzat pel mateix Cn. Domitius Ahenobarbus, el seu constructor, com ens ho testimonia un mil·liari trobat, fa alguns anys, a la zona de les Corberes, a Treilles (Aude), no gaire lluny de Salses: "CN DOMITIUS CN F/ AHENOBARBUS / IMPERATOR/ XX" (Campardou 1949). La pre-via Augusta, que des d'Itàlia i Narbo menava vers Tarraco i el sud peninsular, tot seguint la primitiva ruta Heraoclea, ja estava, doncs, plenament organitzada a les terres d'un costat i altre del Pirineu en els últims anys del s. -II, immediatament després de la conquesta del Llenguadoc per Cn. Domitius Ahenobarbus i de la subsegüent organització de la Narbonensis, com ha fet veure P. M. Duval en el mateix moment de fundar-se la colònia de Narbo, punt de referència de la distància indicada en aquell mil·liari (Duval 1949).

D'altra banda, a Catalunya es coneix un important conjunt de mil·liaris republicans, que representen un percentatge molt estimable del nombre total dels coneguts a les províncies, pertanyents a dos procònsols, Q. Fabius Q. f. Labeo i M. Sergius M. f., el govern dels quals a la Península ha estat situat pels estudiosos dins l'últim quart del s. -II, entre el -124 i el -110 (Schulten F.H.A. IV, p. 144; Broughton 1951-1952, pp. 543-544).

Coneixem dos mil·liaris de Quintius Fabius Labeo,

de Lleida (CIL II 4924) i l'altre de Torrent de Cinca al sud-oest de Fraga (CIL II 4925), aquest últim reaprofitat el 8-7 com a fita de la via Augusta (CIL II 4920). Les milles que s'hi consignen són, respectivament, XCII i XCIIII, bé que aquesta darrera s'ha de corregir, segons va indicar F. Fita en estudiar aquestes mil·liaris (Fita 1894, p. 268), per CXIIII, d'acord amb la distància existent entre aquells dos punts.

Aquests dos mil·liaris corresponen a la via que des de les terres litorals de Catalunya menava, per Ilerda, vers la vall de l'Ebre i l'interior de la Península. Les noranta-dues milles, és a dir cent trenta-sis quilòmetres, que consten a l'exemplar de Lleida i el significatiu fet de llegir-se el nom de "Via Augusta" als mil·liaris al·liniats de Tarragona a Tortosa i de Fraga a Bujaraloz, un dels quals fou gravat, segons acabem d'indicar, a la cara posterior d'un dels del procònsol Q. Fabius Labeo —cosa que òbviamment demostra la coincidència del traçat de la via en ambdós períodes històrics—, són dues circumstàncies que induïren F. Fita (Fita 1894, p. 268) a situar l'inici d'aquella via al pas del Llobregat per la gran ruta litoral que provenia de l'Empordà i a considerar que aquesta es devia bifurcar en dos ramals a la mansio d'Arragone, prop de Sabadell, o al mateix pont de Martorell, a la de Fines. Segons això, aquesta via republicana devia accedir al territori de l'antic país ilergeta a través de la Segarra, probablement després d'haver passat per l'indret on hi hagué la Sigarra de l'època impe-

rial, i devia creuar el Segre per Ilerda, el pont de la qual ja ens és esmentat pels autors antics a mitjan s. -I, en referir-se a la batalla entre Cèsar i els pompeians (Caes., B.C. I, 49; Luc., Pharsal, IV, 11 ss.). La construcció de la via potser fou el moment en què la comunitat d'Ilerda, llavors probablement una mena d'avancada de la romanització vers l'interior peninsular, pogué haver assolit la condició de colònia llatina, segons exposarem més endavant (cap. III, 1 i VII, 6).

De Mannius Sergius coneixem tres altres mil·liaris, un de Santa Eulàlia de Riuprimer (Molas-Ollich 1983), un altre de Tona, de la masia de can Vendrell (Junyent, AUSA 14, p. 151), i el tercer de Santa Eulàlia de Ronçana, del Vilar (CIL II 4956 = Junyent, AUSA 14, p. 151), amb les distàncies, respectivament, de I, VII i XXI milles. Amb aquests probablement també compaginava un altre de fragmentat localitzat a l'església de la casa pairal de Vila geliu, a Tona (Molas 1982, p. 68).

Aquests mil·liaris correponen, per les distàncies que s'hi consignen i per notícies de la documentació medieval, a una via, assenyalada per E. Junyent (Junyent, 1955, pp. 150-152) i recentment tornada a estudiar per M. D. Molas (Molas, 1982, pp. 66-69), que s'iniciava al cor de la plana de Vic, al país ausetà, i que duia al Vallès a través del Moianès, per Collsuspina i Caldes, tot evitant l'engorjat del Congost, ruta aquesta última més directa i planera i que ulteriorment serà utilitzada com a pas entre aquelles dues comarques, com ens ho palesa un

notable conjunt de mil·liaris del s. III trobats entre Aiguafreda i Centelles. Desconeixem, però, el punt final de la via, bé que lògicament també cal pensar en la gran ruta que travessava el Vallès vers Tarraco, la pre-via Augusta, o en alguna població de la costa laietana, Iluro segons M. D. Molas (Molas 1982, p. 68). Tanmateix, aquesta autora (Molas 1982, p. 68) ha fet notar que les vint-i-una milles del mil·liari de Santa Eulàlia de Ronçana són una distància massa curta si es compta des de Vic, per la qual cosa ha proposat, com a explicació més vàlida, que aquesta fita devia pertànyer a una via diferent de la de Collsuspina, iniciada a Iluro i amb un traçat comú amb aquella fins a aquest punt del Vallès.

Val a dir que la primerenca data de construcció d'aquesta via i el fet que tingués el seu punt inicial a la plana de Vic, qui sap si a la urbs dels ausetans de què parla Livi en descriure el setge que li imposà Cn. Corneli Scipio l'hivern del -218 (XXI, 61), són circumstàncies que suggereixen la importància de la zona, i per tant del poble ausetà, durant el segle -II, cosa que com veurem de seguida ens ve corroborada per la numismàtica. En descriure la batalla d'Ilerda, del -49, Cèsar esmenta, a més, els Ausetani entre les magnaes civitates de la regió (Caes., B.C. I, 60).

Les dades literàries i epigràfiques permeten saber, doncs, que a la Catalunya de finals del s. -II, ja existia una xarxa viària bàsica i perfectament organitzada, sens dubte primer amb una funció en bona part de caràcter mili

tar, i que la seva construcció devia haver tingut un particular impuls durant l'últim quart d'aquesta centúria, d'acord amb la cronologia dels mil·liaris esmentats. Hom hi troba les rutes que creuaven el país tot seguint els grans eixos de comunicació terrestre, la que des de la nova colònia de Narbo menava vers Tarraco i el sud peninsular i la que, tot bifurcant-se d'aquesta, ho feia des de la zona litoral vers Ilerda i l'interior de la Citerior; però també una de més secundària com és la que anava a la plana de Vic, ja no lligada a l'estructuració del gran espai peninsular, sinó a la del territori estriete de l'actual Catalunya. Quant a aquests dos punts de l'interior del país, cal recordar, a més, la importància, durant l'època republicana, de les seques d'Iltirda i d'Ausescen, que encunyaren moneda de plata, les dues úniques de la Catalunya interior que ho feren, i que foren caps de sengles grups de tallers monetaris: el primer cobria les terres nord-occidentals de Catalunya i una ampla zona de la vall mitjana de l'Ebre i el segon, les terres centrals del país i, a la costa, les situades entre l'antiga zona d'influència emporitana i la de Cese (Guadán 1969, pp. 187-192 i 196-198).

A finals del s. -II, el país ja apareix, doncs, com a pont d'accés a les terres peninsulars des de la Gallia meridional, acabada d'incorporar per Roma, i el Mediterrani; però, alhora, també amb una sòlida vertebració interna, amb uns ben organitzats lligams viaris entre la zona litoral i pre-litoral, amb Tarraco -d'una gran im-

portància des del primer moment de la presència romana al país-, Emporion -que a finals del s. -II millorà i amplià les instal·lacions portuàries (Nieto 1983, pp. 41-42)- i, al Rosselló, Illiberis i Ruscino -ja esmentades per Polibi el s. -II (XXXIV, 10) i per Livi en descriure l'expedició d'Anníbal (XXI, 24)-, i els grans focus de l'interior del territori, el país ausetà, al bell mig de la regió, i Ilerda, la comunitat indígena més desenvolupada i important de les terres interiors, com veurem de seguida.

C) L'INICI DE LA INCORPORACIÓ DE LA POBLACIÓ INDÍGENA ALS COSSOS CÍVICS I MILITARS DE ROMA.

En els anys finals del s. -II i primers del -I, cal subratllar un fet nou i extraordinàriament important, l'inici de la incorporació de la població autòctona del país a l'exèrcit i als cossos cívics romans, cosa que ens és coneguda per un únic però valuosíssim document epigràfic trobat a Roma a començament de segle, el Bronze d'Ascoli (CIL I 709). Es tracta d'un doble decret de Cn. Pompeius Strabo, imperator, pel qual es concedia, al -89, la ciutadania Romana i condecoracions militars als membres de la turma Sallvitana, un esquadró de trenta genets d'Hispania, per llur actuació en el setge d'Asculum, al Picè, durant el Bellum Sociale.

Els noms d'aquests trenta cavallers apareixen esmentats en el Bronze d'acord amb les seves comunitats d'ori

gen, una desena de llocs, els noms de les quals han permès deduir als estudiosos que s'han ocupat de la procedència d'aquests genets, M. Gómez Moreno (Gómez Moreno 1925, pp. 486-487 = id. 1949, pp. 246-247), G. Criniti (Criniti 1970, pp. 193-202), etc., que eren originaris de les terres interiors de Catalunya i de la vall mitjana de l'Ebre i que pertanyien als pobles dels ausetans, lacetans, ilergetes i vascons. Així, circumscrivint-nos a l'àrea estricta del territori de Catalunya, hi trobem un Bagarensis -Gómez Moreno creu que podria ésser la Bakasis lacetana de Ptolemeu-, tres Ilerdenses -tots ells amb gentilicis romans-, un Becensis -Gómez Moreno pensa que podria tractar-se de la Baecula ausetana de Ptolemeu-, dos Succonsenses -Succosa és una població ilergeta esmentada per Ptolemeu- i alguns altres genets de procedència catalana menys clara.

Bé que més endavant tractarem en més d'una ocasió d'aquest valuosíssim document italià, tant des d'una perspectiva jurídica (cap. III, 1) com militar (cap. XIII, 1), hem de subratllar ací el fet que es tracta del primer testimoni documentat de la concessió de la ciutadania Romana a hispans per mèrits de guerra -a part del cas individual i molt especial de Moericus, cap de les tropes mercenàries hispanes de Siracusa l'any -212 (Liv., XXV, 30 i 31 i XXVI, 21)-, i ensems de la primera menció segura de soldats hispans fora de la Península al servei de Roma i plenament integrats en l'estructura regular de l'exèrcit romà -a banda, naturalment, les tradicionals tropes mercenàries-.

Així, el Bronze d'Ascoli testimonia l'inici de l'acces de la població autòctona d'aquesta zona d'Hispania al dret de Ciutadania i a les files de l'exèrcit romà pròpiament dit, bé que per ara només en els cossos auxiliars, i indirectament permet constatar, a més, en parlarem de seguida, l'accés d'una comunitat indígena, Ilerda, al dret Llatí amb anterioritat a aquest moment. Començava, doncs, a superar-se una situació de simple dret de conquesta i netament colonial, amb una població indígena de condició exclusivament peregrina, a favor d'una estructuració basada en la integració de la gent del país, fonamentalment i en primer lloc de les seves élites dirigents, a través de la millora de l'estatus jurídic i de les perspectives socials i polítiques dels provincials. No serà, però, fins a Cèsar i August quan aquest procés començarà a generalitzar-se i a prendre embranzida.

D) L'EXPANSIÓ DE LA VIDA CIUTADANA.

En fi, un altre fenomen que es constata en aquests anys de finals del s. -II i inicials del -I és una decidida potenciació i expansió de la vida urbana i ciutadana. Als antics nuclis colonials grecs de l'Empordà i a la primerenca fundació romana de Tarraco, tan lligada als moments inicials de la conquesta del país pels Escipions, com ens ho recorda explícitament Plini (N.H. III, 21), ara se sumaran un conjunt de nuclis d'origen o marcat caràcter colonial i itàlic a la franja litoral i els primers fruits de l'evolució del poblament indígena cap a

les formes ciutadanes romanes.

En efecte, la investigació arqueològica ha permès d'establir que cap a l'any -100 degué tenir lloc la fundació dels oppida de Baetulo i Iluro, a la costa Laietana, i que en aquest mateix moment ja estava plenament organitzada la ciutat romana d'Emporiae. Apareixia, doncs, així, a la costa catalana, des de Tarraco fins al Pirinú, un rosari de comunitats urbanes d'origen o marcat caràcter colonial, a les quals encara se sumà més tard, a mitjan s. -I, una deductio de colons romans de Cèsar a Emporiae, i, ulteriorment, la fundació per August de la colònia de Barcino entre el Besòs i el Llobregat, probablement realitzada prop d'un primer nucli ubicat a la zona de Montjuïc, potser en part també colonial, ja plenament romanitzat a l'època republicana tardana o cesariana. Ací, però, no hem de parlar d'aquestes comunitats car ho farem més detalladament en pàgines ulteriors en tractar específicament de l'establiment de població itàlica al país (cap. II, 2).

Les comunitats ciutadanes fundades o constituïdes durant aquests anys ja no foren, però, exclusivament d'origen o marcat caràcter colonial i itàlic. Acabem de dir que el Bronze d'Ascoli (CIL I 709), de l'any -89, permet saber, d'una manera indirecta, que durant aquest període la ciutadania Llatina segurament ja degué ésser assolida al menys per una comunitat indígena del país, la d'Ilerda, car els tres genets d'aquesta ciutat que hi són enumerats ja duen, a diferència de la resta de membres de la turma

Sallvitana, gentilicis netament romans: Q. Otacilius Suisetarten f., Cn. Cornelius Nesille f. i P. Fabius Enasagin f. Aquesta població, que gaudia d'una destacada importància a l'època republicana, àdhuc des d'abans de la conquesta romana, com ho palesen les encunyacions i la projecció de la seva seca (Martín Valls 1967, pp. 50-51, 109, 143-145 i mapa XVI; Guadán 1969, pp. 161 i 187-190; Villaronga 1976; id. 1979, p. 309) i les dades arqueològiques que comencem a tenir (Junyent-Pèrez 1983, esp. p. 71), probablement degué ésser constituïda, més endavant en veurem el com i el perquè (cap. III, 1 i VII, 6), en colònia Llatina poc abans del -89, potser quan el procònsol Q. Fabius Labeo construí o pavimentà, durant l'últim quart del s. -II, l'esmentada via que des de la costa menava cap a la vall de l'Ebre.

Ignorem l'estatut jurídic de la resta de comunitats autòctones del país amb anterioritat a l'època cesariana, bé que lògicament hem de considerar-les majoritàriament peregrines. Només podem dir que, al "Bellum Civile", Cèsar fa al·lusió, en descriure la batalla d'Ilerda, a les civitates de la regió en un parell de passatges (Caes., B.C. I, 40 i 60) i que, en un d'ells, esmenta explícitament cinc magnae civitates de la zona que es passaren al seu bàndol: els "Oscenses et Calagurritani, qui erant cum Oscensibus contributi", els Tarraconenses, els Iacetani, els Ausetani i els Illurgavonenses (Caes., B.C. I, 60), és a dir, una comunitat marcadament romana i quatre de caràcter indígena. Bé que és difícil precisar l'exacta

naturalesa, ciutadana o tribal, en alguns d'aquests casos, sabem que aquestes civitates no eren simples unitats administratives buides de capacitat de decisió, ja que pogueren determinar donar suport a Cèsar, tot desvinculant-se de l'autoritat del pompejà Afrani, governador de la Citerior, i fins i tot tenim notícia, per aquest mateix pasatge, que una cohors Illurgavonensis, que formava part de l'exèrcit pompejà -com altres cohorts de la Hispania Citerior (Caes., B.C. I, 39)-, resolgué passar-se al bàndol contrari en conèixer la decisió presa per la seva comunitat "cognito civitatis consilio". Es tracta, doncs, d'unes entitats amb clara capacitat de determinació política, si més no en un moment de circumstàncies extraordinàries. D'altra banda, el mateix Cèsar (Caes., B.C. II, 21), en referir-se a l'assemblea de la Citerior que s'havia reunit a Tarraco quan passà per aquesta ciutat abans d'abandonar la Península, fa esment, de passada, als honores concedits a algunes civitates, versemblantment a algunes de les situades a l'àrea de les futures terres catalanes, on coneixem comunitats que ostenten l'epítet Iulius-a, qui sap si per l'ajut que anteriorment li havien donat durant la batalla d'Ilerda, segons comentarem més endavant (cap. III, 2).

En fi, les futures terres no-pirinenques catalanes, primerencament conquerides per Roma, a finals del s. -III, i promptament definitivament pacificades, de fet amb la campanya de Cató del -195, menys de vint-i-cinc anys després del desembarcament a Empúries, aviat restaren sota la directa irradiació de dos grans focus de romanització, Tarraco, obra dels Escipions, i posteriorment, al -118, Narbo, la primera colònia fundada a la Gallia, com l'anterior immediatament després de la conquesta del territori. Els fenòmens que hem comentat a les pàgines precedents palesen els profunds canvis ja experimentats al país a finals del s. -II i començament del -I, és a dir cent anys després de la seva incorporació per Roma, i alhora la ja clara orientació del territori cap a la plena integració dins el món romà.

Efectivament, malgrat la guerra Sertoriana i la tardana revolta ceretana, que tenen un clar contingut indigenista, particularment la segona, però que com hem dit abans no poden ésser deslligades dels conflictes generals que agitaven l'Estat Romà, la situació de les futures terres catalanes en aquell període ja no devia ésser la d'un país simplement sotmès, sinó la d'un territori que començava a inserir-se dins el gran món romà i que començava a integrar-s'hi socialment i jurídicament, com ens ho palesa singularment el Bronze d'Àicoli. Es tracta d'un estat de coses que, d'altra banda, no pot ésser oblidat en valorar la ulterior guerra Sertoriana, quan la població indígena del país féu costat a l'aventura bèl·lica d'un general i dissident polític romà; contesa que, si bé de-

gué sotragar profundament aquest món incipient, també vin gué a consolidar d'una manera decisiva i irreversible el procés ja iniciat de penetració de les formes romanes. En començar el nostre estudi, no podem pas deixar d'assenyalar aquests canvis que constitueixen els primers passos de la romanització del país.

2.- LA DIFERENT SITUACIÓ DE LA REGIÓ PIRINENCA.

A la Catalunya de l'època republicana, cal tenir present, però, un fet d'una gran importància: mentre que les terres no-pirinenques portaven molt de temps sota l'efectiva autoritat de Roma, de fet la sotmissió del país havia finalitzat amb la campanya de Cató del -195, la regió pirinenca, a recer d'una poderosa orografia, continuà servant una certa independència i en part escapant al control de les autoritats romanes fins al s. -I. L'aïllament geogràfic d'aquestes terres degué protegir els seus pobladors durant la campanya de Cató, de la qual, però, ja no pogueren escapar els bergistans, car tenim notícia per Livi (XXXIV, 21) de la presa de Bergium per aquell general i de l'esclavització d'una part dels seus habitants.

Algunes notícies disperses proporcionades per diversos autors de l'Antiguitat permeten entreveure la situació i l'evolució de la regió pirinenca en els últims temps de la República. Sabem per Plutarc (Sertori, 6) que el

mateix Sertori, en dirigir-se cap a la Hispania Citerior a finals de l'any -83, hagué de pagar als "bàrbars habitants" del Pirineu, lògicament identificats pels estudiosos amb els sordons o més probablement amb els ceretans, el tribut que aquests li exigien pel permís de pas (Schulten F.H.A. IV, pp. 160-161; id. 1949, p. 61; Étienne 1955, p. 306; Campmajó-Padró 1976, p. 202, ...). Diferents autors de l'Antiguitat recorden o al·ludeixen al fet, a què tornarem a fer referència més endavant, que el Pirineu constituí, alguns anys més tard, un refugi per als derrotats partidaris de Sertori (Caes., B.C. III, 19; Hier., Contra Vigilantium; Isid., Etym. IX, 2, 107; Schulten F.H.A. IV, pp. 244-245), com també ho fou Aquitània, on després aquests individus foren escollits com a caps durant la lluita contra Cèsar (Caes., Bell. Gall. III, 23, 5). Finalment, tenim notícia per alguns autors (Dio Cass., XLVIII, 41, 7-42; Vell. Patero. II, 78, 3), així com per les "Acta Triumphalia" i la numismàtica (Schulten F.H.A. V, pp. 177-178; Campo 1973, p. 64), de la campanya de l'any -39 realitzada pel procònsol d'Hispania Cn. Domici Calví (Groag., PIR² III, n° 139, pp. 42-44; Broughton 1951-1952, p. 560) contra els ceretans, que probablement havien aprofitat per revoltar-se el context favorable de la contesa civil de l'època, campanya per la qual obtingué el títol d'imperator i l'honor del triomf el -36. Aquests episodis bèl·lics suggereixen que la regió pirinenca degué conservar una certa independència i que degué escapar al control efectiu de Roma fins al període de la guerra Sertoriana, així com que els ce

retans conservaren llur força i vitalitat fins a les mateixes portes de l'Imperi.

D'altra banda, actualment ja comencem a disposar d'estudis arqueològics sobre aquest període per a la regió pirinenca, en concret per a la Cerdanya, realitzats fonamentalment per P. Campmajó i J. Padró. Aquests dos autors han pogut assenyalar, en un treball conjunt sobre els ceretans de la Cerdanya (Campmajó-Padró 1976, p. 195 ss.), que les influències mediterrànies no arribaren a aquesta comarca, per la qual cosa no hi tenim ni torn indígena ni ceràmica d'importació, ni es pot parlar en conseqüència de res que s'assembli al fenomen de la iberització, com també passa almenys al Berguedà. L'anomenada ceràmica ceretana, feta a mà i que no és altra cosa que la ceràmica del Bronze Final i de la Primera Edat de Ferro, amb unes formes i uns motius decoratius amb prou feines evolucionats, continuà essent la dominant a la Cerdanya durant la Segona Edat del Ferro, fins al final de la República -significativament a l'abric del pic de Bena, a Enveig, es va localitzar un denari romà del -105 barrejat amb aquesta ceràmica (Campmajó 1974 b, p. 118; Padró 1974 a, p. 112)-. Segons aquests estudiosos, no es pot parlar de romanització a la Cerdanya entre els segles -III i -I, bé que durant aquest període hi ha una certa relació comercial, però poc important, de la gent de la comarca, probablement com a pastors transhumants, amb les terres no-pirinenques; relació, de què parlarem més endavant, testimoniada per les primeres importacions de ceràmica a torn i per la troballa de monedes republicanes i

ibèriques. Així, J. Padró (Padró 1974 a, p. 112) ha pogut assenyalar com la romanització, molt important durant els segles -II i -I a Osona i el Solsonès, és pràcticament inexistent al Berguedà i a la Cerdanya, on són veritablement rares les troballes de l'època republicana.

Les escasses notícies dels autors antics i les dades de l'arqueologia palesen, doncs, una clara diferenciació de la situació político-militar de la regió pirinenca de l'època republicana respecte a les zones veïnes i alhora la seva no-participació en els fenòmens socio-econòmics i culturals que s'havien produït o que estaven tenint lloc a la resta del país: la precedent iberització i la incipient i creixent romanització. No obstant això, és un fet ben notable la tardana revolta ceretana de l'any -39, últim episodi de la conquesta, o potser millor de la pacificació, del territori de l'actual Catalunya per Roma, sorgida a quasi dos segles del desembarcament dels Escipions a Empúries i a les mateixes portes de l'Imperi.

P. Campmajó i J. Padró consideraren, al treball citat (Campmajó-Padró 1976, p. 202), que els ceretans, els quals darrera les muntanyes no havien estat molestats per la campanya de Cató, conservaren llur independència després de la conquesta romana del Llenguadoc i del Rosselló i que aquesta situació es devia mantenir fins a la guerra Civil, quan les forces de Cèsar van ocupar militarment els ports i van travessar la Cerdanya per anar a lluitar contra els pompeians a Ilerda el -49, moment en què versemblantment Cèsar es devia fer càrrec de la importància vital del con

trol del pas de la Cerdanya per a les comunicacions entre la Hispania i la Gallia, potser el motiu que l'induí a concedir als ceretans el dret Llatí -de què ens dóna testimoni Plini (N.H. III, 23)- i l'ús del seu nom, Iulius, per a ells -Plini anomena als Ceretani Iuliani (N.H. III, 23)- i per a llur ciutat -Ptolemeu esmenta com a polis ceretana Iulia Libica (II 6, 68)-. Segons aquests dos estudiosos, aquest primer intent de romanització pacífica va fracassar, per la dificultat amb què els ceretans, fins llavors lliures, devien suportar l'ocupació i les exaccions romanes: es sublevaren l'any -39 i fou necessària la intervenció del procònsol d'Hispania Cn. Domitius Calvinus per a sufocar la rebel·lió. Aquest moment marca, segons P. Campmajó i J. Padró (Campmajó-Padró 1976, p. 206), l'anexió definitiva de la Cerdanya a l'Imperi i l'inici del període de la seva romanització, la qual, però, bé que pacífica, degué ésser, durant l'Alt Imperi, quelcom de molt limitat i superficial i segons sembla resumible en tres aspectes bàsics i merament funcionals: l'establiment d'una capital, Llívia, la construcció d'una xarxa de vies de comunicació, la més important de les quals era la que anava de Ruscino a Ilerda pel coll de la Perxa, i l'aprofitament dels recursos naturals de la zona. Cal, però, matisar alguns aspectes de les valuoses consideracions d'aquests dos estudiosos.

En principi, és difícil pensar que Roma no hagués obtingut el control dels estratègics passos de la Cerdanya, zona natural de pas entre les terres de la depressió de l'Ebre i la Catalunya interior i les de la Gallia

meridional, fins a una època tan tardana com la de mitjan s. -I, i encara més si pensem que les terres del vegsant septentrional de la part oriental del Pirineu ja foren formalment incorporades a l'Estat Romà el -121 per Cn. Domitius Ahenobarbus.

Polibi (Hist. III, 35) i particularment Livi (XXI, 23) ja comenten que Anníbal -de qui P. Bosch Gimpera pensava que creuà el Pirineu amb el seu formidable exèrcit per la Cerdanya i el coll de la Perxa, a través de la ruta Segre-Tet (Bosch 1965)- deixà Hannó, amb deu mil sollats d'infanteria i mil de cavalleria, deçà del riu, a fi de mantenir-se amo dels colls que uneixen les Galliae a les Hispaniae. R. Étienne (Étienne 1955, p. 306) ha fet veure, a més, la gran importància militar i estratègica de la línia dels colls orientals del Pirineu durant la guerra Sertoriana, decisiva en la primera estada de Sertori a Hispania, ja que la pèrdua del seu control, que havia estat encomanat a Livius Salinator, obligà aquell general a abandonar la Península.

D'altra banda, un passatge del Bellum Civile (Caes., B.C. I, 37) ens permet saber que, a mitjan s. -I, Roma segurament ja tenia un control militar sobre els passos pirinencs que unien directament la Narbonensis amb la regió d'Ilerda: l'any -49, Cèsar, que es trobava a Narbo preparant la campanya contra els pompeians de la Penínsulla, envià a Hispania el seu legat C. Fabi amb tres legions i li manà ocupar ràpidament els congostos del Pirineu, que llavors estaven en mans dels destacaments del gover-

nador (de la Citerior) L. Afrani. Fabi, segons ho tenia ordenat, desallotjà la guarnició que hi havia al congost i a marxes forçades es dirigí vers l'exèrcit d'Afrani. Com que sabem que els pompeians havien triat la zona d'Ilerda per fer front a Cèsar (Caes., B.C. I, 38) i com que sabem que l'exèrcit de Fabi fou efectivament en aquesta zona on entrà en contacte amb l'enemic (Caes., B.C. I, 40), hom ha considerat que aquest legat devia haver seguit la ruta Tet-Segre, el camí directe entre Narbo i Ilerda, i que aquest mateix itinerari devia haver estat l'utilitzat, uns dies més tard, pel mateix Cèsar (Caes., B.C. I, 41). El control del pas de la Cerdanya devia ésser anterior, doncs, a l'arribada de Cèsar.

Sabem molt poca cosa de les mesures estrictament militars preses per Roma durant el període republicà per al control de la regió pirinenca i per a la protecció dels territoris ja pacificats i plenament incorporats a l'Estat Romà. Lògicament, cal, però, pensar en l'establiment d'uns emplaçaments militars de vigilància, particularment de les rutes principals i dels passos de muntanya.

M. Tarradell (Tarradell 1976 c) ha assenyalat el probable caràcter de fortí republicà d'un monument romà, "El castell del Vilar", de Tentellatge, al terme municipal de Navès, al Solsonès; lloc d'un gran valor estratègic per la seva situació sobre l'última important ruta transversal est-oest pre-pirinenca i per la seva posició davant la gran zona muntanyosa septentrional del país. D'altra banda, alguns dels topònims assenyalats per R. Me

néndez Pidal (Menéndez Pidal 1960) com a testimonis d'una suposada primerenca colonització sud-itàlica de la Hispània Citerior, a la qual al·ludirem més endavant (cap. II, 1), es troben també a les comarques de la Catalunya pirinenca. Ens referim, concretament, al d'Abella -nom idèntic al d'una ciutat i fortalesa de la Campania- i al de Benavent -al de Beneventum, capital del Samni-, topònims que apareixen de manera repetida en aquesta àrea i que, com veurem més endavant, són el nom de dos pobles estratègicament situats als passos de muntanya, coll de Boixols i collada de Comiols, que donen accés, des de la vall mitjana del Segre, a la Conca de Tremp, a la zona d'Isona, l'antiga Aeso. Es tracta d'una suggestiva analogia que, en el primer cas, es veu reforçada pel fet d' haver-se trobat materials romans a Abella de la Conca, de caràcter epigràfic (núms. 50 i 54) i arquitectònic (Pita 1962, pp. 317-318).

En fi, donat el gran valor estratègic de la Cerdanya, on conflueixen diferents rutes de secular utilització per a l'enllaç entre les terres d'un vessant i altre del Pirineu, també a l'època romana, com veurem de seguida, ho és descartable, a tall d'hipòtesi, que Iulia Libia o Iulia Libica, esmentada per Ptolemeu com a única població ceretana (II 6, 68) i plaça militar de màxima importància a l'època visigòtica (Hist. Wamb. X i XI), hagués estat originàriament una fundació de L. Livius Salinator, a qui, com hem dit, Sertori encomanà la vigilància dels colls de la part oriental de la serralada (Schulten F.H.A. fasc. IV, pp. 163-164; id. 1949, pp. 64-65); el nom del qual

potser hi subsistí, malgrat la derrota del bàndol sertorià, per la marginalitat i la poca importància de la població. Com féu veure A. Schulten (Schulten 1949, pp. 90-98), a Lusitania, Q. Caecilius Matellus, un dels generals que lluitaren contra Sertori, donà el seu nom a diferents places militars que fundà al llarg de les vies de la regió: Metellinum, Castra Caecilia, Vicus Caecilius i Caeciliana, indrets que ulteriorment esdevingueren nuclis de població. També durant aquesta contesa, el mateix Pompeius, que com hem dit abans erigí el -72 uns trofeus als cims dels Pirineus per commemorar la victòria assolida sobre els rebels, batejà amb el seu nom la fundació que realitzà al país dels vascons, Pompaelo, circumstància a què no deixà de fer al·lusió Estrabó en descriure la Península (III 4, 10).

Ara bé, la presència de l'autoritat romana a la regió pirinenca sembla tenir un moment decisiu en el període de la guerra Sertoriana, amb les campanyes i fundacions dels contendents, particularment de Pompeu.

Aquest general, en una carta al Senat datada a finals de l'any -75, recollida per Salusti (Sall., Hist. II 98, 5), escrivia "recepti Galliam, Pyrenaeum, Lacetaniam, Indicetes", tot referint-se a la reconquesta, el -77, del sud de la Narbonensis, que pels emissaris de Sertori havia entrat a la guerra contra Roma, i d'una part del territori de l'actual Catalunya, significativament les terres situades al peu del vessant sud del Pirineu, sens dubte per assegurar el control dels passos de la carena. Lògicament, el Pyrenaeum aquí esmentat ha d'i-

identificar-se amb la regió pirinenca catalana, cosa que fa d'aquest passatge la primera notícia explícita que posseïm de l'actuació dels exèrcits de Roma a la zona -cal recordar, però, el suposat pas d'Anníbal per la vall del Segre el -218, tot vençant l'oposició de la població del país (Bosch Gimpera 1965)-. Amb tot, sabem per diferents autors de l'Antiguitat (Schulten, F.H.A. fasc. IV, pp. 177-178) que, l'any -78, el governador de la Narbonesa, L. Manlius, ja havia travessat el Pirineu, pel coll de la Perxa i la vall del Segre segons A. Schulten (Schulten F.H.A. fasc. IV, p. 177; id. 1949, pp. 100-101), amb tres legions i mil cinc-cents genets, és a dir amb uns vint mil homes, per ajudar el governador de la Citerior en la lluita contra els sertorians, però que fou derrotat a Ilerda per Hirtuleius i que hagué de tornar a creuar la carena, aquest cop vers el país dels aquitans, encara no sotmesos per Roma i aliats de Sertori, segons R. Étienne versemblantment pel Somport (Étienne 1955, p. 306).

Més important, però, que la campanya militar de Pompeu, ho degueren ésser les seves fundacions de nuclis urbans a les zones d'accés a la regió pirinenca, elements d'implantació de les formes socio-econòmiques pròpies de Roma en aquestes terres marginals i factor de control i fixació dels pobladors autòctons de la regió. Es tracta d'una pràctica ben coneguda a Hispania des de la primera meitat del s. -II i que per a aquesta regió i comarques pròximes sembla que té el seu inici, precisament, en el període de la guerra Sertoriana.

Pels autors antics tenim notícia de dues fundacions de Pompeu a les terres pròximes al Pirineu, Pompaelo (Strab., III 4, 10), l'actual Pamplona, i Lugdunum Convenarum (Hier., Contra Vigilantium i Isid., Etym. IX, 2, 107-108), l'actual Sant Bertran de Comenges, a l'alta vall de la Garona. Pompaelo (Schulten, RE XLII, col. 1994; id. 1949, pp. 137 i 157-158), la principal ciutat dels vascons, com fa notar Estrabó, fou fundada per Pompeu probablement l'hivern del 75-74 i en rebé el nom, circumstància que com hem vist no deixa de recordar aquell geògraf grec. Poc temps després, una vegada mort Sertori i dominada Hispània, Pompeu fundà Lugdunum Convenarum (Cramer, RE XIII, col. 1723; Lizop 1931, pp. 5-19; Schulten F.H.A. fasc. IV, pp. 244-245; id. 1949, p. 175) amb els sertorians que havien fugit al Pirineu -Vettones, Arrebaci i Celtiberi, segons Jeroni, o Vascones, segons Isidor de Sevilla-, els quals, havent-li enviat legats per aconseguir la pau -circumstància a què es fa al·lusió en un passatge del Bellum Civile (Caes., B.C. III, 19)-, foren baixats del Pirineu per aquell general i agrupats en aquella ciutat.

Les fonts literàries no esmenten fundacions de nuclis urbans per Pompeu a la zona de l'actual Catalunya. Amb tot, J. M. Nolla (Nolla 1978, p. 49), en el més recent i ampli estudi sobre Gerunda, considera, a partir de la cronologia de la construcció de la muralla, d'entre el -80 i el -70, que aquesta ciutat fou fundada durant el període de la guerra Sertoriana: una fundació de Pompeu

que devia tenir per finalitat la protecció de la ruta terrestre que conduïa a Itàlia i la vigilància de la població autòctona de la regió que havia donat suport a la causa de Sertori, segons es desprèn de la citada carta al Senat (Sall., Hist. II 98, 5). Hi ha, a més, la ja esmentada possible fundació de Iulia Libia, a la Cerdanya, per L. Livius Salinator a començament de la guerra Sertoriana.

Deixant a part les possibles conseqüències jurídiques i tributàries que hom ha pensat que pogué haver tingut per als ceretans el suposat i ràpid pas de Cèsar pel seu territori l'any -49, en dirigir-se de Narbo cap a Ilerda, cal pensar, d'acord amb els testimonis que acabem d'exposar, que l'aïllament i la relativa independència de la regió s'havien erosionat ràpidament i sensiblement des del període de la guerra Sertoriana, per la qual cosa no es pot pensar que la Cerdanya, i en general l'alta conca del Segre, hagués restat independent fins a la Guerra Civil de mitjan s. -I.

Paral·lelament, existien, a més, unes primerenques relacions entre les terres del Pirineu Oriental i els territoris circumdants, ja plenament integrats a l'Estat Romà. P. Campmajó i J. Padró (Campmajó-Padró 1976, p. 201) ja han assenyalat, al treball citat, la naturalesa d'aquest fenomen:

"No dubtem que, tant les troballes d'importacions ceràmiques, com les numismàtiques i d'altres tipus d'objectes exòtics, augmentaran amb l'increment de la recerca arqueològica. Ara bé,

el que ja sembla que podem veure força clar és el panorama de les relacions exteriors dels ceretans durant l'etapa de la Pre-romanització, entre finals del segle III i la segona meitat del segle I abans de la Nostra Era. Aquestes relacions, exclusivament comercials, i de relatiu poc volum, s'adreçaven sobretot cap a Empúries i, en general, cap a les demés comarques catalanes, com ho proven la majoria de manufactures importades, essent en canvi molt més problemàtiques les relacions septentrionals dels ceretans, relacions que la sola Arqueologia, fins ara, no arriba a detectar, però que ens documenta indirectament la Numismàtica. En definitiva, durant aquesta etapa, els ceretans no van fer més que continuar els seus contactes, probablement també com a pastors transhumants, sobretot amb les gentes i països meridionals, tal i com ja venien fent des dels darrers temps pre-històrics, cosa que hem vist que ha quedat ben provada com a mínim des del Bronze final i la 1ª Edat del Ferro. Cal insistir, però, en la relativa poca importància d'aquestes relacions, que només van arribar a incidir en petit percentatge dins la cultura material dels ceretans dels segles III a I a. N.E.. Aquestes dades arqueològiques venen a confirmar el que ja podiem sospitar per les fonts escrites: el relatiu aïllament i marginació en què va restar la Cerdanya durant prop de dos segles, mentre els pobles d'Hispania, primer, i de la Gal·lia, després, eren romanitzats."

D'altra banda, l'important comerç dels pernils ceretans, de què parlarem més endavant (cap. V bis, 4), sembla que ja devia existir durant aquest període, car es considera que Artemidor o Posidoni, que visitaren la Península cap al -100 o poc després, degueren ésser la font de la qual Estrabó (III 4, 11) recollí la notícia

que els Kerretanoi feien uns excel·lents perfils, comparables als cantàbrics, que els proporcionaven ingressos no pas petits (Schulten F.H.A. fasc. VI, p. 246).

Ara bé, una anàlisi de les troballes monetàries realitzades a la regió pirinenca catalana i al Llenguadoc, així com de les primeres encunyacions d'aquesta segona zona, ens permeten fer algunes majors precisions de la situació del Pirineu durant els últims temps de la República.

P. Campmajó i J. Padró (Campmajó-Padró 1976, p. 201) enumeren, a més de les d'època imperial, un notable nombre de monedes republicanes i ibèriques localitzades a la Cerdanya: un denari romà republicà del -105, localitzat al pic de Bena (comuna d'Enveig); un as llatí d'Empúries i un as gal narbonès del cabdill Bitovios, ambdós de procedència exacta desconeguda; dos asos ibèrics, aparentment anepígrafs pel seu estat de conservació, procedents del cementiri d'Àger (terme de Vilallobent) i dos semis també ibèrics trobats al cementiri de Palau de Cerdanya, el segon dels quals presenta una llegenda dubtosa en lletres ibèriques; finalment, una moneda del Pirineu Occidental de la seca d'Arsaos, localitzada a Llívia, i una moneda romana, de Juli Cèsar, de la mateixa procedència. A més d'aquestes monedes de la Cerdanya, a les quals encara cal afegir una de bronze de Cèsar trobada entre Dorres i les Escaldes (Deloor 1977, p. 25), també s'ha localitzat numerari ibèric a l'Alt Urgell, a la Seu, un as ibèric de Tanúsia (Mateu Llopis 1975, p. 261), i a Andorra, a Sant Julià, un conjunt, segurament d'època d'August, consti-

tuit per vuit asos ibèrics de Bolsan, un as de Beligom, un semis de Celsa, cinc asos ibèrics trençats o malmesos, un denari consular i un denari d'August de Tarragona (Mateu Llopis 1947-1948, p. 74). Les terres de l'alta conca del Segre estaven doncs obertes a la circulació durant el s. -I.

Contràriament, n'hem parlat anteriorment al prefaci, en referir-nos a la ruta transpirinenca de la Vall d'Aran, les monedes trobades al Pallars Sobirà, a la conca del Flamicell i a les terres altes de la Ribagorça pertanyen a l'època imperial, ja que la més antiga que s'hi ha trobat és un bronze d'August de la seca de Tarraco (Mateu Llopis 1952, p. 244). Tot i que aquesta primera moneda fou localitzada en un indret molt endinsat de la regió, car fou trobada pel rector de Lladrós, a la vall de Cardós, és manifesta la manca de numerari republicà i ibèric en aquestes terres pirinenques, cosa que reflecteix l'acusada marginalitat, i àdhuc l'aïllament, de la zona durant els temps de la República. Hi ha, doncs, en aquest sentit, una clara diferència entre les terres del Pirineu Occidental català i les de la conca alta del Segre.

D'altra banda, en part també n'hem parlat abans, avui coneixem, dins el capítol de la difusió més enllà del Pirineu del numerari de les seques ibèriques peninsulars i en particular de les de Catalunya (Grau 1960; Martín Valls 1967, pp. 30, 42, 49-50, 52 i 72 i mapes IV, V, XI, XV, XVI, XVII i XXIII), la projecció que hi tingueren, a més del numerari d'Empúries i de Cese, els ta-

llers d'Iltirta i d'Iltircescen, bé que no pas a la zona litoral, que com hem vist en tractar de Ruscino era de domini monetari emporità.

En efecte, P. Campmajó (Campmajó 1974 a, p. 90) ja va assenyalar, fa alguns anys, l'abundància relativa de monedes ibèriques del tipus genet, la major part provinents d'Ilerda o d'Osca, als jaciments del pre-Pirineu de l'Aude i de l'Arièja i com el percentatge que aquest numerari hi assoleix difereix força ~~al~~ dels jaciments del Llenguadoc mediterrani i del corredor Aude-Garona, fins a fer difícil d'admetre que hagin estat introduïdes per aquesta ruta. D'acord amb això, suggerí la possibilitat de contactes directes, durant aquest període, entre els habitants pre-pirinencs d'aquesta zona i les regions d'emissió de les monedes, contactes només imaginables, segons aquest autor, a través del Capcir i la Cerdanya.

La relació entre les terres interiors de Catalunya i el Llenguadoc Occidental ens ve clarament apuntada i confirmada per un altre fet numismàtic. L. Villaronga (Villaronga 1976; id. 1979, p. 309), ja ho hem dit abans, ha fet veure les imitacions que, durant la primera meitat del s. -I, es feren de les monedes de Nerocenc, Iltirta i Iltircescen al Llenguadoc Occidental, a les zones de Carcasona i de Tolosa, en sentir-se la necessitat de comptar amb numerari de bronze. Considera aquest autor que la relació entre aquestes dues seques de la Catalunya interior i el Llenguadoc Occidental, àrea que a diferència de les terres compreses entre Narbona i el Roine no encunyà

models monetaris propis, només es podia efectuar a través de la Cerdanya, a la qual s'arribava per la vall del Segre i la del Llobregat, i des d'on s'assolia aquelles dues zones per la de l'Arieja i la de l'Aude, ja que el pas per la Vall d'Aran o Andorra era molt difícil pel tancament dels colls durant bona part de l'any a causa de la neu.

Els dos fenòmens que acabem d'esmentar testimonien, òbviament, una autèntica relació comercial entre la Catalunya interior i el Llenguadoc Occidental durant els últims temps de la República, a través de la conca alta del Segre, és a dir del territori ceretà. Desconeixem, però, l'objecte d'aquesta activitat, sols documentada per la numismàtica. Ara bé, cal tenir present, al menys com a possible agent d'aquest trafic, la importància de la ramaderia transhumant que P. Campmajó i J. Padró (Campmajó-Padró 1976) constaten, a través de la recerca arqueològica, des del Bronze Mitjà i al llarg de l'Antiguitat, entre els pobladors de la Cerdanya, una part dels quals devia hivernar fora de la comarca. Es tracta, com hem comentat en parlar de la regió pirinenca al prefaci, d'una activitat amb la qual està relacionat un vell mot del lèxic pastoral del Pirineu Oriental, "Gallorsa", que, segons J. Coromines (Coromines 1970 a; id. 1977 a, pp. 53-61), és d'origen ibero-basc, cosa que no fa sinó reforçar l'antiguitat d'aquesta pràctica a la regió. Quant a la naturalesa d'aquests intercanvis, tampoc cal no obli-

dar l'important tràfic de bèsties de peu rodó, de mules, que històricament hi ha hagut, a través dels difícils colls del Pallars, la Ribagorça i el Sobrarb, des de les terres occidentals i meridionals de França, particularment del Poitou, on eren comprats aquells animals, cap a Catalunya i Aragó, activitat recentment estudiada per N. Sales per els segles XVIII i XIX (Sales 1983) i que ens mostra la importància que, al costat de la transhumància, ha tingut el comerç equí a la regió.

Així, d'acord amb la numismàtica, les terres de la conca alta del Segre no apareixen, durant els últims temps de la República, aïllades de l'exterior, sinó àdhuc travessades per camins que posaven en relació comercial els vessants occità i català del Pirineu; rutes possiblement cobertes pels mateixos ceretans, com hem dit segons sembla en part transhumants, o explotades per ells, pel cobrament de drets de pas, com sabem que feren fins amb Sertori. En canvi, el Pallars Sobirà i les terres altes de la Ribagorça apareixen, durant aquest mateix període, més tancades a l'exterior. Aquestes circumstàncies ens porten, doncs, a fer unes darreres reflexions sobre la mal coneguda revolta dels ceretans del -39.

D'entrada hem de dir que és difícil d'imaginar que els ceretans de la Cerdanya protagonitzessin, tots sols, una revolta independentista contra Roma en un moment tan tardà. La situació geogràfica de la comarca, a la gran ruta de pas Tet-Segre, la situació militar d'aquesta zona del Pirineu des del període de la guerra Sertoriana i les

relacions comercials amb les comarques veïnes, ja plenament integrades a l'Estat Romà, són factors que no ho suggereixen.

Donada aquesta circumstància i la convulsió que simultàniament agitava el món Romà, sembla més versemblant pensar que en la revolta ceretana, com en la precedent guerra Sertoriana, subjagué un factor de descontentament indígena contra Roma, però alhora una connexió, per nosaltres desconeguda, amb la gran contesa civil de l'època.

Ara bé, com que les informacions que Estrabó (III 4, 11) i Plini (N.H. III, 22) donen dels ceretans permeten deduir, com ja s'ha comentat anteriorment, que devien estendre's més cap a l'oest de la conca del Segre i com que aquesta zona ponentina ens apareix més aïllada de l'exterior que la Cerdanya, és probable que el foc de la revolta sobretot hagués estat entre els ceretans occidentals. A banda la coneguda importància assolida per la seca d'Osca des del període de la guerra Sertoriana, el fet que Cn. Domitius Calvinus hi encunyés denaris amb motiu de la revolta ceretana (Campo 1973, p. 64) potser no és aliè a una sublevació particularment viva al Pirineu Central, la zona on segurament es devien haver refugiat els derrotats partidaris de Sertori, a què hem fet al·lusió anteriorment.

D'altra banda, donats els honors i les riqueses que Cn. Domitius Calvinus, que també fou nomenat patronus d'Emporiae (Sanmartí 1973; Alföldy 1977-1978; Pena-Ripoll-Sanmartí 1978, pp. 64-65), aconseguí gràcies a aque

lla sublevació, és possible que aquesta revolta hagués estat magnificada per al seu benefici personal. El mateix Dió Cassi (48, 41, 7-42) diu que, després d'uns primers èxits i revessos, reduí els ceretans sense dificultat.

En fi, si com hem dit abans la revolta sufocada per Cn. Domici Calví reflecteix la vitalitat i la no-extingida insubmissió dels ceretans encara a les portes de l'Imperi, cal pensar que també degué constituir la darrera reacció d'aquest poble davant una creixent presència i autoritat de Roma a la regió pirinenca, com hem vist particularment accentuada des del període de la guerra Sertoriana. Els anys centrals del s. -I, els que van des d'aquesta guerra fins a l'inici de l'Imperi, degueren veure, doncs, un profund canvi en la situació d'aquestes terres del Pirineu.

Cal, però, no oblidar, en cap moment, la diferent situació de la Cerdanya, i en general de les terres de la conca alta del Segre, de les terres situades més a ponent, i en particular de les del Pallars. Es tracta, d'una diferenciació que trobem reflectida, gràcies als estudis toponímics de J. Coromines, en la desigual implantació a la regió dels noms d'origen romà en -anum, -anam i semblants, ben presents a la Cerdanya i a l'Alt Urgell -àdhuc n'hi ha un a la mateixa Andorra-, però escassíssims al Pallars -fins no n'hi ha cap al Sobirà- (Coromines 1965 a, pp. 26-28 i 219-241); i d'altra banda en la molt més llarga subsistència de l'antiga llengua pirinenca al Pallars Sobirà, així com a la vall de Cab-

della i la de Boí i a l'alta Vall d'Aran, quan aquesta parla indígena ja havia desaparegut de la resta del Pirineu català i de les terres aragoneses veïnes (Coromines 1965 c).

II.- L'ESTABLIMENT DE POBLACIÓ ITALICA DURANT EL PERÍODE
DE REPUBLICÀ I CESARO-AUGUSTIÀ.

=====

La península Ibèrica, primera experiència colonial propiament extra-itàlica de Roma, experimentà, des d'època primerenca, un ampli assentament de població itàlica, atreta per la gran riquesa minera i les possibilitats agrícoles del territori. Aquesta arribada de població itàlica a Hispania, encara que també testimonia da durant l'Alt Imperi, lògicament tingué una especial importància quantitativa i qualitativa durant la República i el període cesaro-augustià, època en què actuà com un agent molt important de la romanització del país.

Estudis realitzats des de diferents camps de la lingüística han portat a considerar l'existència d'una primerenca colonització sud-itàlica a Hispania. Ací, però, no hem de valorar, òbviamment, els fenòmens ni els grups consonàntics que foren repetidament assenyalats per R. Menéndez Pidal com a suposats testimonis de la llatinització de la Tarraconensis, i especialment de la regió de l'Ebre, per colons de procedència sud-itàlica (Menéndez Pidal 1968, pp. 460-461). Una procedència geogràfica sobre la qual han insistit, novament, des del camp de l'etimologia i de la toponímia, V. Bertoldi (Bertoldi 1952) i el propi R. Menéndez Pidal (Me

nández Pidal 1960), segons comentarem de seguida.

Als primers establiments d'itàlics, se sumà, durant el s. -I, un gran corrent migratori cap a Hispania, quan estava arruïnada el Mediterrani oriental per les guerres i coincidint amb les lluites civils que agitaren l'Estat Romà els últims temps de la República. A. García y Bellido (García Bellido 1951, pp. 490-491) ha assenyalat la gran importància d'un passatge del Be llum Civile (Caes., B.C. I, 51) per al coneixement d'aquestes migracions que es dirigiren cap a la Península durant aquests anys: mentre Cèsar es trobava, l'any -49, a Ilerda, lluitant contra els pompeians, rebé un comboi d'auxili custodiat per arquers rutens i genets gals, als quals s'havia unit -sens dubte per la seguretat que aquells proporcionaven- una columna d'emigrants que es dirigien cap a Hispania, formada per uns sis mil homes de totes les condicions, acompanyats dels seus esclaus i fills, entre els quals es trobaven joves de bones famílies, fills de senadors i membres de l'orde equestre. Un contingent humà que, pel cap baix, A. García y Bellido xifrà en unes vint mil persones. Bé que es desconeix el lloc vers on es dirigia aquest col·lectiu humà -posteriorment A. García y Bellido suggerí que potser ho feia cap a la nova colònia de Celsa (García Bellido 1959 a, p. 473)-, aquest episodi és un testimoni molt clar del fenomen que aquí comentem i de la importància demogràfica que pogué haver tingut en algun indret i moment concret.

Posteriorment, durant el regnat d'August, tingué lloc una nova i important etapa del fenomen que començem amb l'establiment dels veterans de les guerres càntabres. Algunes colònies d'Hispania deuen el seu origen, com és ben sabut, a aquesta circumstància (García Bellido 1959 a, p. 474 ss.).

En fi, la documentació epigràfica ha proporcionat nombrosos testimonis, recollits per diversos estudiosos, de l'establiment de població forana a la Península durant l'Alt Imperi (Albertini 1914; Balil 1954; García Bellido 1959 b). Es tracta d'uns individus, en bona part lligats a la vida militar, que ja provéneren de totes les zones de l'Imperi -Gal·lies, regions del Rin i Danuvi, Grècia i l'Orient grec i Africa-, bé que el col·lectiu més nombrós continua essent el que té per origen Itàlia i Roma (García Bellido 1959 b, pp. 122-128). Aquests individus itàlics apareixen bàsicament concentrats a la regió de Legio i a Tarraco, la ciutat més cosmopolita de la Hispania romana i el lloc on probablement degué residir més població d'aquesta procedència (García Bellido 1959 b, pp. 124-126).

Cal, doncs, intentar d'establir la incidència d'aquest fenomen al territori concret de l'actual Catalunya.

1.- LES DADES DE LA LINGÜÍSTICA.

Acabem de fer esment de la suposada existència d'una primerenca colonització sud-itàlica de la Península. Alguns dels elements adduïts, des de diferents camps de la lingüística, com a testimonis d'aquest fenomen es troben en el territori de l'actual Catalunya.

V. Bertoldi (Bertoldi 1952) remarcà, tot donant suport a aquesta hipòtesi inicialment formulada per R. Menéndez Pidal, l'origen sud-itàlic del nom del vent català, estudiat per A. Griera (A. Griera 1914, p. 79), "butorn", dirivat del del vent Voltumnus d'aquella regió, i el nom del colon Palfurius, de la Palfuriana documentada pels itineraria romana a la vora de Tarraco i de la qual tractarem més endavant (cap. II, 3), que, per la seva terminació en -urius, abundant a la tradició etrusca de la Campania, s'insereix fàcilment a la nombrosa sèrie de noms de persona que contenen aquest sufix documentats a les inscripcions d'aquesta regió de la Itàlia meridional, com Baburius, Efurius, Masurius, Pisurius, Titurius, Velurius, etc.

D'altra banda, entre els topònims hispans idèntics a d'altres sud-itàlics assenyalats per R. Menéndez Pidal (Menéndez Pidal 1960, pp. LIX-LX) com un testimoni més d'aquesta colonització -fenomen que aquest autor compara als topònims espanyols portats a Amèrica amb la colonització d'aquelles terres-, hi ha els noms de:

Lavern -Alt Penedès-, de Lavernium a la Campania i de Lavernae pagus dels pelignes, poble del Samni; Abella -topònim àmpliament documentat a les comarques de l'interior de Catalunya-, de la fortalesa i ciutat del mateix nom de la Campania; Benavent -Segrià, Pallars Jussà i Ribagorça-, de la ciutat de Beneventum, capital del Samni; etc. Es tracta d'unes curioses i interessants analogies que, òbviament, haurien de contar amb la pertinent comprovació arqueològica, bé que val a dir que, en alguns d'aquests llocs, s'han trobat notables restes romanes, com és el cas d'Abella de la Conca, al Pallars Jussà -amb materials epigràfics (núms. 50 i 54) i arquitectònics (Pita 1962, pp. 317-318)-, i del Pla d'Abella, al terme municipal de Navès, al Solsonès -amb un taller de terra sigilata (Serra Vilaró 1925)-.

Sembla clara, doncs, la presència d'elements sud-itàlics al territori de l'actual Catalunya durant l'època romana. L'escassetesa i la naturalesa d'aquests testimonis aconsellen, però, d'ésser particularment cauts a l'hora d'extreure'n conclusions i d'utilitzar amb molta cautela i d'una manera restrictiva el terme colnització.

Deixant a part aquesta suposada primera colonització sud-itàlica de la Tarraconensis, la lingüística ens aporta altres elements de reflexió pel que fa al tema que ens ocupa.

En efecte, sabem per les llengües romàniques que

el llatí vulgar de la Catalunya romana, dintre d'uns límits geogràficament imprecisos, degué ésser diferent a la llatinitat de la resta d'Hispania, i especialment en l'aspecte lexical. Aquell no degué presentar el caràcter arcaïtzant o conservador propi de l'anomenat llatí hispànic, sinó que, molt accessible als neologismes que irradiava Roma, en degué tenir un de més modern i ensems popular, essent més pròxim al lèxic de la llatinitat occitana. Molt recentment J. Bastardas (Bastardas 1979, p. 261) i M. Sanchis Guarner (Sanchis 1980, p. 14) han assenyalat, a partir d'aquest conegut fenomen, com probablement la colonització i la romanització de la costa catalana no es degueren realitzar d'una sola vegada, sinó que s'ha de pensar millor en una colonització progressiva i no interrompuda: els colons més recents devien introduir una sèrie d'innovacions lèxiques que es devien propagar ràpidament entre els antics colons i els indígenes. Fins i tot el primer d'aquests estudiosos suggereix la possibilitat d'una recolonització especialment intensa en un moment determinat.

D'altra banda, la toponímia ens permet de conèixer a Catalunya un elevat nombre de noms de lloc actuals o d'època medieval denominats a partir d'una propietat rural de l'Antiguitat. Es tracta dels nombrosos topònims constituïts a partir d'un nom personal acompanyat del sufix possessiu -anum, -anam, -anicas, -acum i semblants, noms que avui sabem que només van formar-se a l'època romana i poquíssim a començament de la visigò-

tica. J. Coromines (Coromines 1965 a, p. 26) no ha vacil·lat, doncs, a considerar aquests noms com un excel·lent recurs per conèixer la intensitat geogràfica de la colonització romana i A. Badia i Margarit (Badia 1981, pp. 72-78), tot seguint aquest estudiós, a utilitzar-los en el seu estudi sobre els orígens de la llengua catalana, com un dels elements més fidels a l'hora d'establir el mapa de la romanització del país.

Des de fa molt de temps aquests topònims catalans han atret l'interès de diversos estudiosos, entre els quals cal fer esment especial del filòleg suís P. Aebischer (Aebischer 1928, p. 37 ss.), que, ara fa més de cinquanta anys, va realitzar l'estudi fins avui més ampli del tema, i J. Coromines (Coromines 1965 a, pp. 26-28 i 233-241), que, més recentment, n'ha realitzat la numeració fins avui més completa: dos-cents noranta noms en tot el domini lingüístic català, dos-cents cinquanta-nou dels quals corresponen a Catalunya -amb Andorra i la Catalunya francesa i aragonesa inclusivament-.

Es tracta d'uns noms presents arreu del territori de l'actual Catalunya, àdhuc a totes les comarques pirinenques, llevat del Pallars Subirà, però que on són més abundosos és a les terres litorals i pre-litorals, cent seixanta, essent les zones que en presenten una major densitat les de Rosselló-Conflent, cinquanta-set, Empordà-Gironès, cinquanta-quatre, i l'àrea de Barcelona -Barcelonès, Maresme, Vallès i Baix Llobregat-, tren

ta-tres. Contràriament, però, el conjunt de la Catalunya nova, zona de romanització molt profunda, només aporta un total de trenta-tres noms, cosa que òbviament s'ha d'explicar pels canvis de denominació que implica ren la ulterior conquesta i la llarga dominació musulmanes de la zona.

Els noms amb -anum i afins palesen, doncs, utilitzats amb precaució -no oblidant les observacions tipològiques i cronològiques que sobre aquests noms catalans feu P. Aebischer (Aebischer 1928, pp. 47-52) i els profunds canvis toponímics ulteriorment esdevinguts en algunes zones-, el fenomen de l'apropiació privada de la terra durant l'Antiguitat i la seva intensitat geogràfica, fenomen que, òbviament, no s'ha de confondre amb el de la colonització romana en sentit estricte.

En fi, abans de concloure aquest apartat, hem de referir-nos a un conjunt de noms amb -ana i -ano ja no testimoniats "a posteriori", sinó coneguts per la documentació escrita de l'època. Es tracta, d'una banda, de mitja dotzena de mansiones de la via Augusta del sector comprès entre Tarraco i el Pirineu, de les quals tractarem àmpliament més endavant (cap. II, 3), i de l'altra dels indrets, avui perduts, d'Helviano, lloc d'ubicació desconeguda esmentat en una inscripció funerària de Barcino de finals del s. II o començament del III (IRB 208), i Semproniano, lloc d'ubicació també desconeguda del territori d'Ilerda "in terra Hilardensi"

citada en una donació de mitjan s. VI (Fita 1906 b, p. 152), un valuosíssim document al qual ens referirem més endavant (cap. XI, 7). Amb tot, cal subratllar, pel que fa a aquests noms, que els gentilicis Helvius i Sempronius apareixen ben testimoniats a l'epigrafià de Barcino (IRB 78, 138 i 143) i Ilerda (núms. 74 i 79), respectivament, cosa que suggereix la pertinença d'aquestes propietats rurals a famílies d'aquestes ciutats, més encara si tenim present que alguns d'aquests individus són d'una destacada posició social, com és el cas del sevir Augustalis de Barcino G. Helvius Natalis (IRB 78) i de Sempronia Tempestiva d'Ilerda (nº 74), membre de la important família de l'aristocràcia local dels Marcii (núms. 73-75), de la qual parlarem detalladament més endavant (cap. XII, 1).

2.- ELS ESTABLIMENTS D'ITALICS I LA POTENCIACIÓ DE LA VIDA URBANA.

Després del desembarcament romà del -218 a Empúries, començà un llarg període durant el qual es succeïren diferents establiments col·lectius de població itàlica, militar o civil, coneguts directament o indirectament per la documentació escrita i l'arqueologia. Aquests establiments foren acompanyats de la potenciació de la vida urbana, bé a través de la fundació de

noves ciutats, bé a través de la potenciació de ciutats pre-existents.

Només dos passatges de les fonts literàries donen informació sobre aquestes fundacions o establiments a Catalunya. El primer ens el proporciona Plini (N.H. III, 21) el qual, en referir-se a Tarraco, indica que aquesta ciutat fou obra dels Escipions, com Carthago ho era dels cartaginesos "colonia Tarracon Scipionum opus, sicut Carthago Poenorum". El segon, més explícit, el trobem a l'obra de Livi (XXXIV, 9, 3) el qual, en parlar d'Emporiae, diu que després de la victòria de Cèsar sobre els fills de Pompeu -batalla de Munda- establí colons romans en aquesta ciutat "tertium genus Romani coloni ab divo Caesare post devictos Pompei liberos adiecti", deductio de colons, probablement veterans de l'exèrcit cesarià, que, per tant, hem de datar a l'any -45 o -44. El nombre d'establiments col·lectius d'itàlics a Catalunya es veu augmentat, però, si utilitzem altres indicadors de tipus indirecte.

En efecte, a banda els dos passatges literaris esmentats, en principi podem deduir l'existència d'establiments de població itàlica, bé que cal matisar en cada un dels casos, a partir de l'estatut de que gaudien algunes ciutats del país: el de colonia -Tarraco, Barcino i Dertosa-, un indicador de reconeixement de col·lectius d'itàlics ja utilitzat per A. García y Bellido (García y Bellido 1959 b, p. 122), i el d'oppidum ci-

vium romanorum -Baetulo i Iluro-, un terme utilitzat per Plini del qual es discuteix el seu valor o no-valor jurídic però que, en qualsevol cas, palesa una destacada presència d'itàlics (Rodríguez Neila 1976, pp. 153-156).

Aquests col·lectius de població itàlica sovint deuen constituir el grup social inicial en la fundació de ciutats topogràficament noves, com són les de Barcino, Baetulo i Iluro, o si més no els grups catalitzadors d'aquestes fundacions, car és possible que també es nodrissin paral·lelament de la població indígena de la zona. En altres ocasions, però, els establiments es realitzaren en ciutats pre-existents, com succeí a Emporiae i potser a Dertosa.

Encara que d'una manera ràpida, hem de referir-nos ara de forma separada, a aquests establiments o possibles establiments col·lectius de població itàlica.

TARRACO.

Tarraco era, segons Plini (N.H. III, 21), obra dels Escipions. El gran perímetre de la muralla, desproporcionat per a una població ibèrica, i la seva data de construcció, immediatament després de l'arribada dels romans a Hispania, són circumstàncies que donen suport a aquesta notícia; tanmateix, bé que s'hagi de descartar el suposat caràcter pre-romà de les muralles,

avui continuen existint alguns dubtes sobre un possible poblat ibèric pre-existent al lloc (Tarradell 1976 a, p. 300; id. 1978 a, pp. 26-27). L'estratègica posició de Tarraco, punt d'arrencada de la gran via de penetració vers l'interior de la Península i sobre el gran eix de comunicació terrestre que conduïa de la Bètica a Itàlia, donà una gran importància militar i comercial a la població des d'un bon començament. Així, aquesta ciutat portuària, en certa forma la porta d'Hispania, degué experimentar una continuada arribada d'italics des d'un primer moment i al llarg de l'època republicana i imperial, cosa que, unida a la ulterior afluència d'individus de molt diferents indrets de la Península i del món romà en general, li donà un acusat caràcter cosmopolita que ens és ben conegut per la seva epigrafia (Arias 1949, pp. 26-28; Balil 1954; García Bellido 1959 b; id. 1962, pp. 46-51). Amb tot, Tarraco no assolí l'estatut de colònia fins a l'època cesariana (García Bellido 1959 a, pp. 459-460), la qual cosa evidentment fou una concessió honorífica, segurament pel fet d'haver ajudat Cèsar a la Batalla d'Ilerda (Caes., B.C. I, 60).

BAETULO I ILURO.

Tant Baetulo com Iluro són citades per Plini (N. H. III, 22) com a oppida civium Romanorum. E. Sanmartí (Sanmartí 1973, p. 16) ja considerà, després de la revisió dels materials ceràmics conservats als museus

de Badalona i Mataró, que ambdós oppida foren fundats cap a l'any -100.

Aquest caràcter de fundació i aquesta cronologia fundacional s'han vist àmpliament corroborades i precisades per l'ulterior i ampli estudi que J. Guitart féu sobre la ciutat de Baetulo (Guitart 1976). Aquest investigador va concloure (Guitart 1976, pp. 239-241), un cop realitzat l'estudi de la construcció de la muralla i de les restes ceràmiques, que l'origen de la ciutat fou degut a una fundació ex novo, que aquest esdeveniment tingué lloc pels volts de l'any -100 i, en fi, que, per la seva magnitud i cronologia, ha de tractar-se d'una fundació portada a terme per l'autoritat romana. Aquestes dades i l'estatut jurídic del qual gaudia Baetulo portaren aquest autor a comparar la ciutat amb aquells oppida civium Romanorum de Plini de l'Àfrica proconsular, Uchi Maius i Thurnica, per als que sembla comprovat que Marius hi instal·là un grup de ciutadans romans amb el consegüent repartiment de terres autoritzat per les leges Appuleiae del -103 o -100. Així, segons J. Guitart (Guitart 1976, p. 240): "...pensar que la base de la fundación de Baetulo pudo ser el establecimiento de veteranos de Mario en virtud de aquellas mismas leyes, no sólo no nos parece descabellado, sino que és quizá la interpretación más verosímil a la luz de los datos arqueológicos estudiados...". En fi, una fundació que proposa de relacionar amb la fragilitat defensiva posada de manifest en produir-se, els

últims anys del s. -II, la invasió d'Hispania pels pobles germànics del nord.

Segurament també Iluro, ciutat que presenta globalment una gran similitud amb la veïna Baetulo, degué comptar en el seu origen amb un establiment de colons romans paral·lel al d'aquella. El seu caràcter de ciutat nova en una zona del pla, no superposada a un nucli de població autòctona preexistent, i la seva condició d'oppidum civium Romanorum, de la qual ens informa Plini, així ho permeten considerar.

Amb tot, M. Tarradell, en estudiar les ciutats romanes de les terres catalanes (Tarradell 1976 a, pp. 296-297; id. 1978 a, pp. 29-30), considerarà que no sembla discutible que l'aparició d'aquestes dues "ciutats noves" hagués estat el fruit del desplaçament, en un moment avançat del s. -II o a començament del -I, dels laietans des dels poblats de les serres veïnes a la plana litoral, quan l'inici de la pau romana va permetre, com tornà a passar durant el s. XVIII, el poblament de la costa, cosa que, d'altra banda, també explica, segons aquest estudiós, el caràcter netament local i indígena dels noms d'ambdues poblacions i les encunyacions monetàries de Baetulo i Ilduro, de nom i alfabètic ibèrics.

Cal, doncs, no oblidar, malgrat el caràcter colonial o marcadament colonial que sembla que tingueren aquestes dues poblacions germanes de la costa laietana,

aquests elements de continuïtat de la tradició i ambient indígenes locals.

LA CIUTAT ROMANA D'EMPORIAE.

Sabem per Livi (XXXIV, 9, 3) que, després de la batalla de Munda, Empúries rebé un establiment de colons romans de Cèsar, probablement veterans del seu exèrcit, i que aquesta deductio s'uní com a "tertium genus" a la població grega i indígena de la ciutat. Amb tot, malgrat allò que hom podria pensar a partir d'aquest passatge literari, les restes arqueològiques de la ciutat romana d'Empúries es remunten a la primera meitat del segle -II, per la qual cosa s'ha de descartar el seu caràcter de fundació ex-novo del període cesarià.

En efecte, la investigació arqueològica ha permès constatar que la ciutat romana ja es trobava plenament estructurada cap a l'any -100: a partir de finals del s. -II es traça un esquema urbanístic i igualment s'aixeca la muralla, la construcció de la qual potser també estigué relacionada amb la invasió cimbria d'Hispania de finals del s. -II abans esmentada (Sanmartí 1973, pp. 12-14; id. 1978, pp. 612-613 i 625; Pena-Ripoll-Sanmartí 1978, pp. 62-64). Una ciutat l'origen de la qual E. Sanmartí (Sanmartí 1973, p. 14; id. 1978, pp. 613 i 625) proposa de buscar en un establiment militar permanent, en un praesidium, probablement format a par

tir del campament de Cató de l'any -195, establert per al control i la protecció d'aquesta ciutat portuària.

BARCINO.

Barcino, la "colonia Iulia Augusta Paterna Faventia Barcino", és una de les nombroses colònies d'Hispania establertes per August (García Bellido 1959 a, pp. 482-483; Balil 1964, p. 41 ss.; Pallarés 1970, p. 73 ss. = 1975, p. 15 ss.; Bonneville 1978, p. 53 ss.; etc.). Es tracta d'una fundació "ex novo" realitzada al pla, en la petita elevació de terreny constituïda pel "Mons Taber". És, doncs, amb Baetulo i Iluro, una de les "ciutats noves" de la zona litoral catalana (Tarradell 1976 a, pp. 297-298; id. 1978 a, pp. 30-32).

F. Pallarés (Pallarés 1970, pp. 73-79 = 1975, pp. 15-23) va poder establir la cronologia de la fundació de la ciutat en els últims anys del s. -I, datació a la qual pogué arribar en relacionar aquell fet amb el moment de construcció, l'any -8-7, del ramal de la via Augusta que, des de la vall de la Tordera i fins a la del Llobregat, seguia la costa laietana per Iluro i Baetulo fins a Barcino, data que, per la seva banda, ens és coneguda per la relació i paral·lelisme que presenten alguns dels mil·liaris coneguts d'aquesta desviació amb d'altres d'augustians i de cronologia segura i precisa provinents d'altres zones de la Citerior, de la via que per Ilerda i Fraga menava cap a Caesaraugusta

i de diverses carreteres que des de Carthago Nova ho feien cap a l'interior. La fundació de Barcino degué estar lligada, doncs, a una molt àmplia i profunda reordenació viària i espacial de la provincia.

Diversos estudiosos han suposat, però, la preexistència d'un important oppidum ibèric a Montjuïc i d'una primera Barcino pre-augustiana al sud d'aquesta muntanya, un nucli ja plenament romanitzat i hereu d'aquell oppidum ibèric.

En efecte, l'existència d'un romanitzat nucli d'època cesariana a Montjuïc, amb els noms de Iulia Faventia, que s'haurien mantingut en la llarga titulació de la futura colònia del pla, ja fou suposada per F. Fita (Fita 1903 a; id. 1903 b) quan es trobaren, a començament de segle, dues interessantíssimes inscripcions, amb un cert arcaisme paleogràfic i gramatical, a la zona del cementiri del sud-oest: una làpida que informa de la construcció d'unes muralles, torres i portes pel duumvir quinquennalis C. Coelius Atisi f. (IRB 51) i una exedra amb l'onomàstica, meitat llatina meitat indígena, de probablement quatre destacats personatges (IRB 71).

En els últims anys, l'existència d'aquesta Faventia o Faventia Iulia pre-augustiana, fins avui no confirmada arqueològicament, ha estat novament proposada per F. Pallarés (Pallarés 1970, pp. 71-73 = 1975, pp. 13-15) i I. Rodà (Rodà 1976). La primera situa, al sud

de Montjuïc, una fundació d'època republicana i un primer establiment, al costat de la població autòctona, de famílies itàliques i provençals dotades de la ciutadania romana o llatina, testimoniats, segons aquesta investigadora, per la naturalesa del nom Faventia, propi de les fundacions d'època republicana -com Faventia, Potentia, Valentia, etc.-, que figura a la llarga titulació de la colònia d'August, i per el de l'antroponímia, indígena i romana, dels personatges que apareixen a les inscripcions trobades a la zona del cementiri del sud-oest. La segona torna a plantejar, d'una manera més àmplia, el tema de la llarga titulació de la colònia augustiana, la qual, segons aquesta estudiosa, hauria rebut els títols de Faventia Iulia d'una preexistent Barcino Faventia Iulia, un nucli probablement d'arrel indígena que hauria assolit una plena romanització a l'època cesariana, i als quals August hauria afegit els d'Augusta, el seu propi nom, i el de Paterna, en record del seu pare adoptiu.

Es tracta d'una suggestiva hipòtesi que, no obstant això, no ha estat acceptada per la totalitat dels estudiosos. J. M. Bonneville (Bonneville 1978), en el més recent estudi sobre l'origen de la ciutat, descarta totalment els suposats antecedents de la colònia augustiana, els quals considera inexistents. Pensa aquest autor que, si bé és possible d'imaginar alguns nuclis de població ibèrica, potser des del s. -IV, encara que més probablement a partir del s. -III, disseminats a la

perifèria de Montjuïc i al turó de la Rovira, sembla exagerat parlar d'un oppidum organitzat, amb tota l'organització urbana, política i econòmica que això suposa, i, d'altra banda, que la inscripció de C. Coelius, amb trets similars als d'altres epígrafs trobats a l'àrea de la ciutat alto-imperial, també és pot datar perfectament a l'època augustiana i el seu text correspondre, en realitat, a la fundació d'August al "Mons Taber".

DERTOSA.

Dertosa és cronològicament l'última de les colònies romanes de Catalunya. Amb tot, la datació de la seva constitució i altres aspectes fonamentals de la condició colonial de la ciutat continuen encara avui essent obscurs.

Prèviament aquesta població havia assolit, però, la condició de municipium, ja que coneixem monedes amb la llegenda "Municipium Hibera Iulia Ilercavonia Dertosa" (Vives 1926, pp. 17-18, lám. CXXV, 1-5), i la ciutadania romana, ja que Plini (N.H. III, 23) esmenta els dertosani entre els populi de dret Romà del conventus Tarraconensis. L'apel·latiu "Iulia" permet considerar, d'altra banda, que degué rebre la condició municipal de Cèsar o d'August abans de l'any -27 (García Bellido 1959 a, p. 502), probablement per l'ajuda que els Illurgavonenses donaren a aquell general a la batalla d'Ilerda (Caes., B.C. I, 60).

Tradicionalment hom havia considerat que l'estatut de colonia de Dertosa venia testimoniada per tres elements diferents: monedes amb el cap d'August i la llegenda "Aug. C.I.A.D." a l'anvers i el cap llorejat de Tiberi i la llegenda "Ti. Ca. C.I.A.D." al revers; una inscripció imperial, de l'any 249-250, erigida per l'ord(o) d(ecurionum) c(oloniae) D(ertosanae) a Herenni, fill de Deci (CIL II 4058), i, en fi, el terme katoikia, que es traduïa com a colònia, utilitzat per Estrabó en referir-se a aquesta ciutat (Strab., III 4, 6). Així es suposà l'existència d'una "colonia Iulia Augusta Dertosa", l'origen de la qual es situava entre la mort d'Agripa i Estrabó, segons Hübner després de l'adopció de Tiberi per August (CIL II p. 535), mentre que Othmer (Othmer 1911, pp. 338-339) i García Bellido (García Bellido 1959 a, p. 502) preferiren considerar-la ja del regnat de Tiberi.

Amb tot Hill (Hill 1931, pp. 74-75) i ulteriorment Henderson (Henderson 1942, pp. 2-3) van assenyalar l'errònia lectura o atribució de les monedes que semblaven fonamentar la condició colonial de Dertosa i l'ambigüitat del terme katoikia emprat per Estrabó. Així doncs, l'únic testimoni segur que es coneix de la condició colonial de la ciutat el constitueix la tardana inscripció imperial erigida a Herenni a mitjan s. III.

L'estatut jurídic de Dertosa durant l'Alt Imperi és, doncs, poc clar. Hem d'afegir, pel que fa a això,

que en una inscripció imperial dedicada a Antoni Pius de l'any 138 (CIL II 4057) la ciutat consta amb l'inconcret terme de "R(es) P(ublica) Dertos(ana)". Es tracta d'una inscripció a la qual A. Dors (D'Ors 1953, p. 142) esmenta com un exemple primerenc de la tendència observada a principis del s. III, com a conseqüència de la política uniformista de Caracal·la, a emprar aïlladament i com a termes generals els de res publica o civitas.

A banda la problemàtica qüestió de la data de constitució de la colònia, existèixen, com hem dit abans, altres importants aspectes de Dertosa que continuen essent obscurs.

En efecte, pel que hem dit fins ací, la suposició de Hübner (CIL II pp. 535-536) que August dugué una colònia a Dertosa resta avui, mancada de punts de suport segurs, com a mera hipòtesi, així com passa, a un altre nivell, amb la de García Bellido (García Bellido 1959, pp. 502-503) sobre la coexistència al lloc d'una colònia i un municipi situats, respectivament, als actuals emplaçaments de Tortosa i de Roquetes, a l'altra vora del riu. Fins i tot, ara com ara manquen dades arqueològiques que palesin un precedent indígena de la ciutat romana a la Çuda -precedent que, d'altra banda, seria lògic per les característiques del lloc-, cosa per la qual M. Tarradell (Tarradell 1976 a, pp. 301 i 309; id. 1978 a, pp. 27-28), que rebutja la hipòtesi de García y Bellido per considerar-la mancada de la suficient ba

se documental, inclou Dertosa entre els casos d'origen incert en estudiar les ciutats romanes de les terres catalanes.

En fi, tampoc no és descartable, entre altres hipòtesis, que Dertosa, un dels populi més coneguts del conventus Tarraconensis segons ja assenyala Plini (N.H. III, 23), pogués haver accedit, en realitat, a la condició colonial sense que hi hagués tingut lloc un establiment paral·lel de colons. Tal vegada Dertosa, essent un municipium de dret Romà i per problemes de caire econòmic, pogué haver sol·licitat convertir-se en colonia, de la mateixa manera que ho feren els municipia d'Itàlica i Utica durant el regnat d'Adrià, dues conegudes peticions (Aul. Gellius N.A. XVI, 13, 4) que J. F. Rodríguez Neila (Rodríguez Neila 1976, p. 164) proposa d'explicar per les dificultats econòmiques que devien passar ambdues ciutats. Així ho podrien suggerir l'ambaixada davant la presència de l'emperador Antoni Pius, l'any 138, a la qual fan esment dos epígrafs tortosins (CIL II 4055 i 4057), ambaixada que tal vegada ha d'explicar-se, com ja indicava Hübner (CIL II pp. 535-536), per l'estat poc pròsper de la ciutat, i, d'altra banda, la ulterior i tardana aparició de l'esment de la condició de colonia a la inscripció imperial dedicada a Hèrenni l'any 249-250 (CIL II 4058), l'únic testimoni segur que tenim de l'estatut colonial segons hem indicat anteriorment.

Així doncs, els establiments col·lectius de població itàlica, que anaren íntimament lligats a la fundació o potenciació de nuclis urbans, sembla que degueren ésser un factor important al territori de l'actual Catalunya durant el període republicà i cesaro-augustià. La primera fundació romana al país és Tarraco, després del desembarcament del -218 i durant la segona Guerra Púnica, d'acord amb el testimoni de Plini. Ulteriorment, pels volts de l'any -100, en un moment particularment important pel que fa al desenvolupament de les formes urbanes al país, segons hem comentat en el capítol precedent (cap. I, 1), es produeix la fundació de Baetulo i, segurament, la de la veïna Iluro, així com la urbanització de la ciutat romana pre-cesariana d'Emporiae. Finalment una altra etapa important en aquest procés fou, posteriorment, el període cesaro-augustià: deductio de colons romans per Cèsar a Emporiae, l'any -45-44, i fundació de la colonia de Barcino, a mitjan regnat d'August. Es tracta, en fi, d'unes fundacions i uns establiments de població itàlica que se sumaren als nuclis colonials preexistents, Emporion i Rhode.

Deixant a part els possibles testimonis de l'establiment de sud-itàlics assenyalats per R. Menéndez Pidal a partir d'algun topònim, Abella, Benavent, Lavern, ..., testimoniats en el conjunt del territori de l'actual Catalunya, qüestió de la qual ja hem tractat a l'apartat precedent, tots els establiments col·lectius d'itàlics que donaren origen o estigueren lligats a una co

munitat urbana es localitzen a la zona litoral; unes terres que, per les seves possibilitats agrícoles i situació geogràfica, aviat degueren atreure els itàlics. Aquests establiments, acompanyats dels consegüents repartiments de terres, es revelen, doncs, com un factor d'una gran importància en el primerenc i notable desenvolupament urbà i en la marcada transformació de les estructures socio-econòmiques de les terres litorals del país.

La descripció geogràfica, no la jurídic-administrativa, que Plini (N.H. III, 21-22) fa del territori de l'actual Catalunya permet constatar clarament, i àdhuc subratlla, la diferenciació existent entre les terres de l'interior i les litorals a començament de l'Imperi. Mentre que a l'interior del país aquest autor no més menciona els grans pobles autòctons pre-romans -Ausetani, Iacetani i Ceretani-, a les terres litorals enumera, al costat dels pobles autòctons de la zona -regio Ilergaonum, Laetani, Indigetes-, un bon nombre de ciutats: Tarraco, Subur, Barcino, Baetulo, Iluro, Blandae i Emporiae. Deixant a part Subur, encara no localitzada, i la mal coneguda Blandae, constatem que totes aquestes ciutats litorals mencionades per Plini eren d'un clar o marcat origen colonial i llocs d'establiment de col·lectius d'itàlics a l'època republicana i cesaro-augustiana.

3.- ELS ITINERARIS DE LA VIA AUGUSTA I LES PROPIETATS RURALS D'ITALICS.

La riquesa i les possibilitats agrícoles de les comarques de la Catalunya litoral -Estrabó (III, 4, 8) fa notar la fertilitat de les terres de la zona compresa entre Tarraco i Emporion- degueren atreure ben aviat els itàlics, car els establiments col·lectius de població itàlica realitzats a la zona costanera a l'època republicana i cesaro-augustiana, dels que acabem de parlar en l'apartat precedent, òbviament es van haver de basar en uns repartiments de terres en favor dels colons allí establerts. L'estudi, ampli i molt recent, de M. Prevosti sobre el poblament rural a l'àrea de Baetulo (Prevosti 1981 a) i d'Iluro (Prevosti 1981 b) és particularment il·lustratiu en aquest punt, ja que ens permet de saber que tingué el seu origen en una colonització d'època republicana, datable entre la segona meitat del s. -II i principis del -I. Aquest moment coincideix, per tant, amb la data que proposa J. Guitart (Guitart 1976, pp. 239-241) per a la fundació de la ciutat de Baetulo i que per extensió també pot aplicar-se a la veïna Iluro segons hem comentat anteriorment. L'origen d'aquell poblament rural pot correspondre perfectament, doncs, a la presa de possessió dels camps de cultiu dels voltants d'ambdues ciutats en el moment mateix de la seva fundació (Prevosti 1981 a, pp. 293-294; id. 1981 b, 553).

D'altra banda, els canvis importantíssims que experimentà l'agricultura del territori de l'actual Catalunya amb la romanització no poden explicar-se sense una transformació, més o menys acusada segons les àrees, de les estructures socio-econòmiques pre-romanes. En aquesta transformació degué tenir un paper molt important el repartiment de terres a favor dels itàlics, ja que aquests degueren introduir en els seus fundi una agricultura de característiques i orientació molt diferents de les que la població autòctona havia seguit fins aquell moment.

No hem d'oblidar aquest factor en estudiar, per exemple, la molt important producció vinícola laietana i tarraconense dels primers temps de l'Imperi, de la qual ens en parlen diversos autors de l'Antiguitat -Plini (N.H. XIV, 71), Marcial (Ep. I, 26; VII, 53; XIII, 118), Florus (Vergilius, orator an poeta II, 2, 8), Sili Itàlic (III, 369)- i que els estudis amfòrics de R. Pascual (Pascual 1960; id. 1974) i d'A. Tchernia (Tchernia 1971) han documentat arqueològicament. Val a dir que es tracta d'un fenomen tan important que M. Tarradell no ha vacil·lat a qualificar-lo de primer "boom" del vi català (Tarradell 1978 c, p. 12).

A. Balil (Balil 1954, p. 254) ja assenyalava fa uns quants anys que aquesta important indústria vinícola probablement fou introduïda per colons romans que degueren trampejar les restriccions que imposava la llei protectora dels vins itàlics, sense vigència segu

rament a finals del s. -II. És força suggestiu, doncs, de relacionar el suposat origen de la producció viníco la catalana amb els establiments de població itàlica que van tenir lloc en aquesta mateixa zona durant el període republicà i augustià.

Deixant de banda la informació proporcionada per la investigació arqueològica, hem d'analitzar ací les dades escasses i indirectes proporcionades per la documentació escrita de l'època sobre fundi d'itàlics en el territori de l'actual Catalunya, qüestió per a la qual tenen un extraordinari valor els itineraris de la via Augusta.

En efecte, el conjunt d'itineraria romana del gran eix de comunicació terrestre Gades-Roma, que travessava de sud a nord les terres catalanes, constitueix una documentació preciosa per al coneixement de les terres litorals i pre-litorals del país. Aquests itineraria citen, en el sector de la via Augusta comprès entre Tarraco i el Pirineu (Miller 1916, pp. 179-180, mapa 51), més d'una dotzena de mansions, algunes de les quals s'anomenen a partir d'un nom personal itàlic acompanyat del sufix -ana: Palfuriana, Antistiana, Semproniana, Cinniana i Deciana.

La informació que posseïm per a cadascuna d'aquestes cinc mansiones és, però, força desigual:

Palfuriana: (Schulten, RE XVIII, 3, col. 97; Aebischer 1928, p. 117; Roldán 1975, p. 257). Hom desconeix la ubicació exacta d'aquesta mansio. Tanmateix, segons les tretze milles que assenyalen els vasos de Vicarello entre Tarraco i Palfuriana, disset segons l'itinerari més tardà d'Antoni, cal situar-la pels volts de l'Arc de Berà o potser en aquest mateix indret, ja que aquest dista de Tarragona vint quilòmetres. La trobem testimoniada en els itineraria: la primera menció que hom en poseeix la proporcionen els quatre vasos de Vicarello i posteriorment l'esmenten l'itinerari d'Antoni i l'anònim de Ravenna.

Antistiana: (Hübner, RE I, col. 2545; Roldán 1975, p. 213). Hom desconeix la ubicació exacta d'aquesta mansio. Tanmateix cal situar-la, d'acord amb les distàncies dels itineraria, a l'Alt Penedès, vers l'actual indret de Vilafranca. Apareix molt ben documentada en els diferents itineraria: la primera menció la proporcionen els ja esmentats quatre vasos de Vicarello i posteriorment l'esmenten l'itinerari d'Antoni i l'anònim de Ravenna.

Semproniana: (Roldán 1975, p. 267). Hom desconeix la localització exacta d'aquesta mansio. Amb

tot, pels mateixos motius que les dues anteriors, cal situar-la en el Vallès. Aquesta mansio només es documentada pel primer vas de Vicarello (CIL XI 3281); els altres vasos apol·linars, l'itinerari d'Antoní i l'anònim de Ravenna esmenten Praetorio en el seu lloc (Roldán 1975, p. 260).

Cinniana: (Hübner, RE III, col. 2562; Aebischer 1928, p. 78-79; Roldán 1975, p. 231). És l'única de les cinc mansiones de la qual hom coneix la ubicació exacta. Molt recentment J. Casas i Genover (Casas 1979 a, pp. 115-117; id. 1981, pp. 9-10) l'ha localitzada al nord de Raset, a "la Plana", i l'ha identificada amb una antiga estructura romana de forma rectangular de 250 x 75 m. amb materials d'època republicana i imperial, indret que coincideix exactament amb les distàncies donades pels itineraris. D'altra banda, el riu o riera de Cinyana, afluent per l'esquerra del Ter, i el despoblat d'aquest nom han conservat en la toponímia el nom de l'antiga mansio romana (GEC. vol. V, p. 136). La posta és ben documentada en els itineraria: la primera menció la proporcionen els quatre vasos de Vicarello i posteriorment l'esmenten l'itinerari d'Antoní, la tabula Peutingeriana i l'anònim de Ravenna. Encara que

el nom correcte de la mansio, segons la majoria dels itineraria, sembla que ha de ser el de Cinniana, els dos primers vasos de Vicarello (CIL XI 3281-3282) l'anomenen Cinniana, cosa que potser s'ha d'explicar per una confusió dels gravadors amb la mansio del mateix nom de la costa malaguenya (Hübner, RE II, col. 2545; Roldán 1975, p. 231), a la via que portava des de Gades a les ciutats del litoral mediterrani andalús, i encara més si tenim present que els vasos de Vicarello són probablement l'ofrena feta a Apol·lo -divinitat a la qual era consagrat aquell important centre religiós i termal de la Itàlia central- per un viatger gadità que s'havia desplaçat fins a Roma (Roldán 1975, p. 150).

Deciana: (Hübner, RE IV, col. 2269; Aebischer 1928, p. 86; Roldán 1975, p. 234). Hom no coneix amb certesa la ubicació exacta de la mansio, bé que d'acord amb les distàncies dels itineraria cal situar-la a l'Alt Empordà, prop del límit amb les Gàl·lies, i segurament a l'indret de la Jonquera actual. La primera menció que en posseïm la proporciona Ptolemeu, que l'esmenta entre les poleis dels indigetes (II, 6, 72), i entre els itineraria només en fan esment la tabula Peutingeriana i l'anònim de Ravenna.

Es difícil d'establir l'exacta naturalesa d'aquestes mansiones de la via Augusta. Sabem, però, que aquests topònims, formats amb el sufix possessiu -ana, corresponen a unes propietats agràries denominades a partir del nom del seu propietari o primer propietari: Palfurius, Antistius, Sempronius, Cinnius o Cinna, pot ser Cilnius i Decius.

No hem d'insistir aquí sobre el fenomen de la fixació com a topònims d'antics noms de possessors rurals de l'època romana, fenomen que és ben conegut i ben documentat en la toponímia catalana i al qual ja ens hem referit en pàgines precedents (cap. II, 1). Recordem solament que els noms en -anum, -anam, -anicas, -acum i altres semblants, que segons J. Coromines (Coromines 1965 a, p. 26) només es formaren en època romana i poquíssim a principis de la visigòtica, són molt nombrosos, però molt diferentment repartits, en la geografia de Catalunya i que són precisament les zones litorals i pre-litorals del Rosselló-Conflent, Empordà-Gironès i la dels voltants de Barcelona les que en presenten una major densitat (Coromines 1965 a, pp. 26-28 i 233-241). D'antuvi podem doncs considerar que aquestes postes dels itineraris de la via Augusta devien prendre el nom a partir del praedium on eren situades, o d'un de veí.

Tot i que és molt poc el que hom coneix d'aquests praedia podem formular algunes consideracions que contribueixin a aclarir mínimament la seva naturalesa.

En primer lloc sorprèn que en aquest curt tram de la via facin la seva aparició un nombre tan elevat de mansiones, concretament cinc, es a dir un terç del total documentat, que deguin el seu nom a l'onomàstica personal itàlica i no, com d'altres mansiones del mateix sector, a un nucli de població -Arrago, Iuncaria- o al seu caràcter pròpiament de posta -Stabulo Novo-. D'altra banda, si prenem com a referència la totalitat de les mansiones enumerades en els vasos de Vicarello (CIL XI 3281-3284) entre Gades i Roma, podem constatar que només sis d'aquestes s'anomenen a partir d'un nom personal amb el sufix -ana, i que precisament la majoria es troben en terres catalanes. Llevat de Mariana (Schulten, RE XIV, col. 1746-1747; Roldán 1975, p. 248), situada a Sierra Morena, el "Mons Mariorum" de l'Antiguitat (Schulten RE XVI 1, col. 200) -dos topònims dels quals hom pensa que es denominaven a partir del nom del conegut i riquíssim Sextus Marius de l'època de Tiberi (Dessau, PIR II pp. 344-345, nº 219), encara que sembla més lògic que el prenguessin de la seva família, ja que aquesta mansio ja és documentada a començament del principat d'August, com veurem tot seguit-, i també el cas de Frontiana (Ihm, RE VII A, col. 110), a la Gàl·lia Narbonensis, les altres quatre, Antistiana, Cinniana, Palfuriana i Semproniana, s'esmenten en el sector de la via comprès entre Tarraco i el Pirineu. L'aparició d'aquest grup de postes en -ana del territori de l'actual Catalunya no sembla, doncs, ésser un fet casual.

Una segona qüestió que cal remarcar és la primera aparició de la quasi totalitat d'aquests topònims. En efecte, quatre d'aquestes mansiones, Antistianiana, Cinniana, o potser Cilniana, Palfuriana i Semproniana, ja apareixen esmentades als vasos de Vicarello, els quals, segons J. Heurgon (Heurgon 1952), que n'ha fet l'estudi de datació més recent, s'han de datar en època augustiana: el quart (CIL XI 3284) a finals del regnat d'August o a principis del de Tiberi, mentre que els tres primers (CIL XI 3281-3283) es remunten probablement als primers anys del principat d'aquell emperador.

Coneixem, doncs, la data ante quem de l'origen d'aquests praedia, els primers anys del principat d'August, cosa que permet saber que eren unes propietats ja existents a començament de l'Imperi, i possiblement en època anterior. Val a dir, pel que fa a això, que els materials arqueològics trobats a la mansio de Cinniana, l'única fins avui localitzada, segons hem comentat anteriorment, remunten clarament a l'època republicana (Casas 1979 a, p. 117; id. 1981, pp. 9-10).

Ens cal ara abordar una qüestió fonamental: la personalitat dels propietaris d'aquests praedia de la Catalunya litoral i pre-litoral situats al llarg de la via Augusta. El problema és, òbviament, difícil, degut a la naturalesa de la documentació que en dóna testimoni. Amb tot, l'onomàstica dels possessors o primers possessors d'aquests praedia ens proporciona una informació valuosíssima sobre aquest punt.

El primer fet que hom observa en repassar els noms d'aquests propietaris -Palfurius, Antistius o Antestius, Sempronius, Cinnius o Cinna, potser Cilnius, i Decius- és que tots són netament llatins o etruscs llatinitzats (Schulze 1933), cosa no gens estranya, però que en certa forma contrasta amb l'onomàstica dels pobladors d'aquestes comarques, encara no romanitzada plenament en la segona meitat del s. -I (cf. IRB 51, Barcino; CIL II 6144, Egara; etc).

Hom constata en segon lloc que, llevat del nomen Sempronius, la resta dels noms que ens ocupen no apareixen posteriorment en la rica epigrafia de la Catalunya romana, tret del d'Antistius, que consta com a nomen en una inscripció de Tarraco (RIT 507) i com a cognomen en una altra inscripció d'aquesta mateixa ciutat (RIT 382), bé que la dona que el du devia ésser originària de Bracara, com ho era el seu germà, un veterà que va morir a Tarraco. Si considerem el conjunt de l'epigrafia hispana, hom pot observar un fet molt semblant: llevat dels nomina Sempronius i el relativament freqüent Antistius o Antestius, la resta d'aquells noms, Palfurius, Cinnius o Cinna i Decius, són raríssims o inexistents en l'onomàstica romana peninsular.

La primerenca data d'aparició d'aquests noms itàlics i sobretot la raresa o l'absència de la majoria d'ells en l'epigrafia romana de Catalunya, i en general d'Hispania, ens inclinen a rebutjar la idea que aquests propietaris pertanyessin a les aristocràcies indígenes

locals.

Contràriament, resulta molt més plausible considerar que els individus que donaren nom a aquestes propietats fossin d'origen itàlic, com ho eren els qui van explotar la importantíssima riquesa minera d'Hispania en els segles -II i -I, segons ja ho indicava Diodor i ho palesen les marques dels lingots de metall que han arribat fins a nosaltres (Blázquez 1978, pp. 29-31 i 35-37). Aquest origen ens ve confirmat, d'altra banda, per l'anàlisi que V. Bertoldi (Bertoldi 1952, p. 37 ss.) féu del nom del propietari de la mansio Palfuriana de les proximitats de Tarraco: el nom Palfurius s'insereix fàcilment en la sèrie nombrosa de noms personals en -urius, de tradició etrusca, documentats amb particular freqüència en les inscripcions del territori de la campania, com Baburius, Efurius, Masurius, Pisurius, Titurius, Velurius, etc.

El tema de la personalitat o condició social d'aquests propietaris resulta encara molt més problemàtic que el del seu origen geogràfic, car desconeixem si eren colons establerts aquí, civils o militars llicenciats, o bé membres d'importantes famílies itàliques que haguesin obtingut propietats rústiques en aquesta zona d'Hispania. Amb tot és possible de formular algunes hipòtesis.

Hübner (RE I, col. 2545) ja relacionà l'Antistiana del Penedès amb C. Antistius Vetus (Broughton 1951-1952, vol. II, p. 530), pro praetor Hispaniae Ulterioris en el -69-68, sota el qual serví Cèsar com a quaestor; una

possibilitat també recollida últimament per J.M. Roldán (Roldán 1975, p. 213). El fill d'aquest governador de la Ulterior, anomenat igualment C. Antistius Vetus (Groag, PIR² vol. I, n° 770, pp. 146-147; Alföldy 1969, pp. 3-5) consul suffectus de l'any -30, també va ésser a Hispania, primer com a quaestor de Cèsar, durant el seu govern de la Ulterior, i després en qualitat de governador de la Citerior, tot lluitant contra els càntabres l'any -25.

Així, doncs, la molt important família senatorial itàlica dels Antistii Veteres (Klebs RE 1, cols. 2559-2560), dels segles -I i I, pogué haver posseït l'Antistiana del Penedès. Sabem que aquesta família també obtingué la famosa villa de Puteoli de Ciceró poc després de la seva mort, car Plini (N.H. XXXI, 6-7) ens informa que aquesta passà a un Antistius Vetus, individu que hom ha identificat, per raons onomàstiques i cronològiques òbvies, amb el consul de l'any -30 o amb el seu pare, el governador de la Hispania Ulterior del -69-68.

Tot continuant amb la línia de la hipòtesi proposada per Hübner quant a la mansio Antistiana, podem constatar que els noms personals Cinna, o potser Cilnius, Decius, Palfurius i Sempronius, que trobem en la resta de mansiones que ara ens ocupen, ho són també d'individus i famílies senatorials dels últims temps de la República i/o d'època júlio-clàudia. Desconeixem, però, al contrari dels Antistii, la relació o l'exacta relació que aquests individus o famílies podien haver tingut

amb Hispania.

De tota manera, la infreqüència del nomen Palfurius ens indueix a proposar, com a hipòtesi, que aquesta propietat pogué haver pertangut a la família senatorial dels Palfurii. Tan sols en coneixem dos membres, considerats, respectivament, pare i fill: P. Palfurius (Stech 1912, p. 37, nº 247), consul suffectus juntament amb l'hispanic Sèneca l'any 55 o 56, i M. Palfurius Sura (Dessau, PIR III, p. 7, nº 46; Stech 1912, p. 31, nº 196), senador durant l'època de Neró, expulsat del Senat per Vespasià per una impròpia conducta pública i, finalment, condemnat a mort immediatament després de la pujada de Nerva al tron, per haver estat delator sota Domicià.

D'altra banda aquest suposat lligam entre la mal coneguda família senatorial dels Palfurii i la mansio Palfuriana i l'esmentat veïnatge o coincidència d'aquesta posta amb l'Arc de Berà suggereixen una segona hipòtesi sobre aquesta família, hipòtesi que al seu torn també dona suport a aquella relació: una possible vinculació de parentiu entre aquests Palfurii i el poderosíssim senador hispanic, tres cops cònsol, L. Licinius Sura (Groag, RE XIII, cols. 471-485; Petersen PIR² vol. V, pp. 60-61, nº 253). Aquest fou un personatge clau en el regnat de Nerva i sobretot de Trajà i un individu estretament lligat a les ciutats de Tarraco i Barcino, com ho palesen l'Arc de Berà, erigit segons la seva voluntat testamentària (RIT 930), i el prestigi enorme, sens dubte tam-

bé poder econòmic, que aquí va tenir el seu llibert i accensus L. Licinius Secundus (Rodà 1970), sevir Augustalis d'aquestes dues ciutats i el personatge més home natjat en l'epigrafi de Barcino -actualment es coneixen dinou pedestals barcelonesos dedicats a aquest llibert (IRB 82-100) i un a Sant Andreu de Llavaneres (EE, IX, 395), lloc on devia posseir una propietat rural (Rodà 1970, p. 168)-. Aquesta possible relació de parentiu ens és suggerida pel cognomen comú Sura de M. Palfurius i L. Licinius i el veïnatge o la coincidència de Palfuriana i l'Arc de Berà, qüestió sobre la qual tot seguit tornarem a parlar.

Així doncs, hom pot considerar, com a hipòtesi, que els propietaris de Palfuriana devien ésser una important família d'origen sud-itàlic amb propietats a Hispania, i possiblement també establerta a la Península, com a mínim des dels primers anys del principat d'August i versemblantment des d'època republicana, que devia haver accedit al rang senatorial a l'època júlio-clàudia, període durant el qual devia residir a Roma.

Finalment, si el nom de la mansio de Cinniana fos en realitat el de Cilniana, tal com consta en els dos primers vasos de Vicarello, potser es podria relacionar aquest praedium amb la família senatorial dels Cilnii originària d'Arretium (PIR² vol. II, pp. 158-159, n° 731-733), els membres de la qual arriben fins al s. II, i que pertanyia a una antiga i molt important gens de

l'època republicana i origen etrusc (Münzer, RE II, cols. 2545-2546). Val a dir, pel que fa a això, que un dels seus membres, el senador C. Cilnius Ferox (Balil 1964, p. 74; Alföldy 1969, p. 126), ens és conegut precisament per una única inscripció, malauradament fragmentada, que li fou dedicada a Barcino (IRB 28).

Si fossin certes les relacions entre aquests prae-dia de Catalunya, documentats pels itineraria, i les esmentades famílies senatorials de l'època, ens tornàrem a trobar, d'altra banda, amb un testimoni de l'existència de possessions rurals en mans de propietaris absentistes, com també ho era, sens dubte, el ja esmentat Sextus Marius (Blázquez 1978, pp. 86 i 138), que devia residir a Roma. Un absentista de la zona que ens ocupa degué ésser el famós literat i advocat Licinianus (Petersen, PIR² vol. V, p. 31, nº 170), amic de Marcial i presumiblement emparentat amb L. Licinius Sura (Groag, RE XIII, cols. 472 i 485; Dolç 1953, pp. 80-85). Sabem que aquest individu, posseïdor, probablement per herència familiar, de propietats rurals a Bilbilis i a Laietania, residí durant molt temps a Roma, d'on finalment retornà a la Hispania natal per passar els últims anys de la seva vida, període durant el qual sojornava a les propietats de la zona celtibèrica durant les temporades estivals i a les de la costa catalana durant les hivernals (Mart., Ep. I, 49).

Es difícil de valorar fins a quin punt aquestes propietats persistiren durant l'Alt Imperi, ja que no

es pot assegurar que l'esment que els itineraria més moderns fan d'aquestes mansiones responguin necessàriament a la supervivència d'aquelles propietats que originàriament havien donat el nom a la posta. Probablement, amb el pas del temps, aquestes mansiones es convertiren en importants postes o nuclis de població d'una certa importància, que devien continuar anomenant-se amb el primitiu nom de la mansio, independentment de la supervivència o no d'aquella propietat de la qual inicialment havien pres el nom. Aquesta possibilitat explicaria el fet que Ptolemeu (II, 6, 72) esmenti Deciana entre les poleis del territori dels indigetes.

Podem pensar, però, que aquestes propietats, o si més no algunes d'elles, degueren continuar existint durant l'Alt Imperi, encara que potser en mans de propietaris aliens a les famílies que originàriament les havien obtingut; de la mateixa manera que ho feren, per exemple, les riquíssimes propietats mineres de Sierra Morena dels Marii fins a la seva confiscació per Tiberi (Tac., Ann. VI, 19), moment a partir del qual continuaren existint com a propietats imperials o estatals, com ho prova una coneguda inscripció d'Hispalis (CIL II 1179).

La conservació en la toponímia actual de l'antic nom de Cinniana sembla avalar la idea que aquesta antiga propietat també va existir durant un llarg període de temps, i més encara si fos certa la hipotètica relació d'aquest praedium amb la família senatorial dels Cilnii. Hem de considerar, d'altra banda, que probable

ment el praedium de Palfuriana també persistia com a important propietat durant l'Alt Imperi.

En efecte, bé que tradicionalment la majoria d'investigadors han considerat que l'Arc de Berà, el monument que millor reflecteix les estretes relacions de L. Licinius Sura amb aquestes terres de Catalunya, devia correspondre a un límit territorial, a un antic límit tribal o bé al límit oriental del territori de Tarraco, recentement G. Alföldy (RIT 930, pp. 406-407) ha indicat que l'Arc no havia de correspondre necessàriament a un límit territorial, sinó que també es pot pensar, per exemple, que es trobava prop d'una vil·la d'aquell senador, assenyalant el lloc per on la via Augusta creua va les seves propietats, in encara afegeix aquest autor que hom podria assegurar que Sura degué establir estretes relacions amb les ciutats veïnes mitjançant l'adquisició per herència de diverses possessions en la zona compresa entre Torredembarra i el Vendrell. La possible relació de parentiu que acabem de proposar entre L. Licinius Sura i la família senatorial dels Palfurii dona suport a aquesta suposició de G. Alföldy, així com també a la relació esmentada anteriorment entre aquesta família i la mansio Palfuriana propera a Tarraco.

Hom pot pensar, doncs, com a hipòtesi, que el poderosíssim L. Licinius Sura pogué haver heretat el praedium de Palfuriana després de l'execució de M. Palfurius Sura a l'època de Nerva i, d'altra banda, que aquestes propietats pogueren haver passat posteriorment al

seu llibert i accensus L. Licinius Secundus, amb qui segons sembla també hi havia lligams d'amistat, el qual pogué haver contribuït a l'erecció de l'Arc de Berà, tot complint així la voluntat testamentària del seu patronus. Aquesta hipòtesi, així com la presumible relació de parentiu de L. Licinius Sura amb l'advocat i literat Licinianus, ric propietari a la Laietania, segons hem comentat anteriorment, explicaria les estretes relacions d'aquell senador amb aquesta zona litoral de Catalunya i, d'altra banda, el gran prestigi adquirit pel seu llibert i accensus a Tarraco i sobretot a Barcino, ciutat on degué residir durant els primers anys del s. II, tal com ho palesen els nombrosíssims pedestals dedicats a Secundus i que, pel fet de ser tots posteriors a l'any 107, data del tercer i últim consolat de Sura, poc després del qual va morir, segurament li foren dedicats després de la mort del seu patronus.

Així doncs, els itineraria romana permeten conèixer algunes propietats rurals quasi amb tota seguretat d'itèlics situades al llarg de la via Augusta en el sector comprès entre Tarraco i el Pirineu. Val a dir, però, que la via Tarraco-Ilerda-Vall de l'Ebre (Miller 1916, pp. 179-180, mapa 51), ruta tan sols documentada per l'itinerari d'Antoní, no testimonia cap altra mansio del tipus que aquí estudiem. Les dites propietats, l'origen cronològic de les quals ens és desconegut, bé que sabem que ja existien en els primers anys del principat d'August, constitueixen un element més, sens dubte d'u-

na gran importància, en analitzar la incidència de l'es tabliment de població itàlica a les terres litorals i pre-litorals del país durant el període republicà i ce saro-augustià.

A banda aquestes primeres consideracions, que sem blen ben clares, també voldríem suggerir, ara a tall d'hipòtesi, que aquests topònims dels itineraris de la via Augusta pogueren haver correspost, en realitat, a unes destacades propietats rurals pertanyents a podero sos individus o famílies de caràcter o origen itàlic, propietats que, originades en temps de la República i/o començament del principat d'August, probablement degueren tenir, si més no algunes d'elles, una perdu ració durant l'Alt Imperi.

En efecte, el fet, ja subratllat anteriorment, que cinc mansiones de la via Augusta del sector comprès entre Tarraco i el Pirineu s'anomenin a partir del nom d'una propietat rural i no, com en altres mansiones d'a quest mateix sector, a partir d'un nucli de població o del seu caràcter propiament de posta, suggereix, car no sembla tractar-se d'un fet degut a la causalitat, que probablement aquelles possessions devien ésser d'una destacada importància, si més no originàriament. Cal no oblidar, pel que fa a això, el fabulós patrimoni privat, el de la família del riquíssim Sextus Marius (Dessau PIR II, pp. 344-345, nº 219; Vigil 1975, pp. 338 i 353; Blázquez 1978, pp. 86 i 138; Muñiz 1980, pp. 200 i 278), que sembla raure sota els topònims, ja es-

mentats anteriorment, de Mariana, etimològicament similar als que ens ocupen, i "Mons Mariorum" (Schulten, RE XIV, cols, 1746-1747 i XVI 1, col. 200). També podria donar suport a això que aquí comentem el fet que es conservi a la toponímia actual el nom d'un d'aquests cinc praedia, concretament el de Cinniana, en el nom de la riera i del despoblat de Cinyana, al límit del Gironès i l'Empordà, situats prop de Fellines, petit poble on, d'altra banda, es van trobar, en construir-se l'autopista de Girona a Figueres, els magatzems d'un taller de ceràmica empuritàna de finals del s. -III i primer quart del s. -II (Martín 1981) i el nom del qual derivava al seu torn, i de manera molt significativa, de la paraula llatina "figulina" (Coromines 1965 a, p. 17). De tota manera no tenim, però, prou elements per determinar la importància i les característiques d'aquestes propietats rurals i molt menys encara per parlar de grans propietats.

D'altra banda, tot continuant amb la mateixa hipòtesi, és també possible que aquests praedia, o alguns d'ells, haguessin pertangut a famílies senatorials de l'època, com ho suggereixen el casos, ja comentats, d'Antistiana i Palfuriana. La primerenca aparició de senadors nadius del conventus Tarraconensis, circumstància que ja fou subratllada fa alguns anys per A. Balil (Balil 1962, p. 176), i les estretes relacions d'alguns individus o famílies de l'orde senatorial de discutit origen local, com és el cas de L. Licinius Sura,

o de clar origen foraster, com és el cas de C. Cilnius Ferox, amb les terres i ciutats de la Catalunya litoral possiblement també haurien de relacionar-se amb la hipòtesi que comentem.

Aquestes propietats, que suposem destacades, haurien coexistit, doncs, amb la propietat de tipus mitjà-baix o petit que, segons la investigació dels arqueòlegs, sembla que era característica i dominant a la Catalunya de l'Alt Imperi, segons es desprèn de la densitat i dispersió de les troballes rurals en les comarques del Maresme, Vallès, Penedès i pla de Lleida, o si més no en aquestes zones d'intensa colonització en època romana (Tarradell 1966, pp. 168-169; id. 1978 c, p. 13). Unes propietats que recentment M. Prevosti, en els estudis abans esmentats sobre l'àrea de Baetulo i d'Illuro, ha situat en uns cent iugera per als territoria d'ambdues ciutats, és a dir una propietat de tipus mitjà-baix, molt adequada per a la producció vinícola (Prevosti 1981 a, pp. 279-283; id. 1981 b, pp. 534-538).

En fi, l'existència de propietats rurals d'itàlics en les millors terres agrícoles de la Catalunya litoral i pre-litoral planteja una de les qüestions més interessants i fonamentals de l'actuació de Roma al país, la de la implantació o potenciació de l'apropiació privada de la terra a l'època romana, bé que avui continuem ignorant les complexes conseqüències que aquesta pràctica degué comportar entre la població autòctona. Només cal recordar, però, que la toponímia actual de Catalu-

nya encara testimonia abastament l'amplitud i profunditat d'aquest fenomen, ja que un molt considerable nombre de noms de llocs -uns dos-cents cinquanta- d'arreu del país, però sobretot de les terres litorals i pre-litorals, tenen el seu origen en el d'una propietat rural de l'època romana, segons ja ho hem comentat en el primer apartat d'aquest capítol.

III.- ELS CANVIS JURÍDICS DE LA POBLACIÓ AUTÒCTONA.

=====

L'extensió del dret de ciutadania i del règim municipal entre la població autòctona de la Catalunya romana tingué dos moments fonamentals, el període augustià o cesaro-augustià i, en menor mesura, el regnat de Vespasià. Tanmateix, les primeres concessions col·lectives de dret Llatí i les primeres personals del dret Romà ja estan documentades, bé que com a cosa molt aïllada, a la part oriental de la Tarraconensis a començament del s. -I.

1.- LES PRIMERES CONCESSIONS DEL DRET LLATÍ I DEL ROMA.

Les primeres concessions del dret Llatí i del Romà a la població autòctona del territori de l'actual Catalunya apareixen testimoniades per primera vegada a començament del s. -I. Es tracta d'unes concessions conegudes per una única però valuosíssima font, el Bronze d'Ascoli (CIL I 709): un document epigràfic italià, ben conegut i àmpliament estudiat, particularment per N. Criniti (Criniti 1970), trobat a Roma a començament de segle i conservat al Museu Capitolí, del qual ja hem

parlat en les primeres pàgines d'aquest estudi (cap. I, 1).

El Bronze d'Ascoli recull un doble decret de Cn. Pompeius Strabo, imperator, donat, durant el Bellum Sociale, el dia 17 de novembre de l'any -89, als afores d'Asculum, al seu campament i davant la presència del seu consilium. En el primer decret, es concedeix, d'acord amb la lex Iulia, la ciutadania Romana a trenta genets hispans, components de la turma Sallvitana, per llur valerosa conducta durant el setge d'aquella ciutat "equites Hispanos ceives Romanos fecit ex lege Iulia". Pel segon decret, se'ls atorga, a més, dona militaria.

Aquest epígraf itàlic constitueix, com ja hem assenyalat anteriorment, el primer testimoni documentat de la concessió de la ciutadania Romana a hispans per mèrits de guerra -a banda el cas individual i molt particular de Moericus, càbdlil de les tropes mercenàries hispanes de Siracusa, l'any -212, que l'obtingué per haver fet traïció a favor dels romans durant el setge que aquests feren de la ciutat (Liv. XXV, 30 i 31 i XXVI, 21)-, així com de la primera menció segura de soldats hispans fora de la Península al servei de Roma i plenament integrats en l'estructura pròpiament dita de l'exèrcit romà -deixant a part, naturalment, les tradicionals tropes auxiliars mercenàries, anteriorment tan utilitzades pels grecs de Sicília i els cartaginesos fora de la Península, i àdhuc pels romans durant la conquesta del país-.

La interpretació d'aquest document, com subratlla J. M. Roldán (Roldán 1974, pp. 32-33), no pot separar-se, però, del context històric en què està inserit: la rebel·lió dels aliats itàlics constituí un dels moments més difícils de la República, davant del qual Roma reaccionà posant en moviment tots els recursos dels quals pogué disposar, provant aquest epígraf que també es recorregué a les províncies i, més concretament, a genets ibèrics d'una regió certament romanitzada, però on encara existien tradicions militars que feia molt de temps que ja havien desaparegut d'altres regions d'Hispania, com la Turdetania.

Ja hem indicat anteriorment que una bona part dels genets de la turma Sallvitana procedien de la Catalunya interior, d'acord amb la localització que els estudiosos del document, M. Gómez Moreno (Gómez Moreno 1925, pp. 486-487; id. 1949, pp. 246-247), N. Criniti (Criniti 1970, pp. 193-202), ..., han fet dels seus llocs d'origen: un Bagarensis -Gómez Moreno creu que podria ésser la Bacasis Iacetana de Ptolemeu-, tres Ilerdenses, un Becensis -Gómez Moreno creu que podria ésser la Baecula ausetana de Ptolemeu-, dos Succonsenses -Succosa és una població ilergeta esmentada per Ptolemeu- i alguns altres genets de procedència menys clara.

El Bronze d'Ascoli, valuosíssim en tan diversos aspectes, té, doncs, una gran importància per a la història de la Catalunya romana, i en particular pel que fa a l'inici de la romanització del país. Ací, però, només

ens ocuparem del valor jurídic del document, car del militar en parlarem més endavant (cap. XIII).

D'una banda aquest epígraf mostra com alguns individus de comunitats ilergetes, lacetanes, ausetanes i de la vall de l'Ebre ja aconseguiren individualment la ciutadania Romana a començament del s. -I, a través del seu servei militar a favor de l'Estat Romà durant la Guerra Social. S'iniciava així un fenomen que serà particularment important durant l'Alt Imperi: la funció de l'exèrcit com a via de promoció social per als provincials, qüestió de la qual tractarem més endavant en parlar de la institució militar (cap. XIII, 3).

D'altra banda, aquest document també permet saber, bé que d'una manera indirecta, que segurament la comunitat d'Ilerda ja devia posseir el dret Llatí amb anterioritat a la data del Bronze, és a dir abans de l'any -89.

En efecte, el fet que els tres cavallers Ilerdenses, Q. Otacilius Suisetarten f., Cn. Cornelius Nesille f. i P. Fabius Enasagin f., siguin els únics membres de la turma Sallvitana amb noms romans ha fet pensar als estudiosos que aquests genets ja devien posseir el dret Llatí o el Romà, cosa que els devia permetre l'ús dels tria nomina, amb anterioritat a aquella concessió de Cn. Pompeius Strabo.

E. Pais (Pais 1918, pp. 201-203) ja considerà que aquests ilerdenses devien tenir anteriorment la ciutadania Llatina i no pas la Romana, ja que en aquest últim

cas no se'ls hauria esmentat en el decret de Pompeu Strabo, i que devien haver passat de la condició de peregrins a la de llatins no gaires anys abans, ja que el seu gentilici romà està unit al nom ibèric dels seus progenitors. Tanmateix aquest investigador indicava que no tenia elements suficients per establir si aquells genets havien obtingut anteriorment la ciutadania Llatina individualment -per mèrits anteriors similars a aquells que els valgueren la ciutadania Romana en el setge d'Asculum-, o si, contràriament, aquesta ciutadania Llatina anteriorment aconseguida estava en relació amb l'atorgada a tots els habitants d'Ilerda. Considerant, però, que Pompeu Strabo concedí la ciutadania i el títol de colònia llatina als antics habitants de la Transpadana l'any -89, aquest estudiós se sentí inclinat a admetre que Ilerda, Saguntum i altres ciutats d'Hispania havien aconseguit la llatinitat durant els anys precedents al Bellum Sociale.

Per altra banda, H. Galsterer (Galsterer 1971, p. 11), en tractar posteriorment d'aquesta mateixa qüestió, pensà que el dret als tria nomina el devien haver posseït aquests tres ilerdenses ja abans de l'època del seu servei militar, car seria una casualitat que els tres genets d'una única ciutat haguessin arribat a la concessió del dret per mèrits personals. Aquesta circumstància, apunta, segons aquest investigador, cap al dret Llatí, ja que com a romans haurien lluitat a la legió i no pas en una unitat d'aliats auxiliars, i cap a la concessió a tota una comunitat, ja que el dret Llatí no es conce-

dia mai a persones individuals. Conclou aquest estudiós que, segons això, Ilerda devia haver obtingut, no gaire abans de l'any -89, car els noms paternes dels soldats encara són peregrins, el dret Llatí, probablement com a totes les fundacions llatines de la República a través de la constitució d'una colònia Llatina.

Així doncs, d'acord amb el nom d'aquests genets del Bronze d'Ascoli, Ilerda, com indica H. Galsterer (Galsterer 1971, p. 16), estava colonitzada per hispans als quals s'havia concedit el dret Llatí, precedent d'aquelles colònies fundades per Pompeu Strabo al -89 a la Gal·lia Cisalpina i de les quals ens parla Asconius (in Pisonianam 3) "... Pompeius enim non novis colonis eas constituit sed veteribus incolis manentibus ius dedit Latii..."

La numismàtica i l'arqueologia també testimonien la importància d'Ilerda durant l'època republicana. Ja hem comentat anteriorment que la seca d'Iltirta, que baté bronze i plata i que havia iniciat les encunyacions abans de l'arribada dels romans, segons el model de la dracma emporitana, ens apareix, durant el s. -II i la primera part del -I, com a cap d'un gran grup monetari constituït per diversos tallers de les terres actualment lleidatanes i de la vall mitjana de l'Ebre (Guadán 1969, pp. 187-192), així com exercint una forta influència sobre terres molt llunyanes d'Aragó (Guadán 1969, pp. 198-199) i del Llenguadoc Occidental, on la seva moneda és presa com a model

per les primeres que s'hi encunyaren (Villaronga 1976; id. 1979, p. 309), i que el seu numerari no només ha aparegut per tot Catalunya i en altres indrets de la Península, de vegades molt llunyans, sinó també més enllà del Pirineu, sobretot en terres occitanes, i àdhuc a les Balears, a diferents indrets de Mallorca (Martín Valls 1967, pp. 50-51, 109, 143-145 i mapa XVI). D'altra banda, els resultats de recents excavacions realitzades a la ciutat, les primeres serioses que de fet s'hi han practicat, corroboren, pel volum que durant aquest període hi assoleix la ceràmica d'importació, notabilíssim durant el s. -I, la importància econòmica que es pot deduir de les seves encunyacions (Junyent-Pérez 1983, esp. p. 71).

La Ilerda de l'època republicana degué constituir, doncs, una població d'una destacada importància i probablement una mena d'avançada de la romanització, a la gran ruta de penetració terrestre que sortia de Tarraco, enfront d'una zona central i septentrional de la Península que durant molt de temps fou insubmissa a Roma i d'una depressió de l'Ebre de població indígena i peregrina, on encara no s'havia fundat la colònia de Celsa ni, sobretot, la de Caesaraugusta.

Ilerda era, a més, una importantíssima cruïlla i l'indret per on creuava el Segre la ruta que de Tarraco menava a l'interior peninsular, per un pont de què ja ens parla Cèsar (Caes., B.C. I, 43 i 49) i Lucà (Luc., Pharsal. IV, 11-15) en descriure la batalla que hi tingué lloc

el -49. Estrabó al·ludeix explícitament a aquest aspecte viari de la població: "Ilerda dista de l'Iber, per a aquell qui camina cap a l'oest, cent seixanta estadis; Tarrakon, uns quatre-cents seixanta per al qui va cap al sud; i Oska, cinc-cents quaranta estadis per aquell qui ho fa vers el nord..." (III 4, 10). Segons F. Fita (Fita 1894, p. 267), la ciutat devia haver estat un important centre d'operacions dels romans per al domini de la Citerior i per poder dur la guerra a l'interior de la Celtiberia; una importància estratègica que, com és ben sabut, es tornà a revelar durant la contesa civil entre Cèsar i els pompeians.

Curiosament coneixem dos mil·liaris republicans (CIL II 4924 i 4925), estudiats per F. Fita (Fita 1894, pp. 267-268) i als quals ja ens hem referit anteriorment (cap. I, 1), de la via que menava des de la zona litoral cap a la vall de l'Ebre per Ilerda i que potser poden ajudar-nos a precisar el moment i les circumstàncies de l'assoliment del dret Llatí per aquesta ciutat. Es tracta de dues fites del procònsol Q. Fabius Q. f. Labeo, el govern del qual a Hispania ha estat situat pels estudiosos dins l'últim quart del s. -II (Schulten, F.H.A. IV, p. 144; Broughton 1951-1952, pp. 543-544), que provenen, respectivament, d'Ilerda i de Torrent de Cinca, al sud-oest de Fraga.

En efecte, hom pot pensar, a tall d'hipòtesi, que la construcció o la pavimentació, durant l'últim quart del

s. -II, d'aquesta via tan important de comunicació vers l'interior de la Península degué anar acompanyada de la potenciació de l'estratègica ciutat d'Ilerda, tot convertint-la en colonia latina. Val a dir, pel que fa a això, que el gentilici Fabius, nom d'aquell governador, el retrobem com a nomen d'un dels tres genets Ilerdenses del Bronze d'Ascoli, P. Fabius Enasagin f., i com a gentilici de la família més important de la ciutat d'època alto-imperial, la del molt ric M. Fabius Paulinus (RIT 374-376), i, d'altra banda, que la coincidència d'una fundació colonial amb la construcció d'una gran via és quelcom que tenim ben testimoniats durant aquests anys, i un segle més tard al mateix país. El primer cas ens el proporciona la fundació de Narbo, el -118, que coincidí, com ha fet veure P. M. Duval (Duval 1949), amb la construcció de la via Domitia, com ho palesa el ja esmentat mil·liari de Cn. Domitius Ahenobarbus (Campardou 1949), trobat a Treilles (Aude), a la zona de les Corberes, que pren aquella ciutat com a punt de referència de la distància que consigna. Un segle més tard, a finals del s. -I, trobem la fundació de la colònia de Barcino relacionada, d'acord amb l'estudi que F. Pallarés féu dels orígens d'aquesta ciutat (Pallarés 1970, pp. 73-79 = 1975, pp. 15-23), amb la construcció o restauració d'un altre ramal de la via Augusta, el que des de la Tordera seguia la costa Laietana fins al Llobregat. L'acceptació de la dita hipòtesi sens dubte ajudaria a explicar la importància i l'evolució

ció que tingué Ilerda durant l'època republicana.

En fi, hem de subratllar la probable existència d'una altra colònia llatina al territori de l'actual Catalunya, a la zona narbonesa, Ruscino, citada per Mela com a "colonia" (II 84) i per Plini com a "oppidum Latinorum" (N.H. III, 32). Es tracta d'una població amb un clar origen indígena i pre-romà, com ho palesen la investigació arqueològica i les notícies de Polibi -que l'esmenta al s. -II com a poblada pels celtes (XXXIV, 10)- i Livi -que l'anomena com l'indret on es reuniren els gals per decidir sobre el pas d'Anníbal pel seu territori (XXI, 24)-, i d'un gran valor viari i estratègic, car es trobava sobre la gran ruta que duia d'Itàlia a Hispània -és una mansio molt ben testimoniada als Itineraria romana- i a l'indret on se'n separava la que menava directament vers la depressió de l'Ebre per la Cerdanya -avui encara ben visible en alguns punts, sobretot a la zona del Coll de la Perxa (Padró 1974 b; Delcor 1974, p. 147 = 1977, pp. 18-21; Campmajó-Padró 1976, pp. 206-207-, cosa que, en certa forma, feia d'aquesta població la porta oriental d'Hispània. Aquestes dues circumstàncies palesen un cert paral·lelisme, no només jurídic, de Ruscino amb Ilerda, precisament situades als extrems del gran eix de comunicació transpirenenc constituït per les valls de la Tet i del Segre, de tanta importància històrica. Així, tot i que hom pensa, però no està provat, que la colònia de Ruscino fou obra de Cèsar o d'August, no s'ha d'oblidar el paral·lelisme entre aquestes dues poblacions de caràcter indígena, ni

el mitjà a través del qual Roma sembla que potencià aquests dos importants nuclis autòctons, ja destacats des d'abans de la conquesta del país.

El Bronze d'Ascoli testimonia, doncs, els necessaris antecedents dels pregonos canvis jurídics que es donaren a la Catalunya del període augustià o cesaro-augustià: aquells genets, retornats a les seves comunitats d'origen amb la ciutadania Romana, després d'haver prestat el seu servei militar jam com a mercenaris, sinó com a membres de tropes auxiliars de l'exèrcit romà, devien ajudar decididament a la romanització de les aristocràcies locals, mentre que Ilerda, la comunitat autòctona urbana més important de les terres interiors del país, ja havia accedit al dret Llatí, tot iniciant el procés de superació de la condició peregrina per les col·lectivitats indígenes de la zona. Es tracta d'uns precedents que també reflecteixen l'avenç de la romanització entre la població indígena de les terres del nord-est peninsular un segle abans del canvi d'Era i que constitueixen l'inici del llarg procés jurídic que transformarà un país simplement ocupat i pacificat en un territori plenament incorporat a les estructures polítiques, socials i militars de l'Estat Romà.

2.- LES TRANSFORMACIONS DEL PERÍODE CESARO-AUGUSTIA.

Si el Bronze d'Ascoli ens ha permès conèixer les primeres concessions, però encara aïllades i circumstancials, del dret Llatí i del Romà a favor de la població autòctona del territori de l'actual Catalunya i de la depressió de l'Ebre, cosa que, cal subratllar-ho, ja degué constituir un canvi qualitativament decisiu quant a la consideració de la població del país per Roma, la seixantena d'anys que van des del Bellum Civile fins a la mort d'August, l'any 14, contemplaren una pregona transformació jurídic-política a nivell general i, alhora, un canvi de sentit en l'actuació de Roma cap al país.

En efecte, durant aquest període, al costat d'una sèrie d'actuacions de caràcter netament "colonial" i "filoitàlic" -establiment d'una deductio de colons romans per Cèsar a Emporiae i fundació de la colònia augustiana de Barcino-, i com a tals ja comentades al capítol precedent (cap. II, 2), hom constata un conjunt de transformacions jurídic-polítiques que atenyeren la globalitat del territori de l'actual Catalunya i que ja beneficiaren, o estaven destinades a beneficiar, amplis sectors o col·lectius de la població autòctona del país, fonamentalment i en primer lloc les aristocràcies locals, cosa que òbviament constitueix un aspecte més de la transformació general que la investigació arqueològica també constata per a aquests mateixos anys.

Ens podem apropar a aquestes pregoneres transformacions del país a través de les llistes de populi que Plini dona a la "Naturalis Historia", de l'àmplia adscripció d'individus i de comunitats a la tribu Galeria coneguda per l'epigrafia, de l'accés a l'estatut de municipium per algunes poblacions indígenes testimoniats per la numismàtica i, en fi, de la referència específica que es fa a concessions jurídiques en fonts literàries de l'època, en parlar de les estades de Cèsar i d'August a Hispania.

A) LA INFORMACIÓ DE PLINI.

La font principal per al coneixement d'aquesta transformació jurídico-política tan important que experimentà el territori de l'actual Catalunya a l'època cesaro-augustiniana ve constituïda, però, pels dos capítols del llibre III de la "Naturalis Historia" on Plini parla dels populi dels conventus iuridici de Tarraco i de Caesaraugusta (N. H. III, 23 i 24), ja que aquest autor, que estigué a Hispania sota Vespasià i que dedicà la seva obra a Titus, utilitzà bàsicament documentació de mitjan regnat d'August: la informació continguda en el mapa d'Agrippa, probablement acabat cap al -7, i documents oficials, les "formulae provinciarum", datats cap al canvi d'Era (Henderson 1942, pp. 1-5).

Plin. Nat. Hist. III, 23.

"Nunc per singulos conventus reddentur insignia praeter supra dicta. Tarracone disceptant populi XLII, quorum

celeberrimi civium Romanorum Dertosani, Bisgargitani; Latinorum Ausetani, Ceretani qui Iuliani cognominantur et qui Augustani, Edetani, Gerundenses, Iessonenses, Teari qui Iulienses; stipendiariorum Aquicaldenses, Aesonenses, Baeculonenses."

Plin. Nat. Hist. III, 24.

"Caesaraugusta colonia immunis, amne Hiberno adfusa ubi oppidum antea vocabatur Salduba, regionis Sædetaniae, recipit populos LV: ex his civium Romanorum Bilbilitanos, Celsenses ex colonia, Calagurritanos qui Nasici cognominantur, Ilerdenses, Surdaonum gentis, iuxta quos Sicoris fluvius, Oscenses regionis Suessetaniae, Turiassonenses; Latinorum veterum Cascantenses, Ergavicenses, Graccourritanos, Leoncenses, Osicerdenses; foederatos Tarracenses; stipendiarios Arcobrigenses, Andelonenses, Aracelitanos, Bursaonenses, Calagurritanos qui Fibularenenses cognominantur, Complutenses, Carenses, Cincienses, Cortonenses, Damanitanos, Ispallenses, Ilursenses, Iluberitanos, Iacetanos, Libienses Pompelonenses Segienses."

Un conjunt de dades proporcionades per altres fonts literàries de l'Antiguitat, fonamentalment per Claudi Ptolemeu, que a la seva "Geographia" esmenta les poblacions i els accidents geogràfics d'acord amb llur àmbit ètnico-regional, permet saber l'adscripció territorial d'aquests populi enumerats per Plini.

Populi de Plini

Aesonenses, populus
estipendiari del conv.
iur. de Tarraco

Aquicaldenses, populus
estipendiari del conv.
iur. de Tarraco

Ausetani, populus de
dret Llatí del conv.
iur. de Tarraco

Baeculonenses, populus
estipendiari del conv.
iur. de Tarraco

Bisgargitani, populus
de dret Romà del conv.
iur. de Tarraco

Celsenses, populus de
dret Romà del conv. iur.
de Caesaraugusta

Ceretani Augustani, popu-
lus de dret Llatí del
conv. iur. de Tarraco

Ceretani Iuliani, populus
de dret Llatí del conv.
iur. de Tarraco

Cincienses, populus esti-
pendiari del conv. iur.
de Caesaraugusta

Dertosani, populus de
dret Romà del conv. iur.
de Tarraco

Adscripció ètnico-regional

Aeso, població iacetana
(lacetana) segons Ptole-
meu (II 6, 71)

Ydata Therma, població
ausetana segons Ptolemeu
(II 6, 69)

Ausa, població ausetana
segons Ptolemeu
(II 6, 69)

Baecula, població auseta-
na segons Ptolemeu
(II 6, 69)

Bisgargis, població iler-
caona segons Ptolemeu
(II 6, 63)

Celsa, població ilergeta
segons Ptolemeu (II 6, 67)

-

Iulia Libia, població ce-
retana segons Ptolemeu
(II 6, 68)

¿Cinna, població iacceta-
na segons Ptolemeu
(II 6, 71) ?

Dertosa, població iler-
caona segons Ptolemeu
(II 6, 63)

Gerundenses, populus de
dret Llatí del conv. iur.
de Tarraco

Gerunda, població ause-
tana segons Ptolemeu
(II 6, 69)

Iessonienses, populus de
dret Llatí del conv. iur.
de Tarraco

Iesso, població iacceta-
na (lacetana) segons Pto-
lemeu (II 6, 71)

Ilerdenses, populus de
dret Romà del conv. iur.
de Caesaraugusta

Ilerda, població ilergeta
segons Estrabó (III 4, 10)
i Ptolemeu (II 6, 67)

Oscenses, populus de
dret Romà del conv. iur.
de Caesaraugusta

Oscà, població ilergeta
segons Estrabó (III 4, 10)
i Ptolemeu (II 6, 67)

Teari Iulienses, populus
de dret Llatí del conv.
iur. de Tarraco

Tiar Iulia, població
ilercaona segons Pto-
lemeu (II 6, 63)

Tot i que hom pot discutir algunes de les adscripcions de Ptolemeu, com és concretament el cas del caràcter ausetà de Gerunda i Aquae Calidae, així com la identificació suggerida per C. Müller sobre la relació de la Cinna iaccetana de Ptolemeu amb el populus estipendiari del conventus de Caesaraugusta dels Cincienses o Cincenses de Plini, que aquest mateix autor també relaciona amb el riu Cinca (Müller 1883, p. 196, n. 8), els dos passatges de la "Naturalis Historia" que acabem de transcriure, amb llur complementació amb altres fonts geogràfiques sobre l'adscripció ètnico-regional de les comunitats que s'hi enumeren, permeten esbrinar alguns aspectes de la situació del país en el període augustià i alhora el sentit de les pregoneres transformacions que llavors s'hi estaven

produint o que acabaven de produir-s'hi.

a) La pertinença a dos "conventus" jurídics.

D'antuvi podem constatar que el territori de la Catalunya hispànica estava englobat majoritàriament al conventus iuridicus de Tarraco, dins del qual havien quedat adscrits els territoris o les regions dels ausetans -els populi dels Aquicaldenses, Ausetani, Baeculonenses i Gerundenses, segons la discutida adscripció de Ptolemeu (II 6, 69)-, dels ceretans -els populi dels Ceretani Iuliani i dels Augustani-, dels ilercaons -els populi dels Bisgargitani, Dertosani i Teari Iulienses, segons l'adscripció de Ptolemeu (II 6, 63)- i dels lacetans -els populi dels Aesonenses i Iessonenses, segons l'adscripció de Ptolemeu (II 6, 71) (la pertinença del territori lacetà al conventus de Tarraco no està contradita per la ubicació dels Cincenses al conventus de Caesaraugusta, car no és clara la seva relació amb la Cinna iacetana esmentada per Ptolemeu ni tan sols el seu caràcter lacetà)-, mentre que, si és correcta la informació proporcionada per Plini, un part de les terres de ponent ho estava en el de Caesaraugusta, dins del qual havia quedat adscrita la ciutat d'Ilerda -com també Celsa i Osca, ilergetes segons Estrabó (III 4, 10) i Ptolemeu (II 6, 67)-.

b) La inserció de les terres pirinenques dins l'estructura jurídic-política romana.

Anteriorment ja hem comentat (cap. I, 2) que la regió

pirinenca degué continuar amb una certa independència fins al s. -I i que des del període de la guerra Sertoriana es constata una clara intervenció i una creixent autoritat de Roma en aquesta gran zona muntanyosa. Així, si la revolta dels ceretans de l'any -39, que devien haver aprofitat el favorable context de la contesa civil de l'època, palesa la vitalitat que encara tenia aquest poble pirinenc a mitjan s. -I, hem de pensar també que la campanya de Cn. Domitius Calvinus constituí l'últim episodi de la subjecció de la població del Pirineu central i oriental a l'autoritat de Roma.

L'esment que Plini fa dels ceretans, segons sembla dividits en dues civitates, "Ceretani qui Iuliani cognominantur et qui Augustani", entre els populi de dret Llatí del conventus Tarraconensis, permet deduir que la situació ja devia ésser, però, ben diferent a mitjan regnat d'August. Un breu passatge d'Estrabó (III, 4, 11) sobre els Kerretanoi, que fins sembla pres de Posidoni o d'Artemidor (Schulten F.H.A. VI, p. 246), suggereix també la paral·lela incorporació d'aquest poble pirinenc als intercanvis comercials de l'època, ja que aquest geògraf grec indica que els ceretans "fan excel·lents pernills, comparables als càntabres, la qual cosa proporciona ingressos no pas petits als seus habitants".

Hem de considerar, doncs, que la zona pirinenca catalana estava incorporada, si més no formalment, en el

marc polític-administratiu i econòmic de l'Estat Romà, bé que cal no oblidar, en aquest sentit, les diferències que hem constatat entre les terres de la conca alta del Segre i les de la gran zona muntanyosa del nord-oest del país (cap. I, 2). Amb tot, la regió pirinenca, i sobretot Andorra i el Pallars Sobirà, continua essent durant l'Alt Imperi una zona marginal i amb unes característiques molt diferenciades de la resta del territori de l'actual Catalunya, segons comentarem més endavant (cap. V bis, 4).

c) Fragmentació i subsistència dels antics territoris indígenes.

Un repàs al quadre precedent dels populi del territori de l'actual Catalunya enumerats per Plini, relacionant-los amb la informació que tenim de la seva adscripció territorial, sobretot per Ptolemeu, permet constatar, a banda la possible existència d'alguns errors de detall, que aquestes comunitats no són sinó parts dels antics pobles autòctons del país.

L'avenç de la romanització, amb la consegüent potenciació de la vida ciutadana, degué comportar unes noves bases d'estructuració política i administrativa del territori: els antics pobles indígenes, cada cop més romanitzats, devien dividir-se o devien ésser dividits en populi, que en la seva major part es devien recolzar sobre les naixents comunitats i aristocràcies municipals. Cal recordar, quant a això, que els trenta

genets de la Turma Sallivitana, del -89, testimoniats pel Bronze d'Ascoli (CIL I 709), no apareixen agrupats per la seva tribu o poble de pertinença, ause-tans, ilergetes, lacetans i vascons, sinó per la seva comunitat local.

Amb tot, també degueren existir criteris polítics per a fragmentar les antigues formacions indígenes, car fins i tot el poble ceretà, recentment incorporat a les formes polítiques de l'Estat Romà i sense un desenvolupament socio-econòmic igual al de la resta del territori, també sembla que fou dividit en dos populi, els Ceretani Iuliani i els Augustani.

En fi, es tracta d'un procés d'abandonament dels antics vincles tribals mal conegut, bé que no ha de suposar-se necessàriament de cronologia homogènia per a tot el territori de l'actual Catalunya, ja que, deixant al marge aquelles comarques litorals on aquest fenomen es degué veure afavorit o imposat pels establiments de població itàlica, la "ciutadanització" de l'antic poble ilergeta sembla ésser particularment primera.

El notable desenvolupament socio-econòmic dels ilergetes, ja constatable des de l'època pre-romana, i el seu primerenc accés a les formes ciutadanes pròpiament dites -recordem el que hem dit d'Ilerda i l'Osoa Sertoriana- degueren comportar una prompta superació de les formes tribals pre-romanes. Fins i tot E. Ju-

nyent i A. Pérez (Junyent-Pérez 1983, p. 71) consideren que Iltirta ja era una civitas abans de l'arribada dels romans i que sens dubte continuà essent-ho en els segles següents, ja que les seves encunyacions locals, iniciades amb anterioritat a aquell moment, de bronze i plata i en una quantitat incomparablement major a qualsevulla altra seca de l'interior, presenten el nom de la localitat i no pas el del poble. D'altra banda, els "Oscenses et Calagurritani, qui erant cum Oscensibus contributi" apareixen, al costat dels Tarraconenses, Iacetani, Ausetani i Illurgavonenses, explícitament citats per Cèsar, durant la batalla d'Ilerda, com una de les grans civitates de la regió (Caes., B.C. I, 60).

Ara bé, la personalitat territorial dels antics pobles indígenes, encara ben viva en els últims temps de la República -per exemple, en una carta adreçada al Senat el -77 per Pompeu es parla explícitament de la submissió de la Iacetania (Sall., Hist. 2, 98)-, no desaparegué amb les transformacions jurídiques de l'època cesaro-augustiana.

Deixant a banda la descripció que, al capítol quart del seu llibre III, el gran geògraf grec Estrabó feu del país a començament de l'Imperi, en la qual continua parlant dels pobles autòctons de la zona -Edetanói, Indiketai, Leetanói, Lartolaietai, Iakketanoi, Ilargetai i Kerretanoi-, però que en bona part reflecteix una situació cronològicament anterior, dels temps re-

publicans, els àmbits ètnico-regionals continuen apareixent a les fonts geogràfiques de l'Alt Imperi, així com esporàdicament en alguns passatges de naturalesa no-geogràfica de diferents autors de l'època i àdhuc en alguna inscripció.

A mitjan s. I, Plini, en descriure el territori de l'actual Catalunya, a més dels populi, parla de la regio Ilergaonum, de la regio Cessetania, de la regio Ilergetum, dels Laetani, dels Indigetes, dels Ausetani, dels Iacetani, dels Ceretani i dels Vascones (N.H. III, 21 i 22). Aquest mateix autor situa, al Rosselló, la regio Sordonum, amb Illiberis i Ruscino, i, a l'interior, la (regio) Consuaranorum, així com, al Llenguadoc, la regio Volcarum Tectosagum (N.H. III, 32 i 33). També enumera a l'Aragó, la regio Sedetania, a la qual pertanyia Caesaraugusta, i la regio Suessetania, a què pertanyia Osca (N.H. III, 24), i, al País Valencià, la (regio) Contestania, fins al Suero, i la regio Edetania, amb Valentia i Saguntum, al nord d'aquest riu (N.H. III, 19 i 20). El mateix Plini torna a referir-se a la Lacetania i/o a la Laetania en parlar dels vins (N.H. XIV, 71) i de la propietat curativa del "cynorrhodon" (N.H. XXV, 17).

No gaires anys abans, Pomponi Mela, que a la zona hispànica del país només esmenta el rosari de ciutats que jalonaven la costa, cita, al Rosselló, l'ora Sordonum, amb Ruscino, Eliberrae, Portus Veneris i Cervaria (II, 84), així com el punt exacte on s'iniciava aquest lí-

toral, la Salsulae fons (II, 82), la font salada de Salses, segons ja s'ha comentat al prefaci.

Posteriorment, al s. II, Ptolemeu, a la seva "Geographia", continua agrupant les poblacions i els accidents geogràfics d'acord amb els territoris indígenes. A Catalunya ho fa, concretament, en els dels Ilercaones (II 6, 16 i 63), Cossetani (II 6, 17), Laetani (II 6, 18 i 72), Indigetes (II 6, 19 i 72), Ilergetes (II 6, 67), Ceretani (II 6, 68), Ausetani (II 6, 69), Castellani (II 6, 70) i Iacetani (II 6, 71).

En fi, hom troba referències a aquests territoris en fonts no-geogràfiques. Marcial, a la segona meitat del s. I, esmenta, en diferents passatges, la Laletania (Ep. I, 26; I, 49; VII, 53) i una inscripció tarragonina d'època flàvia al·ludeix a un "praefectus orae maritimae Laetanae" (RIT 289). D'altra banda, Marcial també alaba la perna Cirritana (Ep. XIII, 54) i l'"Edictum de Pretiis rerum venalium" de Dioclecià de l'any 301 consigna les pernae optimae Cirritanae (CIL III, suppl. p. 1932). A finals del s. VII, Julià de Toledo, en parlar de l'expedició de Wamba contra el duc Paulus, esmenta el "Castrum Libiae, quod est Cirritaniae caput" (Hist. Wamb. X).

Aquestes fonts escrites de l'Alt Imperi no són, òbviament, un simple record tardà dels antics territoris dels pobles indígenes, sinó que mostren un país compartimentat en uns mal coneguts àmbits territorials, re-

giones, denominats d'acord amb el nom d'aquells pobles. Això explica, precisament, la coincidència, llevat el cas dels Castellani, en el nombre, el nom i la situació dels territoris esmentats a la descripció de Plini i a la de Ptolemeu, així com l'oblit en ambdós autors d'uns mateixos pobles que ens són coneguts durant el període de la conquesta del país per Roma.

Segons sembla, es tracta d'uns àmbits territorials ben definits i amb uns límits precisos, alguns dels quals ens són esmentats d'una manera explícita o implícita. Plini anomena el Xúquer com a límit de la Contestania amb la regio Edetania i el riu Udiva, entre aquesta i la regio Ilergaonum: "...Suero fluvius... Contestaniae fines. Regio Edetania, ... Valentia colonia..., flumen Turium, et... Saguntum civium Romanorum, ... flumen Udiva. Regio Ilergaonum..." (N.H. III, 20 i 21). Aquest mateix autor ens parla d'un altre d'aquests límits, el del Llobregat: "Regio Cessetania, flumen Subi, colonia Tarracon... regio Ilergetum, oppidum Subur, flumen Rubricatum, a quo Laetani et Indigetes" (N.H. III, 21); un límit que segurament explica el nom de Fines de la mansio de la via Augusta situada al pas d'aquest riu, citada per tots els itineraris que en coneixem. En fi, Mela, ja ho hem dit anteriorment, esmenta la font de Salses com a límit del territori dels sordons: "Ultra (lacum Rubraesum) est Leucata litoris nomen et Salsulae fons, ... Inde est

ora Sordonum..." (II, 82 i 84). No és doncs estrany trobar un càrrec com el de praefectus orae maritimae Laetanae, ni menys encara ocupat per una persona com Q. Licinius Silvanus Granianus (RIT 288, 289 i 321), pertanyent a una família íntimament lligada amb Baetulo (AE 1936, 66 = ILER 5829 i CIL II 4609. Guitart 1976, pp. 25-34), qui sap si per la intensa activitat comercial que es desenvolupava al litoral laietà, com ho proven singularment les restes trobades al llarg de la línia de la costa i del delta del Llobregat.

Al costat de les civitates, cèl.lula bàsica de l'ordenament jurídic-polític i territorial romà, hi devia haver, doncs, uns àmbits espacialment més amplis que retenien un cert valor ètnic, si més no quant a la seva denominació, i que en certa forma conservaren els marcs dels antics territoris indígenes. Es tracta d'unes demarcacions vagues i mal conegudes però que devien ésser importants en formar-se les demarcacions episcopals romano-visigòtiques, ja que probablement constituïren, almenys en alguns casos, els àmbits d'aquestes naixents estructures eclesiàstiques. En iniciar aquest estudi ja hem vist com la diòcesi visigòtica d'Elna devia coincidir amb la regio Sordonum de l'Alt Imperi i com el límit septentrional d'aquesta demarcació civil romana, la font salada de Salses, continuava marcant a l'època medieval la divisòria entre el bisbat rossellonès i el de Narbona. Aquest és un punt que òbviament ha d'ésser tingut en compte en valorar la ul-

terior reviviscència d'alguns dels marcs indígenes pre-romans, que en part afloraren a través de l'estructura civil i eclesiàstica dels temps visigòtics i alto-medievals.

d) Els nuclis urbans i els "populi" plinians.

Un repàs a aquell mateix quadre també permet constatar que la majoria dels populi plinians de Catalunya prenen el seu nom a partir d'un nucli urbà.

Només tres d'aquests populi del territori de l'actual Catalunya es denominen de forma igual al de l'antic poble indígena: els Ausetani -no Ausonenses com seria la manera lògica a partir d'Auso, nom romà del nucli urbà, segons ens ho testimonien una inscripció de Mongontiacum de mitjan s. I (CIL XIII 6858) i una altra de Tarraco del s. II o d'època dels severs (RIT 381)-, els Ceretani Iuliani i els Ceretani Augustani. Bé que el poble dels Ausetani pogué no haver pres el nom del seu nucli urbà pel fet d'ésser simplement l'hereu directe de l'antic poble dels ausetans, que com hem dit conservà una destacada importància durant l'època Republicana, potser també cal buscar en aquest fet un reflex de la debilitat de les formes ciutadanes en aquesta zona del país.

En efecte, l'excepció constituïda per aquests tres populi podria ésser perfectament explicable a partir de la debilitat que hi tingueren les formes urbano-municipals: Auso era un nucli urbà petitíssim, no una

ciutat pròpiament dita, sinó més aviat, com indica M. Tarradell (Tarradell 1976 b, p. 270), l'eix econòmic-polític-religiós dels ausetans; mentre que els ceretans eren un poble amb un desenvolupament socio-econòmic sens dubte inferior a la resta dels de la Catalunya de l'època. En aquesta zona, la ciutat degué ésser, doncs, o bé quelcom poc desenvolupat -Auso- o bé quelcom fruit bàsicament de la potenciació per Roma -Iulia Libia-. Així, aquests tres populi semblen dibuixar una zona marginal on degueren arrelar escassament les formes urbano-ciutadanes i on probablement es degueren mantenir amb més força les antigues estructures organitzatives pre-romanes. La pobresa epigràfica que globalment presenta aquesta zona del país, constituïda per les altes valls del Fluvià, del Ter, del Llobregat i del Segre, també semblen suggerir-nos-ho.

La resta de populi de Catalunya pren, però, el seu nom a partir d'un nucli urbà d'arrel indígena i no pas de l'antic nom del poble pre-romà. Aquesta circumstància és d'un gran interès ja que ens permet conèixer els nuclis urbans, ja centres polítics dels seus territoris, sobre els quals es recolzaran les estructures econòmiques, socials i polítiques característiques de l'Alt Imperi.

Cal tenir present, però, que l'evolució cap a les formes urbanes s'havia iniciat a Catalunya ja amb anterioritat a la conquesta romana, responent, segons ha proposat J. Maluquer (Maluquer 1976, pp. 25-26),

a una evident elevació del nivell de vida a conseqüència del desenvolupament d'unes premisses econòmiques distintes i possiblement a l'adscripció de noves formes de cultiu; canvi que, segons aquest estudiós, sembla que respon a la penetració cap a l'interior de la influència de les ciutats gregues de la costa a finals del s. -IV, però en major escala des del s. -III. Així E. Junyent (Junyent 1979, p. 38) ha pogut assenyalar acusats fenòmens d'urbanisme incipient als poblats ilergetes dels segles -IV i -III. D'altra banda, no s'ha d'oblidar, com ha fet veure M. Tarradell (Tarradell 1962, pp. 295-296), la personalitat i l'autonomia que, en la societat ibèrica, tenia el poblat dins el context de la tribu.

Els autors antics, la numismàtica ibèrica i ibero-romana i l'arqueologia permeten conèixer, en diversos casos, el nom i les restes materials d'aquests incipients nuclis urbans indígenes pre-romans i de l'època republicana i, d'altra banda, el Bronze d'Ascoli, del -89, sembla testimoniar, per primer cop, unes ciuitates pròpiament dites, algunes d'elles de la Catalunya interior, com ja s'ha comentat anteriorment.

Aquest incipient desenvolupament urbà indígena degué constituir sens dubte un factor de gran importància per possibilitar la ulterior i profunda romanització de la població autòctona del país, però alhora es degué veure fortament i decisivament potenciat per la penetració de les formes romanes, ja que la vida ur-

bana en sentit estricte fou aquí, llevat naturalment dels nuclis urbans grecs o que hi estaven vinculats, essencialment fruit de la romanització.

Així doncs, Roma pogué recolzar les noves estructures polítiques, jurídiques i administratives a la major part del territori de Catalunya, a banda sens dubte les mal conegudes zones muntanyoses i marginals, no només en comunitats urbanes d'origen colonial itàlic, sinó també d'arrel indígena, encara que de desigual importància i desenvolupament segons el cas, com comentarem més endavant.

- e) L'ampli accés de les comunitats autòctones al dret Llatí i al Romà i la desigualtat dels seus estatuts.

En fi, un dels punts més importants que ens permet conèixer aquest passatge de la "Naturalis Historia" és l'ampli accés de les comunitats autòctones del territori de l'actual Catalunya al dret Llatí -Ausetani, Ceretani qui Iuliani cognominantur et qui Augustani, Gerundenses, Iessonienses i Teari qui Iulienses- i àd huc al Romà -Bisgargitani, Dertosani i Ilerdenses (segurament aquests darrers ja havien assolit, però, la ciutadania llatina poc abans de l'any -89, segons ja hem comentat anteriorment)-, bé que encara d'una manera no pas general, car Plini ens continua parlant d'alguns populi de condició espitendiària -Aquicaldenses, Aesonenses i Baeculonenses-.

Cal adonar-se, però, del desigual status jurídico-po

lític assolit per les comunitats dels diferents antics territoris indígenes. Mentre els populi ilergetes i ilercavons apareixen gaudint de la ciutadania romana -Celsenses, Ilerdenses, Oscenses, Bisgargitani i Dertosani-, amb l'única excepció dels Teari Iulien ses, que tenien el Llatí, cap altre dels del territori de l'actual Catalunya no apareix amb aquest estatut polític. Les comunitats ausetanes, ceretanes i lacetanes hi figuren només amb el dret Llatí -Ausetani, Ceretani qui Iuliani cognominantur et qui Augustani, Gerundenses i Iessonienses- o fins i tot encara com a estipendiàries -Aesonenses, Aquicaldenses i Baeculonenses-.

Aquesta diferenciació reflectida per les llistes de Plini sembla suggerir, d'antuvi, una romanització intensa i més profunda a les terres de la depressió de l'Ebre, la zona constituïda pels antics territoris ilergeta i ilercavó, i una de més limitada a les terres centrals del país, les constituïdes pels antics territoris dels lacetans i ausetans, i òbviament a la regió pirinenca, l'àrea ceretana.

Un passatge d'Estrabó (III 4, 20) ens confirma la profunda romanització ja assolida a començament de l'Imperi a les terres de la conca baixa i mitjana de l'Ebre. Comenta aquest geògraf grec, tot parlant d'Hispania, que el tercer legat de la Citerior té l'interior del país al seu càrrec i que administra els qui ara anomenen "togatoi", per ésser gent quasi civilit

zada, que semblen haver adquirit amb la blanca vestidura l'aire civilitzat i fins l'aparença dels itàlics. Aquests són, segons especifica aquest autor, els kel tiberes i els pobles que habiten les dues ribes de l'Iber, fins a la zona costanera.

Aquesta notícia d'Estrabó s'adiu perfectament amb la distribució geogràfica dels vuit populi esmentats per Plini com de dret Romà dels conventus de Tarraco i Caesaraugusta, ja que, a banda les dues comunitats ilercavenes -Bisgargis i Dertosa- i les tres ilergetes -Celsa, Ilerda i Osca- que acabem d'esmentar, hom hi troba la vascona Calagurris, a la vall mitjana de l'Ebre, i les celtibèriques Bilbilis i Turiasso.

El factor de la desigualtat de la romanització del país no pot explicar plenament, però, els diferents estatuts jurídic-polítics de les comunitats autòctones, ja que mentre els ceretans, recentment rebel·lats i sotmesos pel procònsol Cn. Domitius Calvinus, apareixen dotats amb el dret llatí, continuen havent-hi encara comunitats lacetanes i ausetanes de condició estipendiària, entre elles els Aquicaldenses, que s'han de localitzar a Caldes de Malavella, a la romanitzada zona pre-litoral del país creuada per la via Augusta (cap. VI, 1 i 3). Probablement també hi degueren intervenir, doncs, raons d'altre mena, possiblement de tipus polític, qui sap si relacionades amb les passades conteses civils de finals de la República i de la transició a l'Imperi. Val a dir, pel que fa a això, que Dió Cassi (Dio Cass. 54, 25) co-

menta, com veurem de seguida, que, l'any -14, abans que August tornés a Roma després de la seva segona estada a Hispania, va arreglar tots els afers de la Gal·lia i d'Hispania, donant a uns la llibertat i la ciutadania i treient-la a altres.

B) EL CARÀCTER DE L'ADSCRIPCIÓ TRIBAL I EL SEU SIGNIFICAT.

Una segona via d'aproximació a les importants transformacions jurídic-polítiques d'aquest període ens ve proporcionada per l'àmplia adscripció d'individus i comunitats del país a la tribu Galeria i per l'escassa importància que hi té la de la Quirina, ja que a Hispania l'origen d'aquestes dues tribus data, respectivament, de l'època d'August i de la de Vespasià (Kubitschek 1889, p. 169). Es tracta, òbviament, d'una via d'aproximació sols testimoniada per la documentació epigràfica.

Fa prop de cent anys W. Kubitschek ja realitzà un ampli estudi sobre l'adscripció tribal a nivell general de l'Imperi, "Imperium Romanum Tributim Descriptum", que avui encara continua essent un element fonamental a l'hora d'apropar-nos al tema. Aquest estudiós reconegué l'adscripció, bé que en nombre molt desigual, de les comunitats de les províncies hispàniques a sis tribus romanes diferents: Galeria, que remunta a l'època d'August, Quirina, que ho fa a la de Vespasià -bé que sabem del cas particular d'un individu amb aquesta tribu recompensat "viritim a divo Claudio civitate donato" (CIL II 159)-, Velina, Aniënsis, Papiria i Sergia, que

corresponen a l'època republicana i a la de Cèsar però que afecten a un nombre molt reduït de comunitats -cap d'elles del territori de l'actual Catalunya-, i, d'altra banda, considerà que August, per primer cop, havia distribuït els oppida latina per tribus, de manera que els municipes d'aquestes comunitats, si arribaven a ser ciutadans romans, anessin a una determinada i idèntica tribu (Kubitschek 1889, pp. 167-203, esp. 167-169). Per la seva part, Ruscino, com la majoria de les comunitats de la Narbonesa, ho estigué a la Voltinia (Gayraud 1975, p. 96).

Pel seu interès reproduïm, doncs, els quadres que W. Kubitschek féu de la tribu Galeria i de la Quirina a les províncies hispàniques (Kubitschek 1889, pp. 167-168), encara que lògicament només enumerarem les comunitats de la zona que constitueix l'objecte del nostre estudi. No ho farem, però, amb les altres quatre tribus (Kubitschek 1889, p. 169), ja que segons l'estudi d'aquest investigador no ho són de cap comunitat del territori de l'actual Catalunya.

Tribu Galeria

In Galeria haec Hispaniarum oppida censebantur, quae (id quod e Plinianis cognoscitur) in Augustis provinciarum formis dicta erant:

- A) coloniae: in Baetica, 2; in Lusitania, 1; in Tarracoenensi, 4 (Barcino i Tarraco).

- B) oppida civium Rom.: in Baetica, 3; in Lusitania, 1; in Tarraconensi, 6 (Dertosa, Ilerda, Iluro).
- C) municipia Lati veteris: in Baetica, 0; in Lusitania, 2; in Tarraconensi, 8 (Ausa, Gerunda, Iesso).
- D) quae aut Latina aut c. R. (aut libera aut foederata ?) oppida a Plinio putari videntur: in Baetica, 9; in Lusitania et Tarraconensi, 0.
- E) foederatum: in Baetica, 1.
- F) oppida a Plinio omissa, quae Augusta aetate melioris iuris fuisse videntur: in Baetica, 3; in Tarraconensi, 5 (Egara, Labitolosa, Sigarra).
- G) a Plinio oppida dicta (in Tarraconensi): 3.
- H) quae a Plinio stipendiaria oppida dicuntur
- a) per errorem ut videtur: in Tarraconensi, 3.
  - b) recte, utequidem putarim: in Tarraconensi, 1.

Tribu Quirina

In Quirina haec Hispaniarum oppida erant:

- A) quae Augusto vivo inter foederata erant, si Plinio fidem habemus: in Baetica, 1; in Balearibus, 1.
- B) quae Augusto vivo libera erant aut fuisse videntur: in Baetica, 3.
- C) quae Augusto vivo stipendiaria fuisse e Plinianis intelligitur: in Baetica, 12; in Lusitania, 3; in Tarraconensi, 2 (Aeso).

- D) quae oppida Augusto vivo stipendiaria fuisse videntur, ceterum in Plinianis
- a) aut omittuntur: in Baetica, 7; in Lusitania, 2; in Tarraconensi, 5.
- b) aut oppida vel populi vel civitates dicuntur: in Baetica, 1; in Lusitania, 2; in Tarraconensi, 7.

Actualment, després de la troballa de noves inscripcions i ulteriors estudis, podem fer algunes matisacions i ampliacions als quadres de Kubitschek i, d'altra banda, sabem també que cal actuar, com ja va subratllar H. Galsterer (Galsterer 1971, p. 46 n. 70), amb molta precaució en formular consideracions sobre l'estatut jurídic d'una determinada comunitat a partir únicament de les meres notícies de tribu, i més encara quan aquestes són escasses, cosa no únicament aplicable a Kubitschek sinó també a les mecàniques i, per això, a vegades abusives deduccions de McElderry (McElderry 1918, pp. 74-76) i Henderson (Henderson 1942, pp. 7-8) han extret a partir, respectivament, dels testimonis de la tribu Quirina i de la Galeria a Hispania. Amb tot, a part d'aquestes necessàries matisacions i precaucions, els quadres de Kubitschek continuen essent vàlids en línies generals i, per tant, valuosíssims per al coneixement de la situació i evolució jurídica del país.

Cal subratllar, però, que la documentació que avui posseïm sobre l'adscripció tribal, sinònim d'una ciutadania plena, no només confirma les dades proporcionades

per Plini als dos passatges anteriorment transcrits, si nó que també amplien la seva informació. Un repàs al quadre de Kubitschek referent a la tribu Augustiana Galeria permet constatar que al territori que estudiem també hi estigueren adscrites, a més d'aquells populi que figuren a les llistes de Plini com a dotats del dret Llatí o del Romà (N.H. III, 23 i 24), així com de les coloniae i del oppida civium Romanorum també esmentats per aquest autor (N.H. III 21 i 22), una sèrie de comunitats no citades a la "Naturalis Historia" (apartat f), esmentades simplement com a oppida (apartat g) o com a estipendiàries (apartat h).

R. Knox McElderry (McElderry 1918, p. 74) trobava en aquestes comunitats, concretament disset a la Citerior -entre elles Labitolosa i Sigarra, però no Egara per ésser un municipium Flavium-, adscrites a la tribu Galeria i no privilegiades o absents a les llistes plinianes, una certa evidència del fet que un considerable nombre d'oppida stipendiaria de Plini devien haver aconseguit, si més no, el dret Llatí abans de Vespasià. Per altra banda, M. I. Henderson (Henderson 1942) resolgué la no coincidència entre la relació de la "Naturalis Historia" i el conjunt de comunitats adscrites a la tribu Galeria considerant que aquelles comunitats de la Citerior devien assolir el dret Llatí en un moment posterior a l'elaboració de la documentació oficial ulteriorment utilitzada per Plini, que com hem dit abans data cap a mitjan regnat d'August (Henderson 1942, pp. 1-5),

i anterior a la mort d'aquest emperador, l'any 14, període durant el qual, segons aquest investigador (Henderson 1942, p. 9), el nombre d'estatuts de dret Llatí devia haver estat doblat o més que doblat en aquesta província.

Segons això, a les comunitats privilegiades amb el dret Llatí o Romà conegudes per Plini, caldria sumar un conjunt de comunitats, fonamentalment de la Citerior, que devien haver superat la condició peregrina a l'època tardo-augustiana, motiu pel qual apareixen adscrites a la tribu Galeria i falten o figuren com a no privilegiades a les llistes de Plini. A la zona que estudiem, existeixen dos exemples clars d'aquest fenomen, Labitolosa (Kubitschek 1889, p. 196; McElderry 1918, p. 74 n. 3) i Sigarra (Kubitschek 1889, p. 199; McElderry 1918, p. 74 n. 3), comunitats no esmentades per Plini però l'adscripció de les quals a la tribu Galeria és patent, particularment ben testimoniada en el segon cas. N'hi ha, a més, una altra de probable, Aeso, comunitat estipendiària segons Plini però que, contràriament a l'opinió fins avui unànimement acceptada (Kubitschek 1889, p. 188; McElderry 1918, p. 75), pogué haver estat adscrita en realitat a la tribu Galeria i no a la Quirina -car avui són més nombrosos els testimonis de la primera que no pas de la segona, segons comentarem més endavant (cap. VIII, 1)-, i, per tant, pot tractar-se d'un cas similar als de Demania (Kubitschek 1889, p. 193; McElderry 1918, p. 74 n. 3), Dianium

(Kubitschek 1889, p. 193; McElderry 1918, p. 74 n. 3) i Segobriga (Kubitschek 1889, p. 199; McElderry 1918, p. 74 n. 3), les tres esmentades per Plini com a estipendiàries (N.H. III 24; III 20 i 25; III 25), bé que només han proporcionat testimonis de la tribu Galeria.

Contràriament, la consideració de W. Kubitschek (Kubitschek 1889, pp. 168 i 194), formulada a partir d'un únic testimoni de la tribu Galeria (nº 104), que Egara era un dels oppida omesos per Plini que ja gaudia del dret Llatí a l'època d'August es veu dificultada per la condició de municipium Flavium d'aquesta població, testimoniada per una inscripció imperial d'Antoní Pius (nº 101). Amb tot, val a dir que un pedestal fragmentat (nº 105) publicat amb posterioritat a l'estudi d'aquest investigador, també sembla testimoniar novament la tribu Galeria en aquesta comunitat, qüestió de la qual tractarem més endavant (cap. III, 3 i VI, 4).

En fi, és possible que alguns d'aquests testimonis de la tribu Galeria en comunitats no esmentades per Plini com a privilegiades reflecteixin, en realitat, el cas d'Egara sembla suggerir-nos-ho, l'obtenció de la ciutadania Romana per membres de les aristocràcies locals del país abans de l'assoliment de la municipalitat per les seves comunitats.

En qualsevol cas, l'adscripció de la major part dels individus i de les comunitats municipals conegudes a Catalunya a la tribu Galeria no fa sinó palesar un cop més,

confirmant i completant la informació pliniana, la molt àmplia transformació jurídica, però encara no general, que experimentà la societat autòctona del país en el període que ens ocupa.

C) LES DADES DE LA NUMISMÀTICA.

Les transformacions jurídiques del període cesaro-augustià també ens vénen il·lustrades, en algun cas, per la numismàtica, ja que en aquest moment algunes poblacions indígenes del país feren encunyacions, amb llegenda llatina, on figuren com a municipia.

Efectivament, Dertosa i Ilerda, que com hem vist consten entre els populi de dret Romà de les llistes de Plini (N.H. III, 23 i 24), encunyaren, en aquest període, monedes amb la llegenda "Municipium Hibera Iulia Ilerca vonia Dertosa" (Vives Escudero 1926, pp. 17-18, lám. CXXV, 1-5) i amb la de "Municipium Ilerda" (Vives Escudero 1926, p. 43, lám. CXXXIV, 1, 2 i 6). Es tracta, doncs, de dos municipia de dret Romà de l'època augustiana.

L'element Iulius que figura al nom de Dertosa permet considerar que aquesta població, que després fou colonia (cap. II, 2), assolí la municipalitat amb Cèsar, qui sap si per l'ajut que els Illurgavonenses li donaren a Ilerda (Caes. B.C. I, 60), o amb August, abans del -27 (Hübner, CIL II pp. 535-536; Othmer 1911, pp. 338-

339; García Bellido 1959 a, p. 502-503). Pel que fa a Ilerda, que com hem dit anteriorment probablement assolí la llatinitat molt abans (cap. III, 1), també degué obtenir l'estatut de municipium a l'època augustiana o cesaro-augustiana (Gasterer 1971, pp. 11 i 15; Junyent-Pérez 1983, p. 71). Sens dubte es tractava de dues poblacions d'una destacada importància i amb un gran valor estratègic, cosa que els degué ajudar a obtenir el dit rang jurídic, el més elevat d'entre els de les poblacions indígenes del país.

D) ALGUNES NOTÍCIES DE LES FONTS LITERÀRIES.

En fi, hom troba algunes al·lusions específiques a aquestes concessions jurídic-polítiques en les fonts literàries de l'època que fan referència a les estades de Cèsar i d'August a Hispania.

La primera notícia correspon a l'any -49 i ens la proporciona el mateix Cèsar al "Bellum Civile" (Caes. B.C. II, 21). Ens comenta que, un cop llicenciat l'exèrcit pompejà derrotat a Ilerda i assegurat el control de la Baetica, on celebrà una assemblea a Corduba i on deixà com a governador Q. Cassi, navegà de Gades fins a Tarraco on l'esperaven legacions de quasi tota la província Citerior i on, de la mateixa manera que havia fet uns dies abans en aquella ciutat, atorgà a particulars i a la col·lectivitat d'algunes civitates certs honors, després de la qual cosa anà per terra cap a Narbo i Massilia.

La segona referència ens la proporciona Dió Cassi en parlar de la segona estada d'August a Hispania i correspon a l'any -14 (Dio Cass. 54, 25). Ens diu aquest autor que August, abans de retornar a Roma, arreglà tots els afers de la Gallia i d'Hispania, donant a uns la llibertat i la ciutadania i prenent-la a altres.

Aquests dos passatges palesen, doncs, la directa intervenció de Cèsar i d'August en les transformacions jurídic-polítiques que experimentà Hispania durant aquests anys i alhora ens mostren el caràcter no general ni uniforme d'aquestes concessions. Ens permeten saber, a més, que aquesta activitat jurídic-política no fou únicament obra d'August, sinó dels dos governants.

M. I. Henderson (Henderson 1942) estudià, fa uns quants anys, les concessions del dret Llatí portades a terme per Cèsar a favor de les comunitats d'Hispania i conclogué que la seva obra es degué desenvolupar fonamentalment a la Ulterior, mentre que la d'August es degué desplegar a la Citerior. No obstant això, la superació de la condició peregrina per les comunitats del territori de l'actual Catalunya segurament no es circumscriu estrictament al període del regnat d'August, ja que sembla que s'ha d'admetre una acció recompensadora de Cèsar a favor d'algunes de les comunitats d'aquesta zona d'Hispania. L'estada d'aquest general a Catalunya durant el Bellum Civile i l'ajuda rebuda a Ilerda (Caes., B.C. I, 60), dels Oscenses, Tarraconenses, Iacetani,

Ausetani i Illurgavonenses, així com d'altres civitates no especificades al text, permeten conjecturar que posteriorment algunes comunitats del país pogueren ésser recompensades amb la ciutadania per Cèsar, probablement a l'assemblea provincial reunida a Tarragona quan passà per la ciutat l'any -49.

Un testimoni d'aquesta actuació de Cèsar a Catalunya, bé que en algun cas també és probable que es degui a l'obra d'August, sembla ésser-ho l'epítet "Iulius" que apareix als títols d'algunes comunitats autòctones del país: el municipium Hibera Iulia Ilercavonia Dertosa -segons consta a les monedes (Vives 1926, pp. 17-18, lám. CXXV, 1-5)-, entre les comunitats de dret Romà; el populus dels Ceretani Iuliani i el dels Teari Iulienses -segons consta a les llistes de Plini (N.H. III, 23)-, entre les comunitats de dret Llatí; i tal vegada la suposada, ja que no segura, Barcino Faventia Iulia -segons sembla desprendre's de la llarga titulació oficial de la futura colònia d'August-, el discutit nucli pre-augustià, d'origen indígena i situat al sud de Montjuïc, a què ja ens hem referit anteriorment (cap. II, 2).

Amb tot, l'adscripció quasi general de les comunitats del territori de l'actual Catalunya a la tribu Gallaeria ens mostra la importància i l'amplitud de les concessions jurídicopolítiques d'August a les comunitats del país, actuació que segurament tingué el seu moment més important en les concessions realitzades l'any -14, esmentades per Dió Cassi. La no coincidència de les

l·listes de Plini amb la més àmplia adscripció a la tribu Galeria fa pensar, però, com ja s'ha dit anteriorment, que aquestes concessions es devien continuar produint després de la segona estada d'August a Hispania i del moment en què fou elaborada la documentació oficial de la província, ulteriorment utilitzada per aquell autor.

Es tracta, doncs, d'un ampli conjunt de transformacions jurídic-polítiques que no semblen circumscriure's a un moment únic, sinó que degueren ésser iniciades per Cèsar i essencialment realitzades per August, segons sembla al llarg del seu dilatat regnat.

E) IMPORTÀNCIA DE LES TRANSFORMACIONS.

Així doncs, el període cesaro-augustià tingué a Catalunya una gran importància pel fet d'ésser el moment de superació de la condició peregrina per un molt considerable nombre de comunitats indígenes, sens dubte les més importants, adés per haver rebut el dret Llatí, la qual cosa a la vegada obria el camí de la ciutadania Romana a les seves aristocràcies locals a través de l'exercici de les magistratures municipals, adés pel fet d'haver obtingut àdhuc el dret Romà. La importància d'aquest període no prové de la seva estricta novetat, sinó de l'amplitud del fenomen, car la comunitat dels Ilerdenses ja gaudia del dret Llatí, i fins i tot alguns indígenes del país de la ciutadania Romana, en data molt anterior, com ja hem comentat a l'apartat precedent a

partir de la informació proporcionada pel Bronze d'Ascoli. Es tracta d'un canvi pregon i decisiu de la situació jurídica i/o de les perspectives polítiques de la població autòctona del país, fonamentalment i en primer lloc de les élites locals; canvi que ulteriorment fou ampliat i completat amb la concessió del ius Latii a Hispània per Vespasià, segons comentarem de seguida.

En fi, abans de concloure aquest apartat dedicat a les transformacions de l'època Cesaro-Augustiana, cal subratllar un fenomen rellevant al conjunt de les terres de la Catalunya futura: el fet que diverses comunitats, tant de caràcter colonial com autòcton, presenten i expliciten una estreta relació amb Cèsar i/o August, o amb la seva família. A la costa, trobem la deductio de colons romans duta a terme per Cèsar a Emporiae l'any -49, la fundació per August de la colònia de Barcino, "Colonia Iulia Augusta Paterna Faventia Barcino", i l'ascens de Tarraco al rang colonial, "Colonia Iulia Urbs Triumphalis Tarraco". Quant a les comunitats indígenes, coneixem el "Municipium Hibera Iulia Ilercavonia Dertosa", que com Ilerda assolí la municipalitat i el dret Romà en època Cesaro-Augustiana, i Tiar Iulia, així com, a la regió pirinenca, els Ceretani Iuliani i els Augustani, amb la població de Iulia Livia o Iulia Livica -M. Delcor suggereix, a més, de relacionar el nom d'aquesta població amb el de l'esposa d'August (Delcor 1977 b, p. 44)-. D'altra banda,

com comentarem més endavant (cap. IV, 4), una vintena de les inscripcions de Ruscino, més de la meitat de les que s'hi han localitzat, són dedicatòries imperials aixecades a diferents membres de la dinastia Júlio-Clàudia, sobretot a la família de Tiberi i de Germànic; un fet sorprenent i d'explicació desconeguda, però que revela una particular relació de la ciutat amb la casa d'August. Aquests testimonis novament palesen, d'una manera molt clara, la singular importància que per al país tingué el període que comentem.

Així, al territori de l'actual Catalunya, el període Cesaro-Augustià, o si es vol el canvi d'Era, en certa forma constituí, doncs, la fi, o la culminació, d'una etapa de caràcter bàsicament "colonial" -bé que des de cap a l'any -100 ja havia començat a produir-s'hi l'inici de la superació de la condició peregrina per la població autòctona- i marcà el principi d'una altra definida essencialment per la construcció global d'un país plenament articulat, des d'un punt de vista institucional, a partir de l'estructuració político-jurídica i administrativo-territorial implantada per Roma i, des del punt de vista sociològic, a partir d'unes romanitzades élites locals cada cop més incorporades a les tasques de direcció i defensa de l'Estat Romà, segons tindrem ocasió d'analitzar àmpliament més endavant (caps. XII i XIII).

3.- LA CONCESSIÓ DEL IUS LATII FLAVI.

Un breu passatge de Plini (N.H. III 30) ens informa que l'emperador Vespasià donà el dret Llatí a tota la Hispania en els anys en què les turbulències assaltaren la República: "Universae Hispaniae Vespasianus Imperator Augustus iactatum procellis rei publicae Latium tribuit.". Cap altre autor de l'Antiguitat no ens parla d'aquesta importantíssima concessió jurídica, bé que en tenim testimonis indirectes per altres vies, que cal utilitzar, però, amb precaució: l'epítet "Flavium" que duen algunes comunitats, l'adscripció a la tribu Quirina -que segons hem comentat anteriorment a Hispania remunta a l'època de Vespasià, bé que a la Lusitania trobem el cas particular i individual, ja esmentat abans, de "P. Cornelio Q(uirina) Macro, viritim a divo Claudio civitate donato" (CIL II 159, Portoalegre)-, i, en fi, el gentilici Flavius, propi d'aquell emperador.

No hem d'insistir òbviament aquí en la gran importància que tingué per a Hispania la concessió del ius Latii per Vespasià. L'obra d'aquest emperador a la Península ja fou àmpliament i monogràficament estudiada fa més de seixanta anys per McElderry (McElderry 1918), però encara avui continuen els dubtes i les discussions sobre l'abast de tal concessió. Així, en dos estudis relativament recents, el primer de H. Galsterer (Galsterer 1971, pp. 46-48) i el segon d'A. Montenegro Duque (Montenegro 1975), es mantenen opinions molt diferents

pel que fa a això. Considera el primer d'aquests inves-
 tigadors que la notícia de Plini sobre la concessió del
 dret Llatí per Vespasià "universae Hispaniae" no ha
 d'ésser imprescindiblement correcta i que no ens és pos-
 sible obtenir una conclusió segura, ja que només podem
 afirmar que, segons ens indiquen les informacions epi-
 gràfiques sobre municipia flavia, aquests no es consti-
 tuïren a tot el territori sinó a les zones ja fortament
 romanitzades i municipalitzades del sud i de l'est d'His-
 pania: el sud de la Lusitania, la Baetica, el sud-oest
 de la Tarraconense, Balears i Catalunya. Contrariament,
 el segon dóna a aquesta concessió una més gran i deci-
 siva importància en la romanització global d'Hispania,
 tot subratllant el fort impacte que degué suposar la
 reorganització feta per Vespasià per als quatre conven-
 tus del nord-oest de la Tarraconensis, la zona menys
 desenvolupada de la Península. Per la nostra part no-
 més volem assenyalar, quant a aquest punt, que l'expres-
 sió "universae Hispaniae" de Plini probablement només
 significava, en realitat, que tal concessió fou feta a
 favor del conjunt global de l'àmbit d'Hispania, és a
 dir de les tres províncies, i no pas necessàriament a
 totes les comunitats de la Península, sentit que també
 retrobem en un altre passatge de la seva obra "... Hibe-
 rus amnis ..., quem propter universam Hispaniam Graeci
 appellavere Hiberiam." (N.H. III, 21).

Hem d'analitzar, doncs, aquí, la incidència d'a-
 questa concessió a les terres de l'actual Catalunya,
 tant pel que fa al procés de municipalització, com al

de l'evolució de la condició jurídica dels pobladors autòctons del país.

A) LA CONCESSIÓ FLAVIA I LA MUNICIPALITZACIÓ.

Algunes poblacions de Catalunya accediren a la categoria municipal amb el ius Latii flavi. Unes es reconeixen per figurar l'epítet Flavium en el seu nom; altres per haver estat citades com a estipendiàries per Plini i aparèixer posteriorment documentades com a municipia, de les quals es pot pensar que devien haver canviat la seva condició jurídica amb la concessió del ius Latii per Vespasià, si és que no es tractava de comunitats que haguessin superat la condició peregrina en un moment tardo-augustià, segons ja s'ha comentat a l'a partat anterior.

a) Comunitats amb l'epítet Flavium.

L'exemple més ben conegut al territori de l'actual Catalunya el constitueix Terrassa, comunitat que compta amb unes institucions municipals ben testimoniades per l'epigrafia (McElderry 1918, p. 74). Una inscripció imperial dedicada a Antoní Pius (nº 101), l'any 139, per "D(ecreto) D(ecurionum) M(unicipium) F(lavium) Egara" palesa el caràcter flavi d'aquesta comunitat municipal. Amb tot, l'única tribu que hi està documentada és la Galeria (núms. 104 i 105), cosa ja advertida per W. Kubitschek (Kubitschek 1889, pp. 168 i 194) i que sembla suggerir l'avenç jurídic ja assolit per aquesta comunitat o per

la seva aristocràcia local a l'època pre-flàvia. Llevat de les notícies que posseïm del bisbat d'Egara, instituit cap a l'any 450 per segregació del de Barcelona i testimoniats en les actes d'una desena de concilis visigòtics dels segles VI i VII, un dels quals tingué lloc precisament en aquesta població, el de l'any 614, aquest municipium no és esmentat amb seguretat per cap font literària de l'època romana. Es tracta d'una doble circumstància que suggereix l'escassa importància que devia tenir Egara durant l'Alt Imperi i alhora la possible importància religiosa de l'indret en temps pre-cristians -una fragmentada làpida votiva encastada en la paret de l'església de Santa Maria sembla estar dedicada a una divinitat indígena, car s'hi llegeix el qualificatiu "Deo" (nº 100)-, qui sap si el motiu, aquest darrer, de la promoció del lloc per Vespasià -feta sobre un medi social segons sembla ja romanitzat, àdhuc jurídicament- i de la ulterior constitució de la seu episcopal en temps paleocristians.

Un altre municipium Flavium sembla que degué ésser Rhode. Tot i que no s'han trobat inscripcions a Roses, un epígraf de Carthago (CIL VIII 1148) documenta un "municipium Flavium Rhodinor[um]", que Hübner (CIL II suppl. p. 988) no dubtà a identificar amb la Rhode de l'Empordà. Aquesta població no fou consignada per McElderry entre els municipia Flavia d'Hispania. Tanmateix recentment H. Galsterer (Galsterer 1971, p. 47 n. 80) ha insistit novament en aquesta identificació, indicant

que és impossible pensar en la Rhodos grega, ja que a l'orient greco-parlant no existien municipia. Durant l'Alt Imperi, Rhode només és citada per algunes fonts geogràfiques, Estrabó (III 4, 8), que assenya la el seu caràcter de petita factoria dels Emporitai, Mela (II 89) i Ptolemeu (II 6, 19), però Plini no hi fa esment.

Finalment una Gallica Flavia és esmentada per Ptolemeu (II 6, 67) entre les poleis ilergetes (McElderry 1918, p. 75). Bé que diversos autors han proposat de situar-la a Fraga, C. Müller (Müller 1883, p. 193 n. 4) lògicament ja la relacionà amb Gallicum, mansio de la via de Caesaraugusta a Osca, testimoniada pels Itineraria, i la situà a l'actual Zuera, on hi ha antigues notícies de restes de l'època romana, és a dir a la zona aragonesa de l'antic territori ilergeta.

b) Comunitats estipendiàries a les llistes de Plini.

Ja hem comentat anteriorment que durant el període cesaro-augustià hi hagué un ampli accés de la població autòctona del territori de l'actual Catalunya al dret Llatí, i àdhuc al Romà, però no general, car Plini encara menciona alguns populi de la zona com de condició estipendiària. Dins del conventus de Tarraco, i amb tota seguretat al territori de l'actual Catalunya, cita els Aquicaldenses, els Aesonenses i els Baeculonenses (N.H. III, 23). És també possible que del territori que estudiem fossin els Cin

cienses, adscrits al conventus de Caesar Augusta (N. H. III, 24), de qui C. Müller (Müller 1883, p. 196 n. 8) suggerí la possible relació amb el riu Cinca i amb la Cinna mencionada per Ptolemeu entre les poblacions iacetanes (II 6, 71).

Desconeixem la ubicació i altres detalls jurídics dels Baeculonenses i Cincienses, bé que sabem per Ptolemeu que els primers eren una població ausetana (II 6, 69) i per la numismàtica que havien encunyat moneda amb la llegenda "Eustibaicula" a l'època republicana i dins del grup ausetà (Martín Valls 1967, pp. 46-47; Villaronga 1973, p. 32). Amb tot, podem pensar que aquestes dues civitates estipendiàries de l'època d'August degueren accedir a la municipalitat i al dret Llatí almenys a l'època flàvia. Es tem, però, millor informats dels Aquicaldenses i dels Aesonenses.

Els Aquicaldenses s'han d'identificar, quasi amb tota seguretat, amb la Ydata Therma ausetana de Ptolemeu (II 6, 69) i amb l'Aquae Voconiae dels Itineraria de la via Augusta (Roldán 1975, pp. 214-215), l'actual Caldes de Malavella, segons ja va proposar F. Fita (Fita 1872; id. 1904 a, pp. 81-90) i sembla confirmar-nos-ho una inscripció funerària (nº 82) trobada, fa alguns anys, en aquest important centre termal romà de la Selva, dedicada a un magistrat municipal, aedilis i duumvir, i membre d'una família

ja coneguda d'aquesta comunitat, els Aemilii (nº 83), de nom L. Aemilius L. fil. Quir. Probus Aquicald(ensis). Les dues inscripcions d'aquests Aemilii, que corresponen al s. II i que constitueixen pràcticament tota la documentació epigràfica del lloc, testimonien el caràcter municipal de Caldes i l'adscripció de la família a la tribu Quirina. És doncs probable que aquesta comunitat, com ja va pensar F. Fita (Fita 1904 a, p. 82), hagués assolit la condició municipal a l'època de Vespasià. Tanmateix McElderry oblidà consignar aquesta població entre els nous municipia Flavia d'Hispania testimoniats per l'adscripció a la tribu Quirina, probablement pel fet que aquesta comunitat municipal no fou advertida per Hübner al CIL II com a entitat independent de Gerunda. Aquae Calidae sembla ésser, doncs, una civitas que tenia per nucli un gran centre termal -ben conegut arqueològicament- i que fou potenciada jurídicament per la reforma de Vespasià, cosa que recorda el cas d'Aquae Flaviae, l'actual Chaves, al nord de Portugal (McElderry 1918, p. 75), també un gran centre balneari situat sobre una important ruta viària, la que de Bracara menava a Asturica (Roldán 1975, p. 70).

Els Aesonenses provenen, amb tota seguretat, de l'actual Isona, a la conca de Tremp. Aeso també ens és esmentada, entre les comunitats iacetanes, per Ptolemeu (II 6, 71) i compta amb un notable conjunt epigràfic, el més ric quantitativament i qualitativa-

ment de la Catalunya interior i de les terres de la depressió de l'Ebre (núms. 23-56), el qual ens proporciona nombrosos testimonis de les institucions municipals i de la presència a la comunitat tant de ciutadans adscrits a la tribu Galeria com a la Quirina, tribu, aquesta darrera, a què tradicionalment se l'ha considerada adscrita (Hübner, CIL II p. 594; Kubitschek 1889, p. 168 i 188; etc.). Aquesta última circumstància i la condició estipendiària amb què figura a les llistes de Plini han induït a pensar als diferents autors que han tractat del tema, Othmer (Othmer 1911, p. 343), McElderry (McElderry 1918, p. 75) i recentment Lara Peinado (Lara 1973, p. 179), que Aeso devia haver assolit la condició municipal amb la concessió de Vespasià. Avui, però, després de la troballa d'un bon nombre de noves inscripcions, amb posterioritat al CIL II, els testimonis de la tribu Galeria superen quantitativament els de la Quirina i, d'altra banda, alguns dels individus i famílies adscrits a aquesta última tribu semblen ésser d'origen forà, car alguns d'ells duen el cognomen Celtiber o Numantina (núms. 40, 41, 42, 43 i 45), cosa que no només impedeix descartar l'adscripció d'Aeso a la tribu Galeria -hi ha, com ja s'ha dit abans, alguns casos de comunitats de la Citerior que figuren com a estipendiàries a les llistes de Plini i que només presenten testimonis d'aquesta tribu d'August: Damania, Dianium i Segobriga-, sinó que fins i tot

la suggereixen. És doncs probable que Aeso hagués as solit la condició municipal abans de Vespasià, en èpo ca tardo-augustiana, com ja s'ha comentat a l'apar- tat precedent.

Així doncs, l'epítet Flavium i la condició esti pendiària esmentada per Plini ens han permès conèixer cinc comunitats de la zona que estudiem, car en principi hem de descartar el cas d'Aeso per les raons que acabem d'exposar i Gallica Flavia per trobar-se fora de l'àrea analitzada, que es beneficiaren d'aquesta concessió flàvia, o que versemblantment pogueren haver- ho fet: municipium Flavium Egara, municipium Flavium Rhodinorum, Aquicaldenses, Baeculonenses i Cincienses.

B) LA CONCESSIÓ FLÀVIA I L'ONOMASTICA.

D'altra banda, el gentilici Flavius, un dels indi cadors de la incidència de la concessió jurídica de Ves pasià, solament apareix documentat a Catalunya per di- nou inscripcions de Tarraco -23 individus- i cinc de Barcino -6 individus-, testimonis que lògicament no te nen cap mena de relació amb l'origen de l'organització municipal d'ambdues ciutats -una colònia cesariana la primera i una d'augustiana la segona-, mentre que a les terres no-litorals del país només es coneix un Flavos Flavi Limicus a Iesso (nº 66), individu provinent, doncs,

de la comunitat dels Limici, del conventus de Bracara (Schulten, RE XIII, col. 671-672).

C) LA INCIDÈNCIA D'AQUESTA CONCESSIÓ JURÍDICA.

Valorar la importància exacta que tingué per a Catalunya la concessió del ius Latii per Vespasià és quel com certament difícil per la poca documentació que en tenim. Podem, però, fer algunes consideracions de tipus general.

Una primera apreciació surgeix quasi de forma espontània: les comunitats que continuaven essent peregrines degueren poder accedir llavors al dret Llatí i a la condició municipal, cosa que consegüentment degué possibilitar un ràpid accés de les aristocràcies locals d'aquestes comunitats a la ciutadania romana, a través de l'exercici de les magistratures municipals i ulteriorment pel del simple decurionat (D'Ors 1953, pp. 149-150; Abadal 1967, p. 145).

Tot i que no sabem el nombre i la proporció de les comunitats del territori de l'actual Catalunya que assoliren el dret Llatí i la municipalitat amb la concessió de Vespasià, podem constatar que la majoria dels populi esmentats a les llistes de Plini són de dret Llatí o Romà i que la quasi totalitat de les comunitats de les que es coneix la tribu, és a dir que compten amb documentació epigràfica, estigueren adscrites a la Galeria, i a penes a la Quirina, cosa que no només

significa que moltes de les civitates del país ja havien superat la condició peregrina en època anterior, de vegades des d'un moment molt primerenc, com en el cas d'Ilerda (cap. III, 1), sinó també que les beneficiades amb la concessió flàvia degueren ésser fonamentalment comunitats secundàries o menors. Un repàs a la informació que posseïm d'aquestes comunitats així ens ho confirma.

En efecte, la comunitat dels Baeculonenses i la dels Cincienses pràcticament només ens són conegudes com a tals per Plini i fins i tot se'n desconeix la ubicació exacta. Egara no és esmentada amb seguretat per cap autor de l'època romana i Rhode, una petita factoria dels Emporitai segons Estrabó, no ha proporcionat, si més no fins ara, cap inscripció in situ. Finalment, Aquae Calidae, que és la que compta amb una documentació més variada, ens apareix com una civitas essencialment definida a partir d'un important centre termal situat sobre la gran artèria de la via Augusta.

La concessió del ius Latii flavii sembla, doncs, que degué beneficiar, al territori que estudiem, comunitats secundàries, cosa que fa pensar que versemblantment també se'n devien haver beneficiat algunes altres poblacions per nosaltres desconegudes o de condició jurídica ignorada -com ho són força de les esmentades per Ptolemeu-, i que, a més, aquesta concessió degué ajudar a la cristallització com a municipis d'alguns petits nu

clis -Egara, Rhode i Aquae Calidae- situats dins l'àmbit o a les proximitats d'importants centres ciutadans que gaudien d'un estatut jurídic-polític privilegiat ja des d'època anterior -Barcino, Emporiae i Gerunda, respectivament-, cosa que també ajudaria a explicar el tardà assoliment de la municipalitat per algunes comunitats d'una zona tan profundament i promptament romanitzada com les terres litorals i pre-litorals del país, així com els testimonis de la tribu Galeria que hi trobem en algun cas -Egara-.

D'altra banda, l'onomàstica de la Catalunya romana documentada a través de l'epigrafia mostra que el país es devia trobar en un avançat procés de romanització quan es concedí el ius Latii flavi a Hispania. Actualment no es posseeix, a diferència de les zones menys romanitzades d'Hispania, cap testimoni del gentilici Flavius entre els pobladors de les comunitats pròpiament autòctones del país, lògicament les beneficiades per la concessió de Vespasià -car l'individu documentat a Iesso és d'un evident origen galaic-, mentre que la seva aparició a les dinàmiques ciutats de Tarraco i Barcino ha d'explicar-se fonamentalment per l'establiment de població forana -alguns Flavii aquí documentats expliciten clarament aquest origen-, àdhuc procedents de les llunyanes i escassament romanitzades terres de l'oest i nord-oest de la Península -com fou concretament el cas de M. Flavius Sabinus Limicus (RIT 276) i

de T. Flavius Reburus (RIT 205) a Tarraco-. Contrària-
ment, a l'onomàstica de Catalunya abunden els gentili-
cis de velles famílies romanes d'època republicana, cir-
cumstància que ja fou assenyalada per A. Balil (Balil
1962, p. 176).

Les circumstàncies que acabem d'exposar permeten
considerar que el territori de l'actual Catalunya devia
ésser, en línies generals, un país notablement municipa-
litzat i romanitzat quan Vespasià concedí el ius Latii
a favor d'Hispania, o que el procés de la romanització
ja hi estava clarament i plenament iniciat des d'època
anterior, i que la concessió flàvia degué venir a am-
pliar i a impulsar decisivament les pregonas transfor-
macions jurídicopolítiques del període cesaro-augustià,
particularment a favor de les comunitats secundàries,
tot acabant de posar les bases sobre les quals es re-
colzà la Catalunya de l'Alt Imperi.

W. Kubitschek (Kubitschek 1889, p. 169) ja consi-
derà que, després de Vespasià, la situació de les tri-
bus romanes de les Hispànies, que com hem vist a l'apar-
tat anterior reflecteixen l'evolució jurídica del país,
no havia estat canviada i, d'altra banda, A. D'Ors
(D'Ors 1953, pp. 150-151) jutjà que quan a l'any 212
Caracal·la concedí universalment a tot l'orbe romà la
ciutadania, l'status dels hispans no degué sofrir cap
alteració, ja que aquests s'havien fet pràcticament
ciutadans romans des de Vespasià.

Resulta molt significativa, pel que fa a això, la raresa del gentilici Aurelius, un possible indicador dels beneficiats per les disposicions de Caracalla, a l'epigrafia de Catalunya, circumstància que tam bé ja fou subratllada per A. Balil (Balil 1962, p. 176). Llevat de Tarraco, ciutat on abunden els Aurelii -34 individus documentats-, però que pel seu cosmopolitisme no és representativa del conjunt social de la Catalunya de l'època -alguns d'ells expliciten clarament la seva condició forana-, aquest nomen només es documenta per dos epígrafs del país, un de Barcino (IRB 57) i l'altre de Calbera, a la Ribagorça (nº 13), bé que aquest últim, malgrat la seva procedència, no pot ser relacionat amb aquella disposició imperial car pel tipus de la lletra correspon a finals del s. I.

Podem doncs pensar també que la disposició de Vespassià de fet degué concloure, al territori de l'actual Catalunya, la sèrie de concessions jurídiques que dugueren la població autòctona del país des de la condició peregrina al dret de ciutadania, procés que a la zona que estudiem ja s'havia iniciat en data molt primerenca, com hem tingut ocasió de constatar-ho a través del bronze d'Ascoli, de l'any -89, i que degué tenir el seu moment decisiu a l'època cesaro-augustiana.

Resta, però, la incògnita de fins a quin punt la població netament camperola i de les zones muntanyoses i marginals fou beneficiada o estigué exclosa d'aquestes

concessions jurídiques. A. Balil (Balil 1968, p. 324) ja assenyala la falta de dades que permetin saber si els camperols, lliures o semiservils, encara testimoniats a Hispania a finals del s. II -com és el cas d'uns compagani rivi Laurensis o Lavarensis documentats per una inscripció jurídica tarragonina (RIT 143), que nosaltres considerem com a probablement procedents de l'extrem nord-oest de Catalunya (Pons 1979 b; id. 1982)-, foren beneficiats per la disposició de Caracal.la, si és que no eren ciutadans anteriorment, o bé, igual que a Egipte, no canviaren d'estat jurídic.

Quant a això, val a dir que R. d'Abadal (Abadal 1967, pp. 147-148) considerava que la constitució antoniniana devia afectar una part important de la població urbana i, menys extensivament, la ruralia, on degué é^s ser molt nombrós el sector de colonat d'origen servil. Encara cal pensar, segons aquest estudiós, en una forta supervivència de costums indígenes que degueren escapar a l'aplicació rigorosa del dret romà universalitzat. En el dret popular que sorgiria a l'Edat Mitjana, més a la resta de la Península que a Catalunya, Abadal descobria la supervivència d'aquest dret indígena preromà, ni que fos evolucionat en temps romans, però que escapà a la general romanització decretada per Caracal.la.

Ara bé, ja hem vist que el mateix Plini enumera els ceretans entre els populi de dret Llatí del conventus de Tarraco (N.H. III, 23), i d'altra banda l'esmen

tada inscripció funerària d'Ovarra de finals del s. I (nº 13), que fou dedicada per P. Aurelius Tempestivos als seus pares Aurelio Tannepaeseri (dat. masc.) i As-terdumari (dat. fem.), palesa com una família de condició clarament indígena i d'una zona tan apartada com la vall de l'Isàvena, a la zona de contacte entre l'alta i la baixa Ribagorça, ja havia assolit l'onomàstica romana i l'ús dels tria nomina. Es tracta, òbviament, d'uns elements escassos però que permeten constatar la penetració de les formes jurídicopolítiques de Roma àdhuc a la regió pirinenca, molt abans de la concessió de Caracal.la.

IV. LES BASES DE LA SOCIETAT DE L'ALT IMPERI.

=====

En els capítols anteriors hem abordat des de la documentació escrita l'evolució del país cap a les estructures socio-econòmiques i político-administratives que caracteritzaran la Catalunya de l'Alt Imperi. Es tracta d'una llarga i complexa evolució que sens dubte es degué veure estimulada per l'establiment de població itàlica a la franja litoral del país i possibilitada per la penetració i l'assimilació de les formes socio-econòmiques pròpies de Roma i pels canvis jurídics esdevinguts entre la població autòctona des dels temps de la República fins a la concessió del ius Latii flaví al conjunt d'Hispania.

Abans d'abordar l'anàlisi de les bases de la societat de l'Alt Imperi, convé, però, recapitular breument sobre aquesta llarga evolució que porta d'un país simplement conquerit i pacificat, és a dir la situació després de la campanya de Cató de l'any -195, a un país certament romanitzat, com fou la dels temps imperials. La Catalunya de finals del s. -II i primera meitat del -I, amb la zona rossellonesa ja formalment anexionada per Roma, encara continua presentant un panorama marcadament "colonial" -insubmissió encara no del tot extingida d'una part de la població del país, condició peregrina dels indígenes, establiments d'itàlics acompanyats dels consegüents repartiments de terres...-, però ja es constata, bé que de

manera molt aïllada, car només comptem amb el testimoni del Bronze d'Ascoli, l'accés d'alguns indígenes a la ciutadania Romana per mèrits de guerra i probablement el d'una comunitat autòctona, Ilerda, a la condició de colònia llatina. En el període cesaro-augustià, es dona un decisiu canvi d'orientació : malgrat que encara es produeixen establiments col·lectius de població itàlica a les terres litorals, es generalitza una ordenació político-administrativa del territori que té per base l'estereotipat esquema municipal i es produeix un ampli accés, bé que encara no general, de les comunitats autòctones al dret Llatí i fins i tot al Romà, fonamentalment i en primer lloc de les élites locals. Després d'August cessen els establiments col·lectius de població itàlica, a part l'obscura significació de l'estatut colonial de Dertosa, i amb la concessió de Vespasià es completen i impulsen decisivament les profundes transformacions precedents.

Al costat d'aquests profunds canvis jurídicopolítics que experimentà el territori de la Catalunya romana des dels mateixos temps de la República fins a l'època Flàvia, i que com hem vist tingueren la seva etapa més important en el període cesaro-augustià, hom també constata, paral·lelament, una transformació pregonada en estructures econòmiques bàsiques del país. M.Tarradell (Tarradell 1978 b, p. 230 ss.) ha assenyalat, suficientment, com, a partir dels volts del regnat d'August, es generalitzaren a Catalunya dos dels cultius bàsics de

l'agricultura mediterrània, i des d'aleshores de la del país, el conreu de l'olivera i el de la vinya, amb el primer gran "boom" del vi català, cosa que òbviament de gué comportar, per ella mateixa, una modificació molt important del paisatge rural.

D'altra banda, l'inici de l'Imperi també anà acompanyat, a les terres de la Catalunya futura, d'un altre fet molt important: l'englobament del país dins d'una vag ta reordenació espacial, d'un abast territorial molt ampli. A les terres catalanes i aragoneses, com en altres àrees de la Península, el regnat d'August comportà, en íntima relació amb els cossos militars que havien lluitat en les guerres càntabres i amb els que havien restat a Hispania després de la finalització de la contesa, la fundació de colònies, a l'àrea que ens ocupa Caesaraugus ta, a l'Ebre mitjà -amb veterans de les legions IIII Macedonica, VI Victrix i X Gemina-, i Barcino, a la desembocadura del Llobregat, i, alhora, la construcció, o la refecció -com ho mostra el reaprofitament de mil·liaris de l'antiga ruta republicana a la zona dels Monegres (Fi ta 1894, pp. 263-269)-, d'una gran xarxa viària bàsica, la "Via Augusta", que a Catalunya creuava el país de cap a cap, del Rosselló al País Valencià, amb un ramal que se'n separava a la Tordera per enllaçar les ciutats de la costa Laietana, i particularment la nova fundació augustiana, i amb una bifurcació que, per Ilerda i Fraga,

es dirigia vers la gran Caesaraugusta. En estudiar la fundació de Barcino, F. Pallarès (Pallarès 1970 = 1975, pp. 15-23) ja va posar en relació la fundació d'aquesta colònia amb la construcció de l'esmentat ramal costaner de la Via Augusta, i els mil·liaris més antics d'aquest sector de la ruta, un de Vilassar de Mar i un altre de la mateixa Barcino pertanyents a l'onzè consolat d'August, amb d'altres d'igual data localitzats en la via que des de la costa catalana duia vers Caesaraugusta, sobretot a la zona dels Monegres, i en les diverses carreteres que des de Carthago Nova menaven cap a l'interior, tots ells també de l'onzè consolat d'aquell emperador i de la seva setzena tribunícia potestat. Ens trobem, doncs, amb un territori afectat per una profunda reorganització espacial, que òbviament responia, per la seva magnitud i la seva simultaneïtat -és ben significativa la similitud cronològica dels mil·liaris augustians de la Laietania i dels Monegres-, a una decisió del més alt nivell polític i a una planificació de gran àmbit geogràfic, almenys provincial; un fet que recorda, si més no quant a l'aspecte viari, la situació viscuda pel país durant la segona meitat del s.-II, a què ja ens hem referit anteriorment (cap. I, 1).

En fi, si la conquesta romana suposà la primera unificació política de les terres de la Catalunya futura, la ultrerior romanització del país comportà la primera

vertebració global del territori, bé que òbviament no pas com a unitat política diferenciada, sinó com a part plenament incorporada i participant en un estat superior, i ja no com un territori simplement colonial o marginal. Es evident, doncs, la importància de l'estudi de la Catalunya romana, no només pel que fa al coneixement específic d'aquest període, sinó també des de la perspectiva de les arrels profundes de la Catalunya històrica; tema, aquest darrer, excel·lentment abordat fa alguns anys per R. d'Abadal (Abadal, 1967).

Quant a això que comentem, hem de recordar, a un nivell estrictament material, que diferents elements i fenòmens d'aquesta Catalunya romanitzada han estat assenyalats com a precedents d'estructures i de trets característics de la Catalunya futura, cosa que se'ns manifesta d'una manera particularment visible al medi rural. Recentment, dues investigadores, J. Soyer (Soyer 1975) i M. Prevosti (Prevosti 1981 b, pp. 560-561), han tornat a fer veure la importància de les supervivències de l'antiga estructuració rural romana en dues zones concretes de la Catalunya litoral, la plana del Rosselló i el Maresme. Fins i tot Pierre Vilar (Vilar 1964, pp. 35-36) ha subratllat, a la seva "Catalunya dins l'Espanya moderna", com en el període romà ja es perfilen molt clarament les vocacions i les capacitats econòmiques dominants de la Catalunya futura, de l'Edat Mitjana i del s. XVIII.

Com veurem de seguida, aquesta vertebració global del territori de l'actual Catalunya s'efectuà, a la major part del país, a partir de les típiques comunitats alto-imperials dotades d'organització municipal i basades en l'element urbà, encara que de desigual naturalesa i importància: bé comunitats urbanes d'origen colonial, lligades en el seu origen a l'establiment de població itàlica del període republicà i cesaro-augustià (cap. II, 2), bé nuclis urbans d'arrel indígena, de vagades urbanísticament molt elementals, fruit, en general, de la romanització del país i de la seva potenciació pels canvis jurídics esdevinguts des dels mateixos temps de la República fins a l'època Flàvia (cap. III). Es tracta d'unes comunitats mantingudes i controlades per les aristocràcies locals, grup social constituït per col·lectius de famílies de propietaris rurals de caràcter indígena i/o d'antic origen itàlic, segons el cas, que constituïren el grup social articulador de l'estructura socio-econòmica i político-administrativa pròpia de l'Alt Imperi. Aquest típic i estereotipat esquema municipal, propi de les zones romanitzades, fou, en essència, com tindrem ocasió d'analitzar àmpliament més endavant, l'element socio-econòmic i político-administratiu vertebrador del país durant l'Alt Imperi, i, alhora, l'instrument de domini polític de les aristocràcies locals, així com llur vincle de relació amb l'Estat. Convé doncs ara abordar l'estudi de les estructures subjacents a aquesta primera articulació global del país.

1.- L'ESTRUCTURA POLÍTICO-ADMINISTRATIVA DEL TERRITORI I ELS SEUS FONAMENTS.

D'antuvi hem de dir que el territori de Catalunya veié, durant l'època Romana, un ple desenvolupament dels diferents aspectes de l'administració pública tant de caràcter estatal com local. L'àmbit territorial de les autoritats estatals era, òbviament, la provincia i el de les locals, el territori de la civitas.

A) LA "PROVINCIA".

Les terres del Principat estigueren adscrites, però, segons ja s'ha comentat àmpliament al prefaci de l'estudi, a tres províncies romanes diferents: la zona majoritària peninsular, a la Hispania Citerior; la rossellonesa, a la Gallia Narbonensis; i la Vall d'Aran, a la Gallia Aquitanica, que formava part de les III Galliae. Després de la reforma de Dioclecià de l'any 297, ho estigueren, respectivament, a la Tarraconensis, a la Narbonensis I i a la Novempopulania, les quals depenien de dues diòcesis diferents, la d'Hispania i la Viennensis, bé que ambdues pertanyien a la prefectura de les Galliae, amb capital a Trèveris i després a Arle.

Les autoritats provincials, que a partir de la reforma de Dioclecià estaran sotmeses a l'autoritat del vicari de la diòcesis, i poc després a la del praefectus de

de la Gallia, estaven presidides pel governador, que comptava amb la col.laboració d'un concilium i d'altres alts càrrecs polítics propis del rang senatorial i eqüestre, i exercien la seva autoritat a través d'un conjunt de funcionaris subalterns, en part de condició o origen servil i en part de caràcter militar, i en íntima col.laboració amb les autoritats locals. Hi hagué, però, modificacions cronològiques pel que fa a l'estructura concreta de l'administració provincial, sobretot des del s. III i particularment des de Dioclecià, així com diferències territorials, car la Hispania Citerior i l'Aquitania eren províncies imperials, mentre que la Gallia Narbonensis era senatorial.

Actualment comptem amb treballs prosopogràfics que permeten conèixer força bé la personalitat i la carrera pública de les autoritats estatals que regiren les terres de la Catalunya futura. En primer lloc hi ha les ben conegudes obres generals per a tot l'àmbit romà. Avui, però, ja tenim, a més, estudis monogràfics sobre les autoritats provincials i càrrecs secundaris o menors a nivell de província. Pel que fa a la Hispania Citerior, dins la qual estava adscrita la major part del país, hem de fer esment a diversos treballs realitzats per A. Balil (Balil 1964; id. 1965; id. 1966; etc.) i sobretot als "Fasti Hispanienses" de G. Alföldy (Alföldy 1969).

Aquestes autoritats estatals exercien l'administració fonamentalment des de les capitals provincials, en el cas concret de Catalunya des de Tarraco, Narbo i Bur-

digala-Lugdunum, respectivament, bé que també es desplaçaven per l'interior del país. Estrabó (III 4,20) ens ho diu explícitament en parlar de la Citerior: "... El mateix governador resideix, durant l'hivern, a la regió marítima, principalment a Karchedon i a Tarrakon, on administra justícia; durant l'estiu recorre la província en viatge d'inspecció, tot esmenant les errades". D'altra banda, ens ho palesa la proballa d'inscripcions dedicades per alts càrrecs provincials fora de la capital de la província, com és el cas, per exemple, de les inscripcions imperials dedicades pels legats jurídics de la Tarraconensis Allius Maximus a Valentia, a Probus el 280 (CIL II 3738), i Flaminus Priscus a Asturica, també a Probus (AE 1923,102 = ILLER 1204), i a Dertosa, a Carus el 282 (AE 1923,103).

A banda, però, els desplaçaments de les autoritats provincials pel país i els dels particulars a la capital provincial o a algun altre centre administratiu menor per resoldre aquells problemes concrets que es devien anar produint, com eren els plets judicials, de què parlarem a l'apartat següent, el contacte ordinari entre les autoritats estatals i els dirigents locals anà íntimament lligat, durant l'Alt Imperi, al culte de l'emperador. La Hispania Citerior i la Gallia Narbonensis comptaven amb sengles concilis provincials, que es reunien anualment a Tarraco i a Narbo i que tenien per funció fonamental l'organització del culte imperial, molt ben testimoniada epigràficament en ambdues províncies. Els pobles de les Tres

Gallia es reunien anualment, per la seva banda, a l'altar de Roma i d'August que hi havia als afores de Lugdunum, a la mateixa confluència del Roine amb el Saona, cosa de la qual ja ens parla, a començament de l'Imperi, el mateix Estrabó (IV 3,2).

En efecte, a l'assemblea provincial, de la funció de la qual tractarem més detalladament en pàgines posteriors, (cap. IV, 4), acudien els flamines representants, legati, de les diferents civitates de la província. Ultra l'organització pròpiament dita del culte imperial, aquesta assemblea, que tenia un espai propi - tant a Tarraco, a la part alta de la ciutat, com a Narbo- i personal propi -servi provinciae i provinciae liberti-, podia tractar, a més, de problemes de la província, i arribava fins a enviar ambaixades a l'emperador, àdhuc a reunir-se davant la seva presència, o a presentar acusacions a Roma contra el governador (D'Ors 1953, p.139; Abadal 1967, pp.160-161). Amb tot, les assemblees provincials ja existien, òbviament, amb anterioritat a l'organització del culte imperial, i és una pràctica ben testimoniada a l'època Republicana, com ho palesen, per exemple, la que fou reunida a Narbo per Pompeu l'hivern del -77 -76, durant el període de la guerra Sertoriana (Sall. 2,22), i les que ho foren per Cèsar l'any -49 a Corduba i a Tarraco (Caes., B.C. II,21), a què ja ens hem referit anteriorment (cap. III,2).

El concilium provincial degué doncs tenir una des-

tacada importància com a vincle institucional de relació entre les autoritats estatals i els dirigents-representants de les civitates. Aquests concordia constituïen, a més, com ja va subratllar A. D'Ors (D'Ors 1953, p.139), els nuclis més importants i de major influència política i diplomàtica a la vida de les províncies, ja que les persones que s'hi reunien, els veritables principales, en representaven l'element més selecte.

B) LA "CIVITAS".

L'element bàsic de l'ordenació político-administrativa del territori durant l'època Romana fou, òbviament, la civitas. El caràcter genèric i inconcret d'aquesta entitat jurídica, sota la qual podia haver-hi realitats socio-econòmiques i jurídico-polítiques molt diverses, obliga, però, a intentar de precisar-ne la naturalesa a la Catalunya de l'Alt Imperi.

Amb tot, abans d'abordar aquest tema, intentarem de fer una relació de les civitates que, per diferents camins, coneixem de l'àrea estudiada durant el període que ens ocupa. Per a aquest tema comptem amb dues fonts fonamentals, les descripcions jurídico-geogràfiques dels autors de l'època i l'epigrafia, i dues més de secundàries, la numismàtica i l'arqueologia.

Entre les fonts literàries, és Plini qui ens proporciona quasi tota la informació del tema. D'una banda, les

l·listes que dona de populi depenents dels conventus de Tarraco i de Caesaraugusta (N.H. III, 23 i 24) òbviament contenen , com hem vist abans, un bon nombre de civitates de la zona que estudiem: Bisgargitani, Dertosani, i Ilerdenses, de dret Romà; Ausetani, Ceretani Iuliani i Augustani, Gerundenses, Iessonienses i Teari Iulienses, de dret Llatí; i Aesonenses, Aquicaldenses i Baeculonenses, estipendiàris, als quals potser encara caldria afegir els Cincenses, que versemblantment prenen el nom del riu Cinca. D'altra banda, aquest mateix autor, en descriure la costa del país, esmenta l'estatut jurídic de la major part de les poblacions litorals:

" La regió dels ilerogaons, el riu Hiberus, ... la regió Cessetania, el riu Subi, la colonia Tarracon, obra dels Escipions, com Carthago ho fou dels púnics, la regió dels ilergetes, l'oppidum Subur, el riu Rubricatum, a partir del qual segueixen els laietans i els indigetes (N.H. III, 21) ... A la costa la colonia Barcino, cognominada Faventia, els oppida civium Romanorum Baetulo, Iluro, el riu Arnum, Blandae, el riu Alba, Emporiae, ciutat doble habitada d'una part pels indígenes i d'una altra pels grecs descendents dels foceus (N.H. III, 22) ... A la costa, la regió dels sordons i a l'interior la dels consuarans, el riu Tettum, el Vernodubrum, els oppida Illiberis, tènue vestigi d'una urbs abans gran, Ruscino Latinorum... (N.H. III, 32)."

Pocs anys abans, Pomponi Mela també ens esmentava el rosari de ciutats que jal·lonaven la costa catalana, bé que sense donar les precisions jurídiques de Plini:

" Des d'allí (des de la costa dita Leucata

i la font Salsula) hi ha la costa dels sordons i els petits rius Telis i Ticis, però terribles per les seves avingudes, la colonia Ruscino, el vicus Eliberrae, tènue vestigi d'una ciutat antigament gran i florent ... (II,84) ... Després (del Pyrenaeum) el riu Ticis, al costat de Rhode, el Clodianum, al costat d'Emporiae ... (II,89) ... Des d'allí fins a Tarraco hi ha petits oppida: Blanda, Iluro, Baetulo, Barcino, Subur, Tolobi; petits rius, el Baetulo, al costat del Mons Iovis, el Rubricatum a la costa de Barcino i el Maius entre Subur i Tolobi. Tarraco és la ciutat més opulenta en aquesta costa i està banyada pel petit riu Tulcis, més enllà del qual es troba l'ingent Hiberus, que banya Dertosa. (II,90)"

Com hem dit abans, l'altra gran font d'informació està constituïda per l'epigrafia llatina. Aquest gènere de documentació, que és l'única de caràcter local que ha arribat fins a nosaltres, ens proporciona nombrosos testimonis, quasi tots ells in situ, de les institucions municipals per a un gran nombre de poblacions del país: Aeso, Aquae Calidae, Auso, Baetulo, Barcino, Caldes de Montbui, Dertosa, Egara, Emporiae, Gerànda, Iesso, Ilerda, Iluro, Labitolosa, Ruscino, Sigarra i Tarraco. A aquesta relació probablement caldria afegir, encara, Rhode, ja que una inscripció de Carthago (CIL VIII, 1148) fa al·lusió a un "municipium Flavium Rhodino[rum]", que, com ja hem comentat al capítol precedent (cap. III,3), segurament correspon a la Roses-empordanesa. Es tracta d'unes comunitats que en tots els casos són d'ubicació perfectament coneguda i que en la seva gran ma-

joria també són esmentades per les fonts literàries de l'època.

L'epigrafia ens permet conèixer, a més, altres civitates, de les quals, però, ignorem les seves institucions o formes d'organització. D'una banda ens testimonia algunes col·lectivitats per actuacions concretes d'aquestes, com és el cas dels Suburitani, per una memòria epigràfica que dedicaren a un particular a Tarraco (CIL II 4271 = RIT 377), i dels Olossitani, per unes tabellae defixionum d'Empúries en què es reflecteix un conflicte amb els Indicetani (Almagro, IAGIL 114-116 = AE 1952; 122). De l'altre, ens dóna testimoni indirecte d'algunes altres comunitats per l'origo d'alguns individus, com és el cas de Bacasis, per una inscripció funerària d'Empúries d'un Bacasitanus (CIL II 4625), de Bergusia, per una inscripció funerària de Narbo d'un Bergusitanus (CIL XII 4529), i d'Orretum, per una inscripció honorària d'un Orret(anus) (CIL II,4465). Es tracta d'unes comunitats, de les quals s'ignora l'ubicació exacta, que en força casos són conegudes per les fonts geogràfiques de l'època, com la lacetana Bacasis (Ptol.,II,6,71), la ilergeta Bergusia (Ptol.,II,6,67) i sobretot la cossetana Subur (Mel.,II,90; Plin.,N.H. III,21; Ptol.,II 6,17), bé que en d'altres són del tot desconegudes per les fonts literàries, com els Olossitani - que hom relaciona amb l'actual població d'Olot, i que, per tant, són situats a l'alta conca del Fluvià (Gómez Moreno 1949; Lamboglia 1959) - i Orretum - que per alguns docu-

ments alto-medievals hom ha de buscar a l'alta vall de la Noguera Ribagorçana, a la vall de Viu, prop del pont de Suert (Pons 1983)-.

La numismàtica també ens permet conèixer, en alguns casos, l'estatut jurídic d'una població i l'arqueologia, la importància d'algun nucli que no compta amb documentació epigràfica local. En el primer cas, n'hem parlat al capítol precedent (cap.III,2), tenim les monedes amb la llegenda "Municipium Hibera Iulia Ilercavonia Dertosa" (Vives Escudero 1926, pp.17-18, lám. CXXV,1-5) i "Municipium Ilerda" (Vives Escudero 1926, p.43, lám. CXXXIV, 1, 2 i 6), que per elles mateixes acreditarien la municipalitat d'aquestes dues poblacions. En el segon cas, hem de fer esment a les restes alto-imperials, entre les quals hi ha unes termes -que bé que de petites dimensions, no semblen ésser les d'una gran vil.la, sinó les públiques de la població-, excavades per J.Serra Vilaró a Solsona (Serra Vilaró 1924), població que sens dubte s'ha d'identificar amb la Setelsis lacetana esmentada per Ptolemeu (II 6,71), així com a les importants restes, entre les quals hi ha un mosaic, localitzades no fa gaires anys a Llívia (Oliva 1974; Campmajó-Padró 1976, p.206), la Iulia Libica ceretana de Ptolemeu (II 6,68), segurament cap de la civitas dels Ceretani Iuliani de què parla Plini.

En fi, resta encara el cas de Castellciutat, a l'Alt Urgell, que per la seva estratègica posició, a la confluència del Segre amb la Valira, i sobretot pel fet

d'haver estat seu d'un bisbat visigòtic, ben testimoniats durant els segles VI i VII, sembla que hauria d'haver estat cap d'una civitas, qui sap si de la dels Ceretani Augustani de què parla Plini, com de vegades s'ha suggerit (Delcor 1974, pp. 145-147 = 1977, pp. 16-18).

Feta doncs aquesta ràpida revisió de les civitates alto-imperials fins avui conegudes del territori que estudiem, ja podem intentar d'esbrinar les característiques d'aquestes comunitats.

La simple lectura de les fonts literàries de l'Alt Imperi revela la importància que a la zona que estudiem tingué l'element urbà, que òbviament, cal no oblidar-ho, hem d'imaginar d'un desenvolupament desigual i de vegades molt elemental. La descripció que de la costa catalana fan les fonts geogràfiques de l'època mostra una franja litoral jalonada per una dotzena de nuclis urbans, i, d'altra banda, la quasi totalitat dels dotze populi del territori de Catalunya esmentats per Plini es defineixen, o tenen per centre, llevat del cas mal conegut dels Ceretani Augustani - però que com hem dit potser tenien per centre la futura Urgellum -, un nucli urbà conegut, almenys literàriament - Aeso, Aquae Calidae, Auso, Baeculo, Bisgargis, Dertosa, Gerunda, Iesso, Ilerda, Iulia Libia i Tiar Iulia, tots ells esmentats per Ptolemeu (II 6,63,67,68,69 i 71) -, segons ja s'ha comentat al capítol anterior (cap.III,2), i en la majoria dels casos també arqueològicament - Aeso, Aquae Calidae, Auso, Dertosa, Gerunda, Iesso, Ilerda i Iulia Libia-.

Tant o més important que aquesta primera constatació és el fet, més significatiu encara, que la meitat o una més de la meitat de la trentena de civitates, o probables civitates, conegudes de la zona que estudiem, Aeso, Aquae Calidae, Auso, Baetulo, Barcino, Caldes de Montbui, Dertosa, Egara, Emporiae, Gerunda, Iesso, Ilerda, Iluro, Labitolosa, Ruscino, Sigarra i Tarraco, compten amb testimonis epigràfics clars i directes, quasi tots ells trobats in situ, de les estereotipades institucions romanes de govern municipal, del senat local i/o de les magistratures anuals, i alhora, en la quasi totalitat d'aquests casos, d'individus i famílies pertanyents amb tota seguretat a les aristocràcies locals, que apareixen detentant i monopolitzant aquests instruments de govern local. Aquest és, sens dubte, el reflex més clar de la romanització i del desenvolupament del territori, ja que es tracta d'un fenomen constatat a través d'una documentació essencialment local, produïda per la mateixa gent del país.

A banda aquestes disset comunitats de què avui ja coneixem testimonis epigràfics directes de les seves institucions municipals, òbviament altres comunitats del país també devien estar organitzades segons aquest model. Pràcticament ho podem assegurar en tres dels casos esmentats: Rhode, perquè sembla que s'ha d'identificar amb el citat "municipium Flavium Rhodin[orum]", i Bisgargis i Tiar Iulia, esmentades com a ilercavones per Ptolemeu (II 6, 63), per l'estatut jurídic amb què figuren a les llistes de Plini. En altres casos, com Bacasis, Baeculo, Bergusia,

Setelsis, Subur, ... és quelcom molt probable, sobretot des de la concessió del ius Latii a Hispania per Vespasià (cap. III,3), però fins ara ens en manquen les proves.

Així doncs, a la zona que estudiem, coneixem almenys vint comunitats, coloniae o municipia, amb organització municipal plena i independent. Les trobem a les terres litorals i pre-litorals del país, amb una clara concentració a l'àrea laietana, des del Rosselló fins a les terres de l'Ebre.- Ruscino, Rhode, Emporiae, Gerunda, Aquae Calidae, Iluro, Baetulo, Barcino, Caldes de Montbui, Egara, Tarraco, Bertosa, Bisgargis i Tiar Iulia -, però també a la depressió central - Auso, Sigarra, Iesso i Ilerda -, des d'on penetraven a les terres pre-pirinenques de la gran zona muntanyosa del nord-oest del país, a les terres baixes de la Ribagorça -Labitolosa- i, més enllà de la gran barrera orogràfica del Montsec, a la conca de Tremp -Aeso-. Es tracta d'una xarxa avui ja força densa, però que sens dubte ho havia d'ésser més, donada la probable municipalitat d'una bona part de les civitates abans esmentades. Retrobem, doncs, el fenomen, ben estudiat per M.Tarradell (Tarradell 1976 b, pp. 272-273; id. 1978 a, pp.38-40) , de l'equilibrada distribució que a les futures terres catalanes presentava el conjunt de les ciutats romanes; un signe més de la palesa romanització de la zona.

A la major part de l'àrea que estudiem, des de la franja litoral fins a les portes del Pirineu, la civitas

de l'època alto-imperial apareix, en general, fonamentada en dos elements comuns, el nucli urbà, més o menys desenvolupat segons el cas i d'origen divers, i l'estereotipada organització municipal romana, amb l'ordo decurionum i els magistrats anuals, i ensems íntimament lligat a uns col·lectius de famílies de propietaris rurals, en algunes zones d'origen itàlic, o en part d'aquest origen, que apareixen plenament identificats amb les formes jurídico-polítiques i culturals romanes.

Ultra la simple funció político-administrativa de la civitas com a cèl·lula de l'ordenació territorial del país, volem subratllar, però, dos altres aspectes, el polític i el social, que van lligats al caràcter municipal amb què aquella se'ns manifesta a la major part del territori que estudiem.

En l'aspecte polític, constatem com l'estructura ciutadano-municipal de les civitates del país era un instrument institucional en mans de les aristocràcies locals, ja que aquestes ens apareixen com un grup social que exercí el seu domini sobre la comunitat i sobre el territori de la civitas, així com la seva relació amb l'Estat, des del nucli ciutadà i a través de les institucions municipals. Les aristocràcies locals i les entitats municipals foren, a la Catalunya de l'Alt Imperi, dos elements íntimament lligats, i en certa forma la cara sociològica i la institucional d'una mateixa realitat. Aquest aspecte polític de la municipalitat explica, òh-

viament, aquells casos, de què també tenim testimonis a la Catalunya interior, com veurem de seguida, on el factor urbà és molt poc desenvolupat, sense que es correspongui amb allò que hom esperaria d'una comunitat municipal pròpiament dita, i, d'altra banda, l'interès que les classes dirigents locals tingueren durant l'Alt Imperi a sostenir i a potenciar la vida ciutadana.

En l'aspecte social, aquestes civitates estructurades d'acord amb l'estereotipat i jeràrquic règim municipal romà palesen, per la mateixa naturalesa d'aquest esquema organitzatiu, una societat netament diferenciada internament i de caràcter aristocràtic i oligàrquic. En analitzar les carreres públiques dels magistrats municipals, podrem constatar, per exemple, la importància decisiva que, des d'un primer moment, hi tenia la família de pertinença.

El suport urbà que en general sembla que tenien les civitates del conjunt del territori de l'actual Catalunya i l'estructura municipal que degueren prendre la majoria d'elles reflecteixen, doncs, una realitat organitzativa amb un determinat i notable nivell de desenvolupament socio-econòmic de la zona, no tan brillant com el de la Baetica, però propi d'un país ben romanitzat.

En efecte, si en un mapa d'Hispania assenyalessim els indrets on s'ha trobat testimonis directes de la municipalitat local, és a dir aquells que foren produïts per les

per les mateixes comunitats, comptariem amb un dels reflexos més directes i més clars de la diferent intensitat del desenvolupament i de la romanització de la Península durant l'Alt Imperi. Així, mentre aquests testimonis epigràfics locals de la municipalitat s'estenen, al territori que estudiem, des de la franja litoral fins a les portes del Pirineu, i s'escalonen, al llarg de la costa mediterrània, fins a arribar al gran focus de vida urbano-municipal constituït per les riques i desenvolupades terres del sud peninsular, disminueixen progressivament cap a l'interior de la Península, i en certa forma ja des de la línia del Cinca, cosa que mostra l'enrarament i el debilitament de la vida ciutadana, i paral·lelament es reforça la personalitat del conventus, sobretot dels quatre del nord-oest de la Citerior, els quals, per la feblesa o pràctica inexistència que hi tingué aquella forma de vida, foren particularment potenciats per Roma com a vincle de relació amb la població del país, i particularment amb les seves élites locals, sobretot a nivell del culte imperial, com ja va subratllar R.Étienne en parlar d'aquest tema (Étienne 1958, pp. 177-195). Val a dir, pel que fa a això, que algunes inscripcions de Tarraco pertanyents a sacerdots i a sacerdotesses provincials del culte imperial originaris de diferents comunitats menors del conventus Caesaraugustanus - amb l'origo: Damanitanus (RIT 309), Erca-
vicensis (RIT 265), Gralliensis (RIT 304), Karensis (RIT 326), Osicerdensis (RIT 325) - ja permeten observar aquest procés a les terres d'aquest extens i heterogeni àmbit

territorial, car aquelles comunitats hi apareixen amb una personalitat jurídica afeblida i mediatitzada per la de Caesar Augusta - ciutat ja molt important des del primer moment de la seva fundació per August i amb un paper preeminent a l'interior de la Citerior ja durant el s.I, segons el testimoni explícit de Mela (II 88) - o per la del conventus de què era centre aquesta colònia.

Ara bé, si les formes municipals romanes se'ns manifesten particularment vives i arrelades a la Catalunya de l'Alt Imperi, cal fer algunes precisions quant al seu sentit i a la seva implantació.

D'entrada hem de dir que la municipalitat no era, al territori que estudiem, sinònim d'un desenvolupament urbà necessàriament important, ja que en alguns casos, particularment a l'interior del país, estava fonamentada sobre un nucli urbà molt elemental, cosa que reforça el seu aspecte de superestructura política en mans dels grups socials dirigents.

En efecte, en estudiar les ciutats romanes de les futures terres catalanes, M. Tarradell (Tarradell 1976 b, p. 270; id. 1978 a, pp. 17-18) ha assenyalat que l'exemple d'Ausa potser permet plantejar-se que una organització municipal, com era el cas d'aquesta comunitat, segons documenta l'epigrafia, no sempre significa una ciutat demogràficament o urbanísticament considerable, ja que les troballes arqueològiques demostren que aquest nucli era petitíssim, fins i tot dintre de les limitades extensions dels

municipia d'aquesta àrea, que no sembla haver estat objecte de la típica planificació urbanística, tan estretament lligada a la creació o desenvolupament de la ciutat al món romà. Així, segons assenyala aquest estudiós, Ausa es presenta, en l'estat actual dels nostres coneixements, com a centre religiós - hi destaca el temple, avui molt restaurat- i probablement comercial - el mercat està testimoniats des dels primers temps de la Reconquesta-, com l'eix polític-econòmic-religiós dels ausetans, i no pas com una ciutat amb una densitat d'habitants parella a la majoria de les ciutats romanes de l'est d'Hispania, i, evidentment, amb un urbanisme molt elemental. La condició jurídica de ciutat no implicà, doncs, a Ausa, urbanisme desenvolupat, cosa de la qual tenim exemples similars a totes les províncies occidentals i alguns casos han estat ben estudiats, per exemple, a les Gallias. Cal evitar, doncs, confusions sobre el concepte de ciutat i matisar-lo en relació al de municipium.

Si això passa en el cas d'Auso, centre d'una important civitas, la dels Ausetani, ben testimoniada per les fonts escrites, per la numismàtica i per l'epigrafia durant la República i l'Alt Imperi, ¿quina devia ésser la situació de comunitats de l'interior del país que només són enumerades, entre els autors de l'Antiguitat, a la "Geographia" de Ptolemeu, com Bacasis, Bergusia, Setelsis ..., o que sols són esmentades per l'epigrafia, com Iabitolosa, Orretum, Sigarra ...? Bé que només la recerca arqueològica pot al-

gun dia aclarir-nos el desenvolupament material d'aquestes poblacions d'arrel netament indígena, algunes de les quals avui fins i tot són d'ubicació desconeguda, no sembla pas gaire agosarat pensar que devia ésser força elemental.

El segon aspecte que cal intentar de precisar és, com hem dit abans, l'extensió i la profunditat de les formes municipals romanes al país.

Deixant a banda el cas especial del buit constituït per les comarques que envolten Tarraco, buit que sens dubte obeeix, com ja ha assenyalat M.Tarradell (Tarradell 1978 a, p. 40), a la gran importància, d'aquesta ciutat, però que es reduiria si es confirmés la municipalitat de Subur, hom no troba, almenys fins ara, cap testimoni explícit de les institucions municipals a l'àmplia zona, muntanyosa i de gran bosc, formada per les terres pirinenques i pre-pirinenques situades a l'esquerra de la via Augusta i per sàbre de la línia Gerunda-Auso-Aeso-Labitolosa. Aquest és, però, un tema que serà abordat en el darrer apartat d'aquest capítol, en tractar específicament dels límits de la municipalització i de la paral·lela existència d'altres formes organitzatives.

Així doncs, les comunitats urbano-municipals i llurs aristocràcies locals, pròpies de les àrees romanitzades de l'Imperi, devien constituir, a la major part del territori que estudiem, la cèl·lula essencial de l'estructura social i de l'ordenació territorial del país durant l'Alt Imperi. Tanmateix, la ciutat alto-imperial i les formes econòmiques

que li eren pròpies no es donaren de manera igual a les diferents àrees de Catalunya, per l' heterogeneïtat socio-econòmica, cultural i geogràfica del país, i, com veurem més endavant (cap. IV,5), paral·lelament devien existir formes organitzatives més primàries o elementals, com possiblement és el cas dels Olossitani d'unes tabellae definitionum d'Empúries (Almagro, IAGIL 114-116 = AE 1952, 122), i devien subsistir estructures socio-econòmiques pre-romanes, sens dubte encara vigoroses a les zones muntanyoses i/o de gran bosc, com versemblantment és el cas d'uns "compagani rivi Laurensis (Laurensis o Lavarensis)" d'un plet de l'any 193 (CIL II 4125 = RIT 143).

2.- L'ADMINISTRACIÓ JUDICIAL.

A banda el coneixement que tenim de l'estructura político-administrativa i territorial de les futures terres de Catalunya durant l'Alt Imperi, la documentació literària i epigràfica ens informa d'alguns aspectes concrets de l'administració de justícia al territori que estudiem.

A) LA DIVISIÓ JUDICIAL.

D'antàvi hem de dir que la divisió de les futures terres del Principat entre tres províncies romanes, a què ens acabem de referir, comportava una paral·lela compartimentació judicial del país, ja que l'administració de justícia era, precisament, una de les funcions fonamentals de les autoritats provincials. Val a dir, però, que la Hispania Citerior, dins la qual estava adscrita la major part del país, estava subdividida, a més, en grans demarcacions judicials internes i que aquesta compartimentació també afectava la zona que estudiem.

Efectivament, és un fet prou conegut, bé que només testimoniats per Plini, que les tres províncies d'Hispania estigueren dividides, des d'un moment que no podem concretar, en demarcacions jurídiques, conventus - set a la Citerior (N.H. III,18)-, de caràcter no gaire precís, però clarament judicial.

Dos passatges de la "Naturalis Historia" (N.H. III 23 i 24), que ja hem transcrit i comentat àmpliament al capítol precedent (cap. III, 2), ens permeten saber, concretament, que el territori de la Catalunya tarraconesa estigué majoritàriament adscrit al conventus de Tarraco, llevat de la zona ponentina, centrada per Ilerda, que ho estigué al de Caesaraugusta, ciutats on anaven a dirimir els seus plets 42 i 55 populi, respectivament, segons el testimoni de Plini.

El sector català del límit dels conventus de Tarraco i Caesar Augusta és, però, una línia que, a diferència de la provincial que seguia els cims de la serralada pirinenca, no compta amb cap punt explícit de referència ni té la personalitat geogràfica d'aquella. Les llistes que Plini dona dels populi adscrits a un i altre conventus són, doncs, sempre que es conegui la ubicació d'aquestes comunitats, l'única via segura d'aproximació al coneixement de l'àmbit territorial i límits d'aquestes dues demarcacions, i en general de la resta d'Hispania.

Així doncs, com que Plini esmenta els populi dels Aesonenses, Ceretani Iuliani i Augustani, Iessonenses, Bisgargitani, Dertosani i Teari Iulienes entre els adscrits al conventus iuridicus de Tarraco (N.H. III, 23) i, els dels Celsenses, Ilerdenses i Oscenses entre els adscrits al de Caesar Augusta (N.H. III, 24), podem pensar que aquest límit conventual, que s'iniciava al Pirineu i que creuava les terres de la depressió de l'Ebre i el curs d'aquest riu, no pas més amunt de l'aiguabarreig amb el Segre, devia deixar a l'est Isona, la vall alta i mitjana del Segre, Guissona i la conca baixa de l'Ebre i, a l'oest, el Segrià i la conca mitjana de la gran artèria fluvial de l'Hiberus. E. Albertini (Albertini 1923, p. 99 n.1) assenyalava, en estudiar aquest límit, que si s'admet que els Tarracenses del conventus de Caesar Augusta (Plin., N.H. III, 24) ocupaven l'emplaçament de la Tàrraga actual, aquesta ciutat, a una vintena de quilòmetres

al sud-oest de Iesso, ens donaria el punt extrem del conventus de Caesaragusta cap a l'est. La identificació no es recolza, però, com ja va subratllar aquest mateix autor, més que en la semblança dels dos noms, i, d'altra banda, Ptolemeu esmenta Tarraga com a població dels vascons.

A banda, però, aquest primer traçat, es pot intentar de fer, bé que sempre prenent com a referència la informació de Plini, unes majors precisions sobre aquest límit.

D'antuvi hem de dir que hi ha dues circumstàncies més, bé que cap d'elles no està testimoniada d'una manera explícita, i en el segon cas és una mera hipòtesi, que ens podrien ajudar a precisar el sector septentrional i pirinenc d'aquesta línia, que ja sabem que passava per l'oest d'Aeso, car aquesta població del Pallars Jussà pertanyia a la demarcació de Tarraco.

Entre els populi estipendiaris del conventus de Caesaragusta, Plini esmenta uns Cincienses o Cincences (N.H. III, 24), el nom dels quals recorda, com ja va subratllar C.Müller (Müller 1883, p. 196 n.8), el del riu Cinca, el Cinga dels autors antics (Caes., B.C. I, 48; Luc., Pharsal. I, 432 i IV,21). Aquesta circumstància i òbviament l'adscripció d'Ilerda al conventus de Caesaragusta apunten clarament, doncs, cap a la pertinença de tota la vall del Cinca - amb la comunitat de Labitolosa, a l'aiguabarreig amb l'Èssera-, així com probablement també de tota la conca d'aquest riu, a aquesta

demarcació judicial.

El segon element, que ja hem dit que era una mera hipòtesi, és la possibilitat que el primitiu límit entre les diòcesis romano-visigòtiques d'Ilerda i d'Urgellum passés entre la Ribagorça i el Pallars o que seguís el curs de la Noguera Ribagorçana.

Ja hem comentat anteriorment, al prefaci de l'estudi, que R. d'Abadal, en estudiar el precepte concedit a l'emperador Carlemany a favor de l'església d'Urgell a començament del s. IX - diploma que no ha arribat fins a nosaltres però que sabem que establí els nous límits de la diòcesi i que li concedia els territoris llavors acabats d'alliberar del Pallars, la Ribagorça i la vall de Gistau - i la reorganització eclesiàstica que seguí a la recuperació d'aquestes terres pirinenques pels comtes de Tolosa, ja va assenyalar com part d'aquestes terres penitines del bisbat originàriament devien haver pertangut al d'Ilerda, llavors sota domini sarraï (Abadal 1926-1950, pp. 277 i 279: Precepte Urgell I; id. 1974, vol. II, pp. 59-65). Pensava aquest estudiós que, durant l'època Visigòtica, la regió ribagorçana devia haver pertangut a la diòcesi d'Ilerda, ja que no és probable que el bisbat d'Osca, traspassés el Cinca ni que el d'Urgellum anés més enllà de la Noguera Ribagorçana. Segons això, la restauració, al segle XII, del bisbat de Lleida, com a hereu i successor de la seu ribagorçana de Roda - que havia nascut a mitjan s. X com a sucesora de l'antic bisbat de Pallars,

segregat del d'Urgell el 888-, devia haver refet, en certa forma, la situació eclesiàstica de l'època Visigòtica.

Ara bé, com que l'estructura eclesiàstica romano-visigòtica fou bastida sobre la base territorial civil i com que no es probable que l'àmbit episcopal d'Ilerda superés l'antic límit jurídic de conventus, podem doncs pensar, a tall d'hipòtesi, que aquell suposat antic límit episcopal que versemblantment discorria entre la Ribagorça i el Pallars, ja per la divisòria d'aigües entre les dues Nogueres, ja pel curs de la Ribagorçana, ja, en fi, per la divisòria de les dues conques d'aquest darrer riu i l'Isàvena, anteriorment també ho devia haver estat del conventus de Tarraco amb el de Caesaraugusta. Aquest límit no era, òbviament, el dels territoria d'Ilerda i d'Aeso, sinó el d'aquesta última comunitat de la conca de Tremp amb el d'Orretum i/o Orrit, a la riba esquerra de l'alta Ribagorçana, o el d'aquesta amb el de Labitolosa, a l'interfluvi de l'Éssera i el Cinca, comunitats de què ens hem ocupat en un recent estudi sobre la Ribagorça (Pons 1983).

En fi, l'antiguitat que sembla que tenia la divisòria, eclesiàstica i comtal, del Pallars amb la Ribagorça i la unitat política que sempre tingué el Pallars Jussà en temps medievals són dues circumstàncies que no recolzen la idea apuntada per E. Albertini sobre la funció limítrofe de la Noguera Pallargosa entre els conventus de Caesaraugusta i Tarraco (Albertini 1923, pp. 98-99).

Contràriament, la geografia i la història han subratllat el caràcter divisori de la Noguera Ribagorçana entre les terres pallareses i les de la conca oriental del Cinca, i, d'altra banda, és difícil pensar que la totalitat de la conca de Tremp, comarca particularment ben delimitada, no hagues constituït, a l'època Romana, el territori d'Aeso.

Podem fer també, igualment amb l'únic punt de referència clar de la informació proporcionada per les llistes de populi de Plini, algunes precisions sobre el sector del límit d'aquests dos conventus a la zona de l'Ebre.

Efectivament, un repàs a les llistes de Plini ens ha permès observar que totes les comunitats ilercaones per ell esmentades, Bisgargitani, Dertosani i Teari Iulienses - ilercaones segons la filiació ètnica que ens en dona Ptolemeu (II 6, 63)-, pertanyien al conventus de Tarraco (N. H. III, 23) i, d'altra banda, que les comunitats sedetanes que enumera ,Damanitani, Leonicensis i Osicerdenses - edetanes segons l'adscripció de Ptolemeu (II 6,62)-, estaven adscrites al de Caesaraugusta (N. H. III, 24).

Aquestes circumstàncies i la localització que hem fet, al prefaci de l'estudi, de la regió dels ilercaons, de què parlen Plini (N. H. III,21) i Ptolemeu (II 6, 16 i 63), permeten considerar que aquest territori havia quedat íntegrament adscrit dins el conventus de Tarraco i que segurament el seu límit occidental i interior també devia constituir la divisòria entre els dos conventus, no només

en el sector de la vora esquerra de l'Ebre que afrontava amb les terres ilergetes centrades per Ilerda, població que com hem vist estava adscrita al conventus de Caesar-augusta, sinó també en el situat a la dreta del riu, on, com hem dit anteriorment, probablement devia seguir la partió d'aigües entre les conques del Guadalop i el Mataranya, fins el punt on el límit ilerjavó i el "conventual" es devien separar, ja que també sabem per Plini que les terres edetanes del País Valencià que estaven situades al sud dels ilercaons també estaven adscrites al conventus de Tarraco, car aquesta font esmenta els edetani entre els populi de dret Llatí d'aquesta demarcació jurídica (N. H. III, 23).

B) ALGUNES ACTUACIONS JUDICIALS.

La documentació epigràfica ens permet conèixer, fins i tot, intervencions judicials concretes de les autoritats provincials en conflictes originats a la Catalunya de l'Alt Imperi, en sentenciar plets interposats tant per civitates com per particulars.

Tres "tabellae defixionum" d'Empúries (Almagro, IAGIL, Inscrip. Lat. 114-116= AE 1952,122), que havien estat amagades en una tomba de l'època Augustiana (Balil 1964), permeten conèixer indirectament un procés que sostingueren dues civitates del país, els Olossitani - comunitat que pel seu nom ja fou situada per M. Gómez Moreno a la regió d'Olot i el

territori de la qual fou identificat per N.Lamboglia amb l'àmbit del futur comtat alto-medieval de Besalú (Gómez Moreno 1949 b; Lamboglia 1959)-, com a part demandant, contra els Indictani - òbviament els de la ciutat d'Emporiae, el territori de la qual és identificat per N.Lamboglia amb el comtat alto-medieval d'Empúries (Lamboglia 1959;id. 1973) -, i que fou sentenciat per les autoritats provincials de la Citerior, pel governador T. Aurelius Fulvus (Alföldy 1969, pp.19-21 i 321) , pel legat (òbviament jurídic) Rufus - que Alföldy identificà amb el senador Q. Pomponius Rufus (Alföldy 1969, pp.71-75 i 325)- i pel procurador Maturus - que Pflaum identificà amb Marius Maturus (Pflaum 1960-1961, pp.95-98, nº 40 bis.)-. Aquests tres ploms màgics esmenten , ultra els noms d'aquestes tres autoritats provincials, el " consilium Fulvi legati", és a dir el consell assessor del governador, i els "legati advocati Indictanorum", és a dir els representants dels Indictani, circumstàncies que permeten considerar, a més, que aquest judici , del qual ignorem la causa, segurament deuria haver tingut lloc a Tarraco. Es tracta d'un plet que H.G. Pflaum (Pflaum 1960-1961,pp. 97-98), d'acord amb la prosopografia, ja datà cap a l'any 78, moment en què s'ha de situar la legació d'Aurelius Fulvus a la Hispania Citerior.

D'altra banda, una inscripció de Tarraco (CIL II 4125 = RIT 143), actualment perduda, contenia la còpia literal, bé que fragmentada per trencament de la pedra,

d'una sentència dictada, l'any 193, pel governador de la Citerior L. Novius Rufus (Alföldy 1969, pp. 42-43 i 324), després d'haver escoltat el parer del seu concilium. Aquesta sentència, de què ja s'ocupà, des d'un punt de vista jurídic, Th. Mommsen (Mommsen 1905, p. 376) i sobretot A.D'Ors (D'Ors 1953, pp. 361-365) i, des d'un de socio-econòmic, nosaltres mateixos (Pons 1979 b; íd. 1982), venia a dirimir el plet, amb tota probabilitat per qüestió de límits, interposat per Val(eria) Faventina, versemblantment una rica propietària de terres, contra els "compagani rivi Larensis (Laurensis o Lavarensis)" ; una comunitat de camperols, de què parlarem més endavant (cap. V bis, 4 i X, 3), que segons sembla li havien envaït les propietats. Es tracta d'un plet que probablement ha de situar-se, pels motius que vam exposar en analitzar aquest document, a les terres de l'extrem nord-oest de Catalunya, a l'àrea d'Aeso, comunitat del molt ric ciutadà i duumviralis L. Valerius Faventinus (nº 37) , versemblantment emparentat pel seu nom i per la seva posició social amb la dona del judici.

Ambdós plets permeten constatar, doncs, el desenvolupament dels mecanismes judicials públics a la Catalunya de l'Alt Imperi i la directa intervenció de les autoritats estatals en la seva resolució, i informen, a més, d'alguns detalls molt concrets de l'administració de justícia, particularment pel que fa a la inscripció de Novius Rufus.

3.- L'INTERÈS DELS PARTICULARS PEL MANTENIMENT DE LA VIDA CIUTADANA.

Després de reunir i estudiar el conjunt d'inscripcions d'Hispania referents a construccions públiques urbanes, J. Mangas (Mangas 1971 a) concloué que el capítol d'obres públiques realitzat als municipis romans de la Península correu en gran part a compte dels particulars econòmicament ben dotats i que la mateixa existència del municipi no pot explicar-se si no és per la col.laboració dels particulars per sostenir-lo, urbanitzar-lo i pagar les despeses d'alimentació i distracció del poble, tot subratllant, al mateix temps, la funció política i social d'aquestes construccions realitzades a favor de la comunitat, des del directe valor propagandístic obtingut amb aquestes munificències per aquells rics individus anhelants d'ascens social, fins als indirectes efectes aconseguits quant a la resolució del problema de l'atur urbà. Amb tot, si el manteniment de la comunitat i de la vida ciutadana per part de les aristocràcies locals de l'Alt Imperi és quelcom que es constata plenament a través del conjunt de l'epigrafia d'Hispania, subratlla també aquest autor que la Baetica i tot l'est de la Tarraconensis, que tingueren una vida social més desenvolupada, apareixen també aquí com les zones que més gastaren en construccions urbanes, mentre que les inscripcions referents a despeses d'aquesta

mena del centre, nord i nord-oest de la Península només procedeixen d'aquelles ciutats que tingueren un caràcter administratiu o que tingueren un contingent de romans o d'itàlics per atendre les necessitats de les explotacions mineres. Reapareix, doncs, la molt diferent romanització i desenvolupament socio-econòmic existent entre la Baetica i la zona mediterrània de la Tarracensis enfront de les de la zona central, nord i nord-oest peninsular, àrees on l'esquema organitzatiu de la ciutat fou quelcom imposat per Roma per al control del país, però les agrupacions urbanes de les quals eren molt diferents de les ciutats intensament romanitzades.

Les liberalitats dels particulars a favor de la comunitat ciutadana tingueren, doncs, un paper fonamental quant al manteniment de l'esquema municipal, que, com hem vist anteriorment, constituïa el fonament de l'ordenació del territori a la major part de les terres de Catalunya durant l'Alt Imperi, cosa que donà a aquesta pràctica una importància decisiva en el manteniment del mateix model de formació social. Cal, per tant, esbrinar l'actitud de les élites del país pel que fa a aquest punt tan vital.

Per valorar l'interès dels particulars de la zona que estudiem pel manteniment de l'estructura i vida ciutadanes farem un breu repàs a l'epigrafia del territori, enumerant les inscripcions que documenten llegats, liberalitats, construccions o donacions de qualsevol ti-

pus realitzats a favor de la comunitat i/o del conjunt o d'algún sector, dels seus habitants, Deixarem a part, però, aquelles inscripcions corresponents a l'erecció d'estàtues públiques que simplement embel·lien les ciutats.

D'antuvi hem de dir que l'epigrafia de Catalunya permet conèixer alguns individus que gaudiren d'una posició destacada i d'un gran reconeixement públic a les seves respectives comunitats i dels quals es pot suposar, pels honors públics que els foren concedits pels senats locals, que, en força casos, devien haver portat a terme liberalitats o ajuts a favor de la ciutat, malgrat no tenir-ne notícia explícita. Aquest és el cas, concretament, d'alguns lliberts i sevirs augustals de les comunitats litorals del país, a Barcino L. Minicius Miron (IRB 1), L. Aemilius Saturninus (IRB 11) i sobretot el poderosíssim L. Licinius Secundus, (IRB 82-100 i EE IX 395), a Dertosa M. Porcius Theopompus (CIL II 4060 i 4061) i P. Valerius Dionysius (CIL II 4062), etc., així com d'alguns ingenus, el magistrat municipal M. Fabius Nepos Iessoniensis a Baetulo (CIL II 4610), L. Furius Faventinus a Subur (RIT 377), etc. Aquí, però, només ens referirem a aquells casos dels quals tenim constància explícita d'aquest tipus d'activitat.

Ruscino.- En aquesta ciutat de la zona narbonesa del país, una inscripció fragmentada segurament fa referència a una construcció, de naturalesa desconeguda, ordenada tes-

tamentàriament per un particular, per a la realització de la qual deixà cent mil sestercis (Gayraud 1975, núm. 30).

Emporiae.— Alguns epígrafs emporitans documenten la construcció d'edificis públics per particulars. A obres realitzades al temple de Serapis, el més important de la "neapolis", fan referència explícita dues inscripcions trobades a la ciutat grega, així com possiblement una tercera, bé que en aquest cas només s'hi relaciona pel fet d'haverse localitzat, com les dues anteriors, a la zona on hi havia hagut aquest recinte religiós. La més antiga és una làpida bilingüe, grega i llatina (IAGIL, ins. gr. 2), molt fragmentada, encara que el seu text conservat permet saber que es tractava d'una construcció dedicada a Serapis i reconèixer-hi alguns noms personals grecs; recentment la inscripció ha estat estudiada i completada per Al. N. Oikonomides (Oikonomides 1975), que considera que l'epígraf fa referència a la construcció del recinte porticat que envoltava el temple per un grup d'individus, un massaliota conjuntament amb altres alexandrins, possiblement un grup de mercaders. Les altres dues inscripcions són llatines i ambdues ja foren estudiades i completades per F. Fita (Fita 1883): la primera (CIL II 6185 = IAGIL, inscrip. lat. 2), una fragmentada inscripció de marbre del s. I, permet saber que Clymene féu construir un temple amb les seves grades i pòrtics a [Sera]pis; el segon epí-

graf (CIL II 4626 = IAGIL, ins. lat. 5), perdut ja fa molt de temps, recorda la reconstrucció d'un edifici "refecit a [f]un[di]am[entis]" duta a terme per Porcia M. f. Severa Gerundensis, construcció que, encara que no especificada pel text, hom ha relacionat des de l'esmentat treball de F. Fita amb el temple de Serapis pel lloc de la seva troballa. Unes altres tres inscripcions procedents de la ciutat romana també testimonien liberalitats de particulars a favor de la comunitat. Una és una bella però fragmentada làpida de marbre (IAGIL, ins. lat. 61), procedent del pòrtic d'un edifici, en què es commemora Cornelia o Cornelianus, que donà 40.000 sestercis per a la construcció d'una obra, que avui ens és desconeguda (Puig i Cadafalch 1934, pp. 46-47). Les altres dues inscripcions foren trobades el 1965 al fòrum, davant de la línia de vuit templets que el tanquen pel costat septentrional, i han estat recentment publicades i estudiades per Mª J. Pena (Pena 1981, pp. 12-16); sabem per la primera, datada per aquesta investigadora a l'època cesariana, que ..Caecilius [Ma]cer, aedilis i duumvir, féu construir amb els seus propis recursos un campus, segons sembla identificable amb una gran plaça de caràcter probablement comercial excavada per Almagro, i per la segona, que C. Aemilius Montanus, aedilis i duumvir, féu el mateix amb un aedes i un signum Tutellae, que òbviament es pot identificar, com ja féu E. Ripoll en localitzar-se la inscripció (Ripoll 1969, p. 62), amb un dels templets del fòrum davant dels quals

fou trobat l'epígraf.

Barcino.- Deixant a part la inscripció monumental, trobada a començament de segle a Montjuïc, del duumvir quinquennalis C. Coelius Atisi f. (IRB 51), per la qual sabem que aquest magistrat municipal féu construir muralles, torres i portes, que aquí no analitzarem per no correspondre pròpiament al tema que ara ens ocupa, ja que sembla referir-se al moment fundacional de la colònia d'August (Bonneville 1978, p. 53 ss.), la rica sèrie epigràfica barcinonense ha proporcionat tres valuósíssimes inscripcions, totes del s. II, particularment il·lustratives de la qüestió que ens ocupa. La primera (IRB 30), datable en el regnat d'Adrià, informa que els senadors Barcinonenses L. Minicius Natalis i el seu fill L. Minicius Natalis Quadronius Verus construïren, en terreny de la seva propietat, uns banys amb pòrtic i les conduccions d'aigua, termes que podem identificar amb les trobades a l'actual plaça de Sant Miquel (Rodà 1978, p. 220; id. 1980 a, pp. 45-46). Les altres dues són sengles llegats fundacionals a favor de la ciutat, ja àmpliament estudiats per A. D'Ors (D'Ors 1953, pp. 420-424). En el primer (IRB 32), datable en el regnat d'Antoni Pius, el senador L. Minicius Natalis Quadronius Verus llega als Barcinonenses cent mil sestercis, amb la condició que es comprometin, en correspondència a la dita suma, a donar, dels seus interessos al 5%, cada any i el dia del seu naixement, un donatiu

de quatre denaris a cada un dels decurions que es trobessin presents i de tres denaris a cada un dels augustals que es trobessin presents. En el segon cas (IRB 35), datable en el regnat de Marc Aureli i Luci Ver, el centurió llicenciat i magistrat municipal L. Caecilius Optatus llega set mil cinc-cents denaris a la comunitat barcinonense, dels interessos dels quals vol que es doni cada any un espectacle de púgils el 10 de juny, per la suma de dos-cents cinquanta denaris, i que el mateix dia es subministri òli per al poble a les termes públiques per un import de dos-cents denaris, llegat que ha de passar a la comunitat tarragonina si no s'acompleix la condició per ell establerta: que els seus lliberts i igualment els lliberts dels seus lliberts i llibertes a qui correspongués l'honor del sevirat siguin dispensats de totes les càrregues pròpies d'aquest càrrec, els "munera seviratus".

Tarraco.- Per la seva condició de capital provincial, aquesta ciutat presenta unes característiques pròpies i diferents a les de la resta de comunitats ciutadanes de la Catalunya de l'Alt Imperi. Efectivament, hom pot constatar, al costat de les actuacions d'alguns rics particulars -millores i reparacions al temple de Minerva Augusta (RIT 39); una legació per aconseguir blat amb què s'ajudà la plebs (RIT 364); col·locació d'estàtues al fòrum (RIT 23, 349, 353-354); edificació d'uns banys, construcció d'unes fonts d'aigua calenta i embelliment del foro amb dues quàdrigues

amb dues quàdrigues. (RIT 694) ...-, que l'assemblea de la p.H.C., que com hem dit tenia un gran espai propi a la part alta de la ciutat, i les autoritats provincials jugaren un paper d'una gran importància en la potenciació i manteniment dels diferents aspectes de la vida pública i oficial de Tarraco, fins i tot en el capítol de les construccions públiques (RIT 91, 155, 264 i 922).

Dertosa.- Una inscripció imperial, de l'any 138, ens informa d'una legació de la ciutat davant Antoni Pius portada a terme gratuïtament per M. Baebius Crassus (CIL II 4057), segurament en el marc d'un concilium de la p.H.C. reunit a Roma en la presència d'aquest emperador (CIL II 4055). Es tracta d'una ambaixada que tal vegada hagi de ser explicada, segons assenyala Hübner (CIL II p. 536), per l'estat poc pròsper de la ciutat. És també molt probable que dos destacats lliberts i sevirs augustals de la ciutat, a qui ja ens hem referit anteriorment, M. Porcius Theopompus "seviro Aug. primo aedilici iuris in perpetuum" (CIL II 4060 i 4061) i P. Valerius Dyonisius "Vivir Aug. cui ordo Dertosan. ob merita eius aedilic. honores decrevit" (CIL II 4062), figuressin entre els benefactors de la comunitat, no només per la destacada posició social i econòmica que sens dubte hi degueren assolir, sinó també pels honors edilicis amb què concretament foren revestits pel senat local, així com pels mèrits que específicament s'atribueixen al segon d'ells.

Egara.- En aquest municipi flavi tenim el fragment d'una magnífica placa imperial (nº 102), de finals del s. I o començament del II, dedicada per voluntat testamentària d'un particular, sens dubte de posició acomodada, la qual, per no tenir les vores polides, devia formar part d'un edifici o monument públic, que avui ens és desconegut.

Auso.- La modestíssima sèrie epigràfica d'aquesta comunitat també ha proporcionat un epígraf del tipus que ens ocupa. Es tracta d'una inscripció (nº 21) erigida pel sevir C. Cornelius Grati lib. Magnio, "ob honorem seviratus", a Diana -no Minerva, errònia lectura seguida per Hübner i autors posteriors-, en què es fa constar que també construí una ara i uns seients.

Ilerda.- Curiosament una inscripció tarragonina (RIT 374) permet conèixer un benefactor d'Ilerda, el molt ric ciutadà i cavaller ilerdense, encara que està blert a Tarraco, M. Fabius Paulinus (RIT 374-376). Es tracta d'un pedestal d'estàtua, datable en el regnat d'Adrià, aixecat pels Ilerdenses, segons decret dels decurions, a aquest òptim ciutadà per les seves moltes liberalitats a favor de la ciutat, encara que no s'hi especifica llur naturalesa.

Aeso.- El notable conjunt epigràfic d'aquesta comunitat municipal de la conca de Tremp aporta, al seu torn, dos documents de l'activitat que ens ocupa. La primera inscripció (nº 37) fou erigida pels "Collegia

Kalendarium et iduaria duo" al ciutadà i duumviralis L. Val(erius) Faventinus pel fet d'haver ajudat la plebs amb una compra de blat i per altres mèrits seus, sens dubte coincidint amb un moment de carestia del blat, particularment greu entre el sector humil de la comunitat, a què no podien fer front els recursos ordinaris i exclusius de l'erari municipal. La segona inscripció (nº 47) informa que Marius Marianus portà a terme una donació d'sportulae quan aixecà, al lloc obtingut per decret de l'ordo, una estàtua dedicada, conjuntament amb la seva esposa Mariana Calpurniana, a la memòria del seu fill P. Marius Mariani filius Calpurnianus Orretanus, de qui s'indica que era "receptus in clientelam civium Aesonensium et liberalibus studiis eruditus"; els seus noms i el text de l'epígraf fan considerar que es tractava d'una família de lliberts i que Marius Marianus gaudia d'una destacada posició econòmica en aquesta comunitat on s'havia establert (Fabre 1973, pp. 426 i 429).

Labitolosa.— El modestíssim conjunt epigràfic d'aquesta comunitat municipal, del sector actualment aragonès de l'antic comtat de Ribagorça, també ens ha proporcionat un testimoni de les liberalitats fetes a favor de la comunitat. Es tracta de la inscripció honorària (nº 123), de finals del s. I o començament del II, dedicada pels "cives Labitolosani et incolae" a M. Clodius Flaccus, magistrat municipal i flamen, tribú mili

tar, baró eminentíssim i ciutadà òptim, pels molts beneficis realitzats per a la seva comunitat, bé que tampoc no s'hi especifica la seva naturalesa.

Pel que hem exposat fins aquí, podem fer, doncs, algunes consideracions de tipus general:

- a) L'epigrafia de les comunitats ciutadanes de la zona que estudiem documenta àmpliament les munificències de particulars a favor de la comunitat, no només en els grans conjunts epigràfics de la zona - Tarraco, Barcino o Emporiae-, sinó també en altres de més modestos - Aeso, Dertosa, Egara o Ruscino- i, fins i tot, en alguns quantitativament més pobres -Auso i Labitolosa-, prova de l'amplitud d'aquesta pràctica a les comunitats municipals romanes del país.
- b) Amb tot, és probable que algunes de les munificències portades a terme per individus amb càrrecs públics a la ciutat - magistrats municipals o seviri Augustales- tinguessin en realitat un caràcter més pròxim al de munus que no pas al de la simple liberalitas - encara que així consti a les inscripcions-, i sobretot a les cada vegada més aclaparades comunitats ciutadanes del s.II per les creixents càrregues imposades per l'Estat.
- c) Els documents enumerats permeten constatar la participació dels individus rics de la comunitat en el

manteniment dels diferents aspectes propis de la vida ciutadana: construccions públiques -adés civils (Emporiae, Barcino i Tarraco), adés religioses (Emporiae, Tarraco i Auso)-, espectacles (Barcino), repartiments de diners o aliments (Barcino, Tarraco i Aeso)...

- d) Encara que el pes del manteniment de la vida urbana corregué fonamentalment a càrrec de les aristocràcies locals pròpiament dites, que monopolitzaven el poder polític de la ciutat a través del senat i de les magistratures municipals, hom constata un ampli ventall social entre els benefactors de les ciutats, des de membres de l'orde senatorial (Barcino) o eqüestre (Ilerda i Labitolosa), fins als lliberts enriquits i anhelants de prestigi social (Dertosa, Auso i Aeso), passant pels simplement rics de cada comunitat, alguns dels quals eren, a més, magistrats municipals (Emporiae, Barcino i Aeso).
- e) En fi, tot i que les comunitats de la zona litoral del país foren les que experimentaren un desenvolupament més ple de la vida urbana, hom constata l'interès de les élites locals per al manteniment de la vida ciutadana al conjunt de la zona que estudiem, fins i tot a comunitats municipals de l'interior tan petites com Auso o tan allunyades i marginals com Aeso i Labitolosa. Es tracta d'un fet que adquireix la seva justa importància si considerem la modèstia

o, en alguns casos, l'autèntica pobresa de la documentació epigràfica que es posseeix de moltes de les ciutats de la Catalunya romana, i particularment d'aquelles que no estaven situades a la zona litoral.

4.- LES COMUNITATS LOCALS I LA RELACIÓ AMB L'ESTAT A TRAVÉS DEL CULTI IMPERIAL.

A les pàgines anteriors hem analitzat la naturalesa de les civitates del territori de la Catalunya de l'Alt Imperi i l'interès que les élites del país tingueren per la potenciació i el manteniment de la vida ciutadana. Ara hem d'abordar l'estudi dels canals i bases de les relacions político-administratives existents entre les comunitats de la zona que estudiem i l'Estat.

Avui coneixem molt bé el gran valor del culte imperial com a vincle ideològic entre els diferents grups socials i l'Estat, però també la utilització de la seva estructura, adaptada a l'esquema político-administratiu del territori, com a instrument de relació entre les comunitats provincials i l'Estat central. Aquesta doble funció del culte imperial es constata plenament en repassar la documentació epigràfica que se'n posseeix a les províncies romanes dins les quals es trobaven adscrites les futures terres de parla catalana, la Hispania Citerior i la Gallia Narbonensis.

Ja hem assenyalat anteriorment, en tractar de l'estructura político-administrativa del territori (cap. IV, 1), la importància de l'assemblea provincial que es reunia anualment a Tarraco i a Narbo, respectivament, i a la qual acudien els flamines representants, legati, de les diferents comunitats provincials com a òrgan de relació ordinari de la població del país amb el poder estatal. Ultra l'organització del culte imperial pròpiament dit i l'elecció dels flamines de la provincia, a qui freqüentment s'erigia una estàtua al fòrum provincial, dintre dels límits del temple d'August, quan deixaven el càrrec —pràctica que ens és coneguda des d'un punt de vista jurídic per una taula de bronze fragmentada trobada el 1888 a Narbona, on es recollia una llei de l'època de Vespasià sobre el concili i el flamen de la provincia (CIL XII 6038), i des del de la seva materialització per nombrosos pedestals honoraris de Tarraco dedicats per l'assemblea de la Hispania Citerior, gràcies als quals coneixem un gran nombre de sacerdots provincials de la Tarraconensis—, el concilium tractava, a més, de temes d'interès de la provincia: eventualment arribava a presentar acusacions contra la gestió del governador a Roma o a enviar ambaixades davant l'emperador per tractar problemes específics de la provincia (D'Ors 1953, p. 139).

Algunes inscripcions de Catalunya fan referència, concretament, a ambaixades d'aquest tipus a diferents emperadors. Dos epígrafs de Tarraco, ambdós erigits per

la p.H.C., és a dir per l'assemblea provincial de la Hispania Citerior, apareixen dedicats, respectivament, a Q. Caecilius Rufinus Saguntinus "ob legationem qua gratuita aput maximum princ(ipem) Hadrianum Aug(ustum) Romae funct(us) est" (CIL II 4201 = RIT 331) i a G. Cornelius Valens Pompaelonensis "ob legationem censualem gratuitam Sirni prospere gestam aput imperator(em)" (CIL II 4208 = RIT 332). A. D'Ors (D'Ors 1953, p. 139) pensà que aquesta última inscripció potser es tractava d'una sol·licitud de remissió d'impostos i G. Alföldy, que dedicà un estudi monogràfic a l'epígraf (Alföldy 1970), que l'emperador a qui s'hi fa referència devia ésser Marc Aureli i que la legació devia estar relacionada amb un cens, no conegut per altres fonts, que devia haver acompanyat la reorganització administrativa d'Hispania en produir-se la unificació temporal de la Baetica i la Citerior sota la directa autoritat imperial després de la invasió del sud de la Península pels mauritans.

Dues inscripcions més de Dertosa, segurament relacionades entre si, també fan referència a aquestes ambaixades. La primera és una inscripció votiva, el dedicant de la qual ens és pràcticament desconegut per la quasi total desaparició del nom -bé que versemblantment era el mateix que el de l'epígraf següent-, consagrada a "Pantheo Tutelae, ob legationes in concilio p.H.C. aput Ant[oni] num Aug(ustum) prospere gestas" (CIL II 4055). Hübner ja assenyalà, en publicar aquest epígraf

al CIL II, que el concili de la província, que com hem dit habitualment es reunia a Tarraco, en algunes ocasions es devia haver realitzat a Roma, ja que, pel que sabem, cap dels Antonins no anà mai a Hispania. La segona inscripció, que ens precisa la personalitat d'aquell emperador, és un epígraf imperial, de l'any 138, dedicat a Antoni Pius per la "R(es) P(ublica) Dertos(ana), curante legato M. Baebio Crasso f. legatione gratuita" (CIL II 4057). També assenyala Hübner, en tractar globalment de Dertosa al CIL II (CIL II p. 536), que l'ambaixada que esmenten aquestes dues inscripcions a la presència d'Antoni Pius potser s'ha d'explicar per l'estat poc pròsper d'aquesta colònia. Val a dir, pel que fa a això, que a Catalunya coneixem altres inscripcions dedicades a Antoni Pius durant aquests mateixos anys per les autoritats d'altres comunitats ciutadanes - del m(unicipium) F(lavium) Egara, el 139 (nº 101), i de Baetulo, el 140-144 (CIL II 4605)-, que possiblement també estaven relacionades amb aquest concili de la Citerior celebrat davant aquest emperador, en iniciar-se el seu regnat, i al qual tornarem a fer referència més endavant (cap. V,1).

Convé doncs analitzar les bases sobre les quals es recolzà l'estructura del culte imperial a la Catalunya de l'Alt Imperi, així com la naturalesa dels seus agents rectors locals. Cal tenir present, però, que, com ja s'ha dit abans, el culte imperial estava adaptat a l'estructura político-administrativa i territorial imposada al

país per Roma, i, per tant, que, en aquest aspecte, com en els de la resta de la vida oficial, el Rosselló estava vinculat a Narbo, mentre que la major part del país ho estava a Tarraco.

A) EL CULTE IMPERIAL A LA CATALUNYA TARRACONESA.

D'antuvi hem de dir que el culte imperial a la Hispania Citerior, excel·lentment estudiat per R.Étienne (Étienne 1958) i G.Alföldy (Alföldy 1973), presenta la peculiaritat, àdhuc a nivell de les tres províncies hispanes, d'estar organitzat a un triple nivell: municipal, de conventus i de província. No es tracta, però, de tres nivells exactament superposats: el culte de conventus només està testimoniat en cinc de les set demarcacions d'aquesta naturalesa en què sabem que estava dividida la província, als de Carthago Nova, Clunia, Asturica Augusta, Lucus Augusti i Bracara Augusta (Étienne 1958, mapa 14), mentre que el municipal, molt ben documentat al sud de la Península i a l'àrea oriental i mediterrània de la Tarraconensis, sols està testimoniat en un únic indret dels quatre conventus del nord-oest de la Citerior, a Clunia (Étienne 1958, mapa 15). El culte municipal i el de conventus en certa forma es contraposen o es complementen, doncs.

R. Étienne, que és qui més ha estudiat el culte imperial a la Península Ibèrica, ja va subratllar les profundes diferències socials subjacents a la diferent organització que adoptà el culte oficial a l'àrea constituïda pels quatre conventus del nord-oest de la Tarraconensis i a les terres més romanitzades i urbanit-

zades de la Península. Assenyala aquest autor com, deixant a banda el cas del conventus Carthaginiensis, sembla que es pot establir, com a llei, que quan una regió està menys urbanitzada, i per tant menys romanitzada, més vigorós és el culte de conventus, cosa que l'induí a proposar una explicació al culte conventual del nord-oest de la Tarraconensis lligada a l'estructura social i al passat històric de la zona: el medi social d'aquestes terres, marcat per les gentilitats i les centúries, oferí a la penetració romana les resistències de la seva organització tribal i Roma s'adaptà a aquestes estructures: el culte de conventus, per sobrepassar l'heritzó municipal i estar a la mida d'aquests pobles irreductibles a la fragmentació urbana, fou potenciat a cada una d'aquestes quatre demarcacions on el grup humà dominava la ciutat (Etienne 1958, pp. 79-182 i mapa 14). Contràriament, el major nombre de sacerdots municipals correspon a les ciutats de la façana mediterrània i al sud de la Península, mentre que, llevat del cas de Clunia, no se'n troba cap als quatre conventus del nord-oest de la Tarraconensis, ja que en aquestes terres la vida urbana no ha conegut una força suficient i els llaços col·lectius s'oposen a l'expressió local del culte imperial (Étienne 1958, pp. 212-218 i mapa 15). La distribució dels seviri augustales, que també estan lligats al culte municipal i que igualment es concentren al sud de la Península i al litoral mediterrani, mentre que manquen totalment dels quatre con-

ventus del nord-oest de la Citerior, també fa reaparèixer aquesta oposició entre unes regions on la vida urbana ha estat afavorida pel medi social i aquelles que l'han contrariat fortament, si no anihilat (Étienne 1958, pp. 265-267 i mapa 16).

El territori de Catalunya no degué veure, doncs, el desenvolupament del culte de conventus, ja que, a diferència dels altres cinc conventus de la Citerior, no en coneixem sacerdots dels de Tarraco i de Caesaraugusta, probablement per la superior urbanització d'aquestes terres i versemblantment també per la proximitat a la capital provincial. Contràriament, hi arrelà d'una manera profunda i àmplia el culte municipal, cosa que ens ve palesada pel nombre i la distribució dels testimonis que tenim dels sacerdots locals d'aquest culte, els flamines i les flaminicae municipals i els seviri augustales, així com pels percentatges que aquests col·lectius representen en relació al conjunt global d'Hispania i del de la Tarraconensis.

Com a base del nostre càlcul utilitzarem les llistes de flamines i de flaminicae municipals i de seviri augustales donades per R. Etienne al seu estudi sobre el culte imperial a la península Ibèrica, llistes a les quals òbviament avui ja s'haurien d'afegir nous testimonis coneguts amb posterioritat a l'obra d'aquest estudiós, en bona part provinents de Catalunya -Tarraco, Barcino, Emporiae, Aitona ...-, però que tenen l'avantatge de referir-se al conjunt d'Hispania i per tant

de poder establir comparacions entre la zona que estudiem i el total de la Península i el de la Citerior.

Flamines municipales.- R.Étienne (Étienne 1958, pp. 212-217) comptabilitzà 103 sacerdots locals al conjunt d'Hispania i 66 al de la Tarraconensis. Aquest estudiós n'enumera 11 a Tarraco, 11 a Barcino, 4 a Ilerda -avui sabem, però, que un d'ells és en realitat de Tarraco-, 1 a Dertosa, 1 a Baetulo, 1 a Gerunda, 1 a Emporiae, i 1 a Labitolosa (aquest últim a la zona actualment aragonesa de l'antic comtat de Ribagorça) , és a dir un total de 31 a la zona que estudiem, quantitat que representa, respectivament, el 30,10% de la Península i el 46,97% de la Citerior.

Flaminicae municipales.- R.Étienne (Étienne 1958, pp. 243-245) comptabilitzà 41 sacerdotesses locals al conjunt d'Hispania i 14 al de la Tarraconensis. Aquest estudiós n'enumera 5 a Tarraco i 1 a Aeso, que representen, respectivament, el 14,63% de la Península i el 42,86% de la Citerior.

Seviri Augustales.- R.Étienne (Étienne 1958, pp. 254-260) comptabilitzà 139 sevirs al conjunt d'Hispania i 85 al de la Tarraconensis. Aquest estudiós n'enumera 30 a Tarraco, 17 a Barcino, 5 a Dertosa, 4 a Iluro, 2 a Iesso, 1 a Auso, 1 a Baetulo, i 1 a Emporiae - avui sabem, però, que aquests dos sevirs de Iesso ho eren, en realitat, de Tarraco, i que per tant s'han de sumar als d'aquesta ciutat , com comentarem a l'apèndix -,és

a dir un total de 61 a la zona que estudiem, quantitat que representa, respectivament, el 43, 88% de la Península i el 71,76% de la Citerior.

Val a dir, però, que R. Étienne (Étienne 1958, pp. 252-253) també localitzà 21 Augustales al conjunt de la Península, bé que quasi tots ells pertanyents a la Baetica i sobretot a la Lusitania -a la Tarraconensis només en trobà un a Vivatia, al conventus Carthaginiensis-, que per llur naturalesa i origen servil es podrien comptabilitzar en una llista comuna amb els sevirs. Així el total d'Augustales i seviri Augustales comptabilitzats per aquest estudiós al conjunt d'Hispania ascendiria a 160 i al de la Tarraconensis a 86. Com que no en coneixem cap a la zona que estudiem, els 61 sevirs que hi tenim testimoniats suposarien, d'aquest conjunt més ampli, el 38,12% del total de la Península i el 70,93% de la Citerior.

És, doncs, evident l'ampli desenvolupament i la vitalitat del culte municipal a la Catalunya de l'Alt Imperi. Encara que Tarraco i Barcino, per la seva importància i gran riquesa epigràfica, reuneixen un percentatge molt elevat d'aquests testimonis, els càrrecs religiosos municipals lligats a aquest culte oficial es troben documentats a totes les comunitats ciutadanes de les terres litorals que compten amb documentació epigràfica local i almenys a la meitat dels municipia coneguts de l'interior del país, fins i tot en una co-

munitat urbanísticament tan petita com Auso o en una de tan aïllada i marginal com Aeso.

Més endavant parlarem àmpliament del culte imperial a les terres no-litorals del país (cap. XII, 4). Aquí, però, hem de subratllar dues qüestions fonamentals i prèvies:

a) D'antuvi hem de dir que l'organització del culte imperial palesa novament l'important desenvolupament, en el conjunt del territori de la Catalunya futura, de la comunitat municipal com a unitat político-administrativa i com a base de la relació de la població amb l'Estat. Així podem constatar com els representants de la població del país, o més pròpiament de les aristocràcies locals, que acudien a l'assemblea provincial, anualment reunida a Tarraco, eren precisament els representats directes de les comunitats municipals, alguns dels quals foren elegits flamines provincials de la Citerior: R. Étienne en comptabilitzà 1 d'Aeso, 1 de Baetulo, 1 de Gerunda, 1 de Sigarra i 8 de Tarraco (Étienne 1958, pp. 147-148) i G. Alföldy, 13 de Tarraco (dels quals 7 són insegurs), 1 d'Aeso, 1 de Barcino, 1 de Gerunda i 1 de Sigarra el flamen provincial originari de Sigarra ja residia, però, a Tarraco, ciutat on prèviament havia fet una completa i brillant carrera municipal (CIL II 4253 = RIT 312)-. Sabem també que dues o tres flaminicae provinciales de la Citerior eren originà

ries de ciutats de Catalunya, d'Aeso i de Tarraco (Étienne 1958, pp. 168-169; Alföldy 1973, pp. 94-95). Fins i tot sabem per l'epigrafia de Dertosa d'una legació de la ciutat, portada a terme gratuïtament pel legatus M. Baebius Crassus, a Antoni Pius l'any 138 (CIL II 4057), segurament en el marc d'un concilium extraordinari de la p.H.C. reunit a Roma en la presència de l'emperador (CIL II 4055), segons ja hem comentat anteriorment.

- b) Encara que fou una preocupació constant dels emperadors que cap grup social, per raons de fortuna o jurídiques, no restés marginat o desvinculat del culte imperial, qüestió que ja fou prou subratllada per R. Étienne (Étienne 1958, pp. 251 i 283), hom constata que les aristocràcies locals jugaren un paper directiu en el culte imperial. Era freqüent, a les comunitats ciutadanes de les zones romanitzades de la Península, que els magistrats locals coronessin la carrera pública amb el flaminat municipal, cosa que avui ja tenim testimoniada a nombroses comunitats de la zona que estudiem: Baetulo, Barcino, Dertosa, Emporiae, Gerunda, Ilerda, Iluro, Labitolo sa i Tarraco. De les files de les més notables famílies locals, era d'on provenien, òbviament, els flamines i les flaminicae provincials que dirigien el culte imperial a nivell de la província, un notable nombre dels quals provenia, com acabem d'indicar,

de les aristocràcies municipals de Catalunya.

Al costat, però, dels flamines i flaminicae municipals de condició ingènua i pertanyents a les aristocràcies locals pròpiament dites, la documentació epigràfica també permet constatar una àmplia presència de seviri Augustales a nombroses ciutats de la Catalunya de l'Alt Imperi, bé que quasi tots ells a les dinàmiques poblacions del litoral. Es tracta d'uns destacats lliberts que, encara que marginats del govern local per la seva condició jurídica, devien formar part, normalment per la seva vinculació amb importants famílies locals, de l'élite econòmica a moltes ciutats de la zona, fonamentalment a les costaneres, i com a tals també participaven activament en l'organització del culte imperial i en el manteniment de la mateixa vida ciutadana.

La comunitat municipal tingué, doncs, a la Catalunya de l'Alt Imperi, encara que amb notòries diferències regionals, una importància fonamental com a instrument d'enllaç entre els habitants del territori i l'Estat, mentre que les aristocràcies municipals, que com hem vist a les pàgines anteriors tingueren un decidit interès en el sosteniment de la vida ciutadana, foren els agents més actius en el manteniment de la ideologia dominant, el culte imperial, cohesionador ideològic de la societat de l'Alt Imperi, i, alhora, agents fonamentals de relació entre la població del país i l'Estat.

B) EL CULTE IMPERIAL A LA CATALUNYA NARBONESA

En fi, una simple lectura de la documentació epigràfica de Ruscino, que devia constituir l'única comunitat ciutadana pròpiament dita del Rosselló, si més no pel que fins ara sabem, permet constatar el fet que de les 33 inscripcions fins avui conegudes del lloc, provinents de l'àrea del fòrum, 20 són dedicatòries imperials, així com que totes pertanyen a diferents membres de la dinastia júlio-clàudia, sobretot a la família de Tiberi i de Germànic, qüestió que ja ha estat prou ben subratllada per M. Gayraud en estudiar aquest conjunt (Gayraud 1975). Més de la meitat de les inscripcions de la població estan lligades directament, doncs, al culte imperial, i en particular al de la dinastia júlio-clàudia. A banda d'aquest fet sorprenent, hi coneixem, a més, alguns individus que exerciren càrrecs religiosos del culte oficial: un magistrat municipal que fou pontifex i flamen primus (Gayraud, 24), una flaminica Antoniae Augustae (Gayraud, 27) i un individu que, després d'haver realitzat la carrera municipal, fou flamen bis provinciae (Gayraud, 26). Hom troba al Rosselló un desenvolupament del culte imperial, municipal i provincial, tant o més important que a la resta de les futures terres catalanes, així com una similar actitud i funció de l'aristocràcia local.

5.- ELS LÍMITS DE LA MUNICIPALITZACIÓ I L'EXISTÈNCIA
D'ALTRES FORMES ORGANITZATIVES.

Com hem dit anteriorment en parlar globalment de les civitates de les futures terres catalanes, no s'ha trobat, almenys fins ara, cap testimoni explícit de les institucions municipals a l'àmplia zona muntanyosa i de gran bosc constituïda per les terres pirinenques i pre-pirinenques situades a l'esquerra de la via Augusta i per sobre de la línia Gerunda-Auso-Aeso-Labitolosa. Es tracta, però, d'una zona que compta amb escassíssims testimonis epigràfics: un fragment d'inscripció de Besalú (nú.17), a la via que remuntava el Fluvià cap al Capsacosta, el Ripollès i el coll d'Ares (Casas, 1983); els famosos ploms votius de l'important centre religiós-termal romà d'Arles de Tec, al Vallespir (CIL XII, 5367); un parell d'inscripcions votives de la Cerdanya, una d'Angostrina i l'altra de Puigcerdà, dels afores de Iulia Libia (núms. 14 i 15); un fragment d'inscripció funerària d'Aramunt (núm. 55), potser pròvinent de la necròpolis localitzada a l'antic caseriu de Sant Miquel (Maluquer 1947-1948), a la part alta de la conca de Tremp; i, en fi, dues inscripcions de la Ribagorça, una de Sopeira (núm. 118) i l'altra de Calbera (núm. 13), a l'entrada de sengles passos fluvials, el d'Escales i el d'Ovarra, que segons J. Costa devien comptar amb destacaments de vigilància a l'època Romana (Costa 1894, pp. 308-309). Només la vall d'Aran, que sens dubte de-

pendre de la no llunyana Lugdunum Convenarum, presenta un conjunt epigràfic notable, de caràcter essencialment votiu, disseminat al llarg de la vall (CIL XIII 20-25 = F. Lara, ERL 64-72).

Val a dir, però, que no es tracta d'una zona buida de les formes jurídic-administratives romanes. Per sobre d'aquesta línia, coneixem l'existència, bé que només plenament confirmada en l'últim cas, d'alguns nuclis de vida romana: Orretum i/o Orrit, a l'alta vall de la Ribagorçana, a la ruta que menava a la vall d'Aran (Pons 1983), Urgellum, o la pre-Urgellum, a l'alt Urgell (Delcor, 1974, pp. 145-147 = 1977 a, pp. 16-18), i Iulia Libia, a la Cerdanya (Delcor 1972 = 1977 b; Oliva 1974; Campmajó-Padró 1976, p.206), situada com l'anterior a l'important via que duia de Ruscino a Ilerda per la vall de la Tet i del Segre. També hi coneixem algunes civitates: els Ceretani Iuliani i els Augustani, esmentats per Plini entre els populi de dret Llatí del conventus Tarraconensis (N.H. III,23), i els Olossitani, coneguts per les citades tabellae defixionum trobades dins d'una tomba d'Empúries (Almagro, IAGIL 114-116; AE 1952, 122). Tampoc no hi manquen, en fi, possibles indicis de les formes pròpiament municipals, ja que, ultra el dret Llatí amb què figuren els ceretans a la relació pliniana, similar al de la majoria de comunitats autòctones de la resta del país, és possible que un flamen provincial i duumvir ter, de la tribu Qui-

rina, testimoniada en una inscripció de Tarraco (RIT 262), hagués exercit la seva carrera municipal a la Ribagorça, on una inscripció trobada als afores de Sopeira (núm.118), prop d'Orrit, sens dubte un indret important durant l'Antiguitat, apareix dedicada al seu fill (Pons 1983), i perquè l'epítet "Iulia" de Libia, tal com figura a la "Geographia" de Ptolemeu (II 6,68), sembla suggerir, com ja va subratllar M. Tarradell (Tarradell 1978 a, p. 18), la municipalitat d'aquesta població, amb restes romanes notables. Dè fet, només Andorra i sobretot el Pallars Sobirà, on les restes del període romà es redueixen a unes poques troballes monetàries dels temps imperials, semblen haver estat, sí no al marge, allunyades de les formes jurídico-polítiques implantades a la regió per Roma.

Amb tot, aquesta gran zona muntanyosa i boscosa constituïda per les terres pirinenques i pre-pirinenques, que com hem comentat abans ja no es devia haver iberitzat (cap. I,2), ens continua apareixent, durant l'Alt Imperi, ben diferenciada socio-econòmicament i culturalment de la resta del país. P. Campmajó i J. Padró (Campmajó-Padró 1976, pp. 206-210) constaten, a l'estudi abans citat sobre els ceretans, l'absoluta superficialitat de la romanització de la Cerdanya durant l'Alt Imperi i el fet que l'activitat romana a la comarca sembla que es pot resumir en tres aspectes bàsics i merament funcionals, establiment d'una capital -Llívia-, creació d'una xarxa de vies - sobre-

tot de la de Ruscino a Ilerda- i aprofitament dels recursos naturals de la regió - en què destaca la construcció de termes a les Escaldes, probablement les d'aquella població-, mentre que, paral·lelament, la població ceretana degué continuar emprant la seva antiga llengua pirinenca, testimoniada per la toponímia, i practicant els seus costums ancestrals, fet singularment il·lustrat pels gravats rupestres lineals d'aquest període trobats a diferents punts de la comarca. Per la seva banda, J. Coromines (Coromines 1965 a, pp. 26-28) ha subratllat l'escassetat de noms d'origen romà en -ANUM i semblants a la Cerdanya i sobretot la seva manca quasi total al Pallars, així com l'extraordinària densitat dels pre-romans en aquesta darrera comarca, tan extraordinària que no és possible de creure que tots ells estiguessin formats abans de l'època Imperial, en què se situa la romanització lingüística de Catalunya.

Pel que fa a la peculiar situació d'aquestes terres, cal dir, a més, que algunes notícies escrites del període que ens ocupa, proporcionades per Estrabó (III 4,11), Marcial (Ep. XIII 54,1) i l'Edictum de Pretiis rerum Venalium de Dioclecià de l'any 301 (CIL III, suppl. p. 1932) i al·lusionades a la qualitat i a la comercialització dels pernils ceretans; l'origen ibero-basc, assenyalat per J. Coromines (Coromines 1970 a; id. 1977 a, pp. 53-61), d'un mot de caràcter pastoral àmpliament estès pel Pirineu oriental, el de "gallorsa", que ha proporcionat diferents derivats, "ga-

llorcer" i "gallorçà", i topònims, la font de la Gallorsa, a Adraén, a l'Alt Urgell, i a Corsaví, al Canigó; el caràcter de campament estacional que l'arqueologia revela d'algun jaciment de la Cerdanya, com el de Sant Feliu de Llo (Campmajó-Padró 1976, pp. 189-191), i fins potser també el mateix nom dels ceretans, que hom fa derivar del basc "xerri" o "kerri", 'porc', és a dir 'criadors de porcs' (Schulten FHA VI, p. 246; Serra i Ràfols, GEC. vol.V, art. "ceretà-ceretana"); són un conjunt de circumstàncies que, unides a la naturalesa geogràfica d'aquestes terres i a les activitats econòmiques tradicionals de la zona, apunten el caràcter ramader i pastorívol, o en bona part fonamentat en aquestes activitats, de la població del Pirineu durant l'Antiguitat, així com la importància que hi degué tenir la transhumància, possiblement el factor subjacent a la projecció de les seques ibèriques d'Iltirta i Iltircescen cap el vessant septentrional del Pirineu, segons ja s'ha comentat anteriorment (cap. I,2).

Quant a això, cal dir, però, que aquestes terres pirinenques no se'ns presenten al marge de les formes econòmiques intraduïdes per Roma. Així, a pesar de la vitalitat del substrat, que tan fecund se'ns manifesta en la toponímia de la regió, no hi manquen els noms en -ANUM, bé que aquests no hi apareixen homogèniament repartits: mentre que l'alta vall del Segre, amb les comarques de l'alt Urgell i la Cerdanya, presenten dinou casos d'aquest tipus de nom,

les terres més aïllades de l'extrem nord-oest del país, l'àrea formada per Andorra, el Pallars Sobirà, l'alta Ribagorça i la vall d'Aran, només en reuneixen quatre, cosa que novament fa aparèixer aquestes terres com una zona marcadament marginal de la romanització, sobretot en el cas del Pallars Sobirà, on no s'ha localitzat cap d'aquests topònims (Coromines 1965, pp. 237-241). Precisament, fou aquesta comarca orogràficament tan aïllada, i sobretot la Vall-Ferrera, la vall de Cardós i la d'Àneu, amb les de Capdella i Boí i l'alt i mig Aran, sens dubte pràcticament només habitades per població de caràcter essencialment ramader, i on apanes degueren arribar les influències romanitzadores d'Urgellum, Aeso, Orrit i/o Orretum, Labitolosa i Lugdunum Convenarum, l'àrea on J. Coromines ha pogut constatar que es parlà la vella parla pirinenca fins a l'Alta Edat Mitjana (Coromines 1965 d), segons veurem més endavant (cap.XV,2).

En aquestes terres pirinenques i pre-pirinenques septentrionals del país, els nuclis urbans semblen ésser essencialment fruit d'una voluntària potenciació o estimulació per Roma, més que no pas l'evolució de la població del país cap a les formes municipals i ciutadanes. Iulia Libia i àdhuc Aeso podrien ésser uns bons exemples d'aquest fenomen, com ho suggereix, ultra el valor estratègic dels seus respectius emplaçaments, el nom i l'epítet de la primera població, qui sap si una fundació de Li-

vius Salinator potenciada a l'època Cesaro-Augustiana (cap. I, 2 i VIII, 2), i la importància que semblen tenir els individus d'origen foraster, en el cas de la segona (cap. VIII, 1 i XIV, 2). A Labitlosa, com veurem de seguida, es constata una clara diferenciació entre cives i incolae que potser també respon a aquest fenomen.

Significativament, les civitates que coneixem a la regió pirinenca semblen tenir un caràcter marcadament ètnic. Els Ceretani Iuliani i els Augustani, que en certa forma recorden els Astures Augustani i els Transmontani, també anomenats per Plini (N. H. III, 28), són, amb els Ausetani - el nucli ciutadà dels quals sembla que era molt petit i elemental, segons ja s'ha comentat anteriorment (cap. IV, 1)-, els únics populi del conventus de Tarraco que no es denominen a partir d'un nucli urbà, sinó directament del poble pre-romà. Quant a això, val a dir, a més, que N. Lamboglia (Lamboglia 1959; id. 1973, pp. 31-33), que és qui més s'ha ocupat dels Olossitani, com hem dit sols testimoniats pels ploms màgics trobats en una tomba d'Empúries, i el territori dels quals proposà d'identificar amb el del futur comtat alto-medieval de Besalú, a la conca alta del Fluvià, considerava que aquesta comunitat no arribà mai a tenir una organització municipal autònoma a l'època Romana i que devia haver estat un dels populi del conventus Tarraconensis que, no havent aconseguit una urbanització completa, foren contributi,

però amb estatut i autonomia especials, d'un municipi veí, en aquest cas concret del d'Empúries. Segons Lamboglia, es devia tractar d'una antiga entitat ètnico-política pirinenca d'origen pre-romà, possiblement uns Olosordones - els sordons d'Olot-, d'acord amb la llegenda monetària ibèrica "Olosortin", anivellada i semisotmesa dins l'ordenament municipal romà, que tornà a emergir durant la romanitat tardana i que tornà a recuperar la personalitat pròpia en el comtat de Besalú, a l'època Carolingia; procés de supervivència que, com assenyala aquest autor, és freqüent als Pirineus i als Alps.

Malgrat l'existència de nuclis de vida romana, Iulia Libia, Urgellum i Orretum i/o Orrit, com hem dit probablement potenciats o estimulats per Roma d'una manera voluntària, i malgrat la possessió del dret Llatí per algunes civitates de la regió des dels temps Cesarians i/o Augustians, com és el cas dels populi dels Ceretani, sembla lògic pensar, pel que hem dit a les pàgines precedents, que el conjunt dels pobladors de les terres pirinenques i pre-pirinenques situades per sobre de la línia Gerunda-Auso-Aeso-Labitolosa, almenys pel que fa als d'Andorra, el Pallars Sobirà i la vall d'Aran, les terres més marginals de tot el país, no es devien regir, com a la resta del territori, segons les estereotipades formes municipals romanes pròpies de zones fonamentalment agrícoles i socialment més diferenciades i més desenvolupades. Sembla més probable que Roma hagués adaptat les formes jurídico-polí-

tiques d'organització del territori a les peculiaritats socio-econòmiques de l'àrea, bé que versemblantment a partir d'aquells nuclis urbans. Amb tot, com que no es coneixen inscripcions que facin referència a les comunitats de la regió, no es pot concloure res amb seguretat, de les seves formes organitzatives, ni tan sols, com ja va assenyalar H. Galsterer (Galsterer 1971, p. 30) , en el cas dels ceretans, el dret Llatí dels quals és esmentat per Plini a les seves llistes.

Només circumstancialment tenim algun testimoni esporàdic de les formes organitzatives de la població no-municipal de la regió pirinenca. La troballa d'unes tabellae defixionum amagades en una tomba emporitana, probablement a causa del ressentiment per un plet perdut amb la ciutat dominant, afavorida per les autoritats provincials, ha permès conèixer la mateixa existència d'una comunitat secundària del Pirineu Oriental, els Olossitani, que ni tan sols és citada per Ptolemeu. A l'altre extrem de la zona que ens ocupa, a les terres baixes de la Ribagorça properes al Cinca, una inscripció de Labitolsa, dedicada a un ric ciutadà i benefactor de la comunitat pels "cives Labitolosani et incolae" (núm. 123), palesa una clara dualitat entre ciutadans i no-ciutadans i suggereix que possiblement la població netament rural d'aquestes terres del pre-Pirineu estava vinculada als nuclis ciutadans de l'àrea com a incolae. També a la Ribagorça, a la sortida del congost d'Ovarra, al terme